

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Исидора Б. Точанац Радовић

**РЕФОРМА
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ
ЗА ВРЕМЕ ВЛАДАВИНЕ
МАРИЈЕ ТЕРЕЗИЈЕ И ЈОСИФА II
(1740-1790)**

докторска дисертација

Београд, 2014.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Isidora B. Točanac Radović

**THE REFORM
OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH
IN HABSBURG MONARCHY DURING THE
REIGN OF MARIA THERESIA
AND JOSEPH II (1740-1790)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ
ЗА ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

ментор: Проф. др Војин С. Дабић, ванредни професор,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

чланови комисије: 1. Проф. др Војин С. Дабић, ванредни професор,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

2. Проф. др Сузана Рајић, ванредни професор,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

3. Проф. др Владан Гавриловић, ванредни професор,
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

датум одбране:

РЕФОРМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ
ЗА ВРЕМЕ ВЛАДАВИНЕ МАРИЈЕ ТЕРЕЗИЈЕ И ЈОСИФА II (1740-1790)

Резиме

Циљ нашег истраживања јесте да прикажемо и објаснимо промене које су Марија Терезија и Јосиф II спровели у Српској православној цркви, односно у Карловачкој митрополији. Те промене су стављене у контекст државних реформи и упоређене с реформом Римокатоличке цркве у Хабзбуршкој монархији. Кроз процес реформе држава је успоставила чврсту контролу над управом и организацијом Карловачке митрополије, као и ред и дисциплину у њеним унутрашњим односима. Српска црква је на тај начин уређена и подређена држави. Посебна пажња у истраживању посвећена је променама које су извршене у појединим областима организације и унутрашњег живота Карловачке митрополије.

Истраживање је спроведено у архивима Српске академије наука и уметности у Београду и Сремским Карловцима, као и у Архиву Војводине у Новом Саду. Поред необјављене архивске грађе, у раду су коришћени и објављени извори и литература на српском и страним језицима. Прикупљени подаци су анализирани, упоређивани и синтетизовани. Поједини добијени резултати приказани су у табелама.

Резултати истраживања изнети су у тексту овог рада, који се састоји из две целине, подељене на поглавља. У првој целини сагледано је стање у Карловачкој митрополији пре реформе, истражени су и објашњени догађаји који су подстакли владара да реагује, представљен је хронолошки ток и природа реформе Српске православне цркве, и истакнути су проблеми који су је пратили. У другом делу рада изнети су резултати истраживања о извршеној редукцији српских манастира, преуређењу парохијалне мреже, уређивању финансијских и имовинских прилика у Митрополији, реформи основних школа, проблему састављања уџбеника, посебно

катихизиса, затим редукцији верских празника и уређењу духовних судова. Промене спроведене у наведеним областима нису биле једине, али су међу најважнијима.

Кључне речи: Српска православна црква, Карловачка митрополија, црквена реформа, 18. век, манастири, парохије, реформа школа, катихизис, верски празници, конзисторије.

Научна област: Историја

Ужа научна област: Историја српског народа 16-18. века

УДК: 271.222(497.11)-9"1740/1790"

THE REFORM OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH
IN HABSBURG MONARCHY
DURING THE REIGN OF MARIA THERESIA AND JOSEPH II (1740-1790)

Summary

The aim of this research is to demonstrate and explain the modifications having been implemented in the Serbian Orthodox Church, and, more precisely, in the Metropolis of Karlovci by Maria Theresia and Joseph II. These modifications have been put into context of state reforms enacted in the Habsburg Monarchy, and compared to the reform implemented by the Roman Catholic Church in the same period. The state has managed, through the reform process, to establish a firm control over the administration and organization of the Metropolis of Karlovci, as well as the order and discipline in its internal relations. In that manner has the Serbian Orthodox Church become structured and subordinated to the state. In this research, the particular attention has been drawn to the modifications implemented in specific administrative areas of the internal organization of the Metropolis of Karlovci.

The research was conducted in the Archives of the Serbian Academy of Science and Arts in Belgrade and Sremski Karlovci, as well as in the Archive of Vojvodina, based in Novi Sad. Apart from the unpublished archivist material, the sources and literature published in Serbian and other foreign languages have been used in the course of research. The assembled data have been analyzed, compared and synthesized. Some of the consequently obtained results have been presented in tables.

The results of this research have been presented in the text of this work, composed of two units, split in chapters. In the first part, the set of circumstances attested in the Metropolis of Karlovci prior to the reform process has been presented, together with the events that had incited the ruler to undertake reactions; the chronological frame and the nature of the reform implemented by the Serbian Orthodox Church, including the arisen problems that followed it. In the second part of the work, the results of the research on the reduction of the Serbian monasteries have been presented, as well as the reorganization of

the parishes, structuring of the financial and monetary situation of the Metropolis, the elementary school reform, issues related to the composition and writing of school-books, catechesis in the first place, but also to the reduction of the religious feast-days and the administration of spiritual courts. The modifications implemented in the afore-mentioned areas were not the only ones extant, but were certainly among the most significant ones.

Keywords: Serbian Orthodox Church, Metropolis of Karlovci, Church reform, 18th century, monasteries, parishes, school reform, reduction of the feast days, catechesis, consistories.

Scientific Field: History

Specific Scientific Field: History of the Serbian people in the period ranging from the 16th to the 18th centuries

UDC: 271.222(497.11)-9"1740/1790"

САДРЖАЈ

УВОД	1
I ДЕО	11
1. ХАБЗБУРШКА МОНАРХИЈА И РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА У РЕФОРМАМА	11
2. КАРЛОВАЧКА МИТРОПОЛИЈА ПРЕ ТЕРЕЗИЈАНСКЕ РЕФОРМЕ	23
<i>Глава народа</i>	40
Избор епископа и контрола Архијерејског синода	41
Арондација епахија	47
3. ПРЕЛОМНЕ ГОДИНЕ	53
Угарска Дијета 1764/1765. године	56
Цар Јосиф II међу Србима 1768. године	62
Народно-црквени сабор 1769. године	71
Регуламент из 1770. године	83
4. РЕФОРМИСАЊЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ	88
Народно-црквени сабор и Архијерејски синод 1774. године	89
Архијерејски синод 1776/1777. године	96
Суочавање са истином	103
Отпор реформи	108
Активности митрополита Вићентија Јовановића против реформе	113
Завршетак реформе	121
II ДЕО	132
1. РЕДУКЦИЈА СРПСКИХ МАНАСТИРА И ЈАЧАЊЕ МОНАШКЕ ДИСЦИПЛИНЕ	132
Српски манастири пре реформе	136
Укидање манастира	144
Монашка правила	159
2. ПРЕУРЕЂЕЊЕ МРЕЖЕ ПАРОХИЈА	174
3. УРЕЂЕЊЕ ФИНАНСИЈСКИХ И ИМОВИНСКИХ ПРИЛИКА КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ	207

4. РЕФОРМИСАЊЕ ОСНОВНИХ ШКОЛА	232
Курцбекова штампарија и уџбеници	253
Покушаји стандардизовања језика и наметања латиничног писма	258
5. ПРАВОСЛАВНИ КАТИХИЗИС	264
6. РАЗРЕШЕЊЕ ВЕРСКИХ ПРАЗНИКА	275
7. УРЕЂЕЊЕ ДУХОВНОГ СУДА	294
ЗАКЉУЧАК	319
БИБЛИОГРАФИЈА	325
СКРАЋЕНИЦЕ	339

УВОД

Долазак на власт Марије Терезије (1740-1780) означио је почетак периода великих промена у Хабзбуршкој монархији. Тај процес је настављен, у неким сегментима продубљен, током владавине цара Јосифа II (1780-1790). Реформе су спровођене у циљу стварања централизоване апсолутистичке државе и реформисани су, између осталог, државна управа, порески систем, аграрни односи, војска. Уведена је државна контрола у систему образовања и школства. Због јачања централне власти, из привредних, економских и фискалних разлога, под утицајем просветитељских идеја, Марија Терезија је подстакла и црквене реформе.

Српска православна црква, односно Карловачка митрополија, није могла да остане изван промена које су захватиле Хабзбуршку монархију. Морала је да се мења. За разлику од реформе Римокатоличке цркве, реформа Српске православне цркве почела је и достигла врхунац за време Марије Терезије. Већину промена подстакла је, спровела и законски регулисала Марија Терзија, и то је једно од обележја ове реформе. Јосиф II завршио је тај процес доношењем закона којима се уређују и последње појединости. Реформе су имале за циљ да уреде Српску цркву и подреде је држави, а не да доведу у питање њен опстанак. Владари су искористили промене за јачање своје власти и државне идеологије међу Србима. Важно је истаћи да они, својим реформским захватима, нису задирали у канонска питања Православне цркве, мада је таквих захтева било у околини Марије Терезије.

Важну улогу у реформи је, осим спољног утицаја, имала и потреба за променама која се дуго осећала у Српској цркви. Архиепископи су већ раније покушавали да спроведу неке промене у организацији и унутрашњем животу Карловачке митрополије. Отклањали су уочене слабости с намером да црквену организацију православног становништва у Хабзбуршкој монархији оспособе за опстанак у доминантно католичком окружењу. Ти покушаји дошли су до изражаја у време митрополита Павла Ненадовића (1749-1768) и допринели су томе да државне власти не предузимају значајније мере у овој области до Народно-црквеног сабора

1769. године. Међутим, архиепископи нису могли да делују свеобухватно. Разлог томе било је уређење Православне цркве, према којем је сваки епископ имао пуну канонску власт у својој епархији. Архиепископ, стога, није могао да се меша у послове и проблеме других епархија без дозволе надлежног епископа. У недостатку подршке епископа многи проблеми нису решени, а било је потребно, између осталог, уредити финансије, црквени суд, унапредити унутрашњу организацију, управу и друго.

Неуређено стање у Карловачкој митрополији и немогућност архиепископа да спроведе нужне промене, навеле су владара да се умеша. Мешање суверена олакшавала је околност да је правни положај Срба и Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији зависио од њега. Наиме, правни основ за организовање Српске цркве у Монархији биле су Привилегије, односно дипломе цара Леополда I (1658-1705), издате Србима између 1690. и 1695. године. Привилегијама су Срби, између осталог, добили право на слободно исповедање вере и на успостављање сопствене црквене организације. Захваљујући томе створена је 1708. године Карловачка митрополија. При доношењу одлуке да призна својим православним поданицима право на сопствену црквену организацију, цар Леополд I руководио се првенствено државним разлозима. Ту политику следили су и његови наследници, који су потврђивали српске повластице, упркос захтевима представника Римокатоличке цркве и угарских земаљских сталежа да оне буду опозване.

Марија Терезија је сматрала да има пуно право да интервенише, између осталог, и у унутрашњој организацији Карловачке митрополије. Свака промена припремана је темељно, уз вишегодишња детаљна истраживања прилика. Највећи део посла везаног за реформу обавила је Илирска дворска комисија - депутација у Бечу. Њен последњи председник, гроф Колер (1768-1779) био је *spiritus movens* реформе Српске православне цркве. Он је препознао многе проблеме, предлагао решења и спроводио царске одлуке. Све промене извршене су уз начелну сагласност православне црквене јерархије. Зато су међу првим мерама били успостављање контроле над радом и одлукама Архијерејског синода, као и ограничење

надлежности архиепископа на чисто црквена и духовна питања, а Народно-црквеног сабора на избор архиепископа.

Преломни догађај у односу Двора према Српској православној цркви представља заседање Угарског државног сабора 1764/1765. године. До тада је у средишту пажње државних власти било питање правног и политичког положаја Српске цркве и народа у Хабзбуршкој монархији. Под утицајем оптужби угарских сталеза на рачун српске јерархије и свештенства, пажња Двора преусмерена је на стање унутар Карловачке митрополије. Од тада је почело пажљиво праћење и прикупљање података, стварање планова за реформу која ће бити наметнута споља. Начелну сагласност за спровођење промена владар је добио на Народно-црквеном сабору 1769. године, чији је рад у потпуности контролисао његов повереник, комесар. Сабор је сагледао потребу да се лоше стање промени и истако да јерархија то не може да спроведе, а то је Марији Терезији било довољно да започне реформу. Од 1770. године, када је објављен Регуламент, први законски акт који се односио на Српску православну цркву, до 1779. године и објављивања Деклараторије као коначног законског решења, спроведен је највећи део планираних промена. Оне се нису односиле само на питања црквене организације и унутрашњих односа, већ и на мењање културних и просветних прилика, обичаја и, на крају, политичког и правног положаја Српске цркве и народа у Хабзбуршкој монархији. Реформу нису могли да зауставе ни бројни протести митрополита Вићентија Јовановића Видака, нити побуне Срба из 1777. године. Тај процес промена није прекинула ни смрт Марије Терезије. Јосиф II је реформу привео крају, између осталог, доношењем Конзисторијалне система 1782. године, којом је законски регулисано уређење и дефинисана надлежност православних духовних судова.

Црквене реформе спроведене у Хабзбуршкој монархији у другој половини 18. века нису привлачиле већу пажњу истраживача. Страна историографија, првенствено аустријска, немачка и британска, углавном је била заинтересована за промену спољне политике Хабзбуршке монархије у време Марије Терезије, као и за њене државне реформе. Питање реформе Римокатоличке цркве само је делимично отворено или парцијално обрађено на подручјима појединих делова Хабзбуршке монархије. Једну

од ретких монографија написао је Едуард Винтер, који је истраживао јозефинизам на подручју Чешке и Моравске.¹ Већу пажњу истраживача изазивала је реформа манастира у време Јосифа II.² Реформом Православне цркве стране историографије се нису бавиле.

Реформа Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији у време Марије Терезије и Јосифа II остала је необрађена тема и у нашој историографији. Када се првих деценија 19. века јавило интересовање за прошлост Срба у 18. веку, реформа у Карловачкој митрополији није била међу темама о којима се писало. Разлог можемо тражити у чињеници што су догађаји били свежи, што је још увек било сведока побуна у Новом Саду или Вршцу из 1777. године, као и у томе што су законска решења Марије Терезије и Јосифа II била на снази. Прве изворе, који се посредно односе на реформу, објавио је књижевник Георгије Магарашевић 1829. године у *Српском Летопису*, часопису који је покренуо четири године раније. Реч је о списку посланика и о говору, којим је комесар генерал гроф Хадик на отварању Сабора 1769. године наговестио реформу.³ Скоро три деценије касније, књижевник Јаков Игњатовић је у истом часопису објавио Деклараторију из 1779. године, коју је превео са латинског на рускосрпскословенски језик.⁴

У другој половини 19. века, под утицајем одржавања Благовештенског сабора 1861. године расло је занимање за прошлост, које се одразило и на објављивање првих синтеза. Иако је реч о још увек скромним сазнањима и радовима посвећеним, пре свега, политичким темама, у том периоду почело је да се пише и о променама које су спроведене унутар Карловачке митрополије. Прве назнаке о реформи изнете су непотписаном раду под насловом *Народни конгреси овостраних Срба*, штампаном

---

¹ E. Winter, *Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*, Berlin 1962.

² M. Velladics, *Art Historical Aspects of the Abolition of Monastic Orders during Joseph II's Reign /in/ Politics and Culture in the Age of Joseph II*, Budapest 2005, 69-88; D. Beales, *The making of Joseph II's policy towards the monasteries /in/ Politics and Culture in the Age of Joseph II*, Budapest 2005, 49-67. Дерек Билиц бавио се том темом и у својим књигама, као што су *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*, London - New York 2005, и двотомна монографија *Joseph II*, I-II, Cambridge 2008-2009.

³ Г. Магарашевић, *Назначене Депутираца у народномъ собору год. 1769*, Србске Лѣтописи 16 (1829), 1-4; Исти, *Слово коимъ е Ц. К. Генерал Кавалерие, и пр. Андрей Графъ отъ Хадикъ Депутирце народне у Конгрессу Карлов. 1769. поздравил*, Србске Лѣтописи 17 (1829), 51-65.

⁴ Ј. И[гњатовић], *Деклараториум*, Србскій Лѣтопись 93 (1856), 1-62.

у *Српском Летопису* за 1861. године. У првом од четири наставка, аутор је представио рад Сабара одржаног 1769. године, препричавајући прве седнице на основу записника који му је био доступан. Ти скромни подаци које је аутор изнео, указали су на притисак који је комесар извршио на посланике да прихвате промене које је наметала држава.⁵ Према свему судећи, исти, можемо рећи, стилизовани записник са Сабора 1769. године објавио је Ђорђе Рајковић 1872. године.⁶ У том периоду, међутим, нису се спроводила систематска истраживања, а грађа није критички објављивана. Често нису објављивана ни целовита документа, већ само делови који би посебно занимали аутора прилога.

Велики подстицај интересовању за догађаје из друге половине 18. века дао је публициста и истричар Јохан Хајнрих Швикер својом књигом под називом *Политичка историја Срба у Угарској*, која је објављена 1880. године. На основу дела тадашњих мађарских и немачких историчара, а пре свега, на основу грађе из архива у Бечу и Будимпетшти, Швикер је пратио историју Срба у Хабзбуршкој монархији од 1690. до 1792. године. Иако је у средишту његове пажње била политичка историја, изнео је бројне и драгоцене податке о реформи Српске православне цркве. Он је први користио и препричао Регуламетне из 1770. и 1777. године којима је мењан правни и политички положај Српске цркве и народа у Монархији и истовремено озакоњена црквена реформа. Представио је и извештаје о раду Илирске дворске депутације упућене Марији Терезији који јасно указују на то да се стварани систем за управљање „српским стварим“ односио и на црквена, а не само на политичка питања.⁷

Доследност промена спроведених у Карловачкој митрополији у време Марије Терезије и Јосифа II, први је приметио прота Манојло Грбић. У тротомној монографији о Горњокарловачком владичанству, објављеној крајем 19. века, написаној највећим делом на основу грађе из епархијског архива у Плашком, Грбић

---

⁵ *Народни конгреси ово странихъ Срба*, Србский Лѣтописъ 104 (1861), 74-102; 105 (1862), 62-129; 106 (1862), 35-82; 107 (1863), 63-93.

⁶ Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769. у Карловцима*, Српски Летопис 114 (1872), 151-202.

⁷ Књига је објављена на немачком језику под насловом *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest 1880, и у преводу на српски језик: *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад - Београд 1998.

је изнео, у то време, нова сазнања о променама које су извршене под притиском државних власти, пре свега у Горњокарловачкој епархији. Он је користио и први пут представио јавности многе до тада непознате изворе, међу којима су били прва уредба о устројству духовних судова - Конзисторијална система из 1775. године и жалба митрополита Вићентија Јовановића Видака против реформе из 1778. године, а целовите текстове Деклараторије из 1779. године и Конзисторијалне ситеме из 1782. године штампао је у преводу на српски језик, као додатак другом тому. Манојло Грбић, међутим, није повезао промене које су државне власти спроводиле у Карловачкој митрополији са реформама у Хабзбуршкој монархији. Све промене тумачио је у светлу нетолерантности Марије Терезије, као католичког владара, и нетрпељивости представника војних власти, углавном верских фанатика, према православном српском становништву, и, посебно, незаинтересованости српског епископата за све оно што се дешавало. Такво мишљење Манојла Грбића прихватили су многи истраживачи.⁸

Од почетка 20. века опширнија су архивска истраживања, која су довела и до обимнијег објављивања изворне грађе. Томе је поговорила и околност да је прота Димитрије Руварац, који се посебно занимао за народно-црквени живот Срба у 18. веку, од 1904. до 1907. године уређивао часопис *Српски Сион*, а у периоду од 1911. до 1914. године издавао *Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије*, у којима је објавио важну изворну грађу.⁹ У наведеним часописима и други аутори су објављивали документа која су упућивала на интервенцију државе и промене у уређењу и унутрашњим односима у Карловачкој митрополији у другој половини 18. века. Тако је, један од сарадника *Српског Сиона*, потписан иницијалима А. Г, објавио изузетно значајне записнике са заседања Архијерејских Синода одржаних 1774/75. и 1776/77. године. Они су скренули пажњу на велики притисак

---

⁸ М. Грбић, *Карловачко владичанство. Прилог к историји Српске православне цркве*, I-III, Карловац 1891-1893.

⁹ Димитрије Руварац је у бројним радовима углавном објављивао изворну грађу, коју је понегде и коментарисао. Руварчеви радови, који се односе на нашу тему, наведени су у оквиру списка коришћених извора и литературе на крају текста.

који је владар извршио на ту установу да прихвати већ припремљене планове реформе.¹⁰

У оквиру вишетомне збирке извора *Sacrorum conciliorum nova et aplissima collection*, коју је од 1759. до 1798. године издавао Ђовани Доменико Манси, и која је после 1901. године прештампана и настављена, први пут су на једном месту објављена акта којима је законски регулисана реформа Српске православне цркве. Захваљујући Димитрију Руварцу, који је уступио грађу, у 39. тому ове збирке из 1907. године, објављени су оригинални текстови два Регуламента из 1770. и 1777. године, Деклараторије из 1779. године и Конзисторијална система из 1782. године. Штампан је и цео текст Монашких правила из 1777. године, а то су прва и једина правила за православне монахе која није саставио архиепископ, већ су настала у Бечу по захтеву државних власти. У оквиру збирке штампан је први пут и интегрални текст жалбе митрополита Вићентија Јовановића Видака на реформу и Регуламенте, као и одговор Марије Терезије на ту жалбу, из 1778. године.¹¹

Иако су објављени извори и понека синтеза погодвали томе да се истраживачи више заинтересују за промене у организацији и унутрашњем животу Карловачке митрополије, то се није догодило. У нашој историографији не постоји рад који би се ситематски бавио реформом Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији. О томе је писано уопштено, углавном у оквиру прегледних радова и синтеза о историји Срба у Хабзбуршкој монархији у 18. веку. Аутори су највише пажње поклањали политичкој историји и промени правног положаја српског народа у Монархији кроз Регуламенте и Деклараторију, док су питање црквене реформе само дотицали.¹²

---

¹⁰ А. Г, *Радња Архијерејског синода 1776*, Српски сион XIV (1904), 207-210, 250-253, 270-272, 299-300, 357-360, 395-397, 421-424, 454-456, 499-501, 518-520, 599-603, 629-632, 669-671, 691-692; *Извод из синодске расправе, односеће се на регулисање православних манастира, 23. септ. 1774*, Српски Сион XV (1905), 49-50.

¹¹ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et aplissima collectio*, ed. J. V. Marin, L. Petit, t. 39, Parisiis 1907, 521-882. Жалбу митрополита Вићентија други пут је објавио Димитрије Руварац 1911. године у *Архиву за историју Српске православне Карловачке митрополије*. Одговор Марије Терзије на митрополитову жалбу, према нашем сазнању, није касније поново објављен.

¹² Такви су радови, на пример: С. Симеоновић-Чокић, *Српске привилегије, /у зборнику:/ [Војводина, II, Нови Сад 1941], 48-84; А. Лебл, Б. Вранешић, Ж. Бошков, Воводина и Срби у Угарској у XVIII веку /у:/ *Историја народа Југославије, II*, Београд 1960, 1043-1127; А. Форишковић, *Политички, правни и**

Било је, међутим, покушаја да се расветле нека питања везана за реформу. Тако се, Мита Костић деценијама бавио културно-просветним реформама и њиховим утицајем међу Србима у Монархији. Поред монографије о грофу Колеру, председнику Илирске дворске депутације, Мита Костић је написао и друге радове који су се, посредно или непосредно, односили на ту тему.¹³ Историју српских школа, државну реформу и промену образованог система међу Србима у другој половини 18. века највише су истраживали Димитрије Кириловић,¹⁴ Никола Гавриловић¹⁵ и Срета Пецињачки, који је објавио и бројну грађу.¹⁶ Тој теми посвећен јој је велики део зборника радова *Историја школа и образовања код Срба*, објављеног 1974. године.¹⁷ Културним преображајем под утицајем јозефинизма бавио се Дејан Медаковић у монографији о Јосифу II и Србима.¹⁸ Утицај државних реформи на промене у свакодневном животу Срба истраживао је Мирослав Тимотијевић.¹⁹

У постојећим историографским радовима реформа Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији није потпуно обрађена. Тема, по свом значају, заслужује посебну пажњу и та околност нас је определила да јој се посветимо.

друштвени односи код Срба у Хабзбуршкој монархији, /у:/ *Историја српског народа*, IV/1, Београд 1994², 233-305.

¹³ М. Костић, *Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку*, Београд 1932; *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века*, Београд 1952; *Царски духовници пропагатори уније међу Србима*, Сремски Карловци 1922; *Покушаји бечке владе око увођења народног језика и правописа у српске, хрватске и словеначке школе крајем 18. века*, Прилози за КЈИФ XVIII/2 (1937), 253-267; *Доситејев пријатељ и саветник Секереш*, Глас САНУ CCLVI (1963), 25-57.

¹⁴ Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војдини у 18 веку*, Сремски Карловци 1929; *Фелбигеров катихизис*, ЛМС 313 (1927), 464-468; *Карловачке школе у доба митрополита Павла Ненадовића*, Споменик СКА CIV(1956), 45-117.

¹⁵ Н. Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку*, Нови Сад 1974; *Како је донета Уредба за српске и румунске основне школе у Банату 1774. године*, Зборник МС ДН 60 (1975), 155-173; *Данијел Лазарини и питање директора српских и румунских тривијалних школа у Банату у XVIII веку*, Зборник МСИ 19 (1979), 175-183.

¹⁶ Међу бројном архивском грађом, коју је објавио Срета Пецињачки, овде наводимо један број његових радова: *Православно-тривијалне школе на подручју Карловачке митрополије у 1772. години*, Београд 1969; *Подаци о српско-румунским школама Влашко-илирске граничарске регименте у 1792. години*, Зборник МСИ 13 (1976), 147-152; *Православно-тривијалне школе провинцијалног Баната у 1778. години*, Зборник МСИ 13 (1976), 113-145.

¹⁷ *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974. Међу радовима објављеним у овом зборнику треба посебно поменути оне које су написали Никола Гавриловић и Страхиња Костића.

¹⁸ Д. Медаковић, *Јосиф II и Срби*, Нови Сад 2005.

¹⁹ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, Београд 2006; *Верник и поданик*, /у:/ *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, Београд 2005, 623-654.

У великој мери ово истраживање и рад засновани су на необјављеним архивским изворима. У Архиву Војводине у Новом Саду, налазе се списи Илирске дворске комисије - депутације, установе која је у Бечу припремила и спровела реформе у Карловачкој митрополији. Та грађа, од неизмерног значаја, приказује начине на који је осмишљавана реформа, прикупљани подаци, проналажена решења, понекад и у ходу. Она сведочи о контроли коју је држава успостављала над Карловачком митрополијом и њеним установама, Народно-црквеним сабором и Архијерејским синодом. У Архиву Војводине чувају се разни извештаји и реферати упућени владару, инструкције саборским комесарима, молбе и жалбе митрополита и народа, документа везана за оснивање штампарије Јохана Курцбека у Бечу за књиге православног становништа, преписка везана за проблеме уџбеника, и много другог. Због значаја и обима те грађе није лако, нити захвално, издвојити као најважнија поједина документа из фонда Илирске дворске депутације.

Архив Карловачке митрополије, организован у два фонда, Митрополитско-патријаршијски архив „А“ и „Б“, похрањен је у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима. Грађа која се чува у овом архиву веома је важна за истраживање бројних тема из српске историје 18. века. Ту су, између осталог, похрањени оригинални детаљни записник са Народно-црквеног сабора 1769. године, народне жалбе и представке са тог и наредних сабора, пописи епархија извршени током процеса реформисања парохијалне мреже, преписка епископа и митрополита о проблемима који су се јављали током реформе, протести српских општина против промена, бројне наредбе државних власти и друго.

У Архиву САНУ у Београду, у фонду Историјска збирка чува се оригинална грађа, као и преписи из разних докумената из 18. века које је начинио Радослав М. Грујић. Та документа, оригинална и у препису, помогла су нам у расветљавању неких проблема Српске православне цркве из периода пре терезијанске реформе.

Циљ нашег истраживања је да објаснимо и представимо реформу коју су Марија Терезија и Јосиф II спровели у Српској православној цркви, да је ставимо у контекст промена у Хабзбуршкој монархији, као и да је повежемо и упоредимо са реформом Римокатоличке цркве која је спроведена у истом периоду. Током процеса

истраживања пратили смо са много интересовања промене у појединим областима, које су изазвале највише незадовољства у народу.

Наш рад се састоји из две целине, које су подељене на поглавља. У првој целини сагледали смо стање у Карловачкој митрополији пре реформе, истражили смо и објаснили догађаје који су подстакли владара да реагује, представили хронолошки ток и природу реформе, као и проблеме који су је пратили. У другом делу рада изнели смо резултате наших истраживања о редукцији српских манастира, преуређењу парохијалне мреже, уређивању финансијских и имовинских прилика у Митрополији, реформи основних школа, проблему састављања уџбеника, посебно катихизиса, затим редукцији верских празника и уређењу духовних судова. Промене спроведене у наведеним областима нису биле једине, али су међу најважнијима. Да бисмо нека питања расветлили, били смо принуђени да искорачимо из постављеног временског оквира који обухвата период владавине Марије Терезије и Јосифа II, односно време између 1740. и 1790. године.

I ДЕО

1. ХАБЗБУРШКА МОНАРХИЈА И РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА У РЕФОРМАМА

Владавине Марије Терезије (1740-1780) и Јосифа II (1780-1790) обележиле су пола века дуг период запамћен по унутрашњем преображају и реформама, који су довели до стварања јаке, централизоване и уређене државе. Реформе су дотакле све сегменте државне организације и живота поданика, без обзира на њихову етничку и верску припадност. Оне су оставиле дубоке трагове у политичком, друштвеном и верском животу свих поданика, па и Срба у Хабзбуршкој монархији. Међутим, почетак владавине Марије Терезије био је обележен догађајима који нису указивали на успешан исход.

Двадесеттворогодишња Марија Терезија дошла је на власт после изненадне смрти свог оца, Карла VI (1711-1740). Њено наследство било је конгломерат земаља које нису представљале географски повезану целину и разликовале су се по традицији, политичком уређењу и законима, степену економског развоја, етничкој и верској структури. Заједнички су им били само владари из династије Хабзбург. Као последњи мушки потомак аустријске хабзбуршке куће, Карло VI је покушао да осигура власт најстаријој кћери Марији Терезији, путем тзв. Прагматичне санкције.²⁰

---

²⁰ У Хабзбуршкој монархији, као и у већини држава тог времена власт је наслеђивана примогенитуром и најстарији син постајао је владар. У време када је дошао на власт 1711. године Карло VI није имао деце. У широј породици у то време није било мушких наследника, већ су то биле две кћери Јосифа I и две кћери Леополда I. Да би осигурао власт женској линији, Карло VI је 1713. године објавио закон, познат као Прагматична санкција, којим се успоставља нови наследни ред. Документ потврђује примогенитуром, односно да после смрти владара све хабзбуршке наследне земље и краљевине припадају мушком наследнику Карла VI. Међутим, уколико не буде имао сина, према Прагматичној санкцији предност у наслеђивању имала би његова најстарија кћи, односно његове кћери у односу на кћери Јосифа I, које би пак имале предност у односу на кћери Леополда I. Прагматична санкција прогласила је недељивост хабзбуршких наследних земаља. После рођења Марије Терезије 1717. године, Марије Ане 1718. године и Марије Амалије 1720. године, више није било дилеме ко је први у наследном реду. Да би осигурао власт односно Марији Терезији, Карло VI је морао да обезбеди да Прагматичну санкцију признају сталежи у хабзбуршким наследним земљама, владари земаља које су

На тај начин Марија Терезија могла је да рачуна на власт у наследним земаљама, односно Хабзбуршкој или Аустријској монархији.²¹ Монархија је, делом своје територије, улазила у састав Светог римског царства немачког народа, чију су круну Хабзбурзи носили од 1438. године. Било је незамисливо да жена влада Царством, тако да је Карло VI постигао договор са изборницима да после његове смрти подрже супруга Марије Терезије и изаберу га за цара.²²

Велики труд и жртве Карла VI показали су се узалудним после његове смрти. Договори и потпора коју је покушао да обезбеди Марији Терезији нарушени су децембра 1740. године када је пруски краљ Фридрих II напао Монархију и до пролећа 1741. године освојио Шлезију. После првих победа, придружили су му се Баварска, Саксонија, Француска, Шпанија. Баварски кнез Карло Алберт крунисан је за римског цара 1742. године, под именом Карло VII. Тада је изгледало да се Хабзбуршка монархија распада и да траје преуређење Царства, које је најавио Фридрих II. Марији Терезији требало је да буду остављени само Аустријско надвојводство и Краљевина Угарска.²³

На почетку рата Марија Терезија била је у незавидној ситуацији, како је то сама описала „без новца, без кредита, без војске, без сопственог искуства и знања, такође и без савета, јер су сви [они који би могли да је посаветују] у почетку желели да сачекају и да виде како ће се ствари одвијати“. Ушла је у скупи рат за своје наследство, а новца није било. У државној каси затекла је само неколико хиљада форинти и читава земља била је оптерећена домаћим и страним кредитима.²⁴

биле у саставу Светог римског царства немачког народа, као и владари европских држава Француске, Енглеске, Шпаније, Русије. То је постигао уз велике уступке (D. R. Živojinović, *Uspon Evrope 1450-1789*, Novi Sad 1985, 478-479; D. Beales, *Joseph II*, I, 22-23).

²¹ У посматраном периоду Хабзбуршке наследне земље биле су: Аустријско надвојводство (Горња и Доња Аустрија, Корушка, Крањска, Штајерска, Воралберг, Тирол), земље чешке или круне светог Вацлава (Чешка, Моравска, Шлезија, Лужице), Краљевина Угарска, Аустријска Низоземска, и поседи у Италији Миланско војводство и Парма. Било је и области које су имале посебан статус и налазиле су се под директном управом владара, као што су Војна крајина, Банат, Ердељ.

²² Немачког цара бирали су електори, односно изборници и то су били гроф Рајнског палатината, краљ Чешке, кнезови Саксоније, Баварске и Бранденбурга, као и надбискупи Келна, Трира и Мајнца.

²³ D. R. Živojinović, *Uspon Evrope*, 474-476; П Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 342-343.

²⁴ F. Walter, *Die Theresianische Staatsreform von 1749*, Wien 1958, 15, 21; D. Beales, *Joseph II*, I, 24.

Може се рећи да су два догађаја обележила прве ратне године. Први је био рођење сина Јосифа, 13. марта 1741. године, после три кћери. Долазак на свет мушког наследника престола изазвао је одушевљење и пробудио је наду међу сарадницима и поданицима. Марија Терезија умела је да политички искористи рођење сина, па га је, наводно, у критичном тренутку унела на заседање Државног сабора Краљевине Угарске, односно Угарске дијете.²⁵ Одлука Сабора да подржи Марију Терезију имала је, пре свега, војни значај. Марија Терезија крунисана је за угарску краљицу током заседања Дијете у Пожуну (Братислава), 25. јуна 1741. године, а њен супруг Франц Стефан од Лорене потврђен је за савладара, корегента. Угарска је окупила више од 60.000 војника, иако се краљица надала да ће их бити бар 100.000, и они су се борили у Шлезији, Горњој Аустрији, као и на другим ратиштима. С друге стране, краљица је била принуђена на испуњење одређених захтева угарских сталеза, од којих су неки директно погодили српско православно становништво. Тиме је био потврђен и посебан положај Краљевине Угарске у оквиру Хабзбуршке монархије.²⁶

Признање Угарске Дијете поправило је положај Марије Терезије, и политички и војни. Током 1745. године умро је Карло VII и она је била одлучна у намери да њен супруг буде изабран за римског цара. Остварењу тог циља погодивале су војне победе, као и примирје са Пруском, склопљено исте године. Франц Стефан био је изабран и крунисан за цара Светог римског царства немачког народа у октобру 1745. године, под именом Франц I. Марија Терезија била је римска царица као супруга Франца I и то јој је било довољно. Титула царице (*römische Kaiserin*), од 1765. године

---

²⁵ На вест о Јосифовом рођењу становници Беча изашли су на улице и славили су током целог дана. Млетачки амбасадор је извештавао да су се Бечлије од среће понашали као луди. То је била нада за цео народ. До вечери, вест је стигла у Пожун, а следећег дана и у Праг. Остало је забележено да је надбискуп у Прагу бацио неколико стотина форинти кроз прозор своје палате народу који је славио на тргу (D. Beales, *Joseph II*, I, 26-27).

²⁶ *Decretum generale inlyiti Regni Hungariae*, II, Budaе 1844, 164-180; П Рокаи, З. Тере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 343-346. Марија Терезија је, између осталог, пристала на поновно успостављање положаја вицекраља, односно палатина, за кога је био изабран гроф Јанош Палфи. Краљица је гарантовала сталешке привилегије, ослобађање племства од плаћања пореза, самосталност одлучивања Угарској дворској канцеларији, улазак Мађара у дворске савете, развојачење Потиске и Поморишке крајине, враћање Славоније, Срема и Баната под управу Угарског сабора. Марија Терезија је потврдила и 46. законски члан Дијете о заштити римокатоличке вере у Далмацији, Хрватској и Славонији. Према том закону, не признаје се православна вера и оспорава јурисдикција митрополита и епископа над свештенством и народом на поменутом подручју, а право на поседовање непокретене имовине и улазак у јавне службе имају само римокатолици.

царице-удовице (*römische Kaiserin, Wittib*), незаобилазна је у владарској титули Марије Терезије.

Рат за аустријско наслеђе завршен је 1748. године миром у Ахену, према коме је Марија Терезија морала да се одрекне дела Шлезације у корист Пруске, као и Парме и Пјаћенце у корист Шпаније. С друге стране, мировни уговор гарантовао је поштовање Прагматичне санкције и целовитост територије Хабзбуршке монархије.

Све слабости унутрашње организације Монархије показале су се током овог рата. Било је јасно да централна власт није имала довољно снаге у односу на владаре и елиту других историјско-политичких области у саставу државе. Будући да се јединство државе огледало у личности владара, њена целовитост могла је бити гарантована само централизацијом власти. Двор је био центар из кога су потекле реформе, а владари су имали свест о својој улози и одговорности у уређењу привредног и друштвеног живота државе и њених поданика. У време Марије Терезије извршена је реформа војске и регулација Војне крајине, затим реформа пореског система, реорганизација институција централне управе и дворских канцеларија, покрајинских влада и судова. Држава је преузела послове цензуре, реформисала универзитете, увела јединствен школски систем и контролу над образовањем. Почела је кодификација права и објављиване су збирке кривичног и парничног закона и поступка. Истовремено, подстицан је развој пољопривреде, трговине, занатства, започета је аграрна реформа. Током владавине Јосифа II, тај процес је настављен и продубљен у неким сегментима, као у пореској и аграрној реформи.²⁷

Држава у реформи суочила се са препрекама које су јој стајале на путу, а једна од њих била је и Римокатоличка црква. Од противреформације и Сабора у Тренту (1545-1563) до почетка 18. века Римокатоличка црква израсла је у институцију огромне моћи и утицаја не само на верски и културни живот, већ и на политику и економске прилике. Упркос противреформацији, нове идеје шириле су се у Европи и полако су мењале начин мишљења заснован на догмама и предрасудама. Многе од

---

²⁷ Опште податке о реформама у Хабзбуршкој монархији видети у: Б. Графенауер, *Успон и развитак Аустрије*, /у:/ *Историја народа Југославије*, II, Београд 1960, 803-826.

њих критиковале су Римокатоличку цркву по питањима вере, унутрашње организације и хијерархије, богатства, политичког и економског утицаја. На европским дворовима јавила се потреба преиспитивања односа државе и Цркве. Од краја 17. века и у Хабзбуршкој монархији, на двору Леополда I (1658-1705) чули су се гласови да Римокатоличка црква наноси штету држави и успорава њен развој. Тако су камералисти упозоравали на то да верска нетрпељивост тера економски продуктивне људе из земље и да увећање непокретне имовине Цркве, пре свега земљишних поседа, може бити кобно по економски развој државе. На промену односа према Римокатоличкој цркви утицале су и идеје, на пример, јансенизма, које су подстицале отпор према ауторитету папе и истицале потребу ослобађања црквеног живота од небитних спољних елемената. Скуп нових идеја представљао је покрет просветитељства, који је у 18. веку стекао упориште прво у Француској, а затим и у немачким земљама. Просветитељство је обликовало схватање о потреби реформисања Римокатоличке цркве у Хабзбуршкој монархији и њено стављање под контролу државе.²⁸

Владари из династије Хабзбург имали су вишевековну традицију мешања у црквена питања. Привилегије и права добијени од поглавара Римокатоличке цркве, као и они преузети са крунама и земљама које су објединили, затим круна цара Светог римског царства и активности у сузбијању реформације учврстили су их као патроне Цркве. Владар је био „defensor at advocatus ecclesiae (romanae)“ и имао је јус патронatus, који му је омогућавао да интервенише у црквеној организацији на својој територији, између осталог, кроз оснивање нових парохиија, бискупија и манастира, избор нижег и вишег свештенства, суђење свештенству у кривичним делима, и друго. Марија Терезија имала је, стога, право да се меша у црквена питања захваљујући владарским титулама и крунама које је имала.²⁹

---

²⁸ F. A. J. Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753-1780*, Cambridge 1994, 209-210; M. C. Андерсон, *Европа у осамнаестом веку (1713-1789)*, Београд 2003, 492-494; B. Rasel, *Mudrost Zapada*, Beograd 2003, 254.

²⁹ F. Maaß, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790*, I, Wien 1951, 11-19; E. Kovács, *Beziehungen von Staat und Kirche im 18. Jahrhundert, /u/ Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Wien 1983, 29.

За све што је урадила и променила у Римокатоличкој цркви Марија Терезија је имала доказ да на то има право. Дворски правници су у архивима трагали за одређеним документом на који би се она позвала. Тако се, на пример, 1746. године позвала на булу „*Cum occasione*“ папе Иноћентија X из 1653. године, којом је *jus placiti* (*placetum regium*) постало једно од регалних права, према коме ни једна одлука папе није могла да се објави у држави без одобрења владара. Слично је било и 1761. године када се позвала на булу папе Калиста III из 1452. године, којом је Хабзбурзима дато право да од римокатоличког свештенства убиру неке порезе без претходно тражене сагласности Рима. Да би утврдила свој положај, Марија Терезија је обновила титулу Апостолског краља, коју је цар Лелополд I преузео 1687. године са угарском круном. Папа Климент XIII је 1758. године признао право Марији Терезији и њеним наследницима да се називају апостолским краљевима Угарске. Епитет апостолски подразумевао је да је владар *Fidei defensor*, а то је било од великог значаја како у активностима против протестаната, који су чинили скоро половину становништва Угарске, тако и за промене у организацији Римокатоличке цркве. Осим тога, титула Апостолског величанства (*Apostolische Majestät*) била је и питање престижа. Марија Терезија стала је раме уз раме с владарима држава које су сматране стубовима Римокатоличке цркве, којима су папе потврдиле право на посебне титуле. То су били Католички краљеви Шпаније (*Reyes Católicos*), Најхришћанскији краљ Француске (*Rex Christianissimus*) и Највернији краљ Португалије (*Rex Fidelissimus*). Марија Терезија била је Њено краљевско и царско апостолско величанство (*Ihro Kaiserliche und Königliche Apostolische Majestät*).³⁰

Марија Терезија спадала је међу изузетно побожне владаре свог времена и у почетку није била склона просветитељским идејама које су критиковале Цркву. Ипак, била је свесна да Римокатоличка црква кочи државне реформе, пре свега фискалне, и да нешто треба да се промени у односу државе и Цркве. Нема сумње да је велику улогу у формирању мишљења Марије Терезије имао њен супруг, иако она у литератури није до краја расветљена. Франц I је био тај ко је изабрао саветнике и

---

³⁰ E. Kovács, *Beziehungen von Staat und Kirche*, 36; F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 220; D. Beales, *Joseph II*, I, 442-443.

сараднике Марији Терезији, као што су били Герхард ван Свитен, Фридрих Вилхелм гроф Хаугвиц, Венцел Антон гроф Кауниц, који су осмислили и спровели многе реформе у држави, међу којима је била и реформа Цркве.³¹ Због јачања централне власти јачала је и потреба државе да контролише црквене организације на својој територији. Због економских и фискалних разлога, свакако под утицајем свог супруга и просветитељских идеја, Марија Терезија је прихватила неопходност промена у Римокатоличкој цркви. Главни заговорник реформе на Двору био је гроф Хаугвиц, који је своје идеје први пут јавно истакао 1743. године, у предлозима за промене у Шлезији, познатим под називом *Notata*. Он је подстакао и оснивање посебне Дворске комисије за верска питања (*Hofkommission in Religionsachen*) 1753. године. Од те године носилац реформе постаје гроф Кауница, нови државни канцелар.³²

У реформној активности Марије Терезије издвајају се два периода, пре и после 1770. године. Већ пре Седмогодишњег рата (1756-1763) спроведене су мање промене у циљу повећања прихода државе како би се финансирала војска. Уз сагласност папе, између осталог, продужени су уговори о опорезивању римокатоличког свештенства ради финансирања тврђава у Угарској и извршена је делимична реформа календара верских празника. Постављени су и одређени захтеви папи везани за манастире. Тада је извршена и прва арондација, односно промена граница бискупија, На захтев Беча, 1751. године укинута је млетачка Аквилејска патријаршија и њена територија подељена је тако да је новооснована надбискупија у Удинама обухватала млетачке, а бискупија у Горици хазбуршке поседе.³³

У том првом периоду дефинисан је облик и правац црквене политике у Хабзбуршкој монархији, а главни идеолог био је гроф Кауниц. Марија Терезија тада није желела да улази у директан сукоб с Римом нити да изврши свеобухватне црквене реформе. Зато је, на састанку Тајне конференције (*Geheime Konferenz*) новембра 1753. године договорено да се избегава сукоб и, колико год је то могуће,

---

³¹ H. Wagner, *Die Herrscher und ihre Staatsmänner, /w/ Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Wien 1983, 18, 19.

³² F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 213

³³ M. Maurer, *Kirche, Staat und Gesellschaft im 17. und 18. Jahrhundert*, Enzyklopädie deutscher Geschichte, B. 51, München 1999, 40-41; F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 213-214.

ради у договору с папом, уз ослањање на реформски оријетнисано свештенство у Монархији, међу којем је било и утицајних бискупа. Тада је, између осталог, покренуто питање црквене имовине, пре свега земљишних поседа, и истакнуто је да владар треба да ограничи имовину коју стиче свештенство. То је вратило у средиште интересовања раније постављене и неиспуњене захтеве упућене папи да ограничи имовину коју нови монаси уносе у манастире, да се забрани манастирима примање поклона и имовине тестаментима и на друге начине без изричитог одобрења државе, као и то да се старосна доб за улазак у монашке редове повећа на 20 година. Наглашена је и потреба да се побољша пасторална, односно парохијална брига о верницима кроз оснивање нових парохија широм Монархије и повећање бројности парохијалног свештенства, жупника. Предложено је оснивање централног религијског фонда из кога би били финансирани будући пројекти. Требало је да у Риму о закључцима Тајне конференције преговара посебан изасланик владара, али мисија је пропала због почетка Седмогодишњег, или такозваног Трећег шлеског рата против Пруске.³⁴

После рата у коме је Марија Терезија неуспешно покушала да врати Шлезију, наставило се са вршењем притисака на Цркву из фискалних разлога. Све чешће су се чула мишљења да је потребна темељна реформа у Римокатоличкој цркви, редефинисање односа Цркве и државе уз наглашавање права владара над верским организацијама на територији којом влада. То је посебно истицао Јосиф II у свом Меморандуму из 1765. године. На наговор грофа Кауница, Марија Терезија пристала је да се реформа изведе у Миланском војводству, које је било географски издвојена област Монархије. Године 1768. обновљен је и рад Дворске комисије за верска питања која је била подређена Чешко-аустријској дворској канцеларији, и председавао јој је гроф Кауниц.³⁵

Преломни догађај у односу Марије Терезије према Риму одиграо се јануара 1768. године. Тада је папа Климент XIII екскомуницирао војводу Фердинанда од Парме, будућег зета Марије Терезије, зато што није хтео да повуче одлуку о

---

³⁴ F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 215-216.

³⁵ F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 231.

протеривању језуита из своје државе. Тај чин посматран је као најозбиљнија злоупотреба папске власти у последњих неколико векова. Тада је почела обимна активност на припреми планова и пројеката за промену стања у Цркви. На наговор Герхарда ван Свитена, царичиног лекара, реформатора универзитета и цензуре, нови стручњак за црквена питања у Чешко-аустријској канцеларији Франц Јозеф вон Хајнке, почео је маја 1768. године рад на тзв. основном систему, како би поставио теоријски оквир реформе која би се спровела без тражења сагласности из Рима.³⁶

У истом периоду и гроф Кауниц је написао велики број текстова разне врсте, којима је појашњавао природу црквене реформе, дефинисао надлежности државе и предлагао решења. Стално је истицао да држава има право и обавезу да надгледа свакога ко има било какву службу у држави. Будући да су свештеници истовремено и грађани државе, она има пуно право да надгледа и ту професију. Мишљење о томе да је свештенство аутономно у држави је мит и сви захтеви Цркве који су у супротности са захтевима државе нису прихватљиви. Зато треба забранити да се бискупи жале судовима који су ван државе, истакао је канцелар. Учествовање Цркве у цензури треба да буде у корист државе, а не догме. Велики број празника је штетан за друштво и економију и мора се смањити. Школе за свештенике нису у складу са јединственим образовањем за све грађане. Велики број контемплативних монашких редова је остављао државу без хиљада потенцијално корисних грађана и чинио непоправљиву штету будућим генерацијама због њиховог завета на целибат. На крају, Кауниц је закључио да свештеницима не сме бити дозвољено да утичу на рад било које друге службе у држави.³⁷

Истовремено припремана је реформа у Миланском војводству, где је 1767. године основано посебно тело за црквена питања *Giunta economale*. Концепт црквене

---

³⁶ F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 223-224; M. C. Андерсон, *Европа у осамнаестом веку*, 496. У једном од првих извештаја из јула 1768. године, Хајнке је поставио однос између Цркве, државе и владара. Написао је да је Света црква скуп људи који су крштењем сједињени у Христу. Они испуњавају праву Божју службу према прописима објављене Божје речи (свештеници), под једном видљивом главом (папом) и тиме добијају вечну милост. Држава је заједница људи, која је, због свог световног благостања, уређена према одређеном устројству. Владар, истакао је Хајнке, има власт независну од Бога и он усмерава своје деловање на добробит државе у погледу њеног унутрашњег и спољног стања. С тим циљем владар има право да интервенише и у Цркви (F. Мааß, *Der Josephinismus*, III, Wien-München 1956, 141).

³⁷ F. Мааß, *Der Josephinismus*, I, Wien 1951, 368-384; F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 230.

политике у Миланском војводству саставио је гроф Кауниц истичући да је предмет врховне власти владара све оно што није дато у надлежност свештенства, дакле све оно што не спада у проповедање Јеванђеља, хришћанску догму, Божју службу, сакраменте и свештеничку дисциплину. Изван онога што је Христ пренео на апостоле, свештенство нема никаква права без сагласности владара, истако је Кауниц, а владар има право да повуче или преиспита привилегије, које су раније дате свештенству. Владар, такође има право да преиспита и одлуке концила, као и каноне који се не односе на духовна питања. Другим речима, владар има право да обликује црквену организацију онако како то одговара потребама државе.³⁸ Од 1769. године у Миланском војводству почела је да се спроводи редукција манастира који нису од користи држави, а имовина укинутих искоришћена је за оснивање нових парохија, болница, сиротишта. Смањен је број монашког и повећан број мирског свештенства, реорганизована је мрежа парохија. Када је Галиција, после поделе Пољске, потпала под хабзбуршку власт 1772. године и тамо је спроведена реформа по миланском узору.³⁹

На наговор грофа Кауница и уз залагање Јосифа II, после 1770. године реформа је проширена и на друге делове Монархије. Иако још увек није била спремана за опште црквене реформе, Марија Терезија је била одлучна у намери да реши неке од проблема. Тако је на пример, 1771. године извршена редукција верских празника. Њихов број сведен је на 17 празника и 52 недеље које су биле нерадни дани. Став Двора био је да нови закон о празницима мора да се примењује у свим бискупијама и парохијама унутар граница Хабзбуршке монархије. Наредних година донете су наредбе којима се подиже старосна граница за улазак у монашке редове на 24 године, уведена су разна ограничења везана за пријем искушеника, број монаха, манастирску дисциплину, образовање свештеника. Године 1773. Марија Терезија забранила је рад Језуитском реду и на тај начин ослободила цензуру и универзитете од њиховог утицаја. Од одузете имовине основан је фонд из кога су финансиране

---

³⁸ F. Maab, *Der Josephinismus*, I, 288-290.

³⁹ D. Beales, *Enlightment and Reform*, 233-234.

школе.⁴⁰ У том периоду царица је забранила старешинама монашких редова са седиштем у иностранству да долазе у земљу. Ограничила је надлежност црквених судова строго на црквене послове и извршена је арондација неких бискупија у аустријским земљама и Угарској.⁴¹

Јосиф II је заговарао црквене реформе од тренутка када је постао савладар Марије Терезије 1765. године, али је неке своје замисли могао да оствари тек после њене смрти. Током своје самосталне владавине, Јосиф II је тежио да реформе продуби и спроведе их до краја. Стога су његове прве одлуке биле усмерене ка ограничењу утицаја римокатоличког свештенства. Полазна становишта цара била су да Црква треба да буде у служби државе, да држава не сме да се одректне стручног знања и рада некатолика, те да верска припадност не сме да ограничава права грађанства. Једна од првих мера била је ублажавање цензуре, што је довело до оживљавања штампе и, тиме, подстакло објављивање великог броја памфлета којима је пропагирана државна политика према црквеним организацијама. Јосиф II је ограничио и политички утицај бискупа. Гарантовао је слободу слободу јавног исповедања вере некатолицима Патентом о верској толеранцији из 1781. године и Едиктом о толеранцији из 1782. године. Извршио је арондацију бискупија у Угарској и територијално их организовао тако да им се границе поклапају са границама покрајина. Укинуо је више стотина манастира разних монашких редова, који су према његовом мишљењу били некорисни за државу. Преостали манастири стављени су под државну контролу. Од имовине укинутих манастира основао је фонд из кога је финансирано оснивање нових парохија и школа. Јосиф је реформисао мрежу парохија, смањујући им територију и повећавајући њихов број. Повећао је број парохијалних свештеника - жупника, међу које су прешли многи бивши монаси из

---

⁴⁰ Укидање Језуитског реда имало је одјека и међу православним становништвом Монархије. О томе сведочи и белешка у Номоканону из манастира Ораховице. После податка о помрачењу Сунца, 19. септембра 1773. године, следи текст: „Такожде тога лета славни и темељити јажовитски ред и спаилуки отузети царским размотренијем. От части јављам, предречене јажовите како су славни били и изобилни ученијем, златом, сребром и пиштом телесном, паче цареј земних, а никогда у својему уму нису помислили, да би се својего реда лишили, и такове славе и богатства занеже множество бист по всеи држави краљице Марие Терезие“ (В. Красић, *Опис манастира Ораховице*, ЛМС 143 (1885), 79).

⁴¹ F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 234; D. Beales, *Enlightenment and Reform*, 234-235; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 352.

укинутих манастира. Жупници су добили и већу улогу у образовању свештеника. Због бескомпромисног начина на који је спроводио реформу, Јосифа II су називали новим Лутером и чистачем вере (*Glaubensfeger*).⁴²

Однос државе и цркве био је одређен потребом да се власт владара и државних службеника учврсти на основама реалне политичке и економске моћи. Имајући у виду какав је притисак држава извршила на Римокатоличку цркву не би ли изменила начин њеног организовања и ограничила њене ванцрквене послове и утицаје, јасно је да Српска православна црква у Хабзуршкој монархији није могла да остане изван реформских токова.

---

⁴² П. Митрофановъ, *Политическая Дѣятельность Иосифа II, ея сторонники и ея враги (1780-1790)*, С. Петербургъ 1907, 604-774; E. Winter, *Der Josefinismus*, 100-162; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 355-356.

2. КАРЛОВАЧКА МИТРОПОЛИЈА ПРЕ ТЕРЕЗИЈАНСКЕ РЕФОРМЕ

Српска православна црква у Хабзбуршкој монархији била је организована као аутономна митрополија под јурисдикцијом српског патријарха у Пећи, а правни основ за то пружале су Привилегије. Тим дипломама цара Леополда I, издатим између 1690. и 1695. године, православном становништву гарантована је слобода јавног исповедања вере, коју нису имали други некатолички народи у Монархији, као и употреба старог Јулијанског календара рачунања времена. Дозвољен је слободан и саборни избор архиепископа, коме је, између осталог, потврђено патронатско право над православним свештенством, манастирима и црквама. Свештенство је добило имунитет од световног суда, плаћања неких државних пореза и радних обавеза, док је манастирима и црквама гарантовано право на уживање поседа. Привилегијом из 1695. године Леополд I потврдио је седам православних епископа, које је поставио патријарх Арсеније III Чарнојевић (1672-1706), и гарантовао им је судску власт у епархијама, као и право на приходе од верника. Том дипломом је потврђено постојање нове организације Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији и омогућено је оснивање Карловачке архиепископије и митрополије 1708. године.⁴³

Правима која су добили као верници Православне цркве био је одређен правни и политички положај српског народа. Привилегије су касније потврђивали и наследници Леополда I: 1706. године Јосиф I, 1713. године Карло VI и 1743. године Марија Терезија. Право владара да одлучује о положају српског народа и његове црквене организације нарочито је било изражено у време владавине Марије Терезије. Она је то искористила да подстакне и наметне промене у народно-црквеном животу Срба, односно у уређењу и унутрашњим односима Карловачке митрополије. Те промене, које се спроводе од почетка седамдесетих година 18. века, биле су део терезијанске и јозефинске црквене реформе којом је успостављена контрола над

---

⁴³ Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије од 1690-1792*, Београд 1954, 37-39, 46-51, 91-95; Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменита документа за историју српског народа 1538-1918*, Нови Сад 2007, 15-25.

верским организацијама у Хабзбуршкој монархији. Тада је промењена мрежа епархија, протопопијата, парохија, утврђени су приходи архиепископа, епископа и парохијалних свештеника, уређене су финансије и имовина Митрополије, интервенисано је на пољу судства, школства, обичаја из свакодневног живота. Том периоду државне реформе претходило је неколико деценија несређених прилика у Митрополији.

Лоше стање у Карловачкој митрополији дошло је до изражаја у време патријарха Арсенија IV Јовановића (1724-1748). Од 1737. године, када је пребегао из Османског царства под хабзбуршку власт и преузео управу над тада још увек Београдско-карловачком митрополијом, патријарх се суочавао са бројним проблемима.⁴⁴ Неки од тих проблема наслеђени су из времена управе митрополита Вићентија Јовановића (1731-1737), као, на пример, велики дугови или посвађаност епископа и њихова подела на *таборе*.⁴⁵ Неки проблеми били су последица аустријско-турског рата (1737-1739) и куге која се проширила из турске војске. Тада је најважније било сачувати главу и прехранити породицу и мало ко је водио рачуна

---

⁴⁴ После освајања Србије и дела Баната у рату против Турске (1716-1718) на том подручју основана је друга православна архиепископија за Србе у Хабзбуршкој монархији, Београдска митрополија. Намера народа и свештенства да се превазиђе та подела дошла је до изражаја на Народно-црквеном сабору 1726. године кроз избор београдског митрополита Мојсија Петровића и за карловачког митрополита. Владар то није дозволио и потврдио је митрополита Мојсија само за администратора Карловачке митрополије. Уједињење је ипак извршено на Сабору 1731. године избором Вићентија Јовановића за заједничког београдског и карловачког митрополита, првог кога је у том достојанству потврдио владар. Уједињена Београдско-карловачка митрополија постојала је до новог рата против Турске (1731-1739), у коме је Монархија изгубила Србију. Више о томе видети у: И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори (1718-1735)*, Београд 2008, 151-166; Иста, *Београдска и Карловачка митрополија. Процес уједињења (1722-1731)*, Историјски часопис LV (2007), 210-217.

⁴⁵ Последње године живота митрополита Вићентија Јовановића (1731-1737) обележила је озбиљна криза у Српској православној цркви у Хабзбуршкој монархији. Сукоби митрополита са епископима онемогућили су обављање народних и црквених послова, а велики дугови, како општенородни, тако и самог митрополита, довели су Београдско-карловачку митрополију на ивицу банкрота. То је дало повода државним властима да се први пут директно умешају у унутрашња питања Митрополије. Током 1736. године уведена је нека врста принудне управе и власт митрополита Вићентија је ограничена. Генерал Јохан Андреас гроф Хамилтон, председник Земаљске администрације у Темишвару, који је био овлашћен да уреди прилике у Митрополији, поставио је темишварског епископа Николаја Димитријевића за митрополитовог помоћника, коадјутора, и основао комисију која је начинила спецификацију дугова са предлогом како да се исплате (Д. Руварац, *Одношаји митрополита Вићентија Јовановића спрам коадјутора Николе Димитријевића*, Српски Сион XIV (1904), 501-503, 525-528; М. Јакшић, *О Вићентију Јовановићу. Прилози за историју митрополитства му 1731-1737*, Нови Сад 1900, 163-165; И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 113, 181-183).

о одржавању реда у црквеној управи или народно-црквеном животу.⁴⁶ Било је, међутим, и нових проблема. Долазак патријарха Асенија IV јесте прекинуо неодомице око избора новог архиепископа после смрти митрополита Вићентија 1737. године, али је, истовремено, и покварио планове појединих епископа који су стремили ка митрополитском трону. Патријарх Арсеније IV је то осећао и у писму будимском епископу Василију Димитријевићу, од (26. августа) 6. септембра 1738. године⁴⁷ поменуо је могућност сазивања Народно-црквеног сабора, и написао: „И аште господие братија и частни клер и славни народ не хотет буду нас за церковнаго поглавара и ми противни не будемо“. Већ тада патријарх се жалио на *несогласје* и да сваки епископ ради *по себе*.⁴⁸ Све то одражавало се на стање у епархијама.

Колико год да су се трудили, архиепископи нису могли много да учине на побољшању стања у целој Митрополији. Архиепископ је, наиме, први међу једнакима и он има пуну власт само у својој епархији - архидијезези, али не и у другима владичанствима. Према православном учењу и правилима, епископ има јерархијску власт у пословима вере и морала, свештенодејствовања и архипастирског старања у својој епархији.⁴⁹ Свако директно мешање архиепископа у послове и проблеме епархија, без дозволе надлежних епископа, посматрано је као самовољно присвајање туђе власти. То се најбоље осликава у спору митрополита Вићентија

---

⁴⁶ Архимандрит манастира Гретег Андреј Атанасијећ је током рата, (14) 25. јуна 1738. године, писао будимском епископу Василију Димитријевићу, између осталог и о томе да народ бежи у страху од Турака, да су Сегедин, Суботица и Кањижа затворени због куге и да је „пустахија по Срему много“ (Д. Руварац, *Страдање архимандрита Андрије Атанасијевића и неколико његових писама*, Архив I (1911), 85).

⁴⁷ Извори српског порекла датовани су, у највећем броју, према старом. Јилијанском календару. Користили смо, такође, и документа датована по новом Грегоријанском календару. Да бисмо избегли забуну, у овом раду користимо двоструке датуме. Ако је документ датован по старом календару, тај датум је наведен у заградама. Разлика између Јулијанског и Грегоријанског календара била је 11 дана у 18. веку.

⁴⁸ Архив САНУ, фонд Историјска збирка, бр. 13173, Р. М. Грујић, *Писма српских народних и црквених представника из прве половине XVIII века*, док. бр 1950. Разлог због кога су поједини епископи и даље гајили наду да могу сести на митрополитски трон можемо тражити, између осталог, и у потврдној дипломи патријарха Арсенија IV од 10. априла 1738. године. Цар Карло VI му је тада признао црквену и духовну јурисдикцију у, тада још увек, Београдско-карловачкој митрополији и право на митрополитске приходе. У тексту је назначено да је то привремено решење до окончања рата. Та привременост могла је да буде препозната као именовање патријарха само за администратора Митрополије (М. Митровић, *Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета у Бечу (1717-1740)*, Споменик САНУ СXXX (1988), 324; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти. Лекције из историје Карловачке митрополије*, Карловци 1899, 14-15).

⁴⁹ Д. Перић, *Црквено право*, Београд 1997, 242.

Јовановића и бачког епископа Висариона Павловића око надлежности, који је обележио тридесете године 18. века.⁵⁰

Архиепископ није могао да делује сам, будући да је Православна црква, посебно у Хабзбуршкој монархији, неговала саборност. У доношењу важних одлука учествовали су епископи кроз Архиепископски синод, као и ниже свештенство и верници кроз Народно-црквени сабор. Да би неку идеју могао да спроведе на подручју целе Митрополије, архиепископу је била потребна јака подршка. Због често лоших односа са епископима није могао увек да се ослони на Синод и зато је подршку тражио и налазио у Сабору. Током прве половине 18. века, скоро све идеје српских архиепископа везане за промене у црквеној организацији - јачање дисциплине међу мирским и монашким свештенством, унапређење школа, финансија, па и уклањање непримерених модела понашања и лоших обичаја у народно-црквеном животу - биле су предмет расправа на Народно-црквеним саборима. Са одобрењем и одлуком Сабора, архиепископ је могао да предузме шире активности на територији Митрополије. И тада је, ипак, било оних епископа који су се опирали саборским одлукама.⁵¹

С друге стране, архиепископ је представљао Српску цркву и народ пред државним властима. Он, међутим, није наступао само као верски, већ и као световни поглавар. Верници су доживљавали архиепископа као *главу народа* и увек су се прво њему обраћали жалбама и на лоше свештенике и на високе државне порезе, очекујући помоћ. Ту двоструку улогу архиепископа пренео је патријарх Арсеније III из Турске у нову државу и задржали су је његови наследници. И Митрополија је за Србе, такође, имала много већи значај од саме црквене организације. Она је имала обележја и националне и верске истуцуције, а њен специфичан положај на основу

---

⁵⁰ Епископ Висарион казнио је епитимијом неке становнике Футога због недоличног понашања у храму. Футожани су се жалили митрополиту Вићентију, који их је ослободио казне без истраге, не обавестивши о томе епископа. Током 1735. године владика Висарон почео је отворено да оптужује митрополита за самовољу и узурпирање власти, додајући и оптужбе да митрополит пљачка народ и епископе и да покушава да разреши пет епископа и постави нове уз помоћ државних власти. То се одразило и на Народно-црквени сабор 1735. године, на коме су изнете бројне међусобне оптужбе, и епископ Висарион је са једним бројем посланика напустио заседање. (М. Јакшић, *О Вићентију Јовановићу*, 104 и даље).

⁵¹ Више о томе видети у: И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 167-243.

Привилегија јачао је свест о етничкој и верској посебности Срба у Хабзбуршкој монархији. У односу верника према ахиепископу и Митрополије препознаје се неговање традиције српске државности. О томе сведочи и улога Народно-црквеног сабора, који је био нека врста српске сталешке скупштине у Хабзбуршкој монархији. Иако Српски сабор није имао политички значај као, на пример, Угарски сабор, његова надлежност била је много шира од расправе о верским и црквеним питањима. У решавање бројних проблема био је укључен велики број световних лица, официра и народних првака различитих занимања. У кључним моментима и државне власти ослањале су се на одлуке Сабора.

Патријарх Арсеније IV нашао се 1737. године у улози карловачког митрополита и, према мишљењу Милутина Јакшића, није био довољно спреман за оно што га је чекало, нити упућен у прилике и односе у новој држави и у Митрополији. Јакшић је сматрао да је то био главни узрок многим проблемима, будући да је патријарх Арсеније IV навикао да Српску цркву води самостално, без ограничења власти. У новој држави он се суочио са јерархијом која је, на основу обичаја и традиције, захтевала да учествује у важним одлукама. Суд Милутина Јакшића утицао је да се касније устали мишљење како је лоше стање у Српској цркви током четрдесетих година 18. века настало кривицом патријарха. Међутим, било је и других чинилаца које би требало сагледати да би се добила објективна слика.⁵²

У Монархији патријарх је одмах преузео улогу представника Цркве и народа пред владаром. Највише времена, снаге и новца уложио је да би добио дипломе, прво од цара Карла VI 1738. године, а затим и од Марије Терезије 1741. године, којима му је потврђена јурисдикција и право на приходе, и, истовремено, радио је на заштити Привилегија, које је Марија Терезија потврдила 1743. године. Успешно завршени велики послови у Бечу, с друге стране, створили су озбиљне финансијске проблеме у Митрополији.

Патријарх се суочавао са ограничењима положаја карловачког митрополита, које није имао у Османском царству. Пре свега, било му је тешко да постигне

---

⁵² М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 195-196.

договор са епископима о важним питањима због честих сукоба и њихове непокорности. Три велика спора оптерећивала су тада епископат и Митрополију, која су показивала колико су епископи били независни и ван контроле, да нису поштовали каноне Православне цркве и свог архиепископа, да им је лична корист била изнад општег добра. То су били спорови са епископом бачким Висарионом Павловићем,⁵³ арадским Исајом Антоновићем⁵⁴ и пакрачким Никифорим Стефановићем.⁵⁵

---

⁵³ Спор са епископом Висарионом вођен је око имовине коју му је митрополит Већентије одузео када га је 1735. године рашчинио због непослушности и изазивања раздора. Епископ је касније тврдио да је одузета имовина вредела 40.000 форинти, иако су многи су сумњали у висину суме, укључујући и самог патријарха Арсенија IV, и питали се одакле бачком епископу толика имовина. Државне власти признале су му потраживање у износу од 13.000 фр, мада је он и даље тврдио да је дуг много већи. Спор је трајао до смрти Висариона Павловића 1756. године (Архив САНУ у Сремским Карловцима, Митрополитско-патријаршијски фонд „Б“, 1748/25 III; Р. М. Грујић, *Листа*, док. бр. 1950; Д. Руварац, *Прилози за историју архиепископа и епископа у Митрополији карловачкој*, I, ЛМС 198 (1899), 109; Исти, *Радња Архијерејског синода 1750*, Српски Сион XIV (1904), 83; Н. Т. Перовић, *Живот и делатност Арсенија IV Јовановића у Османском царству (1714-1737) и Хабзбуршкој монархији (1738-1748)*, [магистарска теза у рукопису] Београд 2013, 117-118).

⁵⁴ Владика Исаја Антоновић је 1740. године, без знања патријарха, затражио од владара да му повери на управу у то време упражњену Вршачку епархију, при чему није хтео да се одрекне Арадске епархије, иако према Правилима Православне цркве није могао да управља двома. Јануара 1741. године Марија Терезија уступила је епископу Исаји Вршачку епархију на администрирање. Патријарх је био принуђен да поштује ту царску одлуку са којом се није слагао. Она је касније проузроковала озбиљан сукоб на Народно-црквеном сабору и на Архијерејском синоду 1744. године. Спор је решен суђењем и, према свему судећи, раније договореним покајањем епископа Исаје пред Синодом. Будући да Синод није могао да поништи вољу владара, донео је одлуку да неканонска управа једног епископа над две епархије може да траје само за живота Исаје Антоновића (Д. Руварац, *Прилози за историју архиепископа и епископа*, I, 115, 119; Д. Руварац, *Народни сабор од 1744. Прилог за историју српских сабора*, Српски Сион XIII (1903), 587-589; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 42-45, 94-95; Н. Т. Перовић, *Живот и делатност Арсенија IV*, 148-149, 164-165, 181-182).

⁵⁵ Током 1741. године пакрачки епископ Никифор Стефановић молио је патријарха да његовог дугогодишњег егзарха, архимандрита Софронија Јовановића, посвети за пакрачког епископа, а он би се одрекао свог положаја и достојанства због старости и болести. Иако је тај захтев био противан Правилима Православне цркве, наишао је на одобравања у епископату, највише због добре сарадње епископа Никифора и егзарха Софронија. Током 1742. године, постигнут је споразум да буде посвећен нови пакрачки епископ и да се предаја власти изврши на првом наредном Сабору. После тога, стари епископ би се повукао у манастир. Међутим, епископ Никифор се предомислио и одлучио да остане у епархији и управља заједно са штићеником. Када су се архијереји успротивили неканонском захтеву да два епископа управљају једном епархијом, епископ Никифор је решио да уопште не уступи власт, већ да сам управља Пакрачком епархијом. У међувремену, умешали су се разни интриганти, прикупљани су потписи за и против егзарха или епископа, подбуњиван је народ. Све то довело је до нових сукоба, па и конзисторијалног суђења егзарху за злоупотребе, симонију, подстрекивање побуне у Славонији. Од оптужби је ослобођен, али је овај спор допринео општем стању *несогласија и конфузија*. Тек 1743. године ситуација се смирила - Никифор Стефановић се повукао, а Софроније Јовановић посвећен је за новог пакрачког епископа (АСАНУК, МП, „Б“, 1743/103; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 46-53; Р. М. Грујић, *Пакрачка епархија. Историјско-статистички преглед*, Нови Сад 1731, 144-146; Н. Т. Перовић, *Живот и делатност Арсенија IV*, 166-168).

Нејединство епископа и неспособност да заједнички раде, патријарх Арсеније IV је сликовито описао у једном писму неименованом архијереју речима да су обављајући сваки своје послове *по особице* у Бечу толико новца потрошили да би за ту суму Срби могли „*всју Бачку и Банат у Мажара на аренду откупити*“.⁵⁶ Сукоби унутар епископата могли су лако да покваре сав труд патријарха око потврде Привилегија. Током 1742. и 1743. године у Бечу је боравила делегација, која је у име патријарха и народа молила Марију Терезију да потврди Привилегије. Предводили су је митрополитски егзарх и новопосвећени епископ карловачко-сењски Павле Ненадовић, архиђакон Јован Георгијевић и постфервалтер Андреј Андрејевић. На вести о пословима делегације, епископи Исаија Антоновић, Никифор Стефановић и Симеон Филиповић обратили су се Двору и истакли да не признају патријархову делегацију и да она не може да подноси захтеве у име целог народа и свештенства. Истина, захтеви тројице епископа нису схваћени озбиљно у Бечу, али јасно оцртавају дубину сукоба. Аудијенција патријархових посланика на Двору показала је кога Марија Терезија сматра легитимним представницима српског народа и свештенства.⁵⁷

Патријарх се трудио, бар у почетку, да одржи традицију саборног одлучивања и решавања многобројних проблема и често је позивао епископе на договор. Они се, међутим, нису одазивали. Зато је, временом, почео да их искључује из процеса одлучивања и већину одлука доносио је сам или у уском кругу блиских сарадника. То је био начин управљања на који је навикао и, истовремено, избегавао је сметње које су спровођењу његових одлука чинили епископи. Такође, избегавао је и да се упушта у личне спорове и сукобе са епископима. Зато га је пратио глас да управља Карловачком митрополијом по својој вољи.

Патријарх није могао да утиче ни на унутрашње односе у епархијама. У ситуацији када су му се верници директно обраћали жалећи се на своје свештенике или епископа, могао је само да саветује и предлаже решење проблема. Тако је, на пример, у спору између верника и свештеника у Будиму 1740. године, патријарх

---

⁵⁶ Д. Руварац, *Патријарх Арсеније IV о немару владика*, Архив I (1911), 152.

⁵⁷ Н. Т. Перовић, *Живот и делатност Арсенија IV*, 175-178.

позвао будимског проту и свештенике да прилежно обављају своје дужности, а епископа да живи мирно са верницима, и припретио им је Духовним судом.⁵⁸

Извори из тог времена пружају слику лоших односа у парохијама. Верници су се жалили да се поједини свештеници не придржавају прописаног свитка и скупо наплаћују таксе, на пример, за венчања, због чега су многи парови живели у невенчаним браковима. Сметало им је слабо образовање свештеника и истицали су да они немају знање како да подучавају вернике, већ како да *пенези собирајут*. Неки су проводили време у кафанама, свађали се са верницима по улицама и пијацама, понашали се и говорили тако да је „инаго закона људем стидно било слишати [их]“.⁵⁹ Свештеници су се, с друге стране жалили на вернике и поједине бирове, који су се налазили на челу српских општина, да их малтретирају, да забрањују другим верницима да се причешћују или да им дају годишњи бир. Један од драстичних примера лошег понашања верника према парохијалним свештеницима догодио се у Сентандреји јула 1741. године, када је извесни Ђука Арађанин пребио попа Харалампиа Белоушевића. Тај случај је доспео и пред световни суд.⁶⁰

Будући да патријарх Арсеније IV није могао много да утиче на прилике у другим епархијама, посветио се својој архидијезеци - Сремској епархији, у којој је имао пуну власт. Он је, између осталог, покренуо озбиљну активност и приморао сремске манастире да регулишу питање својих земљишних поседа. Резултат су биле царске повеље из 1747. и 1748. године, којима је манастирима гарантована непокретна имовина и власништво над земљом, о чему ће бити више речи у наредним поглављима. Уводио је ред у манастире и честим окружницама подсећао монахе на дужности и обавезе, забрањивао им *скитњу*, односно самовољно напуштање манастира, упозорио игумане да добро надзиру братства, да не примају странце, и друго.⁶¹

---

⁵⁸ АСАНУК, МП„Б“, 1740/36; Г. Витковић, *Споменици из будимског и пеитанског архива*, II, Гласник СУД, други одељак, књ. 4 (1873), 300.

⁵⁹ АСАНУК, МП„Б“, 1740/18, 1741/4; Р. М. Грујић, *Писма*, док. бр. 1979; бр. 1980; Г. Витковић, *Споменици*, II, 299-302, 350-352.

⁶⁰ Р. М. Грујић, *Писма*, док. бр. 1989; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 217-224.

⁶¹ Д. Руварац, *Правила за калуђере*, Српски Сион XV (1905), 7-10.

Прилику да покрене ширу активност на подручју целе Митрополије, патријарх је видео у сазивању Народно-црквеног сабора 1744. године. Сабор је био сазван да би на њему, на уобичајен начин, биле објављене диплома којом је Марија Терезија потврдила патријарха Арсенија IV за православног архиепископа у хабубзршким наследним земљама и нова потврда Привилегија. Сам патријарх Арсеније IV придавао је велики значај предстојећем Сабору. То је била јединствена прилика да се постигне општи договор, успостави мир и бар понуди решење за многе проблеме који су притискали унутрашње односе и организацију Карловачке митрополије. Обавештавајући коштајничког епископа Алексија Андрејевића о томе да је Сабор одобрен, патријарх је у писму од (15) 26. октобра 1743. године истакао да епископи морају да оставе иза себе све личне узроке и разлоге презрења и неспоразума и да гледају опште добро, корист и напредак за народ.⁶²

На вести о сазивању Сабора у српском народу почело је јавно да се испољава нагомилано незадовољство. Поремећени односи сликовито су описани у једној представци коју су Срби из Будима саставили (14) 25. јануара 1744. године, припремајући се за Сабор. За лоше стање оптужили су управо патријарха, *Господина блаженејшег*, који по својој вољи управља Митрополијом, одлуке доноси без саветовања и општенонародног *согласија*, ослања се углавном на млађе служитеље и без суда кажњава епископе и свештенике. Замерали су му што око себе окупља породицу, тако да се стиче утисак да му је породични интерес важнији од општенонародног. Под тим су свакако мислили на протежирање Рашковића са којима је био у породичним везама,⁶³ а вероватно и на то што је поставио свог брата Андрију Јовановића за проту у Иригу 1741. године. Из таквог односа настају само *конфузије* и *несогласје*, на штету и народу и вери. Због тога су Будимци намеравали да на Сабору траже именовање четири саветника са којима би патријарх договорно доносио важне одлуке. Осим тога, сматрали су да епископе треба бирати на основу образовања, искуства, личног достојанства, а не на основу заслуга и услуга учињених архиепископу. То се, између осталог, односило на постављање архијереја, који су

⁶² Д. Руварац, *Прилози за историју народног сабора 1744*, Српски Сион XVI (1906), 414.

⁶³ Пуковник Атанасије Рашковић био је ожењен Анђелијом Јовановић, сестром патријарха Арсенија IV.

прешли са патријархом из Османског царства, на управу у епархијама Карловачке митрополије, као и на посвећење генералног егзарха Павла Ненадовића за епископа. Срби из Будима су захтевали да се уреди столарни свитак и да патријарх са својим служитељима престане да *глоби* народ. И од епископа су захтевали да поштују свитак и да не узимају од народа преко прописаног. Оптуживали су епископе да за свештенике не постављају учене људе на корист народу, већ само оне који им плате, односно „имет ли он дукат, достоин јест свештенства“. Епископи гледају свој интерес и „токмо к безмерному и богомерскому пењазо собранију склонена сут“. Они лако изричу казну анатеме и тиме изазивају неслогу у народу, воде самосталну политику и скоро сваки има свог агента у Бечу, а требало би да постоји само један, општенародни. Занемарили су и школе.⁶⁴

Угарска дворска канцеларија одмах је изнела захтев за учешћем на Српском сабору преко свог комесара. За сабор је обично именован један државни повереник који је био и царски и краљевски комесар, који је заступао интересе владара и као немачког цара и као угарског краља. Током прве половине 18. века, Угарска дворска канцеларија вршила је стални притисак да се дозволи присуство посебног комесара представника Краљевине Угарске, а цар Карло VI дозволио је то само једном, 1722. године.⁶⁵ Марија Терезија нашла се у сличној ситуацији 1743. године. Ток Рата за аустријско наслеђе био је неизвештан, а помоћ у војсци и новцу могла је да зависи од расположења Краљевине Угарске према Бечу. Будући да у то време није било упутно одбити захтев Угарске дворске канцеларије, за Сабор 1744. године именована су два комесара. Генерал Леополд Антон Франц барон Енгелсхофен, председник Банатске администрације, заступао је царски, а хрватски бан Карло гроф Баћањи краљевски

---

⁶⁴ Г. Витковић, *Споменици*, II, 310-322.

⁶⁵ Године 1722. вршене су припреме за заседање Угарске дијете која је требало да расправља о Прагматичној санкцији, односно да призна Хабзбурзима право наслеђа престола и по женској линији. Карло VI је, зато, био принуђен на уступке и именовано је два комесара. Пуковник барон Рудолфин присуствовао је Сабору у име аустријског цара и царских институција Дворског ратног савета и Дворске коморе, а земаљски судија Амброзије Френчер у име Краљевине Угарске и Угарске дворске канцеларије (И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 72).

интерес. Граф Баћањи убрзо је отишао на ратиште у Баварску, те је на његово место именован Александар Антун гроф Патачић.⁶⁶

Народно-црквени сабор почео је с радом (4) 15. марта 1744. године. На првим седницама патријарх је положио заклетву верности Цркви и православној вери, тзв. *обет*, и заклетву верности владару. Затим је прочитана његова потврдна диплома и потврда Привилегија. После тога, комесари су дозволили расправу током које је требало, између осталог, испитати злоупотребе приписиване свештеницима и јерархији. Било је предвиђено да комесари приме *националне притужбе*. У Бечу се очекивало да оне садрже тужбе на повреду привилегијалних права, и о њима ће бити разматрано на надлежним местима.⁶⁷

Као што је то могло да се претпостави, на Сабору се чуло доста оптужби на рачун патријарха, а извори указују и на видно незадовољство световних посланика стањем међу свештентством и односима у Цркви. Међутим, чини се да епископи нису очекивали да ће се и они наћи пред озбиљним оптужбама посланика. Непосредан повод за отворени сукоб било је одбијање епископа да прихвате захтев посланика да се оснује Духовни синод, у који би ушла и световна лица. Тај мешовити Синод, под председавањем патријарха, био би врховна судска власт у Митрополији, предлагали су посланици.⁶⁸

У обимној представци епископима, посланици су их оптужили да се лоше понашају, не поштују архиепископа и не покоравају му се, да чине разна насиља над *убогим* свештенством и верницима, самовољно их кажњавају батинама „бијушчи их јако скоти“, затвором и великим глобама, да незаконито присвајају имовину умрлих свештеника, деградирају свештенике када им не дају тражени новац и врше друге злоупотребе. Све то могло би се лако доказати када би се послала истражна комисија у епархије, тврдили су посланици. Као свештена, односно монашка лица, архијереји морају живети према Правилима Православне цркве, што они не чине. Посланици су

---

⁶⁶ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 80.

⁶⁷ Д. Руварац, *Народни сабор од 1744*, 265; Исти, *Прилози за историју народног сабора 1744*, 415; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 82-84; С. Симеонович-Чокић, *Српске привилегије*, 69-70; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 80-81.

⁶⁸ Г. Витковић, *Споменици*, II, 305; Д. Руварац, *Народни сабор од 1744*, 377.

посебно истакли да се епископи не придржавају целибата и да имају љубавнице, а један од њих чак „двје жени држит“. Поменули су и пример епископа Исаије Антоновића који, са одобрењем државних власти, неканонски управља Арадском и Вршачком епархијом, упркос противљењу патријарха. Уместо да чувају, епископи разарају и уништавају каноне, штите један другог и не боје се синодског суда зато што не могу ни да се окупе за заседање Синода. Као доказе њиховог недолечног понашања, навели су недела темишварског епископа Георгија Поповића, бившег славонског епископа Никифора Стефановића и новог Софронија Јовановића, Исаије Антоновића арадског епископа. Када би постојао Духовни синод, такве ствари се не би дешавале, тврдили су посланици.⁶⁹

Постоје назнаке да је иза овог, за неке неочекиваног, напада на епископе стајао патријарх Арсеније IV. Он је имао и разлог и прилику да подстакне реакцију посланика, али им сигурно није диктирао у перо на шта да се жале. Већина жалби односила се на појаве које су годинама постојале, а Сабор је био само добра прилика да се оне јавно изнесу. Иза оптужби епископа налазило се једно непостављено питање: Како увести ред у Митрополији, када се они који би требало да га чувају непримерено понашају, односно, како ли се понашају свештеници и верници када су им епископи такви?

На крају заседања Сабор је предао комесарима општенародну представку у 25 тачака. Већина захтева односила се на заштиту привилегијалних права и на положај Срба у Монархији. Сабор је, између осталог, тражио да се Привилегије прогласе преко Угарске дворске канцеларије да би неспорно важиле на територији Краљевине Угарске, као и заштиту Срба од 46. законског члана Дијете из 1741. године, којим је забрањено исповедање православне вере и оспорена јурисдикција српских архијереја на простору Хрватске и Славоније. Тражено је да се крајишници ослободе наметнутих пореза и радних обавеза, да се Србима дозволи напредовање у војсци, улазак у локалне органе власти - магистрате и жупаније, као и у занатске и трговачке цехове, да им се дозволи поседовање некретнина, и друго.

---

⁶⁹ Д. Руварац, *Народни сабор од 1744*, 557-558; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 97-99.

Најважнији захтеви Сабора били су да се уреди област судства осивањем Духовног синода, да се исплате дугови и уведе финансијски ред успостављањем Народне благајне, као и оснивање Националног магистрата од 13 чланова, који би преузео вођење свих послова везаних за одбрану привилегијалних права и слобода Срба у Монархији и заступао интересе Срба пред Двором. Сабор је молио Марију Терезију да именује посебне министре који ће штитити привилегијална права Срба. Наведени захтеви представљали су покушај Народно-црквеног сабора да пронађе решење за бројне проблеме, пре свега, у унутрашњим односима у Карловачкој митрополији.⁷⁰

О саборским захтевима расправљала је посебна дворска комисија коју су чинили представници Дворског ратног савета, Дворске коморе, Угарске дворске канцеларије, односно оних институција између којих је била подељена надлежност над Србима. Чланови комисије више су заступали интересе установа из којих су долазили, него општи државни интерес, и то је само потврдило уверење да у Бечу нема јединственог става према српским питањима. Различити интереси чланова комисије преклопили су се око неких захтева Српског сабора. Тако је, комисија наступила јединствено одбијајући захтеве за оснивањем Националног магистрата и Народне благајне. Ти захтеви посматрани су као политички, и као први корак Срба ка стварању државе у држави. Јохан Швикер је то формулисао као покушај стварања „једне илирске црквене државе“, а то се није смело допустити. Одбијен је и захтев за оснивањем Духовног синода.⁷¹

Сабор из 1744. године скренуо је пажњу Двора на стање у Српској цркви, мада још увек није био погодан тренутак да се владар умеша. Приоритет је био рат, који је трајао већ четврту годину, а у Бечу се тек појавила идеја о потреби реформисања црквених организација. У средишту пажње државних власти били су проблеми

---

⁷⁰ Г. Витковић, *Споменици*, II, 303-309; Д. Руварац, *Народни сабор од 1744*, 376-378; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 86-113. Идеја о Националном магистрату није била нова и налазимо је међу захтевима делегације, која је боравила у Бечу 1741. године. Била је блиска и идејама о Врховном Краљевском суду и посебној дворској канцеларији за Србе, које је формулисао патријарх Арсеније IV у свом националном програму из 1736/37. године. (Д. Руварац, *Народни сабор од 1744*, 527; С. Гавриловић, *Српски национални програм патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте из 1736/37. године*, Зборник МСИ 44 (1991), 43, 46).

⁷¹ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 83-88, 91 ; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 120-124.

поштовања, односно непоштовања Привилегија, будући да су се они одражавали на расположење српских војника на ратиштима. Спорадично, покушавано је и решавање неких унутрашњих проблема српског народа и Цркве. Тако је, на пример, царски декрет од 21. децембра 1746. године, највећим делом био посвећен оглашавању Привилегија и у оним областима у којима нису раније оглашене, као на пример, у Карловачком и Вараждинском генералату, Славонској крајини, хрватском провинцијалу и две нове жупаније Вировитичкој и Пожешкој. Истим актом, међутим, царица је наредила да свештеницима у кривичним и грађанским споровима суде световни судови. На тај начин покушала је да дефинише судску власт над свештенством, односно разграничи надлежности духовног и световног суда.⁷²

Неки закључци Народно-црквеног сабора из 1744. године навели су државне власти да траже нов приступ тзв. српском питању, будући да су опречни ставови Угарске дворске канцеларије и Дворског ратног савета у многоме отежавали решавање неких важних проблема. Марија Терезија није прихватила молбу Сабора да дозволи боравак сталне српске делегације у Бечу. Уместо тога, она је августа 1745. године основала Дворску комисију за Банат, Трансилванију и Илирик (*Commissio aulica in Transsilvanicis, Vanaticis et Illyricis*) и именовала Фердинанда Алојза, грофа Коловрата-Краковског за председника. Илирска комисија преименована је почетком августа 1747. године у Дворску депутацију за Трансилванију, Банат и Илирик (*Deputatio aulica in Transsilvanicis, Vanaticis et Illyricis*, чешће називану *Illyrische Hofdeputation*). Депутација је била изједначена са другим дворским канцеларијама и подређена директно владару. У надлежности Илирске депутације било је све што се односило на *илирску* нацију у Монархији, осим неких питања везаних за угарски провинцијал, о којима је био потребан договор са Угарском дворском канцеларијом. Борба две институције око надлежности над Србима почела је одмах и трајала је до гашења Илирске депутације децембра 1777. године.⁷³

Један од највећих сукоба између Илирске дворске депутације и Угарске дворске канцеларије настао је после смрти патријарха Арсенија IV Јовановића, (17)

⁷² М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 133-134; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 12-13.

⁷³ С. Симеоновић-Чокић, *Српске привилегије*, 72; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 92-93, 96; А. Форишковић, *Политички, правни и друштвени односи*, 261-262.

28. јануара 1748. године. Угарска канцеларија је и тада тражила да буде заступљена на предстојећем Сабору преко посебног комесара. У обимном одговору гроф Коловрат је чврсто заступао став да је, од тренутка када су му дате Привилегије, српски народ посматран као аустријско наслеђе (*patrimonium Domus Austriacae*) и да је његов државно-правни положај унутрашње политичко питање (*Austriaco Politicum*). Јужне земље освојене су царским оружјем и припадају царском дому, а не Круни светог Стефана, тврдио је гроф Коловрат. Стога сви послови везани за Србе спадају у надлежност аустријских, односно царских институција. Поред тога, препоручио је Марији Терезији да успостави трајни систем у решавању питања везаних за православно становништво у Монархији, како би се за свагда сузбиле амбиције Угарске дворске канцеларије и разграничиле надлежности. Мишљење грофа Коловрата бранили су и наредни председници Илирске дворске депутације Карл Фердинанд гроф Кенигсег-Ерпс (1751-1755) и Јохан Кристоф барон Бартенштајн (1755-1767).⁷⁴

Народно-црквени сабор, у присуству једног царскокраљевског комесара, генерала барона Енгелсхофена, изабрао је (27. августа) 7. септембра 1748. године Исаију Антоновића за архиепископа и митрополита Карловачке митрополије. Пре распуштања Сабора, посланици су саставили посебне *пункте* које су нови митрополит и епископи прихватили и потписали. Највећи део односио се на исправљање лоших појава и обичаја. Тако је, на пример, поред обавезе чувања Привилегија, од јерархије затевано да се не задужује у име народа, да не протежира фамилију, да не кажњава вернике својевољно и без суда, да не *граби* манастире и не отима им новац и имовину, да се придржава столарног свитка усвојеног на Сабору 1744. године, да оснива школе и брине о сиромашним ђацима, да не шаље у парохије пијане, лење и неуке свештенике.⁷⁵

Нови архиепископ, међутим, није стигао да се посвети проблемима Карловачке митрополије. Непуних пет месеци од избора за архиепископа, Исаија

---

⁷⁴ М. Јакшић, *Два српска сабора (1748 и 1749)*, Богословски гласник I, књ. 1, св. 1 (1902), 29-30; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 53-55, 97-101, 133-136.

⁷⁵ *Старине србске*, Беседа III (1870), 206-207, 223-224.

Антоновић умро је у Бечу (22. јануара) 2. фебруара 1749. године.⁷⁶ Исте године одржан је нови Сабор који је (14) 25. јула 1749. године, у присуству комесара генерала Кристијана барона Хелфрајха, заповедника Петроварадина, изабрао Павла Ненадовића за архиепископа и митрополита.

Павле Ненадовић дошао је на чело Српске цркве са великим искуством стеченим током деценија службе на митрополитском двору и, затим, управљања Карловачко-сењском епархијом, са знањем о стању у Цркви и народу и слабостима које треба исправити. Пут којим је намеравао да иде могао је да се наслути већ на Сабору 1749. године. Само четири дана после његовог избора за митрополита, (18) 29. јула заседао је посебан саборски одбор и саветовао се „о ползах и потребах Цркве светија, часнаго клера и славнаго народа“. У присуству митрополита, одбор је предложио да се именују три особе из сва три сталежа, које ће помагати митрополиту у обављању општенородних дела. Њихови основни задаци били би брига о финансијама и имовини Митрополије, укључујући и измирење великих наслеђених дугова, као и пружање помоћи митрополиту у одбрани привилегијалних права.⁷⁷ На том Сабору истакнут је и значај систематског образовања, потребе за отварањем што већег броја школа, а понуђен је и предлог за нови начин финансирања школа.⁷⁸

Управљајући Карловачком митрополијом пуних 19 година, митрополит Павле је водио исцрпљујућу борбу за одбрану Привилегија, покушавао да уреди приходе и исплати велике дугове Митрополије и улагао је много труда да уведе ред у унутрашњим односима. И он је, међутим, осећао ограничења свог положаја. Ипак, у

⁷⁶ Више о периоду управе митрополита Исаије видети у: Н. Нинковић, *Исаија Антоновић епископ арадски и митрополит карловачки (1731-1749)*, Истраживања 24 (2013), 195-201.

⁷⁷ Д. Руварац, *Српски Народни Сабор 1749*, Споменик СКА LXII (1925), 132-134; М. Јакшић, *Два српска сабора*, 178-179. Саборски одбор чинили су бачки епископ Висарион Павловић, темишварски Георгији Поповића и славоснки Софроније Јовановић, затим, ковиљски архимандрит Агапије Поповић, крушедолски игуман Леонтије Радоичић и грабовачки Арсеније Теофановић, прота сегедински Арсеније Живковић. У име *милитара* чланови су били пуковник Атанасије Рашковић, мајор Михаил Продановић, капетани Арсеније Ђулинац, Живан Шевић, Јован Трбуховић и Прокопије Дијаковић. Грађанство су представљали новосадски сенатор Лазар Рубешић, будимски биров Петар Димић, и вуковарски кнез Стефан Чупић. председавао је митрополит Павле, а његов синовац Павле Ненадовић био је секретар одбора.

⁷⁸ Д. Руварац, *Позиви и одзиви или радња појединих српских архиепископа у Митрополији карловачкој, око подизања школа и стварања фондова за њихово издржавање. Прилози к историји српске школе у Аустро-Угарској*, Земун 1894, 9-18; Исти, *Покрово-Богородичине школе у Карловцима*, Сремски Карловци 1929.

време његове управе редовно је заседао Архијерејски синод. Неке предлоге и савете митрополита епископи су прихватили, неким су се опирали. Тако су, на пример, апел да се оснивају школе послушали горњокарловачки Данило Јакшић и бачки епископ Мојсије Путник, али не и костајнички Јосиф Стојановић. Било је јасно да су промене неопходне, међутим није постојала могућност да се систематски спроведу на подручју целе Карловачке митрополије. Те промене очекивао је Двор.

Митрополит Павле се, као и његови претходници, усредредио на Сремску епархију - архијидејезу. Његов упоран рад на побољшању општег стања огледа се, између осталог, у честим визитацијама и инсистирању на редовним и тачним извештајима из манастира и парохија, у бризи о школама, ђацима и учитељима, у честим посланицама којима је подучавао свештенство и народ, у редовном заседању конзисторије. Митрополит Павле је објавио и проширио правила митрополита Вићентија Јовановића за свештенике, протопрезвитере и монахе.

Од завршетка Рата за аустријско наслеђе и мира у Ахену 1748. године, Марија Терезија посветила се унутрашњим проблемима Хабзбуршке монархије. У то време почело је и преиспитивање правног, односно привилегијалног положаја Српске православне цркве и тражење трајног система за вођење, како се говорило, српских *ствари*. То је довело до распламсавања новог сукоба између Илирске дворске депутације и Угарске дворске канцеларије око надлежности над Србима, тумачења и сужавања Привилегија.⁷⁹

Током педесетих година у Бечу је сазрела идеја о потреби реформисања црквених организација и њиховог подвргавања државној контроли. Трагало се за начином на који би се извршила реформа у Римокатоличкој цркви, што је на кратко било прекинуто због Седмогодишњег рата. О некаквој свеобухватној активности везаној за Православну цркву у то време још није било говора. Ипак, наредбама издатим преко Илирске дворске депутације почело је мешање владара у унутрашње односе Карловачке митрополије. Један од очигледних примера мењања

---

⁷⁹ Више о том сукобу из педесетих година, посебно о ставовима и елаборатима барона Колера у име Угарске дворске канцеларије и барона Бартенштајна у име Илирске дворске депутације, видети у: Архив Војводине, фонд Илирска дворска комисија - депутација, кутија бр. 1, док. 1-11; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 133-168.

традиционалних односа јесте и уплитање државних власти у организацију Српске цркве с намером да ограничи власт митрополита, да успостави контролу над изборима епископа и радом Архијерејског синода, и утиче на арондацију епархија.

Глава народа

Српски архиепископи у Хабзбуршкој монархији, од Арсенија III до Павла Ненадовића понашали су се и наступали пред државним властима као поглавари Цркве и као поглавари народа. Борећи се за очување неокрњених Привилегија, борили су се и за права обичних људи, сељака, трговаца, занатлија, војника, који су им се често обраћали за помоћ. Износили су пред владаром проблеме становништва са локалним војним и цивилним властима, властелинима, жалили се на превелике државне порезе, редовне и ванредне, властелинске намете, кажњавања без суда, и друго. Наступајући на тај начин, мешали су се у многа питања која нису спадала у домен црквених, већ су делимично или у потпуности световна. По томе се посебно издвајао патријарх Арсеније IV који је, по доласку у Монархију, између осталог, преговарао с војним властима о окупљању војске за наставак рата против Османског царства. Такво понашање српских архиепископа у почетку је толерисано у Бечу, најчешће из политичких и војних разлога, иако су се већ тада чули многи гласови негодовања.

Када се Марија Терезија учврстила на власти, српски архиепископ као *глава народа* постао је велика сметња јачању владарске идеологије и тежњи ка стварању јединствене, централизоване, јаке државе. У новим околностима, то је квалификовано као присвајање световне власти над српским народом, самим тим и узурпирање власти коју је владар добио од Бога. Примера ради, Павла Ненадовића су посланици на Сабору 1749. године титулисали као „Господина Архиепископа и Митрополита, јако и тако обшества нашего Поглавара“. Беч то више није могао да толерише. Стога је једна од првих мера Марије Терезије била да стави до знања митрополиту Павлу какав треба да буде његов положај у Карловачкој митрополији и у Хабзбуршкој монархији. Царском резолуцијом од 20. октобра 1750, а затим и 29. јуна 1753. године, митрополиту је забрањено жестоком казном ако се усуди да и даље

присваја титулу *глава народа*. Он је врховни поглавар *илирског* народа само у црквеним пословима и не сме да се меша у световна дела, нагласила је царица. У Хабзбуршкој монархији постоји само једна глава народа - владар, истакнуто је резолуцијама. Указима од 31. маја и 19. октобра 1756. године поновљено је наређење митрополиту Павлу да својим деловањем не покушава да изађе из оквира које му дају Привилегије. Ограничавање власти архиепископа само на духовна и црквена питања наглашавано је касније у Регуламентима 1770. и 1777. године. Поменуте наредбе често су понављане, посебно митрополиту Вићентију Јовановићу Видаку (1774-1780), будући да је до тада уверење архиепископа да је глава и Цркве и народа представљало велику сметњу реформи која је била у току.⁸⁰

Избор епископа и контрола Архијерејског синода

Према Правилима Православне цркве, епископа бира Архијерејски сабор, на коме присутни јерарси предлажу кандидате, а коначну одлуку доноси архиепископ. Привилегијом цара Леополда I из 1690. године православном архиепископу признато је право да посвећује епископе, али питање њиховог избора и постављања на епархију није било регулисано. Владар је то изоставио, вероватно, с намером да, у погодном тренутку, примени на начин избора православних епископа поступак избора бискупа у Угарској, где је Каптол бирао кандидате међу којима је владар именовао бискупа. Српски архиепископ би, у том случају, имао само право хиротоније, као и папа. Међутим, Привилегијом из 1695. године, цар је патријарху Арсенију III Чарнојевићу потврдио право да слободно поставља и потврђује епископе. После патријархове смрти, избор епископа преузео је Народно-црквени

---

⁸⁰ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 525-526, 682-683; Д. Руварац, *Српски Народни Сабор 1749*, 133; Исти, *Резолуција царице Марије Терезије митрополиту Вићентију Јовановићу Видаку, у којој се понављају пређашње резолуције, да се он не сме сматрати и држати за главу народну, и о конзисторијама*, Српски Сион XVI (1906), 248-249. Наређења Двора нису могла да утичу на однос народа према митрополиту. Примера ради, 1754. године Карловачни су се жалили митрополиту Павлу на високе порезе и одузето земљиште у корист Пертроварадина и молили га да се у Бечу заузме за њих како би се та неправда исправила (В. Гавриловић, *Један документ из историје Сремских Карловаца*, Рад музеја Војводине 47-48 (2006), 89-92).

сабор. У време митрополита Вићентија Јовановића устаљује се избор епископа на Архијерејском сабору.⁸¹

Патријарх Арсеније IV сам је бирао и постављао епископе, користећи лоше односе у епископату и чињеницу да су епископи одбијали његове позиве на Архијерејске саборе и Синоде. Стање у Српској цркви, већ помињани проблеми у односима међу архијерејима, као и мешање верника у избор, будући да су често тражили одређену личност за епископа, олакшало је уплитање владара који је током педесетих година почео да успоставља контролу над избором православних епископа.

После избора Павла Ненадовић за митрополита 1749. године, првим избором епископа требало је попунити упражњену Будимску епахију. Наиме, када је умро епископ Василије Димитријевић 1748. године, сабор Будимске епахије је, према старом обичају, преузео иницијативу и упутио је *солицитације* директно Илирској дворској депутацији, тражећи јеромонаха Дионисија Новаковића за новог епископа. Депутација је искористила ситуацију тзв. *удовства* Митрополије, и, у име Марије Терезије, посебним декретом потврдила Дионисија Новаковића за администратора Будимске епахије. У образложењу Илирске депутације истакнуто је да је „в нињешњеје времја лишенија гречаскога миторполита“, постављање администратора епархије у надлежности земаљске *Књегине*.⁸² Посланици Будимске епархије су царски декрет о администрирању, као и препоруку Илирске дворске депутације да њихов кандидат буде изабран за епископа, изнели пред Народно-црквени сабор 1749. године. По завршетку Сабора одржан је Синод, према свему судећи, под утиском агресивног наступа посланика Будимске епархије. Довевши Синод пред свршен чин, у суштини, већ одобреним избором, верници из Будимске епархије су га *принуждали* да прихвати Дионисија Новаковића за новог епископа будимског. Тако је Синод изабрао епископа на притисак верника и уз велику помоћ владара. То је, уједно, било

---

⁸¹ Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 29, 54, 92, 94; Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знеменита документа*, 16, 24. Више о изборима српских епископа у Хабзбуршкој монархији током прве половине 18. века видети у: И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 114-124.

⁸² АСАНУК, МП,Б“, 1749/27.

и прво мешање државне администрације у канонско право Синода, односно Архијерејског сабора.⁸³

Прву званичну интервенцију државе у изборе епископ представља рескрипт Илирске дворске депутације од 4. фебруара 1750. године. Тада је митрополиту Павлу било строго забрањено да посвети изабраног епископа пре но што га владар потврди. Митрополит је увераван да није реч о непоштовању његовог привилегијалног права, већ о жељи Двора да најбољи кандидат буде изабран за епископа. Према објашњењу Илирске депутације, нови епископ може бити рукоположен и постављен на упражњену епархију тек после владарске потврде. То је, у суштини, значило да традиционални начин избора епископа може лако да се претвори у формалност: митрополит и епископи у Синоду не бирају, већ само предлажу одређену личност, а владар има пуно право да се не сложи са тим предлогом. Тек када изабрани епископ буде потврђен, митрополит може да га хиротонише. О рескрипту је расправљао Синод, одржан јуна и јула 1750. године и одлучио да владару пошаље представку којом је тражено да се избор епископа врши по начину и обичају потврђеном у Привилегијама. Архиепископ и Синод имају, сматрали су, најбоља сазнања о начину живота и наравима кандидата, и они треба да их *егзаминирају*, односно испитају и изаберу епископа. Сви дотадашњи епископи били су прво посвећени, па тек онда *презентирани*, тј. препоручени владару, који их је потврђивао у том достојанству, истакао је Синод. Међутим, било је, и оних архијереја који су, због сукоба са Синодом, тражили да их владар потврди пре но што буду посвећени, признавао је Синод, али та пракса није била по канонима и не би требало да је владар прихвати. Из текста представке може се закључити да се, иако није наведено име, мислило на арадског епископа Исаију Антоновића, који је у Бечу тражио и добио управу и над Вршачком епархијом, као и на начин избора Дионисија Новаковића. У одговору митрополиту од 18. септембра 1750. године, Марија Терезија је инсистирала на томе

---

⁸³ Д. Руварац, *Прилози за историју архиепископа и епископа*, II, 120; М. Јакшић, *Два српска сабора*, 244-246; Н. Нинковић, *Црквено-народни сабор и Архијерејски синод из 1749. године*, Истраживања 23 (2012), 272. Будимска епархија је још на Сабору 1748. године тражила Дионисија Новаковића за свог епископа и тај захтев се налази у посланичким овлашћењима (Г. Витковић, *Споменици*, III, 96, 102). После Сабора 1749. године, генерал барон Екелсхофен је изнео мишљење да уопште није требало дозволити избор Дионисија Новаковића за епископа (АВ, ИДД, кутија 4, док. 148).

да њена одлука није противна ни канонима ни Привилегијама, нити обичајима Српске православне цркве. Царица се позвала на *царствујушти закон* према коме се епископи посвећују тек после *Нашега наименованија*, а то је добро за свештенство и народ, навела је. Тим речима сугерисала је начин избора бискупа у Угарској. „Тако да Нам твоје Благоговејинство с тим или другим в напред не досаждујете“, оштро је завршила царица и подсетила митрополита да мора да се покорава њеним одлукама и придржава их се.⁸⁴

Та нова процедура избора епископа примењена је први пут на Архијерејском синоду (3) 14. јула 1750 године. Новог арадског епископа Синесија Живановића митрополит је *презентирао* двору (25. августа) 5. септембра 1750. године, царица га је потврдила дипломом издатом преко Илирске дворске депутације 5. августа 1751. године. Епископ Синесије посвећен је (1) 12. септембра и инсталиран у Араду (12) 23. новембра 1751. године. Нови карловачко-сењски епископ Данило Јакшић прво је потврђен царском дипломом од 3. августа, а затим посвећен (4) 15. новембра 1751. године. Нови костајнички епископ Арсеније Теофановић потврђен је преко Илирске дворске депутације 3. августа, а посвећен (8) 19. септембра 1751. године.⁸⁵

Нови рескрипт о избору епископа објављен је 15. децембра 1756. године. Њиме је наређено да заседање Синода више не може да се одржава без претходне најаве Илирској дворској депутацији и добијене дозволе владара. Поред тога, од митрополита је захтевано да уз препоруку, односно *презентацију* новог епископа достави Илирској депутацији и синодски записник о избору. Повод овој наредби био је избор нових епископа бачког и костајничког, који није био извршен у Синоду. У Бечу се врло брзо прочуло да митрополит Павле поставља епископе самовољно и без сагласности других епископа. Због тога је митрополиту враћена *презентација* за бачког епископа Мојсија Путника, са захтевом да уз њу достави и *екстракт*, односно извод синодског записника који ће потврдити да је епископ изабран већином гласова. Током децембра 1756. и јануара 1757. године водила се преписка у којој је митрополит покушавао да убеди Илирску депутацију да није нужно бирати епископе

⁸⁴ АСАНУК, МП, „А“, 1768/33; Д. Руварац, *Радња Архијерејског синода 1750*, 67; Исти, *Прилози за историју архиепископа и епископа*, II, 128-129, 130; III, 254.

⁸⁵ Д. Руварац, *Прилози за историју архиепископа и епископа*, I, 106, 114, 119; II, 133-143.

у Синоду, нити водити записник о томе. Тадашњи председник Депутације, барон Бартенштајн, био је чврст у свом захтеву да се достави потврда о томе да су епископи учествовали у избору, уколико записник није нужан. Због тога су, током фебруара 1757. године епископи морали да дају писане изјаве о избору, како би се избегле даље компликације у односима са Депутацијом. Наводно су сви епископи писаним путем доставили митрополиту своје гласове о кандидатима, на основу којих су били изабрани Мојсије Путник за бачког и Јосиф Стојановић за костајничког епископа. Остаје отворено питање да ли су епископи стварно учествовали у избору или су својим изјавама учинили велику услугу митрополиту Павлу.⁸⁶

Нема сумње да су наведени догађаји подстакли владара да успостави чвршћу контролу над Архијерејским синодом. Синод није био само место избора епископа, већ и духовни суд, чак и нека врста митрополитског савета. Та установа је водила бригу о манастирима, храмовима, свештенству, школама и учитељима, разматрала је нека финансијска питања, и друго. Синод је преузео и многе надлежности Народно-црквеног сабора који се није састајао скоро 20 година за време управе митрополита Павла. Иако је митрополит често молио владара да одобри одржавање сабора, у Бечу су пронађени разни изговори да се то не учини. Нов начин контроле уведен је царским декретом од 16. септембра 1760. године, којим је саопштена наредба да убудуће и на заседању Синода мора присуствовати царскокраљевски комесар. Присуство комесара била је довољна гаранција да Синод ништа неће радити на своју руку. Митрополит и епископи били су *неописиво констернирани* царском наредбом и одмах су молили да буде повучена. Молбе да се повуку наредбе о комесару на Синоду понављане су током 1761. и 1762. Вероватно је због тога у декрету од 14. фебруара 1763. године, Марија Терезија децидирано навела да заувек остаје при одлукама које је донела о Синоду.⁸⁷

Митрополит Павле није одустајао од покушаја да ослободи Синод владарске контроле. Према сачуваним концептима, последњу жалбу послао је у Беч 19. априла 1768. године, само четири месеца пре смрти. Повод је био први избор епископа који

---

⁸⁶ Д. Руварац, *Прилози за историју архиепископа и епископа*, III, 254-264.

⁸⁷ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 172, 175.

је требало да се одржи у Синоду у присуству комесара. У том тренутку биле су упражњене две епископије, Будимска, после смрти Дионисија Новаковића, (8) 19. децембра 1767. године, и Арадска, после смрти Синесија Живановића, (14) 25. марта 1768. године. У окружници епископима од (16) 27. марта 1768. године, митрополит је показао да не може да се помири са наредбом о присуству комесара на Синоду, посебно приликом избора епископа. Назвао је то новином које није било током свих 78 година колико су клер и народ „под всевисочајшом протекцијом Августнејшаго двора“. У дугом тексту наводио је Правила православне цркве, Привилегије, примере из праксе Карловачке митрополије, бранио је право архиепископа да поставља епископе, истицао да се увек придржавао наредбе из 1750. године и да је током његове управе изабрано осам епископа без присуства комесара. Комесар је био присутан само приликом инсталације епископа када је, у име владара, примао заклетву верности, истакао је митрополит.⁸⁸

Митрополит Павле је покушао да искористи путовање цара Јосифа II кроз Банат, Срем и Славонију да би спречио долазак комесара на Синод. Очекујући да ће владар посетити и сремске манастире, митрополит је (22. априла) 3. маја 1768. године монасима дао упутства како да се понашају и како да одговоре на евентуална царева питања. На питање о начину избора православних епископа, требало је да монаси одговоре да, према Правилима Православне цркве, архиепископ именује кандидате, а епископи писаним путем дају свој *вотум*, на основу кога би за епископа био изабран онај ко добије највише гласова, а затим би он био *презентиран* владару. Ако Јосиф II буде приметио да ће ускоро заседати Синод и да ће доћи комесар, монаси би требало да одговоре да Синод дуго није заседао, а кад год је заседао, нису присуствовали комесари, јер се Синод бави само духовним питањима и њему не присуствује нико од клера и народа. Цару је требало рећи: „А кад клера и народа Сабор бива, тогдa и Царскиј комесар присуствујет“.⁸⁹

Међутим, Јосиф II није обишао сремске манастире, а Марија Терезија остала је при својим ранијим одлукама. На Архиепископском Синоду 1769. године, уз

---

⁸⁸ АСАНУК, МП, „А“, 1768/33, 1768/57.

⁸⁹ АСАНУК, МП, „Б“, 1768/53.

присуство комесара генерала Андреаса гроф Хадика, избаран је Пахомије Кнежевић за новог будимског епископа. Арадска епископија попуњена је наредне године премештањем дотадашњег пакрачког епископа Арсенија Радивојевића.

Арондација епархија

Питање права оснивања и, уопште, постојања православних епархија на територији Хабзбуршке монархије, отворено је крајем 17. века, када је патријарх Арсеније III почео да посвећује нове епископе и обнавља епархије. Упркос противљењу Римокатоличке цркве, цар Леополд I је Привилегијом из 1695. године потврдио изабране епископе, а тиме и нову мрежу епархија.⁹⁰ После смрти патријарха Арсенија III, Народно-црквени сабор преузео је право избора епископа, као и право оснивања нових епископија. Први пут је Сабор донео одлуку о оснивању нових епископија 1713. године. Она се односила на поделу Карловачко-зринопољске епархије на две, Карловачко-сењско-приморску и Костајничко-зринопољску и, сходно томе, односила се на избор два нова епископа.⁹¹

Почетком владавине Марије Терезије, Карловачка митрополија обухватала је десет епархија: четири епархије на простору Славоније и Хрватске (Карловачко-сењска, Костајничко-зринопољска, Северинско-лепавинска и Пакрачка), две у Банату (Вршачка и Темишварска), затим Арадск, Будимску, Бачку и Сремску епархију, која је била и архидијецеза, односно архиепископова епархија. Већ тада се у Бечу јавила идеја да би неке епархије на подручју Хрватске, Славоније и Баната требало укинути, а преостале боље организовати, тако да имају заокружену и повезану територију. Тиме би, сматрало се, епископима била омогућена боља контрола свештенства и верника. С друге стране, повећање територије преосталих епархија обезбедило би и веће приходе потребне за достојан живот епископа. Намера је била да се укупан број православних епархија, на крају, сведе на седам, односно на број одобрен и потврђен

---

⁹⁰ Тада је потврђено постојање седам православних епархија у Хабзбуршкој монархији: Темишварско-јенопољске, Карловачко-зринопољске, Сегединске, односно Бачке, Будимско-стонебоградске, Мохачко-сигетске, Вршачке, Великоварадско-јегарске (Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 94; Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменита документа*, 24).

⁹¹ Р. М. Грујић, *Азбучник Српске православне цркве*, приредио С. Милеуснић, Београд 1993, 121, 126.

Привилегијом цара Леополда I из 1695. године. Идеја, међутим, није могла да се спроведе у време када се јавила будући да је приоритет Марије Терезије тада био да одбрани своје наслеђе.

Прилика за прву арондацију, односно укидање и реорганизовање територије епархија, пружила се после смрти северинског епископа Симеона Филиповића 1743. године. Северинско-лепавинска епархија, често називана и Хрватском и Марчанском епархијом, основана је 1734. године и обухватала је територију Вараждинског генералата и део Крижевачке жупаније. Она је била територијално мала, сиромашна и није могла да пружи довољно прихода епископу. Међутим, поред раније наведених практичних, и верски разлози значајно су утицали на судбину Северинске епархије. Ова епархија била је под притиском уније, који је био посебно јак у Вараждинском генералату. Укидање епархије олакшало би унијаћење или прелазак православног становништва у римокатоличку веру. У сваком случају, непостављање православног северинског епископа олакшало би положај унијатског свидничко-марчанског епископа Теофила Пашића. Стога се интерес Римокатоличке цркве, уз здушну подршку верских фанатика, какав је био генерал Бенвенуто гроф Петаци, заповедник Вараждинског генералата, поклопио с државним интересом.⁹²

После смрти епископа Симеона Филиповића настао је још један проблем. Патријарх Арсеније IV намеравао је да за новог северинског епископа постави бившег нишког митрополита Георгија Поповића водећи се обећањем цара Карла VI да ће избеглим епископима припасти прве упражњене епархије. Априла 1743. године, патријарх је митрополита Георгија именово за администратора Северинске епархије. С једне стране, Двор се противио избору епископа и, стога, одбио је да потврди предложеног администратора. С друге стране, именовање епископа Георгија за администратора изазвало је побуну у Вараждинском генералату. Део крајишника, које је предводио писанички прота Никола Поповић, противио се томе да у епархију дође *турски владика*. Будући да патријарх никако није успевао да добије потврду за администратора, нити да постигне договор са противницима, епархијом су наредних

---

⁹² Д. Руварац, *Хрватско-северинско владичанство. Прилог историји карловачке митрополије*, Српски Сион XV (1905), 123-124.

година управљали администратори. Први администратор био је управо прота Никола Поповић. Због *конфузија* које је изазивао на подручју Вараждинског генералата и *перипетства* његових *протопопинаци*, како су у патријарховој околини називали присталице проте Николе, он је позван у Карловце и склоњен из епархије почетком 1748. године. За новог администратора Северинске епархије именован је протосинђел Јосиф Стојановић.⁹³

Међу Србима се знало какав је став и намера двора према Северинско-лепавинској епархији, и зато су посланици на Народно-црквеном сабору 1748. године, између осталог, захтевали да се јереји обавежу на то да нити једна епархија неће бити укинута, као и да се тренутни број епархија Карловачке митрополије неће мењати. Међутим, изгледа да је и у самој Цркви полако сазревало мишљење да тако мала и сиромашна епископија као што је Северинска, притиснута верским насиљем, не може да опстане. Посланици из Вараждинског генералата су на Сабору 1749. године поднели писану молбу да се њихова епархија припоји Костајничкој. На том Сабору саопштена је и одлука владара да се више не бира северински епископ и да се епархија укине, а њена територија подели између Костајничко-зринопољске и Карловачко-сењске епархије. Истовремено, наређено је и укидање Арадске епархије, чија је територија требало да буде подељена између Темишварске и Вршачке. Синод који је одржан убрзо после Сабора, сматрао је да треба да покушао да сачува Северинску епархију још једном молбом владару. Још одлучније Синод је устао у одбрану Арадске епархије, тражећи да се она не дели.⁹⁴

Према коначној одлуци владара, од 4. фебруара 1750. године, укинута је Северинска епархија. Дозвољено је да Арадска епархија остане и да се изабере нови епископ. Ту одлуку Синод је прихватио и на седници од 16. јуна исте године закључио да „различнија нужди и недостаци“ не дозвољавају постојање три епархије на подручју Краљевине Хрватске. На тај начин, Синод је подржао одлуку о укидању Северинске епархије, али је, истовремено, интервенисао приликом расподеле њене

⁹³ Д. Руварац, *Хрватско-северинско владичанство*, 137-139, 321; Р. Грујић, *Пакрачка епархија*, 88-89.

⁹⁴ АВ, ИДД, кутија 4, док. бр. 143; *Старине србске*, 223; Д. Руварац, *Српски Народни Сабор 1749*, 124, 127; Исти, *Радња Архијерејског синода 1750*, 66; М. Јакшић, *Два српска сабора*, 184; Н. Нинковић, *Црквено-народни сабор*, 268.

територије. Према мишљењу чланова Синода, предлог Двора о подели територије Северинске епархије између Костајничко-зринопољске и Карловачко-сењске епархије није био применљив. Синод је предложио да цела територија Северинске епархије буде припојена Костајничко-зринопољској, која од тада носи назив Костајничко-северинска епархија. С друге стране, област Лике и Крбаве издвојена је из Костајничке и припојена Карловачко-сењској епархији, којој је географски и припадала. Одлуке владара и Синода спроведене су исте године.⁹⁵ Прва арондација православних епархија извршена је у време када је почела и арондација римокатоличких бискупија у Хабзбуршкој монархији.

Боља организација територије банатских епархија била је само један од разлога намере државних власти да укину Арадску епархију. Важнију улогу имале су верске прилике. Територија Арадске епархије преклапала се с територијама римокатоличке Великоварадске бискупије, којом је у то време управљао бискуп Павел Форгач, и унијатске Великоварадске епископије, под управом епископа Мелентија Ковача. Од римокатоличког и од унијатског дијецезана очекивало се да свим силама раде на ширењу уније. Срби нису били склони унији, али су се Румуни колебали. Агресивни наступи римокатоличког и унијатског свештенства, које су подржавале државне власти, довели су до сталне напетости у Арадској епархији и стања које је често било на ивици побуне. Илирска дворска депутација сматрала је да Арадску епархију треба укинути, не само због смањења броја православних епархија, већ и због тога да би се прекинула стална тврења и верски сукоби и тако смирило стање у Банату.⁹⁶ То није била нова идеја, и она се налазила у позадини одлуке Двора да се 1741. године арадском епископу Исаији Антоновићу препусти на управу и Вршачка епархија. На тај начин, без много буке укинула би се Арадска епархија и њена територија спојила са Вршачком епархијом.

---

⁹⁵ Д. Руварац, *Радња Архијерејског синода 1750*, 66-67; Исти, *Хрватско-северинско владичанство*, 201-202.

⁹⁶ АВ, ИДД, кут. 36, док. бр. 1505; М. Јакшић, *Два српска сабора*, 247-248. Бискупија у Великом Варадину обновљена је у време цара Леоплда I за задатком да шири католичанство. Међутим, резултат рада великоварадских бискупа био је поражавајући. У једном извештају из 1759. године, Илирска дворска депутација констатовала је да је након 60 година постојања, бискупија у Великом Вараду обухвата само три римокатоличке парохије и незнатан број унијатских (АВ, ИДД, кут. 24, док. бр. 167).

Према свему судећи, од укидања Арадске епархије одустало се само зато што Илирска дворска депутација није имала добар план реорганизације територије банатских епархија, а изгледа ни воље да га спроведе. Није имала ни подршку српског епископата, односно Архијерејског синода, који није желео да учествује нити да предложи прихватљиво и изводљиво решење. Укидање Арадске епархије не би подразумевало само обичну поделу њене територије између Вршачке и Темишварске, како је то првобитно замишљено у Бечу. Оно би неизоставно водило реорганизацији и бољем заокруживању области две преостале епархије. Међутим, за ту нову територијалну организацију епархија у Банату нису били спремни ни Илирска депутација ни Српска црква. Зато је и одлучено да Арадска епархија опстане. Ипак је дошло до неких територијалних промена: Халмажски дистрикт је *откинут* од епархије и припојен Кнежевини Ердељ, а арадском епископу забрањен је улазак у ту област.⁹⁷

Друга арондација православних епархија извршена је после смрти митрополита Павла, укидањем Костајничко-северинске епархије. Одлука о *касирању* те епархије саопштена је на Народно-црквеном сабору октобра 1769. године. Према одлуци из Беча *половица* епархије требало је да уђе у састав Карловачко-сењске, а друга половина у састав Пакрачке епархије. О судбини костајничког епископа Јосифа Стојановића требало је одлучити касније. Средином децембра исте године Илирска дворска депутација саопштила је да ће укидање Костајничке епархије бити извршено после смрти епископа Јосифа. Међутим, због лошег стања у епархији, проузрокованог највише немаром епископа Јосифа и његовим сукобима с верницима, Регуламентом из 1770. године наговештено је спровођење одлуке пре епископове смрти и његово пензионисање.⁹⁸

Костајничко-северинска епархија укинута је децембра 1771. године, а њена територија подељена је тако да је област Банске крајине припојена Карловачко-сењској епархији, која се од тада често назива и Горњокарловачком. Област Вараждинског генералата и део Крижевачке жупаније ушли су у састав Пакрачке

⁹⁷ Д. Руварац, *Радња Архијерејског синода 1750*, 67.

⁹⁸ АСАНУК, МП"А", 1769/292; Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769*, 188; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 535.

епархије, од тада често називане Пакрачко-славонска. Смрт епископа Данила Јакшића (27. јануара) 7. фебруара 1771. године, спасила је епископа Јосифа Стојановића од пензије, како је то иронично приметио Манојло Грбић, и он је постављен је за првог горњокарловачког епископа. Овом другом арондацијом, од четири раније епархије на простору Хрватске и Славоније, остале су само две. Укупан број православних епархија у Хабзбуршкој монархији тако је сведен на осам.⁹⁹

---

⁹⁹ М. Грбић, *Карловчко владичанство*, II, 192, 195; Р. М. Грујић, *Пакрачка епархија*, 106; Исти, *Азбучник Српске православне цркве*, 126.

3. ПРЕЛОМНЕ ГОДИНЕ

Пред крај Седмогодишњег рата, у средиште интересовања Марије Терезије вратили су се унутрашњи проблеми државе, пре свега финансијски. Због великих ратних трошкова појачан је фискални притисак на становништво и све више се обраћала пажња на имовину и богатство Римокатоличке цркве. Дворски саветници који су се залагали за црквене реформе постајали су све гласнији. Пред крај рата против Пруске, постало је извесно да ће Марија Терезија сазвати Угарски сабор. Иако је разлог сазивања био захтев државе да повећа порезе, било је сасвим јасно да ће на Дијети бити отворена и друга питања. Могло је да се претпостави да ће Дијета захтевати укидање, или бар сужавање Српских привилегија.

На вести да ће бити сазван Угарски сабор, митрополит Павле Ненадовић започео је активности које су се односиле на заштиту српских привилегијалних права и слобода. Током боравка у Бечу, септембра 1762. године, поднео је Илирској дворског депутацији три представке, којима је, између осталог, тражио да се Србима дозволи учествовање у раду Угарског сабора. Тражио је инартикулацију Привилегија, односно њихово озакоњење преко Угарског сабора. Митрополит је протествовао против 46. законског члана Дијете из 1741. године, којим је била угрожена слобода вероисповести Срба у Славонији и Хрватској, ускраћено им поседовање непокретних добара и оспорена јурисдикција Српске православне цркве на том подручју. Појединачне жалбе односиле су се, највећим делом, на повреду привилегијалних права проузроковане тим законом.¹⁰⁰

---

¹⁰⁰ АСАНУК, МП,Б^с, 1762/202, 1762/203; С. Симеоновић-Чокић, *Српске привилегије*, 78; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 171-172. Митрополит је, између осталог, у својим жалбама навео да се Србима забрањује зидање храмова, подизање звоника и постављање крстова на њих. Епископима се ограничава право на приходе од верника, а Цркви одузима право кадуцитета. Члановима породица православних свештеника наметнути су контрибуција и кулук, којих би требало да су ослобођени, а саме свештенике, против одредаба Привилегија, световне власти хапсе и кажњавају. Поред тога, православнима није допуштено похађање римокатоличких школа, улазак у еснафе и магистрате, а војне власти занемарују српске официре, отежавају им или их спречавају да напредују у служби. Православним свештеницима забрањује се да исповедају и причешчују осуђенике на смрт, а то чине римокатолички свештеници и у случајевима када су осуђеници православне вере. Митрополит се жалио и на повреду јурисдикције архијереја, на одузимање црквеног земљишта које је припадало

Према свему судећи, Марија Терезија је жалбе митрополита Павла да се Српске привилегије не поштују схватила веома лично, као *тешку увреду*. У првој верзији свог одговора наступила је оштро, истичући да је са *највећим незадовољством* сазнала како се српски митрополит усудио да је *злобно прекори* да не држи дату реч. Дворски саветници, пре свих барон Бартенштајн, сматрали су да би такав наступ Марије Терезије могао да доведе до отворене оптужбе митрополита за увреду Величанства, да изазове немир, а можда и побуну у народу. На наговор својих саветника, и узимајући у обзир заслуге које су Срби имали у Седмогодишњем рату, иселјавање у Русију које је поново узело маха, као и предстојећи Угарски сабор, царица је ублажила свој став.¹⁰¹

Царски декрет с одговором на митрополитове жалбе објављен је 14. фебруара 1763. године. Њиме је саопштено, прво, да Србима никада није било дато право да присуствују земаљским саборима, тј. Угарској дијети. Затим је поновљен став Двора, који је још 1748. године формулисао тадашњи председник Илирске дворске депутације гроф Коловрат: Привилегије су добиле снагу по краљевској милости и сви послови везани за Србе спадају у надлежност краља, а не Угарског сабора. Српске привилегије није потребно инартикулисати будући да су издате и потврђене преко дворских канцеларија, посебно преко Угарске дворске канцеларије, и да је Заштитни патент из 1715. године проглашен на Угарском, као и на Хрватском сабору. За све повреде својих привилегијалних права Срби, стога, треба да се обрате локалним магистратима, Угарској дворској канцеларији, па тек онда владару, као највишој инстанци. У личним и духовним питањима везаним за митрополита и свештенство, истакнуто је у декрету, надлежна је Илирска доврска депутација. Када је реч о 46. законском члану Угарског сабора, народ је од њега, у погледу вере и црквене јурисдикције у Угарској, Хрватској и Славонији заштићен Привилегијама, уверавала је царица Србе. Забрана да поседују и купују земљишне поседе, изречена у том члану, не односи се на Војну крајину нити на жупаније које су недавно прикључене Краљевини Угарској, осим оних у Славонији. То би значило да поменути закон важи

Арадској епархији, на позивање свештеника пред световне судове, на наредбу о присуству комесара седницама Синода и друге.

¹⁰¹ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 38-39; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 172-173.

само за провинцијални део Славоније, у којој су биле основане Пожешка и Вировитичка жупанија.¹⁰²

Међу жалбама наведеним у митрополитовим представкама из 1762. године царица је уважила оне које су се односиле на лоше поступање власти према свештеницима, позивање свештеника пред световне судове када су у питању лична и црквена дела, похађање римокатоличних школа, унапређење српских официра. Упутила је митрополита на раније наредбе које је донела у вези са правом Срба да уђу у локалне органе управе, или у вези са ослобађањем свештеничких породица од пореза и кулука. Царица је наредила и да православног осуђеника на смрт у крајишким селима исповеди и на губилиште прати православно свештеник, док би га у провинцијалу до градских врата пратио римокатолички свештеник, па ако га он дотле не преобрати, од градских врата до губилишта пратиће га православно свештеник. Када је реч о заседањима Синода, Марија Терезија је нагласила да је потребно претходно тражити доволу, навести предмет саветовања и сачекати владареву одлуку. Присуство комесара на Синоду је обавезно.¹⁰³

Овим декретом Марија Терезија је, с једне стране, начелно потврдила привилеговани положај Срба у угарским земљама, а с друге, задржала је сва ограничења из претходних резолуција. Декрет је предат митрополиту Павлу Ненадовићу на свечаном пријему на Двору (15) 26. јуна 1763. године, и том приликом скренута му је пажња да треба прекинути исељавање Срба из Монархије и „државу царску популарити“. На повратку из Беча, митрополит је застао у Будиму, одакле је (28. јуна) 9. јула 1763. године упутио окружницу становништву Будимске епархије, којом је опширно саопштио садржај царског декрета. Текст окружнице указује на то да је одлука владара задовољила очекивања митрополита, који је истакао да је то знак *всемилостивејшаго признанија* да су истините тужбе изнете у три предате *промеморије*. Митрополит Павле је, према свему судећи, раније сумњао у успех своје акције, имајући у виду нерасположење према Србима које је јачало у

---

¹⁰² Г. Витковић, *Споменици*, III, 197-203; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 39-42; Ј. Адамовић, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора 1861*, Загреб 1902, 124-126; С. Симеоновић-Чокић, *Српске привилегије*, 78-79; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 172-175.

¹⁰³ Исто.

Краљевини Угарској и очекивања која је Марија Терезија имала од Дијете. Зато је, са видним олакшањем, пренео тумачење владара о 46. законском члану и истако да је народ, захваљујући Привилегијама *сигуран* од њега. Нагласио је да се варају они који мисле или говоре да је Србима забрањено да зидају цркве и да слободно исповедају своју веру у градовима и варошима, да епископи немају право на приходе потврђене Привилегијама, да свештеници и њихове породице морају да плаћају дажбине и врше разне службе, или да световне власти имају право да кажњавају свештенике.¹⁰⁴

Угарска Дијета 1764/1765. године

У пролеће 1764. године почело је заседање Угарског сабора. Марија Терезија сазвала је Дијету са намером да подигне висину годишњег пореза Краљевине Угарске за милион форинти, да ограничи права племства, међу којима и право на ослобађање од плаћања пореза и да регулише положај кметова на које је властела вршила све већи притисак. Међутим, Дијета која је заседала у Пожуну током 1764. и 1765. године била је остварење најгорих страхова најцрњих песимиста у Бечу, како је то оценио Франц Сабо. Од самог почетка заседања било је јасно да мађарско племство неће сарађивати. Напротив, чврсто је бранило старе привилегије и покушавало да добије нове. Као одговор на захтеве Двора, на Сабору је поднето скоро 250 различитих жалби, гравамина. Због великог отпора уједињеног племства Краљевине Угарске, Марији Терезији пошло је за руком само то да добије одобрење повећања пореза за 700.000 форинти, тако да је пројектована сума угарског пореза требало да износи 3,9 милиона форинти годишње. Због непријатности и неуспеха који је тада доживела Марија Терезија више није сазивала Угарски сабор и прихватила је политику управљања коју је током бурног заседања Дијете осмислио канцелар гроф Кауниц. Краљевином Угарском владала је од тада декретима.¹⁰⁵

Сазивање Угарског сабора, после 13 година, пробудило је духове на целом простору земаља Круне светог Стефана. Тако је Хрватски сабор дао својим представницима детаљне инструкције и саставио обимне жалбе. Велики део тих

---

¹⁰⁴ Г. Витковић, *Извештај о резултатима свог научног истраживања*, ЛМС 113 (1870-1871), 143-148.

¹⁰⁵ F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 321-325; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 349.

жалби односио се на Србе и оне су се, и поред противљења Марије Терезије, чуле на Дијети. Тада је поновљен и стари захтев хрватских сталежа да се пониште Српске привилегије. Тражено је строго поштовање 46. законског члана и да се, на основу њега, у Хрватској, Славонији и Далмацији не допусти исповедање нити једне друге вере осим римокатоличке. То је подразумевало да се протестантима, православнима и Јеврејима забрани слободно исповедање вере, градња храмова, отварање школа и друго. Осим тога, захтевано је да се жупанијама и властелинствима да јурисдикција над православним свештенством, односно патронатско право које је било привилегијално право српског архиепископа, као и право кадуцитета. Православним манастирима треба одузети све земљишне поседе и забранити им прикупљање милостиње. То би, неминовно, довело до угрожавања егзистенције и гашења манастира. Митрополитска добра и поседе, под којима је свакако подразумевано властелинство Даљ, такође треба одузети и предати римокатоличком свештенству. На крају, Хрватски сабор тражио је да се укине Илирска дворска депутација и да се српски народ подвргне законима и судовима Краљевине Угарске, односно Угарској дворској канцеларији. Међутим, Марија Терезија је, посебном резолуцијом, одбила те захтеве као штетне.¹⁰⁶

Упркос наређењу владара, председник Илирске дворске депутације барон Бартенштајн и председник Угарског намесничког већа барон Ференц Балаша нису могли да спрече да хрватске жалбе против Срба буду унете у гравамину Угарског сабора из септембра 1764. године. Иако је одбила да разматра жалбе које су се односиле на правни и привилеговани положај Срба у Монархији, Марија Терезија се заинтересовала за оне које су се односиле на стање у Српској цркви. Између осталог, Угарски сабор жалио се на превелики број православних свештеника и захтевао је да им се број законски ограничи. Оптужио је епископе да рукополажу више свештеника, и мирских и монашких, него што то потреба захтева, и да се дешава да у малом селу буде и више од четири пароха. То је на штету државе и властелина будући да су православни свештеници и њихове породице, у које су убројани и сродници и

---

¹⁰⁶ *Zaključci Hrvatskog sabora*, VIII (1759-1773), Zagreb 1971, 159-167; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 44-45; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 176-179.

пријатељи, како су то сталежи тврдили у жалбама, повлашћени у плаћању пореза. Поред тога, српско свештенство не придржава се столарног свитка прописаног 1753. године, који им, наводно, омогућава веће приходе од оних које има римокатоличко свештенство. Оптуживали су српске свештенике да прекомерно глобе народ, да различито наплаћују и често својевољно одређују цену услуга. Они одлажу сахране и по неколико дана док им се не плати омртвина, чине злоупотребе приликом састављања тестамената на штету породице умрлог, али и државе. Угарски сталежи тврдили су да се због повлашћеног положаја српско свештенство богати на рачун народа и државне касе. Угарски сабор посебно је напао арадског епископа Синесија Живановића да приликом годишње визитације од сваког насеља у епархији узима око 150 форинти на име милостиње и да затвара локалне цркве уколико му не плате.¹⁰⁷

Дијета је захтевала да се, према предлогу Хрватског сабора, број православних свештеника смањи тако да на 130 породица служи један парох. Тражено је и да се епископима забрани да по својој вољи рукополажу нове свештенике и да их постављају у местима у којима их до тада није било, да се строго контролише примена столарног свитка, да се Православној цркви одузме право кадуцитета, а епископима ограничи право патроната на рачун властелина и жупанија. Захтевано је да се забрани зидање православних храмова, уз објашњење да свештеници силом терају сиромашни народ да гради скупоцене и њима неприличне цркве, као и да великим трошковима поправљају цркве које су још увек добре. Дијета је тражила да се државни пропис према коме је у верски мешовитим насељима у којима живи најмање 30 српских породица дозвољено зидање цркве, замени новим, којим би убудуће магистрати и жупанијске власти одлучивале о оправданости захтева за подизањем православних цркава, правдајући то наводима да их је сада несразмерно много у односу са број православних верника. Представком Угарског сабора подржан је и захтев Хрватског сабора да се митрополиту, манастиру Ораховици и још 13 сремских манастира одузму земљишни поседи, да Срби морају да славе

---

¹⁰⁷ Р. М. Грујић, *Грађа за историју Пакрачког владичанства*, Сремски Карловци 1906, 135-146; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 46-51; С. Симеоновић-Чокић, *Српске привилегије*, 79-80.

велике римокатоличке празнике, да се забрани српској јерархији да узима у службу протестанте, и други.¹⁰⁸

Будући да је у основи већине жалби била оптужба да бројно српско свештенство прекомерно и незаконито глоби народ, Двор је одлучио да те тужбе испита. Још током заседања Дијете, 15. новембра 1764. године, Илирска дворска депутација се обратила митрополиту Павлу у име Марије Терезије. Због тужби које је изнео *Landtag*, од митрополита је тражено да, на основу пописа, начини детаљан извештај о томе колико има православних свештеника и у којим местима, колико су велике парохије и колико су парохијална места удаљена једна од других. Депутацију је посебно занимало да ли се свештеници придржавају прописаног свитка и да ли су њихови приходи стварно већи од прихода римокатоличког свештенства. Тражено је и објашњење о томе шта се епископу даје током визитације епархије, и да митрополит посебно испита тужбе против арадског епископа Синесија. Требало је одговорити и на питање колико сродника живи у дому са свештеником, да би се тачно утврдило за кога важи ослобађање од плаћања државних пореза. Илирска депутација је нагласила да ће о жалбама везаним за Привилегије, бити донет посебан *Normal*, односно резолуција, у договору са Угарском дворском канцеларијом, и позвала је митрополита Павла да се изјасни о жалбама.¹⁰⁹

Митрополит Павле је, с једне стране, био свестан стања у Српској цркви које је годинама покушавао да промени. С друге стране, добро је знао до чега може да доведе испитивање жалби Угарског сабора. Сматрао је да треба спречити могуће мешање државе у унутрашње односе Карловачке митрополије и да проблеме треба решити унутар саме Цркве. Он је, стога, децембра 1764. године поновио захтев владару да одобри сазивање Српског народно-црквеног сабора који би пред царским комесаром расправљао, између осталог, „за свештенство и за штолу, и да би народу самом допустили уредбу чинити“.¹¹⁰

---

¹⁰⁸ Исто.

¹⁰⁹ АСАНУК, МП, „Б“, 1764/9.

¹¹⁰ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 51-52.

Илирска дворска депутација била је против сазивања Сабора и имала је друге планове. После Седмогодишњег рата, процес завођења апсолутизма и јачања централне власти проширен је и на оне области које раније нису биле захваћене реформама. Тада, између осталог, почиње интензивнији рад на црквеним реформама. Скоро истовремено, док је дворски саветник Хајнке састављао планове реформе Римокатоличке цркве, Илирска дворска депутација посветила се решавању проблема у Српској православној цркви. Питање унутрашњег уређења и односа у Карловачкој митрополији за Илирску депутацију постало је важно колико и тумачење Привилегија. Дефинисање дуго траженог *трајног система* у решавању српског питања, после заседања Угарског сабора 1764/65. године подразумевало је и стварање плана или, боље рећи, *система* за реформу Православне цркве, који ће у погодном тренутку бити наметнут Србима.

На брзину стварања плана, као и на начин спровођења реформе Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији умногоме је утицала промена на челу Илирске дворске депутације. Барон Бартенштајн умро је августа 1767. године, а на место председника Депутације именован је Франц Хадер барон Колер, дотадашњи представник Угарске дворске канцеларије у овој институцији. Нема сумње да је барон Колер, у том тренутку, био најпућенији у српска црквена и народна питања. Он је важио за доброг познаваоца *илирских* прилика, и заступао је реформистичку политику Беча. Међутим, том променом нарушена је равнотежа коју је барон Бартенштајн успевао да одржи према Угарској дворској канцеларији. Илирска дворска депутација, бар на почетку Колеровог председавања, заступала је ставове блиске ставовима угарских сталежа. Зато је започело убрзано прикупљање тужби које су, против митрополита Павла Ненадовића и епископа, подносили хрватски и угарски сталежи, али и сами Срби. Убрзо је постало јасно да, између осталог, постоје озбиљни сукоби између митрополита и епископа, као и сукоби у епископату, да се мало ко придржава столарног свитка, да је свештенство махом необразовано. Прикупљени подаци само су потврдили владајуће мишљење да лоше стање у Српској

цркви не може да траје још дуго и да је неопходна интервенција државе.¹¹¹ Због тога не треба да чуди што је од 1767. године појачана активност Илирске дворске депутације на прикупљању разних података потребних да би се добио прави увид у стање у Српској цркви. Између осталог, Депутација је захтевала од митрополита Павла да се изврши попис свештенства у свим епархијама и да се доставе подаци о броју и пореклу свештеника, као и подаци о броју верника по парохијама.¹¹²

Истовремено, преко Илирске депутације проглашен је низ царских наредби. Примена неких од њих изазвала је очекивани отпор и показала је право стање међу свештенством. Таква је, на пример, била наредба из августа 1767. године о обавезном вођењу протокола, *матрикула*, при сваком православном храму.¹¹³ Одговарајући митрополиту на обавештење о поменутој наредби, епископ Синесије Живановић сликовито је описао ситуацију у Арадској епархији. У време када је он преузео управу над епархијом (1751), књиге протокола, односно шаблони по којима је требало уносити податке постојали су једино у Араду. Књиге су биле *праздне*, а свештеници су од тада почели да их попуњавају, и они уредно воде протоколе. У другим местима, истиче епископ, „како нису попови знали писати, тако нису држали [протоколе] до сад“, упркос његовим ранијим наредбама. Епископ Синесије упозорио је митрополита да ће бити тешко спровести царску заповест, будући да у многим мањим селима служе стари попови који једва умеју да се потпишу и да они неће бити у стању да воде књиге рођених и умрлих.¹¹⁴ Слично писмо митрополиту је упутио и темишварски епископ Вићентије Јовановић Видак. Он је, такође, објашњавао да је од свог доласка у епархију (1759) радио не томе да се свуда воде матичне књиге. Имао је, како сам каже, каквог таквог успеха у насељима у којима живе Срби, али не и у онима у којима живе Румуни. Обећао је ипак митрополиту да ће се трудити да се царска наредба спроведе.¹¹⁵

---

¹¹¹ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 53-54; С. Симеонович-Чокић, *Српске привилегије*, 80; Ј. Илић, *Колер, Франц Хадер од Нађ-Мања*, Српски биографски речник 5, Нови Сад 2011, 181.

¹¹² АСАНУК, МП, „А“, 1767/539, 1767/591.

¹¹³ АСАНУК, МП, „А“, 1767/595.

¹¹⁴ АСАНУК, МП, „А“, 1767/609.

¹¹⁵ АСАНУК, МП, „А“, 1767/611.

Илирска дворска депутација прикупљала је потребне податке и декретима преносила царска наређења, уобличавајући истовремено планове за реформу Српске цркве у Хабзбуршкој Монархији и у пролеће 1768. године приводила их је крају. Тада је постало извесно да ће Марија Терзија одобрити сазивање Архијерејског синода. Током марта месеца, Илирска депутација саставила је инструкције за будућег комесара. Званични разлог сазивања Синода био је избор нових епископа - арадског и будимског, а у позадини је припремано и нешто више. Првобитна намера владара била је да се на Синоду, преко комесара, који је тада први пут требало да присуствује заседањима, изврши притисак на епископе и добије одобрење за будуће промене у Карловачкој митрополији. Царица се према реформи Српске православне цркве односила на исти начин као и према реформи Римокатоличке. За промене које је држава спроводила у Римокатоличкој цркви, ма колико изледале мале, постојала је формална сагласност папе. Такву формалну сагласност Марија Терзија планирала је да изнуди од Архијерејског синода. У то време, цар и савладар Јосиф II кренуо је на своје прво путовање међу Србе, а његова искуства и запажања имала су утицаја на даљи развој догађаја.

Цар Јосиф II међу Србима 1768. године

За разлику од већине европских владара, Јосиф II је од ране младости показивао склоност ка путовањима. То је посебно дошло до изражаја после бурних година у којима је остао удовац (1763), изабран и крунисан за римског краља (1764), који је самим тим био наследник римског цара. После смрти Франца I, 1765. године постао је цар Римског царства и савладар своје мајке Марије Терзије. До 1765. године путовао је само због формалних и церемонијалних разлога, као на пример на крунисање у Франкфурт. После те године његова путовања била су мотивисана жељом да учи и упозна земље којима ће једног дана самостално владати, о чему је писао Марији Терзији у Меморандуму из 1765. године. Тада је објашњавао мајци, која није волела да путује нити је разумела ту његову жељу и потребу, да владар мора да упозна своје народе и земље, да се својим очима увери о срећи и беди својих поданика и да, на основу личних запажања, прилагоди свој начин управљања. Владар

мора да путује, ако жели да буде добар политичар, управник и војник, писао је Јосиф. Владар не сме да гледа своју државу туђим очима и кроз званичне извештаје, које чиновници могу да удесе како им је воља, већ сам мора да посматра, примећује и упознаје.¹¹⁶

Прво велико путовање, какво је Јосиф II дуго прижељкивао, била је посета Банату 1768. године. Неколико разлога навело га је на тај пут. Као савладар чије идеје нису наилазиле на разумевање Марије Терезије и са малим утицајем на државну политику у том периоду, Јосиф је желео да се склони из Беча. То је искористио да, у својству врховног заповедника хабзбуршке војске, крене у инспекцију обновљених утврђења и реорганизоване Војне крајине. Поред тога, желео је да упозна прилике у Темишварском Банату, који је у то време имао посебан статус и био под директном влашћу владара. Сам је говорио да цар није само владар већ и једини властелин Баната. Током марта 1768. године састављен је план путовања, а путовање је отпочело одласком из Беча 17. априла и трајало је скоро два месеца. Осим Баната, цар је тада посетио Срем и Славонију. У великој пратњи били су, између осталих, његов шурак принц Алберт Саксонски, добар пријатељ и председник Дворског ратног савета маршал Морис Ласи, генерал гроф Дитрихштајн.¹¹⁷

Током путовања, Јосиф II посветио је пажњу не само великим војним и административним центрима, какви су били Арад и Темишвар, већ и мањим насељима кроз која је пролазио, а запажања је свакодневно бележио. Уз дневник са путовања написао је и обиман извештај о свему што је видео. Слика коју је цар стекао приказивала је невеселу реалност. Иако се добро припремио и обавестио о пределима кроз које је пролазио, стиче се утисак да је Јосиф II био изненађен лошим стањем које је затекао. Приметио је неразвијеност области Баната, које су имале велики потенцијал, неспособност и незаинтересованост администрације, која није располагала чак ни тачним подацима о броју становника, корупцију која је, како је то

---

¹¹⁶ Н. Радојчић, *Цар Јосиф II први пут међу Србима*, Српски књижевни гласник 28 (1912), 113-114; D. Beales, *Joseph II*, I, 110-111, 243, 246.

¹¹⁷ АСАНУК, МП,Б“, 1768/52; А. Hegediš, *Josif II o svom putovanju u Banat 1768*, Истраживања 11 (1986), 202-203; D. Beales, *Joseph II*, I, 247.

закључио, постала универзална. Стање путева, утврђења, смештај за војску нису одговарали суми новца потрошеног у те сврхе.¹¹⁸

Боравак Јосифа II у овом делу Монархије изазвао је велико интересовање Срба, не само у Банату. Обасипали су га пажњом коју, према свему судећи, није очекивао. Тако је остало забележено да су Срби дочекали цара у Араду, у који је стигао касно ноћу 21. априла, са светиљкама у рукама како би му осветлили пут. Поред тога, сусрети и дуги разговори са архимандритом манастира Бездин Дионисијем Живоиновићем и арадским егзархом Пахомијем Кнежевићем оставили су добар утисак на Јосифа. Пажњу је узвратио, између осталог, и присуствовањем литургији у Текелијиној цркви у Араду, а то је био несвакидашњи догађај. Такво понашање младог цара пробудило је наду да он неће бити нетолерантан према некатоличком становништву и да ће водити потпуно другачију политику од своје мајке. Поред тога, Јосиф II је током целог путовања прихватао све народне жалбе и представке, које су му даване упркос забранама и наређењима локалних чиновника, и показивао је велико интересовање и разумевање за невоље обичних људи.¹¹⁹

Из Темишвара цар се упутио према Петроварадину, а митрополит Павле је очекивао да ће обићи и фрушкогорске манастире. Искуство које су монаси манастира Бездин имали са царем, навело је митрополита да (22. априла) 3. маја састави инструкцију о понашању сремских монаха пред владаром. Знајући добро какво је право стање, митрополит је захтевао да буду очишћени и сређени сви манастири и све манастирске просторије, да сви монаси буду на окупу и да се „воздржавају од пијанства но трезвени да буду“. Дао је детаљна упутства ко и како да дочека владара, када да почну звона да звоне, подсетио је монахе да обавезно скину камилвке са главе и поклоне му се, да приликом службе мирно стоје и не да зуре и загледају госта, да се не утркују ко ће говорити и да на питања одговарају конкретно. Посебну пажњу митрополит је посветио питањима која је очекивао да буду постављена, на пример, о монашким правилима, о литургији, о старости манастира и

---

¹¹⁸ D. Beales, *Joseph II*, I, 248-249.

¹¹⁹ Н. Радојчић, *Цар Јосиф II први пут међу Србима*, 115-118.

цркава, о поседима и приходима, о књигама, избору епископа и настојатеља, и друго.¹²⁰

Јосиф II, међутим, није обишао манастире. Није се сreo ни са митрополитом Павлом који се, због болести и слабости, појаве грознице и екцема, склонио у манастир Гргетег. Одатле је, 17. маја, писао цару и маршалу Лаисју, поздравио их и понудио им је своју резиденцију у Карловцима, где је претходно све било припремљено за важне госте. Из Карловаца, Јосиф је наставио пут ка Земуну одакле је гледао Београд, а затим ка Осијеку и Градишки.¹²¹

Јосиф II је, у својим извештајима, оставио реалну слику о православном становништву. Забележио је да је већина становника Баната православне вере, док је унијата веома мало, да су православни народи Румуни и Срби, да у Банату постоје две епархије Темишварска и Вршачка, док се трећа Арадска простире мањим делом у Банату, а већим у Угарској. Народ слепо слуша своје свештенике, међу којима влада незнање и глупост (Ignorantz und Stupidität). Приметио је да је слично стање и међу римокатоличким становништвом и свештенством.¹²²

За тему коју обрађујемо у овом раду, посебно су важна запажања Јосифа II о најављеном заседању Архијерејског синода. Цар је изразио сумњу да нагомилани проблеми Српске цркве могу да се реше на Синоду. Поједини захтеви који ће бити изнети пред епископе, а наведени су у инстукцији комесару од 22. марта 1768. године, не могу бити испуњени. Пре свега, идеја да се римокатолички канони преко Синода примене на Православну цркву је бесмислена и смешна, коментарисао је Јосиф. Та реченица упућује на закључак да је у Бечу постојала намера да се реформисање унутрашњих односа у Карловачкој митрополији искористи и за интервенисање у домену православне вере.¹²³

Јосиф II се, даље, сложио с тим да је број православних свештеника прилично велики. Он је, међутим, изразио сумњу у податке Илирске дворске депутације, који су се значајно разликовали од података добијених темишварског епископа Вићентија,

---

¹²⁰ АСАНУК, МП,Б^с, 1768/53.

¹²¹ АСАНУК, МП,Б^с, 1768/54; Н. Радојчић, *Цар Јосиф II први пут међу Србима*, 120-121.

¹²² А. Hegediš, *Josif II o svom putovanju u Banat*, 210.

¹²³ Исто, 211.

као и из личног увида у стање у насељима кроз која је пролазио. Број парохијалних свештеника треба смањити, закључио је цар, али не на начин који предлаже Илирска депутација. Сматрао је да највећи број злоупотреба у Српској православној цркви настаје зато што, почев од епископа, нико од свештеника нема сигуран приход нити постављење и своје потребе намирују од десетине, глоба, милостиња. То би могло да се прекине када би свештеницима био обезбеђен редовни приход. Епископи деспотски поступају према свештенству и народу и изричу претеране казне често само због материјалне користи, што посебно важи за екскомуникације, које се већином изричу ради изнуђивања новца. Као што држава сузбија те појаве у Римокатоличкој цркви, тако би требало и у Православној цркви забранити епископима да отлучују вернике од Цркве без сагласности земаљских власти, сматрао је цар. Он је подржао предлог о уређењу гробаља, изнет у инструкцији комесару, и према свему судећи сам се уверио да су она најчешће на слободним пољима и без реда, а да су мртви закопавани плитко. Сложио се и с предлогом да се забрани епископима да силом терају у манастире свештенике удовце, сматрајући да им треба оставити на вољу да ли ће остати у парохији или се повући у манастир.¹²⁴

Као што је речено, цар је био уверен да Архијерејски синод, који се традиционално сазива ради избора епископа, не може да реши проблеме Српске цркве. Његов рад у том правцу отежало би и присуство комесара, јер је новина која није предвиђена Привилегијама, тако да Срби доживљавају комесара као противника целог свештенства и народа. Велики проблем могао би да настане уколико за комесара буде изабран неко од Мађара, према којима Срби *имају природну мржњу*, упозорио је Јосиф. Поред тога, епископи су, изузев вршачког, *потпуне креатуре*, односно марионете митрополита, а митрополит ће на Синоду имати највише утицаја. Стварни разлог сазивања Архијерејског синода требало би да буде отклањање бројних и *бескрајних* злоупотреба. То се, међутим, не може постићи једним посебним Синодом, поготову не са епископима који не могу ништа да промене и који ће се

---

¹²⁴ А. Hegediš, *Josif II o svom putovanju u Banat*, 211-214, 216-217.

увек позивати на Национални сабор, коме су промене правно дозвољене, пише у извештају Јосифа II.¹²⁵

Национални сабор је, с друге стране, утемељен Привилегијама и законима. Стога, народ сматра заседање Сабора јединим правим и легитимним начином за решавање важних и великих проблема. Јосиф II је предложио да се са сазивањем Сабора ипак сачека до смрти митрополита Павла, који је ионако стар и врло болестан, са њега је *месо сасвим нестало*, односно мршав је и слаб, и стално има мало повишену температуру. Цар је нагласио да је искуство показало да Двор може лако да оствари своје намере преко Сабора. Био је уверен да би се подршка захтевима и предлозима државних власти на Сабору могла обезбедити преко војних и цивилних посланика. Уместо племства, на Српском сабору учествују сви граничарски штабни официри *илирске* нације, који су далеко од предрасуда, живе од милости Двора и желе да добију више, па ће иступити против злоупотреба које чини свештенство и подржаће Двор у његовим захтевима. Под утицајем *милитара*, и световни посланици иступиће против уочених неправилности. Тако ће сви предлози Двора, који су правични и корисни за поданике, бити прихватљиви упркос очекиваном отпору свештенства. И само свештенство је подељено, честе су денунцијације и међусобна оптуживања самог клера¹²⁶

И на крају, Јосиф II изнео је своје утиске и сазнања о високом православном свештенству. Сматрао је да је митрополит Павле против свих новина и побољшања и истакао је да су добро познате његове интриге и снага у сукобима с противницима, да га се народ плаши, али га истовремено веома поштује. Вршачког епископа Јована Георгијевића оценио је као човека ведрога духа, иако је већ био стар и доста тога је преживео, али с мало вештине и знања, и проценио је да није наклоњен митрополиту. Темишварског епископа Вићентија Јовановића сматрао је човеком у најбољим годинама, а на основу прича које је о њему чуо, стекао је утисак да је разуман и

---

¹²⁵ А. Hegediš, *Josif II o svom putovanju u Banat*, 214-215. У свом извештају, Јосиф II употребљава реч синод у дворстругом значењу. Архијерејски синод назива само Synodus, док Народно-црквени сабор назива National-Synodus.

¹²⁶ Исто, 215-216. Јосиф II је као денунцијанте поменуо темишварског проту Петра Кузмановића и новосадског свештеника Милановића.

пријатан, веома проницљив, чак лукав и превртљив. Међутим, у епархији га се више плаше, него што га воле, јер је користољубив и склон изнудама у новцу, а према гласинама које круже, ни његов лични живот није био примерен духовном, односно монашком лицу, јер је, између осталог, допустио удатој жени да га служи. Посебно је подвукао да веома добро говори немачки језик. Он, ипак, према царевом мишљењу, оставља утисак да би од њега могло да се извуче и нешто у корист уније. Бачког епископа Мојсија Путника цар је сматрао искусним у вери и наклоњеним митрополиту, иако је био млад, разуман и поштен човек. И за њега је нагласио да веома добро говори немачки језик. Јосиф II сматрао је епископа Мојсија једним од најбољих јерарха у целом православном свештенству и био је уверен да га у епархији воле. Пакрачког епископа Арсенија Радивојевића сматрао је, у потпуности, марионетом митрополита и подвукао је да он не зна немачки нити да нема много вештине.¹²⁷

Извештај Јосифа II имао је одјека у Бечу. Пре свега, напуштена је идеја о реформисању Српске цркве преко Архијерејског синода и преовладали су аргументи у корист сазивања Народно-црквеног сабора. Та институција требало је да обезбеди Марији Терезији формално одобрење за промену уређења и унутрашњих односа у Карловачкој митрополији. Осим тога, на Двору се рачунало и на однос српског народа према Сабору, који је саборске одлуке сматрао коначним и неопозивим, са

---

¹²⁷ Међу осталим представницима високог свештенства, Јосиф II описао је митрополитовог викара као опасаног и користољубивог човека, умешаног у сва митрополитова зла. У извештају се не помиње име. Могуће је да је реч о митрополитовом егзарху Герасиму Радосављевићу. Арадског администратора Пахомија Кнежевића описао је као младог човека, који добро говори немачки језик, будући да је студирао у Бечу и Халеу, и уочио је да има велику жељу да добије на управу неку од упражњених епархија, да је дуго у служби митрополита који му, изгледа, није много наклоњен. Администратора Будимске епархије Софронија Кириловића цар није срео, али је за њега чуо да говори немачки и француски језик, да није у милости митрополита и да се сумња да ће бити кандидован за неку од упражњених епархија. За архимандрита манастира Бездин, Дионисија Живоиновића, који је у средњим годинама, цар је приметио да га сви хвале, да прилично добро говори немачки језик, да је ослобођен од предрасуда својствених српском народу и да му се чини да је он склон унији. Архимандрит није био у добрим односима са митрополитом и отворено је исупао против његових штићеника, тако да је цар сматрао да он сигурно неће бити кандидован за епископа на наредном избору. Извештај о стању у Српској цркви Јосиф II је завршио констатацијом да су остали свештеници већином необразовани и не заслужују да им помене имена (A. Hegediš, *Josif II o svom putovanju u Banat*, 219-220).

снагом закона. То је требало да гарантује поштовање и примену одлука које ће Сабор, под притиском комесара, донети.

Према свему судећи, Илирска дворска депутација пожуривала је почетак реформе и није се обазирала на савет Јосифа II да се са сазивањем Сабора сачека до митрополитове смрти. Рескриптом од 25. јула 1768. године, Илирска депутација пренела је одлуку Марије Терезије о сазивању Српског народно-црквеног сабора. Сабор је коначно сазван после 19 година и бројних молби митрополита и народа. За царскокраљевског комесара именован је генерал Андреас гроф Хадик. Тек од њега је митрополит, како је наведено у тексту, требало да сазна о чему ће Сабор расправљати. Било је предвиђено да после Сабора буде одржан Архијерејски синод ради избора нових епископа Будимске и Арадске епархије. Синод, подсећала је царица, ни у ком случају не може бити одржан без владарског одобрења и присуства комесара.¹²⁸ Истог дана, Илирска дворска депутација обавестила је Дворски ратни савет о поводу за сазивање Сабора. У тој ноти наговештено је и оно што ће комесар саопштити митрополиту као тему расправе. Депутација је нагласила да постоје многе жалбе против православног архиепископа, његових епископа и осталих свештеника које се односе на „обеснажење контрибуционог стања“ и друге злоупотребе. Сабор се сазива ради уклањања тих слабости и „установљења једног трајног система“ за будуће односе између православног свештенства и верника.¹²⁹ Иако то нигде није било изричито наведено, Сабор је требало да допринесе и промени у односу између државних власти и Цркве. Преко Српског сабора, Марија Терезија је намеравала да подвласти православно црквену организацију држави, као што је чинила и са Римокатоличком црквом.

Илирска дворска депутација је тог 25. јула 1768. године пренела митрополиту и царску наредбу о забрани изрицања казне екскомуникације, односно искључења из црквене заједнице, без знања и одобрења световних власти. У тој одлуци су, свакако, велику улогу одиграли ставови Јосифа II. У наредном периоду донете су бројне

---

¹²⁸ АСАНУК, МП, „А“, 1768/118. На Сабору је било дозвољено присуство 75 посланика, укључујући и митрополита, и то, како је наведено у рескрипту, не више од 24 посланика из редова свештенства, и по 25 из редова провинцијалиста и милитара.

¹²⁹ Ј. Х. Швикер. *Политичка историја Срба*, 183.

одлуке и наредбе које су се, између осталог, односиле на понашање свештеника, или на обичаје, приликом венчања, сахрана, помена, на изградњу цркава. То је показало да је *систем* за уређење Српске православне цркве осмишљен ¹³⁰

Примивши царски рескрипт, митрополит Павле Ненадовић је, окружницом од (25. јула) 5. августа 1768. године, обавестио епископе о сазивању Сабора. У том тренутку он још увек није знао какво је *Всевисочајше намереније* и „что Их Величество при овом Собору најпаче удјелано и уравњено имети хоштут“. Напоменуо је да ће опширније о намерама Марије Терезије сазнати у разговору са комесаром.¹³¹

Именовани комесар генерал гроф Хадик је, према свему судећи, имао сазнања о предстојећој саборској расправи, иако је званичне инструкције добио знатно касније. На такав закључак упућује писмо од 7. августа 1768. године, којим се Марији Терезији захвалио за највишу милост и указану част да буде њен заступник на Сабору. Гроф Хадик је тада показао више интересовања за церемонијал и за избор нових епископа, него за главну тему о којој ће се расправљати. Предложио је да се Сабор одржи крајем октобра, имајући у виду пољске радове и удаљеност места из којих долазе посланици.¹³²

Међутим, током августа месеца здравље митрополита Павла почело је да попушта све више. Његова позната и видна болест и немоћ, како је сам описао у једном писму, отежавала је обављање народних и црквених послова, а тиме и припреме за предстојећи Сабор.¹³³ Митрополит Павле Ненадовић умро је у Карловцима, (15) 26. августа 1768. године, на празник Успења Пресвете Богородице. Истог дана епископи Мојсије Путник и Вићентије Јовановић обавестили су архијереје и игумане, као и Илирску дворску депутацију о митрополитовој смрти.¹³⁴

Наредне дане обележиле су припреме за митрополитову сахрану, која је одржана (31. августа) 11. септембара 1768. године. После парастоса, (10) 21.

---

¹³⁰ АСАНУК, МП, „А“, 1768/116, 1768/117, 1769/169, 1769/170, 1769/175.

¹³¹ АСАНУК, МП, „А“, 1768/115.

¹³² АСАНУК, МП, „А“, 1768/128.

¹³³ АСАНУК, МП, „Б“, 1768/10.

¹³⁴ АСАНУК, МП, „А“, 1768/133, 1768/136, 1768/137.

септембра 1768. године, у Карловцима је, како су *устав* и обичај налагали, одржано саветовање епископа и народних првака на коме је договорано како да се воде послови „во времја вдовства“ Митрополије. Између осталог, тада је договорено да се пошаље делегација која ће у Бечу, у име *клера и народа*, званично од владара затражити дозволу за сазивање Сабора ради избора новог митрополита.¹³⁵ Одлучено је да, у међувремену, Митрополијом као администратор управља бачки епископ Мојсије Путник.¹³⁶ Неколико дана касније упућено је званично писмо Марији Терезији с молбом да потврди изабраног администратора и дозволи да се, ради уштеде трошкова, на предстојећем већ одобреном *Генералному Народному Сабору* изабере нови архиепископ.¹³⁷

Народно-црквени сабор 1769. године

Декретом, објављеним преко Илирске дворске депутације 11. новембра 1768. године, Марија Терезија одобрила је да се на заказаном Сабору у Карловцима изабере нови митрополит. Даљи поступак избора препустила је царскокраљевском комесару генералу грофу Хадику. Царица, међутим, није прихватила избор бачког епископа Мојсија Путника за администратора Карловачке митрополије. Илирска дворска депутација је подсетила да право избора администратора припада царици као земаљском владару, а не *илирској* нацији. Одлучено је, стога, да до избора новог архиепископа Митрополијом управља вршачки епископ Јован Георгијевић, а да упражњеним епископијама Будимском и Арадском управља епископ Мојсије

---

¹³⁵ За чланове делегације изабрани су епископ темишварски Вићентије Јовановић, мајор Теодосије Николић и Јаков Павловић из Новог Сада. Добили су овлашћење да траже сазивање изборног сабора у Карловцима (АСНУК, МП"А", 1768/152).

¹³⁶ Састанку су присуствовали епископи вршачки Јован Георгијевић, бачки Мојсије Путник, костајнички Јосиф Стојановић, пакрачки Арсеније Радивојевић и темишварски Вићентије Јовановић Видак који се потписао и у име карлштатског епископа Данила Јакшића. Присутни су били архимандрити шишатовачки Вићентије Поповић и крушедолски Пахомије Станојевић, игуман беочински Синесије, проте карловачки Јефтимije Радосављевић и новосадски Андреј Николић, пуковници Јован Белгради и Александар Рашковић, мајор Теодосије Николић, бирови новосадски Давид Рацковић и карловачки Јефтимije Матић, сенатор Потиског дистрикта Антоније Загоричанин, управник поште Андреј Андрејевић и татори новосадски Јаков Пваловић и карловачки Димитрије Костић (АСАНУК, МП"А", 1768/142).

¹³⁷ АСАНУК, МП,,А“, 1768/148, 1768/152.

Путник. Декретом је најављено да ће се о другим молбама царица изјаснити касније.¹³⁸

Одбијање владара да прихвати и потврди администратора Митрополије који је изабран по старим обичајима, изазвало је напетост између Срба и Беча. Новопостављени администратор епископ Јован прихватио је свој нови положај као Божју и вољу земаљског господара. Међутим, тај избор изненадио је многе и епископи се нису лако мирили са насталом ситуацијом. Неки од њих су, према свему судећи, сматрали да је главни кривац за интервенцију владара и неочекивани обрт управо новоименовани администратор Митрополије. О томе сведочи и једно писмо епископа Јована Георгијевића, од (16) 27. новембра 1768. године, у коме је опраштао неименованом епископу за „безвременујуже ревност и жестокост јегоже употребисте во писанију вашему“ и истакао да ће дати Бог да се на Сабору пред комесаром покаже „кто по бужаци јест деиствовал“.¹³⁹ Подела у епископату, али и у народу, око питања администратора ослабила је снагу предстојећег Сабора и омогућила је државним властима да стекну пресудан утицај на догађаје. Администратор Митрополије је, у сваком случају, преузео послове организовања Сабора и почетком јануара 1769. године у разговору са комесаром договорио је да се Сабор састане у Карловцима (13) 24. априла 1769. године.¹⁴⁰

Избор администратора Митрополије, и царскокраљевског комесара, личности које имају кључну улогу на сабору, није био случајан. Митрополит, а уколико њега није било, администратор Митрополије, председавао је сабором и усмеравао је његов рад. Од јачине и умешности личности председавајућег зависило је, између осталог, и колико је сабор способан да се одупре притисцима које је Двор вршио преко комесара. Погодну особу, која би могла да смањи отпор Сабора предвиђеним реформама, Двор је нашао у вршачком епископу Јовану Георгијевићу. Позитивну оцену коју је о њему изнео Јосиф II, потврдио је гроф Хадик, преносећи Илирској дворској депутацији своја сазанања о епископима. У извештају из децембра 1768. године, гроф Хадик је навео да епископ Јован важи за поштеног човека, доброг

¹³⁸ АВ, ИДД, кутија 4, док. бр. 150, 153; АСАНУК, МП, „А“, 1768/159.

¹³⁹ АСАНУК, МП, „А“, 1768/160.

¹⁴⁰ Г. Витковић, *Споменици*, III, 299-300, 367-368.

начина размишљања, да је веран династији и да се залаже за државне интересе. Поред тих карактеристика, комесар је истакао да се епископ Јован у свакој прилици понаша мирно и мирољубиво, да се не меша у туђе послове и избегава сукобе и расправе, да је брижан у својим епископским обавезама. Генерал даље наставља да нису познате оптужбе против епископа Јована, да он има здрав разум, да доста размишља, има телесну снагу, помаже сиромашнима и да му све те особине дају предност у односу на друге епископе, и користе нацији више него другима. Тим закључком је, нема сумње, наговештен и крајњи резултат избора за новог архиепископа.¹⁴¹

Положај епископа Јована као администратора био је од почетка пољуљан начином његовог избора. Он, због тога, није имао ауторитет међу епископима, који се нису устручавали ни да га отворено нападају. Самим тим, ни народни прваци нису показивали довољно поштовања према њему нити полагају који има. Према плану Илирске дворске депутације, на Сабору је требало прво завршити посао везан за реформу Српске цркве па тек онда бирати новог архиепископа. Државне власти су с разлогом очекивале да администратор Јован Георгијевић неће моћи да се супротстави комесару нити да уједини посланике око важних питања и решења која је наметао Двор. Очекивало се да он само формално и протоколарно председава, а да главну улогу на обезглављеном Сабору има комесар.

У време именована за царскокраљевског комесара коњички генерал гроф Андреас Хадик налазио се на дужности заповедника тврђаве у Будиму, односно војске у Угарској. Тај војник од каријере посебно се истакао током Седмогодишњег рата када је октобра 1756. године извео несвакидашњи подвиг и заузео Берлин. Постављен је за заповедника тврђаве у Будиму 1763. године. Као човек од поверења Марије Терезије, именован је 1764. године за члана Тајног савета, а убрзо затим и за гувернера Ердеља. Враћен је у Будим током 1767. године.¹⁴² Боравећи у близини

---

¹⁴¹ АВ, ИДД, кут. 4, док. бр. 156.

¹⁴² Гроф Хадик је освојио Берлин на само 24 сата али је остао упамћен по томе што је натерао становништво да плати откуп од 300.000 талира да не би спалио град. За невероватан подвиг освајања Берлина, али и друге заслуге у рату, унапређен је у чин коњичког генерала и одликован је највишим орденом Марије Терезије, Великим крстом - Großkreuz (С. v. Wurzbach, *Hadik von Futak, Andreas Graf*,

Срба, генерал Хадик је био добро упућен у привилегијалне и све друге проблеме. Као заступник владара на Српском народно-црквеном сабору он је био поуздан и способан да спроведе планове Илирске дворске депутације. Сам ток заседања Сабора показује да се генерал Хадик темељно припремао и располагао релевантним подацима.

И пре почетка заседања Сабора било је јасно ко ће водити главну реч. То се види и из церемонијала свечаног отварања, који је утврђен на састанку са грофом Хадиком у Карловцима (20. априла) 1. маја 1769. године. У средишту церемонијала био је управо комесар. Њему је ддређеног дана требало да дође неколико посланика и он би одредиодан и сат почетка Сабора. Њега би на тај дан епископи и посланици свечано допратили до *конгреса сале*, уз звоњаву црквених звона и војну параду. Он би требало да седи под *воздвигнутим балдахином* и негова столица, *седалиште* треба да буде *једин степен* уздигнуто у односу на посланике. Поздравили би га господа епископи, клер и народ, а затим би он *чрез једине слово* отворио Сабор. Администратор Митрополије не помиње се ни једном речју у записнику са тог састанка.¹⁴³

Народно-црквени сабор свечано је отворен у Карловцима (23. априла) 4. маја 1769. године. Комесар генерал гроф Хадик најавио је у свом поздравном говору, уз уобичајене изразе неизмерне љубави и поштовање које владарски дом гаји према „славном илирском народу“, а затим и то шта државне власти очекују од овог Сабора. Нагласио је да је намера владара да се, заједничким радом комесара и Сабора, српски народ и свештенство ослободе неправди које трпе и да остану у тој новостеченој слободи. Истакао је и да свештенство, због свог светог позива и бриге за душе, треба да се обучи и стекне пристојно знање. Царица је заповедила, наставио је комесар, да се за опште добро утврде и напишу правила којима би било регулисано све оно што је било спорно у односима између свештенства и верника, да више не би

Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich, B 7, Wien 1861, 166-168; K. Bartsch, *Hadik von Futak*, *Andreas Graf*, Allgemeine Deutsche Biographie, B. 10, Leipzig 1879, 301).

¹⁴³ АСАНУК, МП, „А“, 1769/199.

долазило до сукоба. И на крају, кад велики посао буде завршен, Сабор треба да изабере новог архиепископа, саопштио је комесар.¹⁴⁴

Из говора грофа Хадика било је јасано да је разлог сазивања Сабора, а тиме и његов основни задатак, регулисање, можда је боље рећи реформисање, постојећих односа у Цркви и да је избор архиепископа стављен у други план. Тако се догодило да, први пут у историји институције Српског народно-црквеног сабора, расправа о важним црквеним и привилегијалним питањима претходи избору архиепископа. Црква без главе и народ без вође требало је да прихвате реформу. Одлагање избора архиепископа комесар је, према једном од сачуваних саборских записника, образложио изјавом да су против свих епископа поднете тужбе и воде се *процеси*. У току заседања претресаће се и та питања и онај епископ за кога се докаже, односно за кога комесар утврди да је *најчистији*, тај може бити изабран за архиепископа. Такав став комесара наговестио је и директно мешање Двора у предстојећи избор архиепископа.¹⁴⁵

У име Сабора, комесара је поздравио бачки епископ Мојсије Путник, а не администратор епископ Јован, као што би се очекивало. Говор је садржао уобичајене изразе захвалности и покорности Марији Терезији, као и позивање на праведност и благост комесара према „часном клеру и славном народу“. Сабор ће показати, већ више пута доказану, верност царском дому, која није нарушена ни током недавног рата, нагласио је епископ Мојсије. Он је изразио наду да ће овај Сабор донети мир и заштитити слободе које произлазе из потврђених Привилегија. И на крају, додао је, сви заједно и једнодушно предају комесару „во високују милост и патронство нас и слободи наша“. Ток саборске расправе показао је колико је епископ Мојсије погрешно у својој процени.¹⁴⁶

Сачувани записници саборских седница сведоче о томе колико је Сабору недостајао архиепископ или бар јача личност на месту администратора Митрополије, неко ко би могао да се супротстави притиску државних власти. Прва седница,

---

¹⁴⁴ АСАНУК, МП, „А“, 1769/199; МП, „Б“, 1769/84; Г. Магарашевић, *Слово*, 51-56.

¹⁴⁵ Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769*, 157.

¹⁴⁶ Д. Руварац, *Отпоздрав владике бачког Мојсија Путника, на говор ц. к. комесара грофа Хадика, при отварању народног сабора 1769*, Српски Сион XIV (1904), 737-738.

одржана (25. априла) 6. маја показала је ко контролише и усмерава рад Сабора. Андреас Хадик у потпуности је оправдао очекивања Марије Терезије и свој избор за комесара. Био је одлично припремљен, располагао је тачним подацима о разним проблемима и појавама које је Илирска дворска депутација прикупила годинама уназад. О већини тема знао је више него што су посланици могли да претпоставе, имао је одговор и аргументе за свако спорно питање и није зазирао да уђе у дискусију са епископима, којима је често и тачно цитирао Привилегије. Дешавало се да расправа крене непредвиђеним током и да се комесар нађе у ситуацији у којој недовољно познаје одређени проблем. Гроф Хадик би тада скретао разговор на друге теме, уверавајући Сабор да ће о томе бити речи касније. Таквим поступцима добијао је на времену потребном да се боље обавести или да добије допунске инструкције из Беча. Није било необично ни то да нагло скрене пажњу Сабора са неке значајне теме да би пресекао расправу и отпор посланика. Било је важно само то да постоји траг у зписнику да је Сабор расправљао о одређеном проблему, да би Илирска дворска депутација могла касније да се позива на записник и наводну одлуку. Тако је, на пример, бурну расправу посланика против захтева владара да се смањи број православних празника комесар прекинуо оптужбама да Срби славе руску царицу, а не Марију Терезију. Једино питање око кога се Сабор ујединио и пружио јак отпор био је захтев владара да Илирска дворска депутација поставља православне свештенике. То је отворило расправу о праву патроната које су, према Привилегијама, у Српској цркви имали архиепископ и епископи. Када је схватио да не може да сломи отпор Сабора, комесар је и том приликом једноставно променио тему.¹⁴⁷

Илирска дворска депутација унапред је саставила прописе, *регулације* о разним проблемима о којима је, наводно, требало расправљати на Сабору. Тако је већ прва седница почела читањем владарских наредби којима се архиепископу и епископима забрањује рукополагање нових свештеника и ђакона, и наговештава

---

¹⁴⁷ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/66, 1769/82; Г. Витковић, *Споменици*, III, 305-355; Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769*, 151-188.

реформа парохијалне мреже. И на наредним седницама комесар је наставио да чита царске резолуције, саопштава наредбе и забране.

Начином на који је водио седнице комесар је остављао привид слободе одлучивања посланицима. Он би, прво, прочитао неку царску наредбу, а затим питао посланике шта мисле о њој. Будући да су посланици најчешће били против, комесар је дозвољавао да се поведе расправа и, обично, предлагао да Сабор саопшти своје примедбе писаним путем, уз обећање да ће првом поштом то послати владару. После неког времена из Беча би стизао одговор у виду резолуције којом би спорни проблем био решен на начин који је Илирска дворска депутација на почетку предложила. Сабор је тиме стављан пред свршен чин, а наводна расправа била је само представа за посланике. Једном речју, царскокраљевски комесар генерал гроф Хадик владао је Сабором.

У остваривању основног циља - да Сабор прихвати и одобри промене у Српској цркви, комесар је прибегао свом војном искуству користећи две делотворне и много пута проверене стратегије. Он је изнуривао посланике непотребно дугим расправама о неким питањима и истовремено подстицао сукобе међу њима. Стиче се утисак да су расправе биле дуге и заморне, иако су се *сесије* одржавале само четири дана седмично, у ограниченом периоду од 9 до 12 сати пре подне. Питање прихода било је посебно осетљиво за свештенство, па су том темом започете расправе на Сабору. Пуних седам седница, од (27. априла) 8. маја до (13) 24. маја, говорило се о приходима епископа, односно о обавезама, пре свега новчаним, које су свештеници и верници имали према епископима, да би наредних шест седница, од (18) 29. маја до (27. маја) 7. јуна, било посвећено приходима свештеника. Генерал Хадик је, све то време, испитивао посланике као професор ђаке у школи. Постављао је питања, на пример, колике су таксе за свештеничке сингелије, или колико се плаћа свештеницима за обред сахране, а представници сваког сталежа и из сваке епархије понаособ морали су да се изјасне о сваком постављеном питању, као и представници

сваке регименте из Крајина, иако је одмах било јасно да су многи искази идентични. Све то исцрпљивало је посланике и слабило отпор Сабора.¹⁴⁸

Тих првих петнаест седница било је више него довољно да се у пуном светлу покаже разједињеност Сабора, као и то колико је велика била потреба да се стање у Српској цркви промени. Изјаве посланика неминовно су доводиле до међусобних сукоба, као и сукоба са епископима, које је комесар подстицао и користио. Саборски записник сведочи да је најмање јединства било у делегацији Пакрачке епархије, а то је епископу Арсенију Радивојевићу стварало доста неприлика. Посланици су износили озбиљне замерке на рачун епископа. Пакрачки прота Сава Станојевић га је отворено оптужио да је лагао када је говорио о томе колико протама наплаћује за сингелије. Епископ је, по свему судећи разменио и увреде са пуковником бароном Љубибратићем који је због тога протестовао на једној од седница и запретио да ће му доказати *ограбленије црквеј*. Доста проблема стварао је епископу и пакрачки сенатор Лаза Мали који је имао потребу да се и непозван укључи у расправу и нападне га. Посебно тежак сукоб, са много непријатних речи размењених између епископа и посланика Пакрачке епархије изазвала је расправа о финансирању школа и новцу из тзв. школске кутије, будући да је у записнику забележено да је „от једне и друге стране хината и прегона било“, и да су се „зде доволно хинатили и прегонили“.¹⁴⁹

Пакрачки епископ Арсеније Радивојевић, истина, није се увек владао у складу са својим достојанством и многе жалбе изнете против њега биле су тачне. О томе се знало и у Бечу, а сам генерал Хадик га је у свом извештају из децембра 1768. године описао као способног али склоног конфронтацији, уз опаску да му *нација*, односно српско становништво, није наклоњена. На Сабору није боље прошао ни епископ Јосиф Стојановић, кога су посланици Костајничке епархије отворено оптуживали за немар. И о њему се комесар лоше изразио у поменутом извештају описавши га као безобзирног и користољубивог, чак и омраженог у народу.¹⁵⁰ Међутим, никада до тада на саборима није долазило до таквих жучних свађа, отворених и директних напада на епископе, ма колико они били криви. И раније је било проблема између

¹⁴⁸ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/66.

¹⁴⁹ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/66, 1769/82.

¹⁵⁰ АВ, ИДД, кут. 4, док. бр. 156.

епископа и епархијана, али је то обично решавано ван саборских седница или писаним представкама упућеним Сабору. Само у изузетним случајевима у записнику седница ранијих сабора, могла је да се прочита тек по нека реченица која је само наговештавала да постоји проблем.

Расправе које је подстицао генерал Хадик стварале су све већи јаз између посланика и епископа, као и самих посланика, и скретале су пажњу Сабора са главне теме. На седницама су се чуле оптужбе које нису имале никакве везе са темом расправе, изашле су на видело личне нетрпељивости и постало је јасно да многи само гледају свој интерес. Кандидати за избор на архиепископску столицу, нашли су се у посебно тешком положају. Против њих је изнет велики број оптужби и све су унете у записник. Комесар је брзо сломио крхко и привидно јединство с којим је Сабор почео рад, а тиме и његов ауторитет, и претворио га је у инструмент своје воље. Он је умекшао отпор посланика према променама које су долазиле и, како се видело из саборских расправа, биле су неопходне. Међу учесницима Сабора тада није било нити једне личности са јаким и неокаљаним ауторитетом која је могла да смири uzavрелу атмосферу и усмери посланике ка важном послу.

Тек на 18. седници, одржаној (3) 14. јуна, први пут је постављено питање избора архиепископа. У записнику је забележено да је тада Будимска епархија, преко темишварског епископа Вићентија Јовановића Видака, захтевала да се приступи избору. Према даљем тексту записника, може се закључити да је комесар само констатовао поменути захтев и наставио даље према свом плану. А план је био да се што више оцрни темишварски епископ Вићентије, у том тренутку најопаснији опонент комесару и можда најозбиљнији кандидат за достојанство архиепископа. Чињеница је да државне власти нису имале лепо мишљење о Вићентију Јовановићу као, уосталом, ни о већини епископа. Међутим, само тај епископ нашао се под ударом комесара, а то довољно говори о његовим скривеним мотивима. Наредне три седнице непрекидно су читане тужбе против епископа Вићентија, од којих су многе већ на први поглед биле бесмислене. Стога, не чуди да је касније утврђено да је већина изнетих оптужби била лажна. Ипак, тај процес је однео много времена, нанео је велику штету епископу, укаљао његов углед и, можемо рећи, избацио га је из

конкуренције за избор архиепископа. Тиме је комесар уклонио најопаснијег противника.¹⁵¹

Додатну нервозу међу посланике унела је расправа о њиховим трошковима и дневницама. Комесар је прозивао посланике који су одговарали на питања колико су новца понели са собом, одакле је новац прикупљен и исплаћен, како су раније исплаћиване дневнице и друго. И та расправа је трајала непотребно дуго, и изазвала је свађе и сукобе, па је и у записнику забележено да излагање коштајничког епископа није могло да се унесе у протокол *ради вике депутиртов*. Проблем је био у томе што је Сабор трајао дуго, већ осам недеља, без изгледа да ће ускоро завршити, а већина посланика је потрошила оно што је понела и није било јасно одакле ће им нови трошкови бити надокнађени.¹⁵²

Када су посланици били довољно исцрпљени и већ прилично посвађани, комесар је почео да износи један по један захтев владара за променама у унутрашњим односима Карловачке митрополије. Од 21. седнице, одржане (10) 21. јуна, убрзано се мењају теме и отварају се расправе о проблемима који јасно указују на потребу да се уреде манастири и монашки живот, парохијална мрежа, школе, да се реши проблем дугова и великих трошкова Митрополије. Постављено је питање права кадуцитета, архиепископске оставине, прихода свештеника, епископа и митрополита, као и друга питања од значаја за унутрашње односе у Карловачкој митрополији. Тада је највљена друга арондација епархија одлуком владара о укидању Костајничко-

---

¹⁵¹ АСАНУК, МП„Б“, 1769/82. Цар Јосиф II оценио је епископа Вићентија Јовановића као промишљивог, лукавог, користољубивог и среброљубивог човека. Генерал Хадик је, у извештају из децембра 1768. године навео да се епископ Вићентије понаша насилно, необуздано, саможиво и да су му познате бројне тужбе против њега. Тужбе против епископа Вићентија испитивала је током заседања Сабора посебна комисија. За већину оптужби о прекомерном наплаћивању, као на пример да је узимао од сваког села у Темишварској епархији по 400 форинти на име димнице, по 500 фр. на име милостиње, или по 100 дуката за освештавање цркве, епископ је доказао да нису тачне предавши комисији *оригинал* спецификације протопопијата. У документу, у коме су таксативно наведене све оптужбе против Вићентија Јовановића, уз многе тужбе дописано је са стране мишљење истражне комисије да је *лаж доказана* или да је *доказано што неистина*, а уз неке да нема доказа, с предлогом да о оптужбама треба испитати *денунцијанта*. Многи су сведочили у корист епископа Вићентија и тако отклонили сумњу. Међу *денунцијаната* били проте темишварски Петар Кузмановић и чаквачки Стефан Каменски. Ипак, не може се рећи да се епископ Вићетније Јовановић у потпуности владао по правилима и живео узорно. (АВ, ИДД, кут. 4, док. бр 156; АСАНУК, МП„Б“, 1769/80; А. Hegediš, *Josif II o svom putovanju u Banat*, 219; Н. Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија*, 156; Исти, *Данијел Лазарини*, 180).

¹⁵² АСАНУК, МП„Б“, 1769/82.

северинске епархије и подели њене територије између Карловачко-сењске и Пакрачке епархије. Од 32. седнице, (9) 20. јула, почеле су чешће да стижу царске резолуције о питањима о којима је расправљано. Наредбе су биле упућене новом архиепископу и митрополиту, чије је име требало само уписати у припремљен документ после избора. То довољно говори у прилог закључку да је Марија Терезија сматрала да је на издате наредбе већ добила потврду Сабора. Резолуције су биле одговори на закључке самог Сабора, који је још увек заседао.¹⁵³

Тек када је завршио планирани посао везан за реформу, комесар је дозволио избор митрополита. Међутим, ни то није прошло без проблема. На 44. седници одржаној (26. августа) 6. септембра, после уобичајеног богослужења на коме је призивана помоћ Светог Духа, Народно-црквени сабор приступио је избору новог архиепископа. Будући да је комесар на почетку саборског заседања најавио да кандидати могу да буду само они епископи против којих није било *процеса*, посланици су предложили епископе вршачког Јована Георгијевића, карловачко-сењског Данила Јакшића и бачког Мојсија Путника. Они су били једини епископи у Карловачкој митрополији о којима је гроф Хадик изнео позитивно мишљење у извештају Илирској дворској депутацији, из децембра 1768. године.¹⁵⁴

Начин избора архиепископа промењен је у односу на ранији период. Архиепископ је биран акламацијом, узивикивањем имена епископа, око чијег је избора, обично, већ раније био постигнут договор. Понекад је, као доказ, комесару предаван документ на коме су, у име својих сталежа, по један представник свештенства, војске и грађана потписом и печатом потврђивали тај избор. Овога пута, на три табака хартије била су исписана имена кандидата, а посланици су се потписивали испод имена онога коме дају свој глас. Епископ Данило добио је 44

---

¹⁵³ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/82.

¹⁵⁴ Генерал гроф Хадик је у том извештају написао да је епископ Мојсије Путник учен, да води примерен живот и да је *нација* њиме задовољна. О епископу Данилу Јакшићу сазнао је да је беспрекоран у верској пракси, живи скромно, добар је домаћин, пажљив је према свима којима треба помоћ, али да је неутемељен у начину размишљања и да своје идеје тешко напушта. Иако је гроф Хадик сматрао да је епископ Данило накоњен династији, према свему судећи последња оцена је била пресудна да епископ Јован буде пожељнији кандидат државних власти за новог архиепископа (АВ, ИДД, кутија 4, док. бр. 156).

гласа, епископ Јован 29, а епископ Мојсије није добио нити један глас.¹⁵⁵ Након тога, изјашњавали су се епископи: костајнички Јосиф Стојановић и пакрачки Арсеније Радивојевић дали су гласове Јовану Георгијевићу, а темишварски Вићетније Јовановић Данилу Јакшићу.

Било је јасно кога Сабор жели за архиепископа. Међутим, комесар је инсистирао на једногласној одлуци, а то је значило понављање избора. Генерал Хадик је запретио да ће он, уколико се посланици не сложе и једногласно изаберу архиепископа, „по нарежденију Царском дело уредити“, односно да ће у име владара поставити новог митрополита. Иако је било назнака ко је, по мишљењу Двора, најпогоднија личност, комесар је то јавно изнео наредног дана, непосредно пре понављања избора, саопштивши епископима бачком и пакрачком да је воља Њеног Царског Величанства да за архиепископа буде изабран епископ Јован Георгијевић. Упркос почетном противљењу појединих посланика, (27. августа) 7. септембра 1769. године за новог митрополита изабран је једногласно вршачки епископ Јован Георгијевић.¹⁵⁶

Избор новог архиепископа био је преседан, као уосталом и цело заседање Народно-црквеног сабора 1769. године. И раније се дешавало да комесар покушава да утиче на избор и понавља процедуру. Међутим, нити један комесар до тада није успео да сломи вољу посланика и преокрене избор. Са пар реченица, изговорених у кључним тренуцима, генерал Хадик је преломио већину да се прикључи мањини у Сабору. То је била једна од последица нејединства и одсуства вође.

По заврштку Сабора, почело је заседање Архијерејског синода, првог који је одржан у присуству царскокраљевског комесара. Притисак који је комесар генерал гроф Хадик извршио на Сабор настављен је и током заседања Синода, с једном разликом. Главни притисак био је усмерен ка новом митрополиту Јовану Георгијевићу, који је, под сенком начина свог избора, одмах суочен са великим очекивањима државних власти. Још током трајања Сабора, митрополиту се почетком

---

¹⁵⁵ Два посланика, генерал барон Микашиновић и Јован Санлацај били су тада отсутни (АСАНУК, МП,„Б“, 1769/61, 1769/82).

¹⁵⁶ АСАНУК, МП,„Б“, 1769/82; Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769*, 180-182.

септембра 1769. године, на предлог барона Колера, обратила Марија Терзија личним писмом. Она га је подсетила да је изабран царском благонаклоношћу и да сада треба да покаже своју захвалност, тако што ће извршити њену вољу и намеру. Владарско писмо је, нема сумње, навело мирног и мирољубивог митрополита, како га је комесар раније оценио, да заузме пасиван став који је ишао на руку Двору. Уз свесрдну помоћ комесара, пасивност митрополита одредила је и рад Синода. Током децембра 1769. године, Синод је, између осталог, извршио прву редукцију верских празника и одобрио другу арондацију епархија. Тада је Илирска дворска депутација пренела Синоду одлуку владара да ће Костајничка епархија бити укинута тек после смрти епископа Јосифа Стојановића.¹⁵⁷

Заседање Народно-црквеног сабора и Архијерејског синода 1769. године, показали су у ком правцу иде државна интервенција и да су предстојале озбиљне реформе у Српској православној цркви.

Регуламент из 1770. године

„Шта год је на Конгресу делано и от Их Велич[ества] резоловано, от тога ће *normativum* митрополиту и на надлежателство доћи“, изјавио је комесар на Народно-црквеном сабору 1769. године. То је био план који је Илирска дворска депутација спроводила у дело. Када је у Беч стигао први извештај о раду Сабора, који је, као што се види на основу записника, сагледао лоше стање у Српској цркви и дао формалну сагласност владару за промене, почело је уобличавање *normativa*. Према мишљењу цара Јосифа II требало је да се, на основу саборских закључака и резолуција донетих током трајања Сабора, изради збирка прописа који се односе на Српску православну цркву. Илирска дворска депутација је, у међувремену, почела да саставља закон који је укључио и одредбе ранијих декрета, резолуција, рескрипата. Пресудну улогу у уобличавању новог закона имао је председник Илирске депутације, барон Колер.¹⁵⁸

Регуламент, објављен 27. септембра 1770. године, био је први закон о Српској православној цркви у Хабзбуршкој монархији. У поднаслову је писало да је настао на

---

¹⁵⁷ АСАНУК, МП, „А“, 1769/292; М. Костић, *Гроф Колер*, 134-135.

¹⁵⁸ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/82; С. Симеоновић-Чокић, *Српске привилегије*, 82.

основу раније издатих резолуција и онога што је разматрано и утврђено на претходном Сабору 1769. године. Наглашено је да ће од сада, односно од објављивања Регуламента, све више и ниже свештенство у Краљевини Угарској, Хрватској, Славонији, Темишварском Банату, Карловачком и Вараждинском генералату, у провинцијалним, војним и коморским дистриктима морати да се придржава тих прописа. У уводном делу је, по обичају, истакнута материнска љубав и наклоност царице према српском народу. Наведене су све потврде Привилегија до 1743. године и поменути су оснивање Илирске дворске депутације 1747. године, одржавање Сабора 1769. године, као и улога комесара генерала Хадика. Затим следи 76 *регула* распоређених у десет поглавља: *О примени њихових Привилегија* (§1), *О зависности свештенства и народа* (§2), *О митрополиту* (§3-20), *О епископима* (§21-30), *О протопрезвитеријатима* (§31-32), *О парохиијалним свештеницима* (§33-46), *О манастирима* (§47-50), *О конзисторијама* (§51-59), *О праву судства* (§60-64), *О народу уопште* (§65-75), као и *Додатак* (§76). На крају, наведени су прилози са списком новоорганизованих протопопијата (прилог А), столарним свитком за свештенство у провинцијалу (Б) и Војној крајини (Ц), редукованим празницима (Д), церемонијалом Народно-црквеног сабора (Е) и инсталирања новог митрополита (Ф), текстом заклетве митрополита (Г) и таксама које митрополит и епископи треба да плаћају дворским канцеларијама за потврдне дипломе (Х).¹⁵⁹

Регуламент је имао вишеструку улогу. Он је променио положај Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији и омогућио интервенцију државе у њеној унутрашњој организацији и односима. Истовремено, он представља и одраз способности и вештине барона Колера да састави текст којим се начелно штити, а у суштини, потпуно мења природа Српских привилегија. Регуламентом из 1770. године започео је период законом регулисане реформе, која ће довести до успостављања државне контроле над Карловачком митрополијом.

Будући да се у Бечу добро знало какав је однос Срба према Привилегијама и како су пролазили ранији покушаји њихових сужавања и нових тумачења, требало је убедити народ и свештенство, а пре свих јерархију, да Регуламент не укида те

---

¹⁵⁹ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 512-574; J. X. Швикер, *Политичка историја Срба*, 211-216.

дипломе цара Леополда I. Прво поглавље је, стога, противречно. Оно почиње позивањем на декрет, који је издат митрополиту Павлу Ненадовићу 14. фебруара 1763. године, којим су нека од привилегијалних права сужена, а затим следи текст у коме се истиче да Марија Терезија потврђује Привилегије и уверава српски народ да ће га заштитити од сваког покушаја угрожавања његових права. Као и много пута до тада, али и касније, српском народу потврђено је право на жалбу. У случајевима непоштовања гарантованих права, појединац или народ, могу да се обрате посебном суду, без ближих објашњења о томе који је то суд, и у највишој инстанци владару.¹⁶⁰

Други важан корак био је ограничавање власти српског архиепископа, као и надлежности Народно-црквеног сабора који би могли да буду препрека спровођењу реформи и самој државној политици. Већ у другом параграфу наведено је да сваки припадник народа, без обзира на то да ли је духовног или световног сталежа, зависи од митрополита и епископа у питањима која се тичу вере, савести и обреда, односно духовног живота. То је наглашено у наредном параграфу, где је јасно написано да је архиепископ врховни поглавар *in Ecclesiasticis* и да се он нипошто не сме сматрати главом српског народа у световном погледу.¹⁶¹ Српски народ зависи искључиво од државних власти у свим питањима које се не односе на веру и црквену организацију, писало је у тексту. Тиме је истакнуто да је Карловачка митрополија црквена, а не политичка организација Срба у Монахији. Другим речима, поништен је онај елемент Привилегија који је Српској цркви и народу гарантовао посебан статус у оквирима Монахије и око кога су се сукобљавали Беч и Срби.

Надлежност Народно-црквеног сабора сведена је само на избор архиепископа. Та важна институција која је деценијама бранила привилегијална права и слободе, заступала права српског становништва пред државним властима, подржавала митрополите у активностима везаним за оснивање школа, уређење народно-црквеног живота, помиње се у Регуламенту само у контексту избора митрополита и

---

¹⁶⁰ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 524-525.

¹⁶¹ У трећем параграфу Регуламента пише: "Ein seitlicher Erzbischof und Metropolit hat daher bloß der Illyrischen Nation Oberster Vorsteher in Ecclesiasticis zu sein, außer dem aber in weltlichen Vorfällen keines Weegs das Haupt der Nation vorzustellen". Тај став поновљен је и у делу текста о конзисторијама и судској власти (J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 525-526).

ограничења трошкова Митрополије.¹⁶² У целом тексту, за Сабор се чешће користи израз *Wahl-Convent* него *National-Congreß* и то упућује на став државних власти. Сабору је одузето право на расправу по народним жалбама и он постаје место где се само постиже договор о избору архиепископа. Изразом *National-Congreß* у Регуламенту је најчешће означен Сабор из 1769. године, који је испунио очекивања владара и дао сагласност за реформу. У том тренутку, на Двору се мислило да је Сабор из 1769. године последњи српски расправни Сабор који ће икада више бити одржан. Иако то у тексту Регуламента није наведено, у пракси је велики део надлежности Сабора пренет на Архијерејски синод, који је владар могао лакше да контролише и да усмерава његов рад захваљујући обавезном присуству комесара.

У даљем тексту Регуламента, кроз поглавља која се односе на митрополита, епископе, свештенство, манастире, конзисторије, држава се директно умешала у унутрашње односе и организацију. У оним одредбама за које се веровало да ће изазвати већи отпор прибегавало се позивању на старије царске наредбе. Тиме је доказивано да наредбе и захтеви нису нови, да су на снази већ десет или двадесет година и, подразумева се, дуго су примењивни. На страну бројни протести митрополита и народа који су стизали у Беч. Најчешће су цитирани декрети од 2. маја 1753. године и 14. фебруара 1763. године. Осим тога, често се помињу и одлуке недавно одржаних Сабора и Синода, а тиме је истицано да се све промене уводе са знањем, одобрењем и одлуком саборских посланика, представника народа и свештенства, као и епископата.

Регуламент из 1770. године, између осталог, регулисао је и дефинисао права и дужности митрополита, епископа, свештенства; уредио је приходе свештенства столарним свитком који је држава прописала; увео је државну контролу имовине, прихода и расхода Митрополије; ограничио је право кадуцитета, прописао је реорганизацију мреже протопопијата и парохија, а тиме и број парохијалних свештеника; потврдио је редукцију броја верских празника; најавио је уређење духовних судова - конзисторија, реформу манастира и школа; поновио је прописе о сахранама и поменима, о градњи храмова.

---

¹⁶² J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 531-533.

Законом је оглашено и оснивање посебне ћирилске штампарије у Бечу, под надзором Илирске дворске депутације. Још током фебруара 1770. године бечки штампар Јосиф Курцбек добио је царску привилегију за штампање, али и увоз ћирилских књига. Курцбекова штампарија није основана само ради бољег и јефтинијег штампања књига, црквених и школских, већ и другог материјала потребног за реформу, као што су календари, формулари за пописе или матичне књиге. Штампане су и разне уредбе, закони, укључујући и сам Регуламент. Према једном објашњењу Илирске депутације Угарској дворској канцеларији из 1772. године, посебна ћирилска штампарија основана је у Бечу са намером да се штампање књига задржи у оквиру прихваћених верско-моралних норми.¹⁶³

Регуламент је штампан у два издања. Прво издање из 1770. године било је намењено дворским властима и српској јерархији. Друго издање, од 20. јуна 1771. године, представљало је извод са 26 параграфа намењених нижим црквеним, цивилним и војним властима.¹⁶⁴ Постојање два издања Регуламента са различитим текстом потврђује закључак Јохана Швикера, да је неке одредбе Регуламента требало држати у тајности за ниже свештенство и народ.¹⁶⁵ Према свему судећи, идеја Илирске дворске депутације била је да се неке одредбе огласе касније, кад се за то стекну услови. То није била нова идеја и она се појављивала и у време настајања планова за сужавање Привилегија током прве половине 18. века. Будући да тајна није могла да буде дуго чувана, издање у изводу почело је да изазива сумњу да се у пуном тексту налази нешто опасно, што треба сакрити од народа. Такве страхове подстицала су и честа поређења с праксом и стањем у Римокатоличкој цркви, истицана у Регламенту.

---

¹⁶³ АВ, ИДД, кут. 21, док. бр. 808; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 555-556.

¹⁶⁴ С. Симеоновић-Чокић, *Српске привилегије*, 82.

¹⁶⁵ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 225.

4. РЕФОРМИСАЊЕ СРПСКЕ ЦРКВЕ

Системастско и законски регулисано спровођење промена на подручју Карловачке митрополије почело је после објављивања Регуламента 1770. године. Илирска дворска депутација била је поносна на посао који је урадила истичући да су *илирске ствари*, које су раније биле у неред, сада уређене. То мишљење делила је и Марија Терзија која је 1770. године барона Колера наградила титулом грофа. Сви послови реформе обављани су преко Илирске депутације, која је имала пуне руке посла. Истовремено је радила на реформисању школа, на плановима за уређење манастира и парохијалне мреже, уводила је контролу над имовином и финансијама Митрополије, подстицала оснивање сталних духовних судова. Крајем 1771. године извршена је и друга арондација православних епархија укидањем Костајничко-северинске епархије.

Гроф Колер је веровао у сигуран успех *регулације* и, према свему судећи, почео је да занемарује извештаје са терена, који су указивали на настајуће проблеме. У једном извештају Илирске дворске депутације Марији Терезији, од 21. маја 1772. године, гроф Колер је поносно истакао да је број српских притужби смањен у односу на ранији период, на основу чега је закључио да су српско свештенство и народ задовољни новим устројством. Нереална слика коју је Депутација стварала одражавала се у констатацији да се народ, наводно, одвикао од правог садржаја Привилегија и да је на њега заборавио. У извештају је писало да народ уопште не обраћа пажњу на измене прописане Регуламентом, које одступају од Привилегија. Посебно су истакнуте области у којима је највише интервенисано. Депутација је навела да је ограничена слободна употреба старог Јулијанског календара тако да је православно становништво обавезно да слави неке празнике у време када и римокатолици према Грегоријанском календару, посебно Божић, Ускрс, Духове и празник тела Христовог (Телово или Брашанчево). Раније неограничена власт српске јерархије ограничена је у питањима избора епископа, градње цркава и манастира, присиљавања свештеника удоваца да се повуку у манастире, повећања броја

свештеника, одржавања самосталних Архијерејских синода, односно у свим оним областима у којима може доћи до злоупотреба на штету царске власти. Митрополиту је ограничено право кадуцитета, а наплаћивање десетка од православних свештеника тако је добро уређено да то питање више никада неће бити постављено, хвалио се гроф Колер. Промењено је мишљење, створено на основу Привилегија, да је митрополит и световни поглавар народа. Све што је промењено, мењано је у интересу државе и политичког, духовног и материјалног положаја српског народа, закључио је председник Илирске дворске депутације.¹⁶⁶

Понашање митрополита Јована Георгијевића и пасиван став који је заузео, ишли су на руку Илирској депутацији. Међутим, (12) 23. маја 1773. године умро је митрополит Јован и то је отворило питање избора новог архиепископа. Депутацији је одговарала новонастала ситуација у којој је могла скоро несметано да спроводи одредбе Регуламента и своје замисли. Она је сматрала да избор новог митрополита није хитан и да се може сачекати са сазивањем Сабора. За администратора Карловачке митрополије именован је бачки епископ Мојсије Путник, који је важио за човека наклоњеног Двору. Истовремено је у Бечу разматрано ко би могао да буде најпогоднија личност за новог архиепископа, односно ко ће стварати најмање проблема у спровођењу реформи. На заседање Сабора чекало се скоро годину дана.¹⁶⁷

Народно-црквени сабор и Архијерејски синод 1774. године

Народно-црквени сабор сазван је за пролеће 1774. године. За царскокраљевског комесара именован је генерал фелдмаршал-лајтнант Јохан Андреас барон Матезен, заповедник Славонске крајине. Комесар је добио инструкције да спроведе избор архиепископа, да се строго придржава прописаних формалности, да се уздржи од директног утицаја на ток избора, али да покуша да наведе Сабор да изабере особу прихватљиву Двору. Предочене су му оцене о епископима, према којима је и темишварски епископ Вићентије Јовановић означен

---

¹⁶⁶ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 221-222.

¹⁶⁷ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 222-223.

као погодна личност. За разлику од оцена из 1768. године, овога пута је истакнута доброта и мирољубивост темишварског епископа, дисциплина коју је увео у епархији, добри односи са цивилним и војним властима, лојалност Династији, знање немачког и латинског језика, утицај који има међу српским становништвом у Османском царству. Међутим, генерал Енгелсхофен је у свом извештају Илирској депутацији приметио да ће се епископ Вићентије залагати за очување Привилегија, да ће се свим силама супротстављати унији и да ће увек бити уз своје свештенство и народ.¹⁶⁸

Колико је гроф Колер погрешно у оцени да су Срби без резерве прихватили Регуламент и заборавили на Привилегије сведоче припреме посланика за Сабор. У позиву фрушкогорским манастирима да изаберу свог посланика, администратор епископ Мојсије Путник тражио је да саставе овлашћење на основу кога би њихов представник имао право да учествује у избору новог архиепископа, као и у пословима који се односе на народне привилегије и слободе.¹⁶⁹

Сабор је свечано отворен (15) 26. маја 1774. године и већ (19) 30. маја изабран је темишварски епископ Вићентије Јовановић Видак за новог архиепископа. Према свему судећи, договор је био постигнут раније, будући да је сам чин избора протекао мирно и *согласно*, и завршен је за само пола сата. Према каснијем сведочењу ковиљског архимандрита Јована Рајића, изгледа да су државне власти нагињале избору бачког епископа Мојсија Путника.¹⁷⁰ Комесар се, према инструкцијама, није мешао у избор. Без расправе и неслоге изабран је нови митрополит Вићентије, обавестио је епископ Арсеније Радивојевић Србе у Будиму. „Лучше изискивати и очекивати није можно било“, написали су прота Гаврило Никитић и Адам Пешти будимском бирову Јовану Станковићу.¹⁷¹

Упркос замислима Илирске дворске депутације и инструкцијама које је дала комесару, припремљени посланици бранили су Привилегије. Велики број жалби из свих крајева Карловачке митрополије донет је на Сабор и највећи део односио се на

---

¹⁶⁸ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 223-225.

¹⁶⁹ АСАНУК, МП, „А“, 1774/29.

¹⁷⁰ Ј. Рајић, *Историја катихизма православних Србаља у цесарским државама*, Панчево [1883], 54.

¹⁷¹ Г. Витковић, *Споменици*, III, 404-405, 408-409.

повреде привилегијалних права. Гравамине су биле срочене тако да су, по тачнкама, наведени примери непоштовања права и слобода, уз подсећање на делове текста Привилигија којим се та иста права и слободе гарантују. Изнете су жалбе да се свештеницима намећу порези којих су ослобођени, да световне власти хапсе и кажњавају свештенике, да локалне власти одузимају земљу свештеницима или епископима, да се ограничава право на кадуцитет, да се брани слободна изградња храмова, о проблему православних осуђеника на смрт које исповедају римокатолички свештеници, и друго. У неким представкама изнете су и жалбе на непоштовање наредби које је држава донела, а које су поновљене у Регуламенту. Тако се, на пример Будимска епархија жалила да локалне власти у мешовитим насељима присиљавају православне да поштују и *простије* римокатоличке празнике поред четири велика прописана. Сремска епархија жалила се на непоштовање наредбе према којој је у мешовитим насељима са најмање 30 православних кућа дозвољена изградња храма и постављање свештеника.¹⁷²

Током трајања Сабора, посланици су успели да одрже и тзв. вансаборске састанке и договоре који су, како се веровало, измакли пажњи комесара генерала Матезена.¹⁷³ Међутим, сами посланици сведоче о томе да је комесар био упознат са њиховом намером да се, после избора архиепископа, посвете и другим пословима. Ако не раније, онда по доласку у Карловце посланици који нису били добро обавештени о садржају Регуламента, сазнали су о томе много. Посланици Будимске епархије прота Гаврило Никитић и Адам Пешти известили су српску општину у Будиму (10) 21. маја да се прочуло како су Регуламентном уведене новине које су противне Привилегијама. Посланици се спремају да упуте представку владару да заштити Привилегије и *двигне* све оно што је против њих. Многи посланици донели су овлашћења на основу којих могу да учествују у пословима везаним за нови Регуламент. Будући да прота Гаврило Никитић и Адам Пешти нису имали такве *пленипотенције*, тражили су од српских општина у Будиму и Сентандреји да им их што пре пошаљу, како би могли да се укључе у *општенародна дела*. На дан избора

---

¹⁷² АСАНУК, МП, „А“, 1774/90.

¹⁷³ Ј. Х. Швикер, *Политчка историја Срба*, 225.

архиепископа посланици су саопштили комесару генералу Матезену своју намеру да саставе општенародну представку, а он је обећао да ће примити све што му буду дали.¹⁷⁴

За неке неочекивана, општа саборска представка највећим делом односила се на Регуламент. Са свешћу да је Народно-црквени сабор најзначајнија инситутција Срба у Монархији, која брани права свештенства и народа, посланици су се изјаснили против одредаба новог закона које су се косиле са Привилегијама. Наводећи спорне параграфе Регуламента, од којих су неки требало да остану тајна, Сабор је протествовао против начина регулисања прихода архиепископа, епископа и свештенства, ограничног права кадуцитета и права на слободну епископску визитацију епархије, реформе манастира и одузимања манастирских поседа, одредаба о уједначавању величине парохије, о имунитету свештеника, о мешовитим браковима, присиљавању деце да похађају римокатоличке школе. У текст су унети бројни примери непоштовања привилегијалних права и слобода, преузети из представки које су на Сабор донели посланици. Сабор је истакао и то да чека одговор на народне жалбе изнете 1769. године.¹⁷⁵

На дан распуштања Сабора, (6) 17. јуна 1774. године посланици су предали комесару представку, коју је он, са својим примедбама, проследио Илирској дворској депутацији. Понашање генерала Матезена током заседања Сабора протумачено је као његова очигледна наклоност према Србима, поготову после искуства на претходном Сабору. И будимски посланици су приметили да комесар „наш народ не презрит“, и да „с нами благоутробно поступа и патрон особити јављајетсја“.¹⁷⁶ Генерал Матезен јесте показивао наклоност према српском народу и касније је имао близак и пријатељски однос са митрополитом Вићентијем. Међутим, његово понашање на Сабору може се објаснити другим разлозима. С једне стране, Сабор је сазван само ради избора новог архиепископа и он, према одредбама Регуламента и схватању државних власти, није имао никакву другу функцију, а тиме ни значај. Двор, стога,

---

¹⁷⁴ Г. Витковић, *Споменици*, III, 405, 409-412.

¹⁷⁵ АСАНУК, МП, „А“, 1774/90; Д. Руварац, *Српски народни сабор одржан 1774. у Карловцима*, Споменик СКА LXIX (1929), 2-13.

¹⁷⁶ Г. Витковић, *Споменици*, III, 411.

више није био у обавези да разматра народне представке. Кључни значај за реформу Српске цркве у наредном периоду добија Архијерејски синод и улога комесара на Синоду постаје пресудна. Притисак који се очекивао, а изостао је на Сабору, преусмерен је на Синод, који је почео заседање (19) 30. јуна 1774. године.

Илирска дворска депутација припремила је обиман материјал и дала добре инструкције генералу Матезену за Архијерејски синод. Притисак и контрола рада Синода огледа се већ на првом задатку избора нових епископа. Три епархије биле су упражњене у том тренутку. Темишварска, због избора Вићентија Јовановића за митрополита, Вршачка која није попуњена од избора Јована Георгијевића за митрополита 1769. године, и Горњокарловачка због пензионисања Јосифа Стојановића. Проблем је, међутим, настао када је комесар Синоду *открио вољу* владара да ердељски епископ Софроније Кириловић буде премештен у Будимску епархију, будимски епископ Арсеније Радивојевић у Бачку, а бачки епископ Мојсије Путник у Темишварску епархију. На седници одржаној (25. јуна) 6. јула 1774. године Синод је покушао да одбије тај захтев објашњавајући комесару да, према Правилима Православне цркве, премештање епископа из епархије у епархију није дозвољено.¹⁷⁷ Иако је епископат био против, воља владара је на крају била испуњена. По *всевисочајшем* рескрипту од 11. августа епископ Мојсије премештен је у Темишварску, епископ Арсеније у Бачку, а епископ Софроније у Будимску епархију. Синод је изабрао и нове епископе архимандрита манастира Шишатовач Вићентија Поповића за Вршачку и архимандрита манастира Раковац Петара Петровића за Горњокарловачку епархију.¹⁷⁸

Архијерејски синод је, затим, у пуном саставу наставио рад. Комесар је износио, један по један, већ припремљен план за нову редукцију верских празника,

---

¹⁷⁷ Према Правилима Православне цркве, епископ не сме да тражи премештај у другу епархију. То је тумачено на начин да премештање није дозвољено. Међутим, током 18. века у Карловачкој митрополији било је доста епископа који су мењали епархије. Један од највећих противника те праксе био је митрополит Вићентије Јовановић које је 1731. године коментарисао захтев коштајничко-зринопольског епископа Софронија Љубибратића да буде премештен у Арадску епархију речима „нису Епархије циганске кобиле да се промењују“ (Д. Руварац, *О премештањима епископским*, Српски Сион XIII (1903), 644; Н. Милаш, *Православно црквено право*, Београд 1926, 389; И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 123-124).

¹⁷⁸ АСАНУК, МП, „А“, 1774/99; МП, „Б“, 1774/125; Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775*, Српски Сион XIII (1903), 645-647.

уређење конзисторија, реформу манастира, организовање основних школа и писање уџбеника, пре свих Катихизиса. Државна контрола која се успостављала над Карловачком митрополијом огледа се, између осталог, и у расправи о школском фонду коју су пратиле честе опомене комесара да треба што пре измирити сва дуговања према том фонду. Требало је да Синод прихвати готове пројекте и не омета реформу која је текла. Епископи су, наизглед, заузели помирљив став према комесару и нису улазили у директне сукобе са њим. Међутим, неслагање са захтевима из Беча огледа се у тражењу више времена за одлуку о неким питањима, као, на пример, да би се саставила монашка правила, донела одлука о новој редукацији верских празника, прикупио новац за семинарију у Новом Саду. Осим тога, Синод је имао замерке на предлоге о уређењу конзисторија и манастира и одбацио је понуђени текст Катихизиса. Заседање је трајало до јануара 1775. године, све док генерал Матезен није испунио задатак који је добио.¹⁷⁹

Иако је Илирска дворска депутација сматрала да је урадила одличан посао, држање посланика на Сабору и епископа на Синоду 1774. године показали су да Регуламент има доста мањкавости. Депутација је била мишљења да би излагање у сусрет српским жалбама довело у питање цео систем који је створила, и у крајњем случају, вратило ствари на почетак. Међутим став владара био је да неке пропусте треба исправити. Депутација је дошла на идеју да у непосредном разговору са митрополитом реши спорна питања, због чега је Вићентије Јовановић позван у Беч.¹⁸⁰

Митрополит Вићентије био је потпуно другачији од свог претходника. Изабран вољом свештенства и народа, без видљивог мешања државних власти, сигуран на свом положају архиепископа, он је имао углед и ауторитет у народу и свештенству. Био је добар организатор, способан да се, колико год је то могуће, одупре притисцима из Беча. На почетку свог управљања Митрополијом био је мирољубив и предусретљив, као што га је и оценила Илирска депутација пре Сабора 1774. године. Како је време пролазило, постало јасно да га је генерал Енгелсхофен

---

¹⁷⁹ АСАНУК, МП, „Б“, 1775/24, 1775/25; Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775*, 645-649, 676-677; А. Г. Извод из синодске расправе, 49-50; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 226; М. Костић, *Гроф Колер*, 96.

¹⁸⁰ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 226.

боље оценио. Не само што је митрополит Вишентије бранио Привилегије, он је подржавао и подстицао отпор према Регуламенту. Током 1775. године почео је да се упушта у озбиљне полемике са државним властима, између осталог, о реформи календара и катихизису.

Скоро две године Илирска дворска депутација радила је на изменама текста Регулamenta. За то време, реформа црквеног и културно-просветног живота Срба у Монархији је убрзавана. Објављена је уредба о уређењу духовних судова. 1775. године. Реформа парохијалне мреже улазила је у завршну фазу и уобличавана је реформа манастира. Држава је успостављала контролу над имовином и финансијама Митрополије и епископија, захтевала инвентаре, пописе. Организоване су школе и писани су нови или превођени немачки уџбеници. Марија Терезија прихватила је све пројекте реформе и препустила је грофу Колеру да их изведе преко Архијерејског синода. Годину 1776. облежиле су најживље активности Илирске дворске депутације, као и грофа Колера који је замислио да те године заврши посао.

Илирска дворска депутација је у том периоду показала намеру да закорачи на терен православне вере. Још је на заседању Аријерејског синода 1774/75. године саопштен захтев државних власти да се за потребе клерикалних школа штампају *Corpus Juris Canonici*, односно Правила Православне цркве, и *Теологија догматическа*. Задатак састављања и свакако тумачења Правила, као и писања Теологије поверен је ковиљском архимандриту Јовану Рајићу. Маја 1775. године гроф Колер је предлагао да се у писање Правила укључи и цензор за српске књиге при Курцбековој штампарији у Бечу, Атанасије Димитријевић Секереш, чије је знање изузетно ценио. Тиме би био убрзан рад, а текст би био завршен до заседања наредног Архијерејског синода. Према свему судећи, ово је остала само идеја коју је гроф Колер поновио у извештају Марији Терезији из јуна 1776. године. Тада је уверавао царицу да би Рајић и Димитријевић могли да напишу Правила Православне цркве у року од три до четири месеца и да им треба омогућити да користе потребне књиге из Универзитетске и Дворске библиотеке. Готов текст био би представљен на заседању Синода који је планиран за јесен те године. Колер је показао намеру да *Corpus Juris Canonici* стави у службу државне политике. Објашњавао је Марији

Терезији да би објављивањем Правила, између осталог, био осигуран ауторитет институције Архијерејског синода, који би званично стао иза тог посла. Истовремено, заштитила би се *света права* владара, који би текст православних канона потврдио и одобрио. Колер је у том пројекту видео и један од начина удаљавања православног свештенства у Монархији од страних јереја исте вере (руских).¹⁸¹

Отворено је питање да ли је у Илирској дворској депутацији постојала намера да се интервенише у православне каноне. То не би био усамљен случај и у средишту пажње српског епископата средином седамдесетих година 18. века били су догађаји везани за Мали катихизис. Тај уџбеник за веронауку написао је Јован Рајић на захтев Синода 1774. године. У Бечу је покушано да се у текст унесе римокатоличко учење о папи као видљивој глави Цркве. Када то није успело, на захтев државних власти извршене су мање измене у тексту и у већ отштапаном уџбенику промењени су неки листови. Поред тога, питање је и да ли би Јован Рајић, после искуства са Катихизисом, прихватио сарадњу било с ким, а посебно с Атанасијем Димитријевићем, који је маја 1776. године напустио православну и прихватио римокатоличку веру.

Предлог грофа Колера о штампању Правила Православне цркве разматран је на седници Државног савета. Већина чланова Савета исказала сумњу у успех пројекта, а коначни суд о одустајању, донео је цар Јосиф II.¹⁸²

Архијерејски синод 1776/1777. године

Да би добила сагласност за измењени текст Регуламента, Илирска дворска депутација одлучила је да сазове Архијерејски синод. Идеја је била да текст прегледају епископи и да се објави уз сагласност Синода. То је требало да отклони евентуалне препреке и проблеме и доведе до бржег окончања реформе. Било је јасно да Регуламент не може да се држи у тајности и да не сме да се понови ранија грешка

---

¹⁸¹ Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775.*, 677; А. Ивић, *Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима*, V (1751-1894), Београд 1956, 81; М. Костић, *Гроф Колер*, 120; Исти, *Доситејев пријатељ и саветник Секереш*, 34.

¹⁸² М. Костић, *Гроф Колер*, 120.

са различитим издањима. Расправа на Синоду представљала је неку врсту јавног оглашавања, или бар упознавања са текстом.

Преко Илирске дворске депутације, 20. августа 1776. године објављена је резолуција Марије Терезије којом је почетак рада Синода одређен за 21. септембар исте године, а за комесара је именован велики жупан Пожешке жупаније, Антон гроф Јанковић од Дарувара. Синод се сазива, како пише у тексту резолуције, „за коначно уређење свих у току стојећих послова, који се односе на привилегирану вероисповест, а нарочито на регулисање несједињеног клира, а потом ради обнародовања проширеног илирског народног Регуламента“. Начин на који се Марија Терезија обратила директно митрополиту, наизлед срдачан и пријатељски, јасно је показао шта се очекује од њега и српских епископа. „Да предмете синодног пословника својски предузмеш и на корист Нашег, Нама милог и верног илирског народа исцрпно, скромно, пробитачно и с нерпекидним обзиром на дужну Нам верност спроведеш“, писало је у резолуцији. Само помињање *предмета синодског пословника* које митрополит треба да *спроведе* довољно говори о томе да су одлуке Синода биле припремљене.¹⁸³

У инструкцији комесару је наведено да је прави и једини предмет Синода израда новог Регуламента. Задатак Синода био је да изнесе евентуалне примедбе, да спроведе оно што је предвиђено у нацрту и приволи православно свештенство с придржава Регуламента. Депутација је припремила за грофа Јанковића и дугу листу спорних или недоречених одредаба Регуламента из 1770. године, међу којима је било и оних за које је гроф Колер тврдио да су за свагда решени. Требало је, између осталог, поново претрести питање састављања црквеног инвентара, неприкосновене архиепископске имовине, епископских визитација, броја свештеника, монаха.¹⁸⁴

Пре почетка заседања митрополит Вићентије добио је неку врсту инструкција од Марије Терезије. За разлику од оних које је добио комесар, митрополитова се састојала из чисто техничких захтева, као на пример, да се седнице одржавају пре подне, да ће комесар читати тачку по тачку предлога Регуламента, да се изјашњавају

---

¹⁸³ А. Г, *Радња Архиепископског Синода 1776*, 207.

¹⁸⁴ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 227.

прво најмлађи епископи и на крају митрополит, да приликом излагања треба да буду окренути ка комесару, да су забрањени тајни договори.¹⁸⁵

Архијерејски синод заседао је од 21. септембра 1776. године до 3. јануара 1777. године. Од епископа је тражено да понесу примерке Регуламента из 1770. године да би се текст сравнио и упоредио са изменама које је начинила Илirsка дворска депутација, и тако ће бити донета нова решења о спорним питањима. Већ на првој седници настао је проблем. Епископи су тражили да им се дозволи саветовање ван синодских седница будући да неки од њих немају текст Регуламента из 1770. године, а неки не владају немачким језиком. Тачно је било да поједини епископи, као пакрачки Атанасије Живковић или бачки Арсеније Радивојевић, нису добро знали немачки језик. Комесар је, међутим, схватио шта се крије иза тог захтева и одбио је да дозволи састанке који би се одржавали без његовог присуства. Уверавао је Синод да ће нови текст бити читан тачку по тачку, а да ће тумач све преводити. Истакао је и да ту, наводно, није реч о неповерењу владара према епископима, већ о захтеву да се убрзају послови, будући да је Синод сазван „само из обзира на верске и дисциплинске ствари“.¹⁸⁶

Објављени записник са Синода не показује рад епископа у пуном светлу. Чини се да су из записника изостављене важне примедбе епископа којима су покушали да заштите привилегијална права, а унете оне мање важне које су, у суштини, показивале да епископи више штите свој положај и приходе него интерес народа. Тако је збележен протест архијереја зато што морају да скидају камилавке пред комесаром, замерке на редослед свештеничких чинова наведених у уводном делу текста, или захтеви да се одређене речи у тексту замене, као на пример *Erzpriester* са *Protopresbyter*. Иако је комесар нагласио да ће Синод прегледати сваку тачку измењеног текста Регуламента, у записник није унето све већ, према свему судећи, оно што је ишло на руку државним властима. Тако је, на пример, на крају записника са седнице одржане 28. септембра наведено да су исправљени параграфи од 22. до 31. Међутим, нису забележене примедбе епископа на све прегледане одредбе

¹⁸⁵ Д. Руварац, *Инструкција царице Марије Терезије за Архијерејски Синод 1776*, Српски Сион XV (1905), 16-18.

¹⁸⁶ А. Г, *Радња Архијерејског Синода 1776*, 208-209.

Регуламента, па ни на ограничење права на канонску визитацију из параграфа 25. Због тога је Синод инсистирао на наредној седници, 30. септембра, да се питање права на канонску визитацију поново претресе и унесе у записник. Слична ситуација забележена је и у записнику седнице, одржане 10. октобра. Више простора посвећено је инвентару архиепископске имовине и савету комесара да треба продати велики *тафел-сервиз* јер би донео капитал који се може даље уложити, него васпитавању деце рођене у мешовитом браку, које је такође било теме те седнице.¹⁸⁷

Када се пажљиво прочита записник постаје јасно да је Синод покушавао да, колико год је то могуће, реши проблеме настале као последице реформе, која је увелико трајала, и промени или бар ублажи поједине наредбе. Синод је покушавао да повећа број активних парохијалних свештеника, да издејствује имунитет од државних пореза и војне службе за целу свештеничку породицу у Крајини, а не само за свештеника, да заштити поједине манастире од укидања које је било у току. Захтевао је да се престане са присилним слањем деце у католичке школе. Синод је оштро критиковао и рад Курцбекове штампарије у Бечу. Због искуства са Малим Рајићевим Катихизисом, тражио је да се не штампају књиге које нису синодски одобрене.

Контрола коју је држава већ успоставила над Карловачком митрополијом јасно се видела и током заседања Синода. Комесар је прегледао рачуне Карловачког школског фонда и притискао епископе да измире дугове према том фонду, примио је инвентаре о неприкосновеној имовини Митрополије и предлагао шта треба продати, а шта задржати. Приморао је Синод да прихвати Монашка правила написана у Бечу, предао је епископима нови столарни свитак и нову спецификацију протопопијата, примио је пописе епархије са, како се веровало, коначним подацима о активним и прекобројним свештеницима, пожуривао пописе манастира.

Током трајања Синода записници са седница су посебном поштом слати у Беч. Илirsка дворска депутација је, наводно, мењала текст новог Регуламента према примедбама епископа. Међутим, усвајане су само мање примедбе Синода. Журећи да што пре заврши посао, Депутација је записнике прослеђивала Државном савету који

---

¹⁸⁷ А. Г, *Радња Архиепископског Синода 1776*, 252-253, 270, 396.

их је, као закључке Синода, подносио Марији Терзији на потврду. У одговорима на записнике који су стизала током заседања, Илирска депутација је у име Марије Терезије одбацивала све оно што јој није ишло на руку или је уверавала епископе да ће се о неком питању касније одлучивати. Тако су, између осталог, одбијени захтеви Синода да се проте издвоје из укупног броја парохижланих свештеника, да прекобројни свештеници и даље имају имунитет од контрибуције, да се оснује штампарија у Карловцима.¹⁸⁸

Гроф Колер био је више него задовољан заседањем Архијерејског синода и, пре свега, послом који је завршила Илирска дворска депутација. У извештају Марији Терезији од 28. новембра 1776. године истакао је велику улогу Депутације у састављању и уобличавању текста новог Регуламента. Нагласио је и заслуге Синода који се својевољно и без противљења покорио *превишњим жељама*. Навео је посебно смањење броја манастира, верских празника, јачања манастирске дисциплине и није пропустио прилику да подсети како је *вернопослушна* Илирска депутација поставила основ свему томе. Многи захтеви државних власти, које је усвојио Синод, нанели су велику штету епископима, сматрао је Колер. Смањени су им приходи, а повећани трошкови успостављањем општекорисних институција, и епископи су подрвгнути државној контроли. Осим тога дужина заседања Синода, трошкови путовања, као и одсуство од домаће економије проузроковало им је доста штете. Та *жртва* достојна је владарског признања и Колер је предложио Марији Терезији да награди чланове Синода, јер је то добра прилика да „расположење духова љубављу задобије“ и да поклонима приволи епископе на покорност. Треба начинити градацију у вредности поклона, објашњавао је, да би епископи у *лошијем* поклону видели мању владарска милост и тиме би били подстакнути да се поправе. Поред тога, Синод би уз поклоне заборавио на захтеве који нису усвојени, уверавао је царицу. Колеров предлог награда, између осталог, указује на држање епископа током заседања Синода. Предложио је Марији Терезији да митрополиту Вићентију Јовановићу да *толико жељено* достојанство Правог тајног саветника, уз ослобађање од таксе коју би требало да платити. То достојанство ионако припада особи неговог положаја и

---

¹⁸⁸ А. Г, *Радња Архијерејског Синода 1776*, 519-520, 629; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 228.

импоноваће народу, нагласио је. Према темишварском епископу Мојсију Путнику треба показати мало мање милости, а издвојити га од осталих, јер је био најревностнији, најприступачнији, најобјективнији у многим питањима. Стога, требало би му дати напрсни крст са прстеном у вредности до 200 дуката. Будимски епископ Софроније Кириловић помагао је својим изјавама комесару и често се супротстављао митрополиту. Горњокарловачки епископ Петар Петровић је по образовању и знању најбољи међу архијерејима, а једина замерка је то што је сувише одан митрополиту. Он је, према изјави комесара, највише допринео учвршћивању манастирске дисциплине. Поменути епископима требало би поклонити по једну златну табакеру у вредности од 100 дуката. Други епископи, бачки Арсеније Радивојевић, арадски Пахомије Кнежевић, вршачки Вићентије Поповић и пакрачки Атанасије Живковић, нерадни су и незналице су, а гроф Колер је бачког епископа оценио и као користољубивог. Ипак, и њих треба наградити по једном златном табакером у вредности од 70-80 дуката. Народни секретар Павле Ненадовић је уложио много труда протеклих година, и обављао је важне и посебне послове. Он је присуствовао седницама Синода и имао је утицај у народу. Зато му треба поклонити златни сат у вредности од 40 дуката. На тај начин, с трошком од око 800 дуката оставио би се спомен *владарском великодушију*, а то би касније подстакло свештенство и народ на верност и послушност и олакшало би будуће послове, закључио је гроф Колер.¹⁸⁹

Када је посао био приведен крају, на последњој радној седници, 30. децембра 1776. године, комесар гроф Јанковић прочитао је Синоду рескрипт којим је Марија Терезија изразила велико задовољство због обављеног посла и саопштила одлуку да епископима пружи доказ своје владарске милости. Зато је именовала митрополита Вићентија Јовановића тајним саветником и послала је епископима поклоне. Трагла је од епископа обећање да ће ревносно спроводити прописе и подстицати свештенике да врше своје дужности. Према синодском записнику, сви епископи били су *тронут* тим неочекиваним знацима владарске милости и молили су комесара да царици пренесе њихову најтоплију захвалност. „Речени царски комесар обећава да ће ову

---

¹⁸⁹ А. Г, *Радња Архијерејског Синода 1776*, 669-671

изјаву благодарности превишњем престолу податрти и томе завршује седница Синода“, пише у записнику.¹⁹⁰

Сигуран у успех новог Регуламента, а уверен да је Илирска дворска депутација у потпуности извршила поверени задак, гроф Колер је, новембра 1776. године, предложио Марији Терзији да укине ту институцију. Сматрао је да је створен чврст и трајан систем управљања српским црквеним и народним пословима, да су решена сва спорна питања и да послове Депутације треба предати Чешко-аустријској канцеларији и Дворском ратном савету. Текст новог Регуламента Марија Терезија је потписала 2. јануара 1777. године. Он је, тако, потврђен пре званичног распуштања Архијерејског синода, 3. јануара, а то довољно говори колико је мишљење српских епископа узето у обзир. Такозвани други Регуламент изашао је из штампе крајем јануара и 18. фебруара Илирска дворска депутација послала је митрополиту 400 примерака да их подели. Исти број примерака добила је и Угарска дворска канцеларија, а Регуламент је послат и Дворском ратном савету, Чешко-аустријској канцеларији, Дворској комори и Илирској комисији у Осијеку. Подељено је укупно 1.270 примерака.¹⁹¹

Нови закон састојао се из 76 параграфа и 10 истих целина као и претходни из 1770. године, али се сам текст на неким местима знатно разликовао. Регуламентом су, пре свега, разјашњене и прецизније наведене неке одредбе, као на пример о архиепископским приходима, пописима архиепископске оставине, или о саставу Народно-црквеног сабора. У неким деловима текст је потпуно другачији у односу на претходни и измењен је у складу са напредовањем реформе и пројектима који су у међувремену настали. Тако се, на пример, седма целина посвећена манастирима, састоји из четири параграфа у којима је 1770. године наговештена реформа, а 1777. године веома опширно уређују многа питања везана за манастирску управу, живот, дисциплину, поседе, и друго. И осма целина о духовним судовима много је обимнија, будући да је ту наведен већи део Конзисторијалне системе из 1775. године. Регуламент је задржао и многа ограничења из претходног текста против којих је

---

¹⁹⁰ А. Г, *Радња Архијерејског Синода 1776*, 632.

¹⁹¹ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 228, 229; М. Костић, *Гроф Колер*, 162-163.

иступио Синод. Тако су, између осталих, задржане одредбе о утицају војне власти у Крајини на постављање парохилјалних свештеника и о поштовању римокатоличких празника. Учињени су и неки мањи уступци, па је, на пример, дозвољено Синоду да, без присуства комесара, одлучује и гласа о избору епископа или решава питања из области црквене догме.¹⁹²

Илирска дворска депутација била је задовољна новим Регуламентом .У једном извештају од 16. јануара 1777. године, истакнуто је да су тим новим законом добро уређене *илирске* националне ствари и да је цео систем учвршћен. Депутација је сматрала да ће тај уређени начин решавања српских питања убрзо почети да даје резултате ако се све дворске установе буду залагале да се закон поштује. Он треба да се одрази позитивно у области државних пореза, будући да је становништво сада ослобођено финансијског притиска свештеника, којима су регулисани приходи. Позитивни резултати показаће се и у сузбијању сујеверја, незнања, верског фанатизма, *бескрајне* привржености верника духовним лицима и смањиваће се одбојност коју православни показују према владајућој римокатоличкој вери. Све наведено било је својствено *илирској* нацији и чинило је дух те нације, писало је у извештају. Сматрајући да је успешно завршио велики посао, гроф Колер поднео је оставку на место председника Илирске дворске депутације.¹⁹³

Суочавање са истином

Српски епископи нису делили одушевљење државних власти. До краја заседања Синода није било јасно које су то примедбе које ће усвојити Илирска дворска депутација нити како ће изгледати коначни текст новог закона. Притисак комесара и припремљена решења само су појачали утисак да је једина улога Синода била да потврди и спроведе реформу која угрожава привилегијална права Српске цркве и народа. Епископи су били свесни незадовољства које је тињало у народу и страховали су како ће нови закон бити примљен. Очекивали су да ће бити означени као кривци, будући да је у уводном тексту Регуламента писало да је он резултат рада

¹⁹² J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 679-744; J. X. Швикер, *Политичка историја Срба*, 229-231.

¹⁹³ J. X. Швикер, *Политичка историја Срба*, 231; М. Костић, *Гроф Колер*, 163; Ј. Илић, *Колер, Франц Хадер*, 182.

Сабора из 1769. године и Синода из 1774. и 1776. године. Због тога су епископи у више наврата молили Илирску депутацију, грофа Колера, па и владара, да се у спровођењу одредаба Регуламента поступа опрезно и да се не жури превише. У једном каснијем извештају Марији Терезији, и Угарска дворска канцеларија тврдила је да је покушавала да успори грофа Колера.¹⁹⁴

Поред тога, поклони које су примили од владара угрозили су углед епископа. Вредни дарови касније су тумачени у негативном светлу, као да је Синод продао Привилегије за златне табакере, истина по последњој бечкој моди. Када се епископ Арсеније Радивојевић похвалио архимандриту Јовану Рајићу на царском поклону, овај му иронично одговорио: „Ове године добили сте табакере, а на лето добићете и табак“, алудирајући на то да ће стизати нови захтеви из Беча. Тако је и било, наставља Рајић у свом сведочењу, наредне године извршена је нова редукација верских празника. Разлика у вредности поклона, с друге стране, изазвала је љубоморе и кварила је односе међу архијерејима. Јован Рајић је приметио захладњење односа између митрополита Вићентија и епископа Мојсија Путника, наводно због прстена, а више због титуле Екселенције коју је епископ добио од Двора.¹⁹⁵

Илирска дворска депутација, међутим, могла је да ужива у свом задовољству само неколико месеци, док примерци новог Регуламента и Монашких правила штампаних истовремено, нису стигли до оних којима су били намењени. Током јуна 1777. године по 50 примерака Регуламента и Монашких правила послато је епископима, као што је то Депутација и захтевала од митрополита Вићентија. Пакрачки епископ Атанасије Живковић јавио је митрополиту (14) 25. јула да их је примио и да ће их разделити онако како је наређено. Владика је изнео и једну замерку. Регуламент је објављен на немачком језику, а требало га је штампати и на *словенском дијалекту* да би био разумљив и да би се лакше спроводио. Замолио је зато митрополита да објави Регуламент на *словенском* или да га бар неко преведе и један препис превода пошаље у Пакрац.¹⁹⁶

---

¹⁹⁴ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 235, 245; М. Костић, *Гроф Колер*, 124

¹⁹⁵ Ј. Рајић, *Историја катихизма*, 54; М. Костић, *Гроф Колер*, 124.

¹⁹⁶ АСАНУК, МП, „А“, 1777/165.

Несвесно, владика Атанасије указао је на један од великих пропуста Илирске дворске депутације. Обиман текст Регуламента на немачком језику, остао је неразумљив највећем делу свештенства и народа. Било је мало оних који су могли да га прочитају и, што је важније, разумеју. Очекивало се да ће владар одустати од промена које је донео Регуламент из 1770. године, а уместо тога представљен је нови закон. Није било никаквих појашњења, некаквог текста, или бар извода, на рускословенском, тада књижевном језику Срба. То је, неминовно, отворило могућност за ширење нетачних и непроверених вести о одредбама Регуламента, од којих је већина ионако била неповољна по Цркву и свештенство. Нови закони и прописи доживљени су као до тада најјачи удар на православну веру. Због тога су у Сремској, Вршачкој и Темишварској епархији многи свештеници вратили епископима Регуламент, а пакрачки епископ Атанасије на крају није смео ни да га раздели.¹⁹⁷

Када се томе додају реформисани календар, нови уџбеник за веронауку, Катихизис, и Монашка правила, који су одмах означени као унијатски, постаје јасно зашто се у народу створило стање општег страха, можемо рећи и панике, да нови прописи угрожавају опстанак Српске православне цркве, али и српског народа као посебне верске и етничке заједнице у Хабзбуршкој монархији. Највише незадовољства изазвале су оне одредбе и прописи који су били у супротности са вишевековном српском традицијом и обичајима. Будући да је у уводним деловима текста Регуламента и Монашких правила истакнуто да су све те нове прописе и законе одобрили, односно донели митрополит и Архијерејски синод, незадовољство народа окренуло се ка њима. Осећај безнађа и издаје, изазвали су бурну реакцију.

Гроф Колер, изгледа, није био свестан комешања у народу. У жељи да што пре заврши започети посао, начинио је још један пропуст. На захтев Угарске дворске канцеларије, Илирска дворска депутација објавила је, 28. августа 1777. године пропис према коме је забрањено сахрањивање по костурницама у црквама и портама, већ то мора бити у ограђеним гробљима. Поред тога, забрањено је и ношење тела покојника у отвореном сандуку до цркве ради опела, које треба да се одржи у дому покојника

---

¹⁹⁷ М. Костић, *Гроф Колер*, 164.

или на гробљу. Тело треба одмах по смрти, без задржавања, пренети из куће на гробље.¹⁹⁸ Чини се да је то била кап која је прелила чашу, а оно што је уследило, затекло је Депутацију неспремном.

Питање промене начина сахрањивања било је веома осетљиво за Србе. Стари обичај био је да тело покојника буде изложено неколико дана у кући. На дан сахране, погребна поворка носила је тело у отвореном сандуку кроз насеље до цркве. После опела над отвореним сандуком, сахрана је обављана обично у близини цркве. Тај обичај углавном је толерисан. Држава је интервенисала само у време епидемија заразних болести или у ситуацијама када је због сукоба свештеника и верника тело покојника сувише дуго остајало несахрањено. Прелом је настао после доношења Санитарног закона за хабзбуршке наследне земље (*Das Generalsanitätsnormativum*), 2. јануара 1770. године. Позивајући се на тај закон, већ током маја исте године, Банатска администрација обавестила је, тада епископа темишварског, Вићентија Јовановића да мртви морају да се сахрањују у затвореним сандуцима.¹⁹⁹ Није само православно становништво одбијало да се повинује закону. Зато је Угарска дворска канцеларија 10. јула 1775. године донела генералну наредбу према којој је, из здравствених разлога, свим вероисповестима било забрањено ношење покојника у отвореном сандуку. Архијерејски синод се 1776/77. године жалио на ту наредбу, а жалба је одбијена уз образложење да су и римокатолици подвргнути закону. У пролеће 1777. године почели су инциденти који су били последица непоштовања генералне наредбе Угарске канцеларије. Чанадска жупанија је у мају пријавила случај из села Батоње, када је арадски епископ дозволио да се тело покојног попа унесе у цркву и опоје. Илирска дворска депутација је у почетку тај случај тумачила тако да наредба забране ношења тела у цркву, у отвореном сандуку, онемогућава обред опела и вређа учење православне цркве. Међутим, под притиском Угарске канцеларије, Депутација је донела напред поменути наредбу од 28. августа 1777.

---

¹⁹⁸ АСАНУК, МП,,А“, 1777/218; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 235-237; М. Костић, *Гроф Колер*, 166.

¹⁹⁹ АСАНУК, МП,,Б“, 1770/1.

године, позивајући се на генералну наредбу из 1775. године и Регуламент из 1777. године.²⁰⁰

Угарска дворска канцеларија започела је, истовремено, озбиљну акцију против Илирске дворске депутације, која потврђује сумњу да није било случајно њено инсистирање на прописима о начину сахрањивања. Угарска канцеларија уверавала је Марију Терезију да је дотадашњим реформама мало шта постигнуто међу Србима и да је нови Регуламент штетан за државу. Као одговор, гроф Колер је, у извештају од 1. октобра 1777. године, изнео резултате свог и рада Илирске дворске депутације. Истакао је да је Регуламент разрешио многе спорове српског народа, који су били нерешени скоро 80 година, и утврдио је праве границе Привилегија, које су раније тумачене према неодређеним начелима. Тај закон је решио проблеме везане за дефинисање власти архиепископа и његове претензије на приходе, питања имунитета свештеника, јурисдикције световног суда над свештенством. Гроф Колер је посебно нагласио да је Архијерејски синод 1776. године претресао све тачке Регуламента и потврдио их је, иако се сада другачије наводи. Српски народ је, у незнању, изражавао слепу покорност свештенству, имао *глупе* предрасуде, био несаломиво тврдоглав и показивао непријатељску мржњу према римокатоличкој вери. Заузимањем Депутације, Срби су, на пример, добили уџбеник за веронауку - Катихизис који, према Колеровом мишљењу, не одаје мајсторску руку и није савршено дело, али има добру страну јер одише мирноћом и не вређа владајућу веру. Манастири су деценијама били без дисциплине и реда, куће лењости и незнања, монаси нису познавали дужност свог позива, а представници државних власти нису могли да уђу у манастире. Реформе из 1774. године су омогућиле да државне власти имају врховни надзор над манастирима. Новим Монашким правилима калуђери су приведени побожности и наукама. Илирска дворска депутација је, поред тога, смањила број српских манастира и монаха, односно прекомерну *гомилу* оних који се често, под маском вере и побожности, хране на рачун државе. Манастирима који су остали активни забрањено је прикупљање милостиње и тиме је пореским обвезницима уштеђено преко 3.000 форинти годишње. Колер је даље истакао да је реформом

---

²⁰⁰ М. Костић, *Гроф Колер*, 165-166.

календара укинут велики број празника које православни светкују од давнина и тиме привреда има користи. Од 1774. године спроводи се и школска реформа. Очекује се да већ 1778. године у провинцијалном Банату буде 800 добро уређених сеоских школа, са свим потребним књигама и прибором. Већина школа до тада ће имати учитеље образоване према новој наставној методи. Уређени су духовни судови и нема жалби да се Конзистеријална система из 1775. године не извршава. Гроф Колер је нагласио да су ограничене епископске визитације, да је број парохијалних свештеника смањен и да су им забрањени приходи које држава није прописала. Због тих наведених успеха неосновано је и неодговорно тврдити да нису неизвршене реформе које је спроводила Илирска дворска депутација, закључио је гроф Колер.²⁰¹ Он је још увек веровао да нема реалних проблема у спровођењу реформе.

Отпор реформи

Објављивање наредбе о сахранама подстакло је да незадовољство, које је тињало од Сабора 1769. године, почне јавно да се испољава догађајима у Новом Саду, (8) 19. октобра 1777. године. Рано ујутру, после недељне службе, група Новосађана јурнула је у двор епископа Арсенија Радивојевића и захтевала да им се дозволи да сахрањују мртве по старом обичају. Један од присутних, оптужио је тада владику за намеру да поунијати народ и викао је *Ти си нас продао!* Инцидент је убрзо смирен обећањем епископа да ће захтеве пренети митрополиту. Комешање се наставило, вести су се шириле и долазило је све више људи из околних места. Истог дана, после посете генералу грофу Хадику у Футогу, на ручак у резиденцију бачког епископа дошли су митрополит Вићентије, епископи темишварски Мојсије Путник и вршачки Вићентије Поповић, као и заповедник Петроварадина генерал барон Мертенс. У време ручка, догодио се нови упад Новосађана у резиденцију. Они су вербално напали митрополита и присутне епископе да су равнодушни у испуњавању својих архијерејских дужности и да су дозволили да се разне новине увуку у веру и

---

²⁰¹ М. Костић, *Гроф Колер*, 169-172.

закон. Разишли су се кад их је митрополит уверио да ће учинити све што је у његовој моћи да владар одобри дотадашњи начин сахрањивања.²⁰²

Пар недеља касније, на Митровдан (26. октобра) 6. новембра 1777. године избила је већа побуна у Вршцу. По завршетку службе у Саборној цркви, окупљени верници су упали у капелу при владичанском двору и прекинули службу коју је држао епископ Вићентије Поповић. Затим су запосели двориште и резиденцију. Вербално су напали епископа да је издао закон и веру, да је дозволио да се укину свеци, да деца уче немачко-српски катихизис и да је омогућио државним властима да збране сахрањивање по старим обичајима. Оптужили су га да је донео много немачких књига и разделио их свештеницима како би ширили унију. Будући да се тог дана одржавао вашар, у Вршцу је било много света из околних места. Како су се шириле вести, тако је све више људи долазило у епископску резиденцију, међу којима и много оних који су на вашару пили. Владика Вићентије није успевао да умири присутне, који су почели озбиљно да му прете. У тој ситуацији он је објавио да сви празници могу да се славе и да се сахране обављају као и раније. Међутим, у Вршцу су тада почела да звоне звона на узбуну. Људи су викали да је епископ издао веру и закон, и све више их се окупљало око резиденције. Маса је изнела епископа Вићентија у двориште и многи су му претили убиством. Присутне проте и игумани покушавали су да смире ситуацију. Епископа су из те разјарене масе извукли неки младићи, који су га унели у двор, где се он од страха онесвестио. Побуна у Вршцу трајала више од 2 сата. Окружни капетан био је приморан да тражи помоћ од коњице, будући да је у то време у Вршцу на зимском квартиру била једна од царских регименти (Калнокијева). Међутим, када су хусари испалили по неколико метака у ваздух, почео је општи метеж и права борба. Хусари су нападали сабљама и пушкама, погинуло је шест, а рањено 36 побуњеника. Владика Вићентија хусари су чували неко време у касарни. Сутрадан се ситуација смирила, Вршчани су схватили шта су урадили и молили су владика за опроштај. У Вршац је одмах дошао председник Темишварске, односно Банатске администрације, генерал Помпеус гроф

---

²⁰² Ђ. Рајковић, *Владика Арсеније Радивојевић и његово страдање*, ЛМС 127 (1881), 48-50; Д. Руварац, *Правила за калуђере и свештенике, и регуламент од 2. Јануара 1777*, Јавор 14 (1887), 280-281; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 237-238; М. Костић, *Гроф Колер*, 166-167.

Бригидо, као и царска истражна комисија. Митрополит Вићентије и бачки епископ позвани су на разговор са истражном комисијом, народ се примиро, а изгредници су кажњени.²⁰³

Догађаји у Новом Саду и Вршцу изазвали су оправдану забринутост надлежних државних институција, а посебно је била узнемирена Илирска дворска депутација. Она је покушавала да умањи своју одговорност и оправда се, извештавајући Марију Терезију да су повод побуна били нови прописи о сахрањивању. Ти прописи објављени су на инсистирање Угарске дворске канцеларије, у чему Илирска депутација, наводно, није имала удела. Гроф Колер, у том тренутку, није ни покушавао да објасни како је пропис уопште објављен преко Илирске депутације ако она са тим није имала ништа. Марији Терезији стизали су чести извештаји у којима су Угарска дворска депутација и Илирска дворска канцеларија пребацивале једна другој одговорност за настале догађаје. У једном од извештаја из новембра 1777. године, председник Депутације није могао да сакрије чињеницу да се православно становништво буну и због смањеног броја празничких дана, као и измена у катихизису. Ипак, главну кривицу за побуну у Вршцу гроф Колер је, овога пута, покушао да пребаци на епископа Вићентија Поповића који, како је навео, због поодмаклих година, помањкања духовне прибраности, речитости и одлучности није успео да умири народ. За разлику од својих ранијих извештаја у којима је наступао одлучно и оштро, заговарао спровођење промена одмах и без задршке, у овом је покушавао да смири ситуацију и ублажи одговорност Илирске дворске депутације. Изјавио је да не може цео народ да се промени у једном тренутку и да Србима не може да се наметне нов начин сахрањивања, који толико одудара од њихових прастарих обичаја, тако да је потребна нека друга мера за спровођење нових прописа. У суштини, гроф Колер је схватио да његов десетогодишњи рад у Илирској дворској депутацији, односно цео пројекат реформе Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији може да се сруши због једне непромишљености. Стога је

---

²⁰³ АСАНУК, МП, „Б“, 1777/58, 59; Д. Руварац, *Правила за калуђере и свештенике*, 281-282; Ђ. Рајковић, *Владика Арсеније Радивојевић*, 51-52; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 237-240; М. Костић, *Гроф Колер*, 167.

предложио царици да привремено повуче наредбу о сахрањивању, док се ситуација не смири.²⁰⁴

Марија Терезија одбила је да повуче спорни пропис. Према свему судећи, побуне Срба створиле су извесно неповерење царице према овој установи. У процени недавних догађаја, као и у одлукама шта даље радити, она се ослонила на опширан извештај Угарске дворске канцеларије, од 28. новембра 1777. године. Угарска канцеларија искористила је прилику и оштро напала Илирску дворску депутацију. Оспоравала је наводе Депутације да је узрок побуне у Новом Саду и Вршцу био пропис о сахрањивању. Он је објављен у Краљевини Угарској још 1775. године и, наводно, није било никаквих проблема у његовом спровођењу. Угарска канцеларија је изнела мишљење да је прави узрок побуне био редуковани календар, с којим она није имала никакве везе. Критиковала је Илирску депутацију да се није обазирала на њене предлоге и савете када је састављала пропис о сахрањивању и да је морао да јој буде познат *крути* став православних према старим обичајима. Угарска канцеларија није пропустила прилику да велики део кривице пребаци на српске архијереје сматрајући да су они могли да спрече побуне само да су благовремено деловали.²⁰⁵

За све то време митрополит Вићентије Јовановић Видак није седео скрштених руку. Он је, са своје стране, покренуо акцију против грофа Колера и Илирске дворске депутације. Обратио се Марији Терезији и државном канцелару грофу Кауницу жалбом од 24. новембра 1777. године. Митрополит је тврдио да је непосредан повод за вршачку буну била строга наредба о сахрањивањима. Протествовао је против укидања празника, катихизиса у коме су мењани већ отштампани листови, књига штампаних у Курцбеговој штампарији из којих су изостављена важна учења православне цркве. Нагласио је да народ оптужује епископе да су несавесно и површно вршили пастирске дужности и омогућили наметање тих новина које су против православља. Верници су огорчени и створена је ситуација у којој ни он сам није сигуран за свој живот. Митрополит Вићентије је навео да по многим знацима види да је изгубио поверење и љубав народа и свештенства, који су га једнодушно

²⁰⁴ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 241-244, М. Костић, *Гроф Колер*, 172-173.

²⁰⁵ Опширније о представци Угарске дворске канцеларије видети у: Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 244-246.

подржали приликом избора за архиепископа, и сада га сумњиче за унију. Оптужују га да је прихватио Монашка правила која је саставио унијата, а да није претходно увидео како се њихови прописи не слажу са духом православља. Митрополит је молио Марију Терезију и грофа Кауница да дозволе стари начин сахрањивања и да одустану од других новина, уведених после 1769. године, које вређају православну веру. Митрополит Вићентије је наговестио да би могао да изнесе озбиљније и бројније жалбе само када би имао довољно новца да лично отпутује у Беч. Жалба митрополита Вићентија оставила је утисак на Двору и он је позван у Беч, уз плаћене трошкове путовања и боравка.²⁰⁶

Одлука о судбини Илирске дворске депутације донета је у договору Марије Терезије и канцелара грофа Кауница. Она је укинута 2. децембра 1777. године са званичним објашњењем да је у потпуности извршила поверен задатак када је начинила Регуламент, а гроф Колер је недуго затим пензионисан. Послови Илирске депутације пренети су на Дворски ратни савет, за подручје Војне крајине, Угарску дворску канцеларију, за провинцијал, и Земаљску администрацију у Темишвару, за Банат. Предвиђено је да се проблеми решавају на заједничким министарским конференцијама представника ове три установе. Тиме је, у суштини, вођење *илирских ствари* враћено на систем који је постојао пре оснивања Илирске дворске депутације.²⁰⁷

Срби су, већином, поздрављали укидање Илирске дворске депутације. Изгледа да се само темишварски епископ Мојсије Путник јавно изјаснио против тог чина, када је молио председника Банатске администрације генерала грофа Бригида да се заузме у Бечу да се Депутација не укида.²⁰⁸

Ситуација се променила када се проширила вест да је највећи део послова Илирске депутације преузела Угарска дворска канцеларија. О томе посредно сведочи и један непотписани документ који, према свему судећи, потиче од генерала Бригиде. Аутор је сматрао да је сврха Илирске дворске депутације била да брине о Народним привилегијама, да искорени све злоупотребе које је чинило свештенство, и да утврди

---

²⁰⁶ М. Костић, *Гроф Колер*, 173-176.

²⁰⁷ М. Костић, *Гроф Колер*, 176, 177.

²⁰⁸ АСАНУК, МП, „А“, 1777/360.

верске слободе. Она је ту сврху испунила иако је Угарска дворска канцеларија увек покушавала да оспори најважније тачке Привилегија, не само свештенству већ и целом народу. Укидање Илирске депутације и њено *припајање* Угарској канцеларији створило је озбиљан проблем. Српски народ уопште нема поверења у Угарску канцеларију и сматра да је та одлука донета како би се убудуће олакшало кршење Привилегија. Таквом схватању народа нема шта да се приговори, износи аутор, будући да Дворски ратни савет и Дворска комора нису кршили Привилегије, већ је то чинила управо Угарска дворска канцеларија. Због тога ће у народу увек постојати сумња у ту установу. Да би се све решило у складу са владарским одлукама, неопходно је позвати у Беч митрополита, једног или два епископа и по два представника *милитара* и *провинцијалиста*, како би заједнички радили на смиривању настале ситуације. Народ је узнемирен због ограничавања права и обичаја приликом сахрана, ускраћивања прихода манастирима и монасима, грешака у штампању Псалтира и Часловца, мењања текста Катихизиса и, посебно, због вести које шире римокатолици да ће цео српски народ примити унију, истако је аутор.²⁰⁹

Активности митрополита Вићентија Јовановића против реформе

Митрополит Вићентије Јовановић Видак показао се као достојан противник грофа Колера и оправдао је све раније сумње генерала Енгелсхофена да је спреман да се бори за Привилегије. По доласку у Беч, јануара 1778. године, митрополит је добио рок од 14 дана да преда жалбе које је најавио у новембру 1777. године. Позвао је епископе да му што пре доставе примедбе свештенства и народа на нови Регуламент. Тако се, пакрачки епископ Атанасије Живковић у свом писму жалио на нове књиге штампане у Бечу и забрану увоза књига из иностранства, на наредбе о сахранама и опелима, на нова Монашка правила и укидање манастира. Он је нагласио да је дуго заседање Синода побудило сумњу у народу да су епископи припремали унију.

---

²⁰⁹ АСАНУК, МП, „Б“, 1777/43. На наведеном документу нема ни потписа ни датума, а приписан је темишварском епископу Мојсију Путнику. Међутим, на основу садржаја може се закључити да је аутор особа на високом државном положају у Темишварском Банату. Подаци које износи у документу (прегледао је све народне тужбе са Сабора 1769. и 1774. године; предузео је мере за очување мира у земљи, тј. у Банату; помињање виновника буне у Вршцу, и друго) упућују на генерала Бригида.

Темишварски епископ Мојсије Путник такође је истако да је, због грешака и пропуста Курцбекове штампарије, у народ ушао страх од унијаћења.²¹⁰

Истовремено српске општине почеле су да шаљу своје жалбе на Регуламент епископима, жупанијама и митрополиту у Беч. Још је Мита Костић приметио да су протести српских општина против реформе били добро осмишљени и координисани, и да је иза свега стајао митрополит Вићентије. Крајњи циљ био је да се укине реформа озакоњена Регуламентом.²¹¹

Према сачуваним изворима, активности српских општина против Регуламента хватају замах од друге половине децембра 1777. године. У то време Илирска дворска депутација већ је била укинута, митрополит Вићентије кретао је на пут у Беч и требало је доказати, или боље рећи потврдити, колико је лош систем који је Депутација створила и тако здушно хвалила. Најстарије сачуване протесте на нови Регламент, упутили су митрополиту становници сремских села Јазак, (15) 26. децембра 1777. године, Грабово, (2) 13. јануара и Лежимир, (19) 30. јануара 1778. године. Текст ова три протеста је скоро идентичан, а представке села Грабово и Лежимир писла је иста особа. Жалбе се састоје од девет тачака од којих је већина истих. Сремци су се жалили да се свештенство *умаљава* и потпада под *власт мирску и дацију*, због чега пада у *убожество*. Свештеници не могу ни себе да исхране, а камоли жену и децу, они *љуту страдају* зато што немају *грунта*, тј. земљишни посед, а не дозвољава им се да купују винограде и другу земљу. Забрањено је *попити се*, односно рукополагати нове свештенике, док Православна црква и канони захтевају да и у најмањем селу служе бар два свештеника. Није дозвољено слављење празника „по нашему Световосточному календару који от Светих Соборов предати јесу“. Српске општине подсетиле су на више пута доказану верност царском дому, обећале пред Богом да ће и даље верно служити и молиле су да им се дозволи да и даље живе „по оному старому привилегијалному контракту и царскому обештанију у закону нашему Грековосточному“. У представкама се разликују једна или две тачке у којима је наведено оно што је посебно тиштило општину. Тако су становници села

---

²¹⁰ АСАНУК, МП, „А“, 1777/208; М. Костић, *Гроф Колер*, 180.

²¹¹ М. Костић, *Гроф Колер*, 169, 180.

Јазак молили да се обнови женски манастир Стари Јазак, укинут 1775. године.²¹² Општина Грабово пожалила се митрополиту да људима који су учили *славено-сербски*, односно похађали српске школе, раније није било забрањивано да уђу у државну службу, а сада им се брани, осим онима који *језике знају*.²¹³ Становници Лежимира са великом жалошћу гледали су труд и подвиг својих дедова и очева, који су из свог сиромаштва зидали цркве, а сада су те цркве запустеле. Поменули су и нов необичан обичај закивања сандука пре почетка обреда сахране, кога никада раније није било.²¹⁴

Другачија од наведених, била је жалба општине Панчево упућена епископу Мојсију Путнику, (22. јануара) 2. фебруара 1778. године, који је у то време боравио с митрополитом у Бечу. Она се разликовала, не толико по садржају, колико по начину обраћања јереју. Док су Сремци молили митрополита да се заузме пред *Царицом Матером* да се неправде исправе и потврде Привилегије, Панчевци су напали свог епископа и оптужили га за издају. „Неким новинама почиње се мало по мало насиље остављати“ над Црквом и вером, писали су становници Панчева. Навели су исте замерке као и становници сремских села, али су истакли како је „именем наших Господеј Епископов“ издат нови календар којим је забрањено светковање српских светитеља, затим, забрањено је да при парохијланом храму служи више од једног свештеника, да се купују књиге „от наших једноверних“, односно из Русије, а наметнуте су „нама и деци нашој от Немаца штампате књиге“. Уведени су нека нова азбука и нови обичај закивања сандука пре изношења покојника из куће. Епископи су означени као главни кривци за нови Регуламент и нова Монашка правила због којих су многи манастири упражњени. Они зато треба да се плаше Божјег суда, анатеме свих Богоносних отаца и клетве целог народа, и треба да знају да „ми њих у таквих новинах и порушенији Закона нашега нимало слушати нећемо паки же проклињати пред распјатим нашим Спаситељем от рода в род будемо“, писали су Панчевци.

---

²¹² АСАНУК, МП,„Б“, 1777/94. Протест су потписали кнез Аврам Ракић са 83 *чада и раба и сва обитина села Јазка*.

²¹³ АСАНУК, МП,„Б“, 1778/9. Жалбу су потписали кнез Михаило Ковач, ешкуч Илија Поповић и 29 мештана.

²¹⁴ АСАНУК, МП,„Б“, 1778/63. Жалбу су потписали кнез Мојсије Бајић, ешкуч Димитрије Марковић и 80 мештана.

Бранили су „древни обичај Христове Цркве“ да се тело умрлог носи у храм, где се држи опело и обавља последње целивање, а затим се сахрањује код храма или на општем гробљу. То је сада забрањено и власти захтевају да се још у дому закује сандук и ту покојник опоје. Наређено је и да се сахрана обави ван села, на посебно одређеном месту. Они су чули да је то учињено да се не би „живи од мртвих тровали“ и да се не би шириле *напрасне* болести. Истакли су да све *напрасне* болести шаље Бог због људских грехова, да не памте када је у њиховим крајевима било таквих болести, а мртви су ношени у храм и на гробље откривени и незаковани. Иза свега тога крије се намера да се *истреби* православна вера и закон, били су уверени Панчевци. Свим новинама Двор и владар намеравају да Србе, мало по мало, одвоје од православне вере и приведу римској. Српски народ није мачем завојеван или заробљен и на тај начин избављен из Османског и у ово крштено царство доведен, писали су даље. Народ је на милост и слободу дозван у Монархију Привилегијама и *тврдим* уговором. И зато ко свој Закон не чува, тај не може ни верност царску сачувати, закључили су Панчевци. Молили су епископа Мојсија и митрополита Вићентија да предају владару њихову молбу да их остави да мирно живе и умиру „по гласу Всемилоствивејших Привилегијах“. На крају су поновили своје уверење да је Регуламент, који им је силом нааметнут, састављен са одобрењем архиепископа и епископа. Панчевци су били решени да не прихвате Регуламент и објашњавали су да своје посланике на Сабору 1774. године нису овластили „на измењеније вери и обичај закона нашег“, већ само за избор новог митрополита. „А ви и сви наши епископи ако што тајно осим нас за закон послујете, како што сте и ове године у Карловци без народа сочинили новине, ми за Вас хоћемо не знати, и ваша тајна дела што будете ради нас и закона нашег делати примити не будемо, пачеже готови будем за веру и закон наш свакоје страданије терпети, кад су толико много и много тисјашт верхих за веру пострадали, и Царство Небесноје добили, то и ми зашто страдати не будемо, чему обште ми у овом крштеном царству верно служећи не надамо се терпети, но просимују милост очекујемо додати,“ били су одлучни становници Панчева.²¹⁵

---

²¹⁵ *Писмо општине панчевачке епископу Мојсију Путнику*, Беседа I (1868), 63-64, 70-71.

Истовремено, током фебруара 1778. године и Срби из Вуковара саставили су своју жалбу на Регуламент и упутили је поджупану Сремске жупаније. Осим смиренијег тона којим је писана, ова жалба је, у односу на напред наведене, детаљнија по броју замерки и начину описивања свега онога што је Србима сметало. Наведене су раније владарске наредбе, примери непоштовања Привилегија и страдања Вуковараца због уведених новина. Детаљније су наведени проблеми који прате реформу школа и увођење нових уџбеника, међу којима је посебно истакнут Катихизис, затим манастирску реформу и Монашка правила, реформу календара, редукцију броја парохијалних свештеника, наредбе о сахранама. Истакнуто је и да је власт митрополита и епископа над свештеницима *искорењена* и предата земаљској господи и официрима, да је Цркви одузето право на кадуцитет и десетак. И Вуковарци су оптужили митрополита и епископе да су без знања посланика на Сабору 1774. године, у договору са комесаром, све уредили и завршили. Они својим посланицима нису дали овлашћења да мењају православни закон, уверавали су Срби из Вуковара вицеишпана.²¹⁶

Хронолошки, последње сачуване жалбе српских општина на реформу потичу из Будима. Танач је (24. новембра) 5. децембра 1778. године саставио два протеста. Први је упућен поджупану у Беркасово и врло је сличан представци вуковарске општине. Та сличност упућује на постојање заједничког предлошка у који је свака општина унела своје специфичне проблеме, или на то да је вуковарска представка послужила за састављање будимске.²¹⁷ Друго писмо, становници Будима упутили су митрополиту Вићентију Јовановићу и оно је пуно прекора због уведених промена. Као главни кривци означени су архијереји, а пре свих митрополит јер „будући да се могло то уклонити от нас, била је всеопштаја наша воља у рукама вашим“, истакли су. И сад, „где сут они ваши страшни јураменти, что их полагајете публично пред Богом, и пред народом обештавате се ни у чем не отступити от предјелов оцев

---

²¹⁶ А. Драгосављевић, *Старински рукописи*, ЛМС 96 (1857), 83-103; Р. Михаиловић, *Из прошлости Вуковара с обзиром на тамошње Србе*, Нови Сад 1890, 52-71.

²¹⁷ Сличност теста вуковарске и будимске представке први је приметио Ристо Михаиловић. Он је сматрао да је Танач саставио представку на основу вуковарске. (Р. Михаиловић, *Из прошлости Вуковара*, 52-53).

свјатих на седмих васеленских и на девјат поместних бивши соборах, и веру православно-восточнују утврдивих и нам предавших“, питала је Будимска општина митрополита.²¹⁸

Осим очитог незадовољста Регуламентом у целини, у већини протестних писама осећа се и велико узнемирење због последица спровођења неких одредаба. Укидање манастира и затварање храмова, као и укидање српских празника пратио је Божји гнев и *наказаније* које су сви осећали. Случајност или не, становници села Јазак тврдили су да, од кад је запустео манастир Стари Јазак, сваке године град туче њихове винограде, а Панчевци су од 1769. године трпели честе штете од поплава.²¹⁹ Поред тога, сви су подсећали владара да Привилегије нису милост, већ награда коју су Срби заслужили на бојном пољу, а проливали су своју крв борећи се против Турака, Ракоцијевих побуњеника, Француза, Бавара, Пруса. Сви су тврдили да ће раније изгинути него напусти своју веру. Верујемо да архиви крију још много оваквих докумената.

Погрешно би било тврдити да су баш сви били против промена. Један од оних који су подржавали државну реформу Српске православне цркве био је Захарије Орфелин. Током 1778. године Орфелин се обратио Марији Терезији обимним списом којим је хвалио и одобравао њене напоре да уведе ред у Српску цркву, као и да постави границу за многе злоупотребе и неред код високог свештенства. Реформи се противи јерархија због своје себичности и користољубља, истакао је у пропратном писму царици. Орфелин је критиковао дотадаше стање, као на пример, да епископи живе животом који више приличи високим дворским министрима него духовним лицима и да су постали рачуновође и сабирачи новца који сјајно живе. Свештенство је неуко и више се бави трговином него бригом за душе. Оправдавао је захтеве да се смањи број парохијалних свештеника, као то и да владар има право патроната. Усвојио је објашњења државних власти да се ограничења у зидању православних храмова уведе због непотребне градње и претераног украшавања који финансијски оптерећују народ. Поздрављао је реформу школа, духовних судова, редукуцију верских

---

²¹⁸ Г. Витковић, *Споменици*, II, 388-397.

²¹⁹ АСАНУК, МП,,Б“, 1777/94; *Писмо општине панчевачке*, 63;

празника, нов начин сахрањивања који се примењује и у другим земљама, као на пример у Шпанији. Потребу да се изврши реформа поткрепио је цитатима из Светог Писма, правила Васељенских и помесних сабора, дела Светих отаца, којима је илустровао какво би стање требало да буде у Српској, али и свакој другој Цркви.²²⁰ Орфелин није био једини и реформе су подржавали Доситеј Обрадовић, Јован Мушкатиновић и други.

На основу жалби које је примио током боравка у Бечу, митрополит Вићентије је саставио обимну представку царици на Регуламент. Та *Beschwerde*, од 5. фебруара 1778. године, садржи, прво, жалбе на укидање верских празника, на пропусте Круцбекове штампарије у штампању црквених књига и уџбеника, на двојезично штампање књига и на измене у тексту Катихизиса. Затим је митрополит, тачку по тачку, наводио одредбе Регуламента и жалбе свештенства и народа на њих, истичући посебно оне одредбе које су биле у супротности са Привилегијама. Митрополит Вићентије није пропустио прилику да подсети владара на став Архијерејског синода о неким питањима и истакне да се Синод није сложио са појединим решењима која су унета у коначни текст Регуламента из 1777. године.²²¹

Општа ситуација одговарала је митрополиту. Истог дана када је предао жалбу, проглашена је мобилизација због опасности од новог рата против Пруске. Став Дворског ратног савета одувек је био да се у време ратова не врши ни верски ни политички притисак на Србе. Будући да је у тренутку избијања Рата за баварско наслеђе Војна крајина требало да обезбеди једну петину хабзбуршке војске, водило се рачуна о расположењу међу Србима.²²²

Осим тога, Двору је морала бити позната и активност османских власти на привлачењу српског становништва. О томе је шишатовачки архимандрит Гидеон известио митрополита Вићентија (29. децембра 1777) 9. јануара 1778. године.

---

²²⁰ С. Костић, *Орфелинова представка Марији Терезији*, Зборник МС КЈ 19/1 (1971), 67-126; 19/2, 236-284.

²²¹ Ј. Д. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 743-774; Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићентија Јовановића - Видака против регуламента од 2. јануара 1777*, Архив I (1911), 71-77, 113-122, 140-151, 176-184.

²²² М. Костић, *Гроф Колер*, 186-187. Током Рата за баварско наслеђе мобилисано је укупно 55.000 граничара, док је 15.000 остало као резерва при гарнизонима у Крајини (Fr. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II, Wien 1875, 513).

Архимандрит је писао о гласовима који се шире да је *Турски цар* објавио у Београду и околним местима да могу да се врате сви који су пребегли у Монархију, и да ће добити опрост од пореза током наредних 10 година. Султан је обећао и „слободу у закону и црквама“. Иако архимандрит није имао сигурну потврду вести, то је могло да буде примамљиво за становништво из пограничних области. Архимандрит Гидеон је, узгред, саопштио митрополиту да су проте и манастири вратили Сремској конзисторији примерке новог Регуламента и Монашких правила.²²³

У таквој ситуацији требало је умирити незадовољство Срба. Будући да се таласало цео српски етнос и да су локалне побуне претиле да прерасту у нешто веће, митрополитовој жалби посвећена је посебна пажња. Основана је мешовита комисија чијим су седницама присуствовали председник Дворског ратног савета гроф Хадик, председник Чешко-аустријске канцеларије гроф Бимерн и председник Угарске дворске канцеларије гроф Естерхази. Посебну пажњу раду комисије посветио је цар Јосиф II, који је као врховни командант хабзбуршке војске био веома заинтересован за све што се дешавало са Србима. Тачку по тачку, комисија је претресала митрополитову жалбу и подносила извештаје Државном савету, Марији Терезији и Јосифу II.

Тада је, између осталог, изашло на видело да је рефомом, незванично, покушана интервенција у домену православне вере. Комисија је констатовала да су промене унете у текст Буквара из кога је, између осталог, изостављен никејско-цариградски Символ вере. У првом издању Часловца изостављена је илустрација руке са склопљена три прста за крштење, а у другом сама поука о крштењу. У Псалтиру је мењан Символ вере додавањем *filioque*, а покушај уношења римокатоличког учења у православни катихизис био је познат свима. Штампар Јохан Курцбек правдао се да је нешто била штампарска грешка, а нешто је мењано на наредбу, обично усмену, референата Илирске дворске депутације или самог грофа Колера. Постало је јасно да је Колер много тога радио у Курцбековој штампарији мимо закључака Државног савета и на своју руку, о чему државни саветници, наводно, нису ништа знали. Државни саветник Геблер је, на пример, озбиљно

---

²²³ АСАНУК, МП, „Б“, 1777/69.

критиковао покушаје интервенције у вери. Истицао је да верски уџбеници једног народа, који је најсвечаније објављеним Привилегијама добио потпуну слободу вероисповести, не смеју да се уређују према другој вери. Навео је и то да је Јерврејима дозвољено да сами штампају књиге под условом да не вређају друге вере.²²⁴

Комисија је расправљала и о проблему сахрана који је узнемирио Србе и стручно мишљење дао је бечки протомедикус Штерк. Он је сматрао да ношење отворених сандука у цркву може бити дозвољено, осим у случајевима смрти од заразних болести, када се примењује посебна процедура. Штерково мишљење подржао је Јосиф II, а то је утицало да га прихвати и Марија Терезија. Обавестила је Угарско намесничко веће 27. марта 1778. године да дозвољава Србима сахрањивање у отвореним сандуцима. Ако неко умре од заразне болести, или наступи брзо распадање тела, тада се ковчег мора заковати у кући, а са сахраном треба пожурити, писало је у одлуци.²²⁵

Царска резолуција, као одговор на жалбе митрополита Вићентија објављена је 7. априла 1778. године. Будући да је требало с једне стране начинити уступак, а с друге не угрозити реформу, понуђено је компромисно решење. Тако су резолуцијом Марије Терезије повучени Конзисторијална система из 1775. године, Монашка правила из 1777. године и спорни Мали катихизис, дозвољен је стари начин сахрањивања, обећано је преиспитивање одлуке о укидању појединих манастира. Међутим, остале су на снази одредбе о календару верских празника, о парохијама, о приходима свештеника и архијереја, о митрополиту као глави Цркве а не народа, и друго. Реформа, у суштини, није била угрожена.²²⁶

Завршетак реформе

Крај Рата за баварско наслеђе (1778-1779) утицао је на положај митрополита Вићентија у Бечу. Више није било бојазни од последица незадовољства Срба и тиме одлагања посла. Док су се водили мировни преговори између Пруске и Хабзбуршке

²²⁴ М. Костић, *Гроф Колер*, 188-190.

²²⁵ АСАНУК, МП, „Б“, 1778/2; М. Костић, *Гроф Колер*, 190.

²²⁶ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 773-782.

монархије у Тешену, у Бечу је заседала мешовита комисија и расправља о уређењу српског народноцрквеног живота. На основу предлога комисије, саветник Угарске дворске канцеларије и њен референт за српска питања, Јосиф Изденци саставио је текст новог закона о Српској цркви и народу. У међувремену требало је примирити и митрополита Вићентија који је, поведен својим успесима наставио нападе на реформу. Митрополит је, 2. марта 1779. године, поднео жалбу Угарској дворској канцеларнији на уређење констисторија, критикујући и одредбе царског одговора из априла 1778. године. Као и више пута до тада, митрополит се позивао на Привилегије доказујући да је њима српском архиепископу дата власт и у духовним и у световним питањима. То обнављање захтева за признање световне власти архиепископа, изнето и у жалби из фебруара 1778. године, изазвало је оштру реакцију и навело Марију Терезију да се обрати митрополиту Вићентију резолуцијом од 4. јуна 1779. године. Царица је подсетила митрополита на резолуције и наредбе издате митрополиту Павлу Ненадовићу, 1750, 1753. и 1756. године, којима је српском архиепископу забрањивано да се меша у световна питања.²²⁷

Предлог новог закона мешовите комисије царица је прихватила и потврдила 16. јула 1779. године. *Rescriptum Deklaratorium Illyricae Nationis* ставио је ван снаге оба Регуламента. За разлику од претходних закона, Деклараторија је састављена посебно за провинцијал, на латинском, а посебно за Војну крајину, на немачком језику. Садржај појединих одредаба стога се разликује према специфичностима области за коју важи. Деклараторија није штампана, већ је подељена у рукописним примерцима. Први пут ју је штампао Јаков Игњатовић у преводу на рускосрпскословенски језик 1856. године, а званично државно издање објављено је 1860. године.²²⁸

Деклараторијом су потврђене наредбе из 1778. године о повлачењу Монашких правила, Конзисторијалне системе и Катихизиса, а преузете су и оне о Курцбеквој штампарији и увозу књига. Неке наредбе су, само формално ублажене да би се

---

²²⁷ Д. Руварац, *Резолуција царице Марије Терезије митрополиту Вићентију*, 248-249; М. Костић, *Гроф Колер*, 199.

²²⁸ Ј. И[гњатовић], *Деклараториом*, ЛМС 93 (1856), 1-62; Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 18.

умирио народ. Тако је, на пример, декларативно дозвољена употреба старог календара верских празника који се користи од Сабора 1769. године, а истовремено је наређено слављење само оних празника које је одобрио Архијерејски синод 1774. године, односно оних који су остали после редукције. У главним одредбама закон не одустаје од ранијих решења, која су понегде прецизније и јасније објашњена, или незнатно измењена.²²⁹

У свакој од језичких верзија, Деклараторија је изражавала надмоћ државе и успостављала стални систем за управљање црквеним и народним животом Срба, који је Илирска дворска депутација деценијама покушавала да осмисли. Већ првим параграфом наглашено је да Српске привилегије, надаље, важе само по смислу и размевању овог закона. То је значило да је Привилегима поништен политички карактер и да су сведене само на црквена и верска питања. У тексту се неколико пута понавља одлука формулисана још у Регуламенту из 1770. године о томе да је архиепископ врховни старешина само у црквеним и верским, а никако у световним, пословима српског народа.

Новим законом успостављена је контрола над народно-црквеним животом Срба и Српска православна црква у Хабзуршкој монархији подвлашћена је држави. Деклараторија је остала на снази до Краљевског рескрипта 1868. године.

Два догађаја обележила су 1780. годину. Карловачки митрополит Вићентије Јовановић Видак умро је (18. фебруара) 1. марта, а Марија Терезија 29. новембра 1780. године. Смрт Марије Терезија није утицала на реформу Српске православне цркве. До тада је био извршен највећи број задатака које је држава поставила кроз реформу и преостало је само то да се неки започети послови прivedу крају. Цар Јосиф II био је окренут ка пореској, аграрној, као и реформи Римокатоличке цркве, које су обележиле период његове десетогодишње самосталне владавине.

Непромењени став Двора према реформи Српске православне цркве потврђен је у догађајима везаним за сазивање Народно-црквеног сабора ради избора новог

---

²²⁹ Ј. И [Гњатовић], *Деклараториум*, 1-62; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 781-850; Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 97-150; Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменита документа*, 94-118.

митрополита. Марта 1781. године Јосиф II је посебним декретом дозволио одржавање изборног сабора и за свог заступника, царскокраљевског комесара, одредио је великог жупана Пожешке жупаније, грофа Јанковића.²³⁰

Јосиф II није доводио у питање реформу и то се јасно видело у инструкцијама комесару. Цар је нагласио грофу Јанковићу да је 1779. године Деклараторијом регулисано све оно што се односи на народ и свештенство, односно да су решена сва спорна питања положаја и уређења Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији. Одржавање скупог народног сабора дозвољено је само ради избора архиепископа, а изборни сабор не прима жалбе, истакао је цар. Он је упозорио комесара на то да би посланици могли да покушају, по навици, да изнесу своје жалбе на предстојећем Сабору. У том случају, комесар треба да погледа жалбе, да их одмах врати и упути посланике на одговарајуће органе власти.²³¹ Став владара био је у складу са одредбама Деклараторије да је Сабор место на коме се бира нови архиепископ и проглашава владарска потврда о том избору, а да расправа није ни предвиђена нити дозвољена.

Администратор Карловачке митрополије, темишварски епископ Мојсије Путник добро је знао какав је став Двора према предстојећем Сабору. За разлику од 1774. године када се налазио у истој улози, овога пута је, у обавештењима о сазивању Сабора нагласио да посланицима треба дати пуномоћје само за избор архиепископа.²³² Захтев о таквим овлашћењима налази се и у окружницама којима је, на пример, Конзисторија Сремске епархије обавештавала манастире и проте о сазивању Сабора.²³³

---

²³⁰ АСАНУК, МП, „А“, 1781/488, 1781/489.

²³¹ Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 263–264. Јосиф II се овде позвао на другу тачку Деклараторије из 1779. године по којој Срби који живе на подручју Војне границе у световним питањима зависе од генералкоманди и Дворског ратног савета, а они који живе на цивилном подручју Угарске од угарских провинцијалних власти и Угарске дворске канцеларије. Своје жалбе Срби треба да упућују тим надлежним институцијама, а оне које упуте директно владару неће бити уважене. Иако се у овој тачки Деклараторије не помиње Српски народно-црквени сабор, она ипак укида и његово право на расправу и жалбу. Будући да су се сабори својим жалбама обраћали директно владару, Деклараторијом је јасно истакнуто да таква пракса више неће бити толерисана. (J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 525, 682-682, 783-784; J. Радонић. М. Костић, *Српске привилегије*, 98, 126).

²³² АСАНУК, МП, „А“, 1781/488.

²³³ АСАНУК, МП, „А“, 1781/492.

Упркос мишљењу државних власти и позивима администратора, српско становништво придавало је велики значај новом Сабору. Није се мирило са законским актима и решењима која је наметнуо Двор и која су сматрана неповољним по Православну цркву и народ. Срби су се и даље позивали на Привилегије, добијене у време цара Леополда I, и бранили права и слободе гарантоване тим дипломама. Сабор је, стога, био главно место на коме треба изнети жалбе и расправљати о свим проблемима који тиште српски народ у Монархији. Осим тога, одржавање првог Сабора под новим владаром, како су то посматрали, улила им је наду да ће *неправде* бити исправљене. Због тога су, на вести о сазивању Сабора, почеле обимне припреме у свим епархијама: бирани су посланици, састављане су жалбе, које ће, како се мислило, бити изнете на Сабору и упућене владару преко комесара. Посланици из Горњокарловачке епархије свесно су се оглушили о захтев администратора Митрополије о садржају *пленипотенција*. Они су добили овлашћења од оних који су их бирали да гласају за избор архиепископа, али и да изнесу своје проблеме. „В сем полномоштији налагајет се окром избранија Митроп[олита], ради закона, црквеј и свештенства, таки и за школе и науке делати, рукосодержаније Привилегији ургирати, по њим же сад жи[ве]ти им возбрањујет сја“, забележено је уз име игумана Јоаникија Милојевића из манастира Гомирје у протоколу у који су уписивани основни подаци из посланичких овлашћења. Таква овлашћења на Сабору 1781. године имали су још једино посланици Пакрачке епархије.²³⁴

Упркос надањима и очекивањима Срба, Сабор је 1781. године одржан према плану и замисли Двора и без већих изненађења. Шест епископа и 75 посланика *клера*, *милитара*, и *провинцијалиста* пристигли су у Карловце крајем маја и почетком јуна 1781. године, а комесар гроф Јанковић стигао је (1) 12. јуна. Сабор је свечано отворен (9) 20. јуна и комесар је одредио да се прва седница одржи следећег дана. На тој седници, (10) 21. јуна 1781. године, Мојсије Путник изабран је за новог архиепископа. Сабор се даље није састајао до (25. јуна) 6. јула када је стигла царска

---

²³⁴ АСАНУК, МП,,А“, 1781/524.

потврда о избору. Нови архиепископ свечано је инсталиран (29. јуна) 10. јула, а два дана касније (1) 12. јула Сабор је распуштен.²³⁵

Као што је цар Јосиф II предвидео, било је покушаја да се изнесу српске жалбе и покрене расправа. Једна делегација је већ (11) 22. јуна предала комесару грофу Јанковићу молбу да дозволи да Сабор пошаље у Беч неколико посланика који ће тамо предати жалбе. Он је то одбио, истакао да посланици нису овлашћени да подносе било какве захтеве или жалбе, и позивајући се на Деклараторију из 1779. године, упутио их је на начин на који треба да подносе представке. Последњег дана заседања Сабора, (1) 12. јула посланици су упутили још једну молбу комесару да дозволи одлазак делегације у Беч. Претходно су изабрали чланове делегације и саставили *Пункте пројекта и тужб[е]*. И тај покушај био је осујећен.²³⁶

О темељним припремама посланика да на Сабору 1781. године јавно говоре о ономе што им је задавало невоље, сведочи велики број представки које су донели у Карловце. Сачувано је неколико десетина притужби, жалби и молби из свих крајева Карловачке митрополије, које су, по свему судећи, прикупљене током трајања Сабора и послужиле су за састављање опште саборске представке. Скоро свим представкама које су посланици донели на Сабор 1781. године, заједничка је била молба новом цару да потврди Привилегије добијене од Леополда I. Ништа, међутим, није могло да утиче на одлуку Јосифа II.²³⁷

Осамдесетих година 18. века завршавани су заостали послови реформе. Тако су, промене у области судства заокружене Конзисторијалном системом, објављеном 1782. године. Био је то последњи законски акт који се односио на неку од реформисаних области и њиме је извршено коначно уређење православних духовних судова и дефинисана је њихова надлежност. Према том закону, у надлежности конзисторија били су црквени и духовни послови, који су обухватили брачне

---

²³⁵ АСАНУК, МП, „А“, 1781/492; Д. Руварац, *Српски народни сабори 1774. и 1781. године и тестаменти митрополита Мојсија Петровића и Павла Ненадовића*, Нови Сад 1927, 13–16; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 264.

²³⁶ АСАНУК, МП, „А“, 1781/532, 1781/588; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 264. За чланове делегације изабрани су горњокарловачки епископ Петар Петровић, писанички прота Лука Никшић, пуковник Шајкашког батаљона Теодор Станисављевић и директор банатских школа Теодор Јанковић од Миријева (АСАНУК, МП, „А“, 1781/532).

²³⁷ АСАНУК, МП, „А“, 1781/532.

спорове, бригу о црквеној и манастирској дисциплини, вршење црквених обреда, и друго.²³⁸ Године 1786. завршена је и реформа календара трећом редукцијом празника, која је, према опробаном моделу, извршена на заседању Архијерејског синода.²³⁹

Током владавине Јосифа II донето је неколико државних закона који су се посредно или непосредно односили и на српско становништво. Између осталог, 1786. године донет је закон о браку, према коме је то био уговор, односно *граждански контракт* између мушкарца и жене, а за све неправилности био је надлежан грађански суд.²⁴⁰

Међу важним законима тог времена био је Патент о верској толеранцији из 1781. године, којим је гарантована слобода јавног исповедања вере некатоличком становништву. Закон, међутим, није давао потпуну слободу веросипосвети некатолицима, бар не у смислу у коме ми то данас подразумевамо. Ипак, представљао су велики помак, узимајући у обзир да је владајућа вероисповест у Монархији била римокатоличка и да је протестантима и Јеврејима у ранијем периоду било забрањено и приватно исповедање вере у оквиру дома. Иако је Српска православна црква имала посебан статус захваљујући Привилегијама, којима је гарантовано право на слободу верописповести, Патент је утицао на попуштање притиска према православном становништву. У основи закона о верској толеранцији налазило се мишљење које је у том тренутку преовладало на Двору: сви поданици, без обзира на то да ли су римокатолици, протестанти, православни или унијте, треба да раде заједно на демографском расту и економском напретку, односно за добробит државе, која, с друге стране, треба да им буде наклоњена. Та наклоност огледа се, између осталог, и у слободи исповедања вере. Због верске припадности, нико не сме да буде спречен да купује властелинске поседе, стиче права грађанства, знања и вештина, или учествује у локалним органима власти, био је изричит цар. Закон, ипак,

---

²³⁸ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 853-882; J. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 151-178; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 307-332.

²³⁹ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 36-39.

²⁴⁰ *Брачное узаконеніе*, Беч 1786.

задржава доминацију римокатоличке вере, између осталог, одредбама о васпитању деце из мешовитих бракова.²⁴¹

Утицај Патента о верској толеранцији на промену опште климе у Монархији није могао одмах да се види, будући да је у почетку било јаког отпора Римокатоличке цркве и становништва. Сама вест о томе да је донет закон значила је много. Тако је, на пример, у једном рукопису манастира Лепавине записано да је 1781. године „почел бити мир и тишина Христијаном в Римском царстве в законе својем, при цесару Г[осподин]у Јосифу втором, по смрти матере јего г[оспо]же Марије Терезије“.²⁴² У наредним годинама у Карловачкој митрополији ипак се могу уочити неке промене. Грађене су православне цркве у оним местима која, због малог броја српских породица, раније нису могла да испуне прописане услове о подизању цркава. Тако је 1785. године почела изградња храмова у Карловцу и Госпићу.²⁴³ Нису примењене одредбе Деклараторије из 1779. године о величини православних парохија и није вршен притисак да се парохија заокружује на 130 кућа верника у областима под цивилном, и 150 кућа у областима под војном влашћу. Примера ради, у Пакрачкој епархији 1784. године, просечна величина парохија износила је 101,6 кућа. Од 100 парохија, колико их је тада било, чак 56 парохија имало је и мање од 100 кућа.²⁴⁴ Нису укидани српски манастири иако су нека братства имала и мање од прописаног броја од 8 монаха.²⁴⁵

Водећи се идејама о јединственој држави и уједначавању образовања, културе, и свих других разлика међу народима којима је владао, Јосиф II је повремено доносио и оне одлуке које су уносиле узнемирење међу Србе. Таква је, на пример, била наредба о укидању ћирилице у српским школама и штампању уџбеника

---

²⁴¹ D. Beales, *Joseph II*, 181, 187.

²⁴² Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, V, Сремски Карловци 1925, 207, бр. 8571.

²⁴³ АСАНУК, МП, „А“, 1781/532, 1781/588; М. Радека, *Горња крајина или Гарловачко владичанство*, Загреб 1975, 262, 282; Ђ. Цвитановић, *Парохијска црква св Николе у Карловцу и њезин градитељ Јосип Штилер*, Зборник МС за ликовне уметности 10 (1974), 140-184.

²⁴⁴ АСАНУК, МП, „Б“, 1783/44.

²⁴⁵ Д. Руварац, *Стање Српско-православних манастира 1787-1791. у митрополији карловачкој*, Архив I (1911), 90-94.

латиничним писмом, из 1784. године. Имао је, ипак, слуха за аргументе супротне стране, и од те намере је одустао.²⁴⁶

Током владавине Јосифа II реформа Српске православне цркве почела је да даје резултате. Успостављена је државна контрола над приходима и расходима Карловачке митрополије, тутори су бринули о митрополитској имовини и народним фондовима. Није више било недоумица око тога шта улази у приходе архиепископа, епископа, свештеника. Мрежа парохија се усталила и решаван је проблем прекобројних свештеника. Уређени су духовни судови и одређене надлежности. Културно-просветне реформе довеле су до окретања српског грађанства ка Бечу, јачања утицаја немачке културе и државне идеологије. Били су све бројнији и гласнији они који су одобравали и пропагирали политику владара према Српској цркви и истицали њене добре стране. Међу њима били су, између осталих, Доситеј Обрадовић, Јован Мушкатировић, Емануел Јанковић, па и епископ Петар Петровић.

С друге стране, били су бројни и они који су прижељкивали враћање на стање какво је било пре реформи. Ти ставови дошли су до изражаја у време сазивања Угарског сабора, а затим и Српског сабора у Темишвару 1790. године.

У ситуацији у којој је мађарско племство претило побуном тражећи укидање терезијанских и јозефинских реформи, одобрено је сазивање Угарске дијете. На вести о сазивању Дијете, горњокарловачки епископ Генадиј Димовић писао је митрополиту Мојсију Путнику (5) 16. марта 1790. године да је наступио прави тренутак да се покрене и питање укидања Деклараторије из 1779. године, која је противна Привилегијама и сасвим их је *уништолжила*. Поменути закон су „архијерејске руке свезате“, истакао је епископ. Он је сматрао да повлачењем Деклараторије епископи „могут в својих епархијах свободну власт имјети, цркве [и] манастире созидавати без мирскија власти, свјашченике и калугере свободно гдје потреба будет постављати, церковними новци на благополучије церковноје без сојуза мирскија власти диспонирати и мале славенске школе подигнути, у епархију всегда свободно ити, визиту по церквах чинити и лица конисторијална избирати својевољно и не на

---

²⁴⁶ С. Костић, *Реорганизација школа у духу просветитељских реформи*, /у:/ *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 184-185; Н. Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија*, 176-180.

апелаториум совомиј, но на синод свјатејшиј собирати се и своја гравамина доносити, ашче не всјакоје лето, поне 3-ћу годину састанак архијерејскиј ијмети“.²⁴⁷ Епископ ГенADIј је, у суштини, изнео најважније замерке епископата на државно уређење унутрашњих односа у Карловачкој митрополији.

Због заоштравања ситуације у Краљевини Угарској и одбијања Дијете да дозволи Србима да учествују у њеном раду, цар Леополд II (1790-1792) прихватио је молбу Срба да одрже расправни Сабор у Темишвару. Српски сабор требало је да буде противтежа мађарским захтевима и зато је владар одступио од одредаба Деклараторије о Сабору. Због смрти митрополита Мојсија Путника, сабор је постао и изборни. На захтев комесара генрала Јохана Шмитфелда, Сабор је прво одржао расправу, а затим изабрао новог архиепископа Стевана Стратимировића. За разлику од 1769. године, када је први пут био примењен такав редослед рада, посланици су 1790. године били много боље припремљени.²⁴⁸

Темишварски сабор обновио је у целости расправу о правном и политичком положају Срба у Хабзбуршкој монахији. Из свих крајева Карловачке митрополије чуле су се жалбе везане за верске, економске, друштвене и разне друге проблеме Срба, посебно на подручју Краљевине Угарске, али и Војне крајине. У основи тих жалби налазила се обесправљеност православног у односу на римокатоличко становништво, без обзира на то да ли је била реч о сељацима, грађанима, племићима, или свештенству. Сабор је иступио и са озбиљним политичким захтевима. Између осталог, тражено је издвајање Баната као посебне аутономне територије за Србе и друго православно становништво, као и оснивање посебног дворског надлештва у Бечу за послове православних. Саборским меморандумом и говором, који је Сава Текелија наводно одржао, обновљен је често истицан захтев за инартикулацијом Привилегија, који је подразумевао уношење њихових одредаба у угарске земаљске законе. Сабор је сматрао да би на тај начин било заштићено православно становништво које би остало изван аутономне националне територије.

---

²⁴⁷ S. Gavrilović, N. Petrović, *Тeмишварски сабор 1790*, Грађа за историју Војводине, 9, Нови Сад - Sремски Карловци 1972, 19-20.

²⁴⁸ Више о Темишварском сабору и његовим последицама видети у: В. Гавриловић *Темишварски сабор и Илирска дворска канцеларија (1790-1792)*, Нови Сад 2005.

Опширним народним тужбама и захтевима посвећена је велика пажња у Бечу. Једна од последица Темишварског сабора била је оснивање Илирске дворске канцеларије у Бечу 1791. године, под председавањем грофа Франца Балаша. Угарска дијета је, очекивано, одбила инартикулацију Привилегија. Уместо тога усвојила је 1791. године 27. законски члан којим је православном становништву у Краљевини Угарској признала слободу вероисповести и гарантовала право грађанства, стицања и поседовања имовине, и право на јавне службе. Законским чланом 10. из 1792. године укинута је Илирска канцеларија, а Срби су добили право учествовања и гласа у Дијети преко митрополита и епископа.

Темишварски сабор успео је да издејствује неке мање уступке од важећих закона, међу којима је и повећање годишњих прихода архиепископа. Он, међутим, није могао да поништи промене у Карловачкој митрополији.

II ДЕО

1. РЕДУКЦИЈА СРПСКИХ МАНАСТИРА И ЈАЧАЊЕ МОНАШКЕ ДИСЦИПЛИНЕ

Став хабзбуршких владајућих кругова према манастирима у другој половини 18. века обликовале су терезијанске реформе. Већина саветника Марије Терезије, предвођених председником Директоријума грофом Хаугвицом и потпредседником Јоханом Чотеком, сматрала је да манастири гомилају богатства и увећавају их добијањем световне имовине велике вредности. Када су световна лица приступала неком монашком реду, она су се одрицала своје световне имовине у корист манастира у које су се повлачила. На тај начин је велика световна имовина постајала бескорисна и „мртва“, односно економски неискоришћена. Према мишљењу дворских саветника та имовина би могла да се искористи за многе практичне сврхе. На Двору се веровало да је монаха превише и да живе паразитским животом, а могли би да буду од велике користи, између осталог, и у парохијалној служби. У Хабзбуршкој монархији, укључујући њене географски издвојене области, као што су Хабзбуршка Низоземска и Миланско војводство, било је пре реформе преко 2.000 манастира разних монашких редова. Моћ манастира и њихова богатства били су велики и они су имали важан политички, али и економски утицај. У Аустријском надвојводству било је више од 500 манастира, скоро 20 процената укупне земље било је у њиховом поседу, а више од 70 процената свештенства чинили су монаси. Зато је у употреби и био израз *Österreich - Klösterreich*. Земаљским саборима у многим провинцијама председавале су старешине манастира, па је тако председник сабора Доње Аустрије био опат бенедиктинског манастира у Мелку. Поједини манастири били су изузетно богати. Годишњи приход поменутог манастира износио је око 50.000 форитни. Манастирска дисциплина била је слаба, у великим манастирима

монаси су живли у изобиљу, а извори из 18. века помињу раскошне и раскалашне манастирске забаве које су трајале до дубоко у ноћ.²⁴⁹

Прве идеје о реформи Цркве у Хабзбуршкој монархији, као и први захтеви упућени папи Бенедикту XIV 1751. године односили су се управо на манастире. Будући да Марија Терезија није била склона сукобу са Римокатоличком црквом, а све је указивало да би реформе водиле томе, питање реформе одложено за неко друго време.²⁵⁰

Одлучнији је био њен син. Меморандумом из 1765. године, Јосиф II је скренуо пажњу на манастире оптужбама да у своје редове *увлаче* сувише младе људе, који још увек не знају шта раде и који би могли да буду држави од користи да нису постали монаси. Иако је према одлукама Сабора у Тренту у римокатоличке монашке редове могло да се уђе са навршених 16 година, цар је сматрао да та граница треба да се подигне на 25 година старости. Предлагао је оснивање посебне комисије која би прегледала манастире и реформисала их тако да буду корисни и да се баве, на пример, образовањем деце, која би постала добри хришћани и добри грађани. У првом тренутку предлози младог цара нису наишли на одобрење Марије Терезије нити канцелара грофа Кауница. Међутим, Кауниц је убрзо почео је да се залаже за реформу манастира у Миланском војводству, које је било у његовој надлежности као министра спољних послова. Будући да није била реч о немачким земљама или Угарској, Марија Терезија је лако одобрила реформу и њено спровођење је почело 1769. године. Идеја је била да се смањи број манастира и један од критеријума за њихову редукцију био је број монаха. За мерило је узета наредба папе Иноћентија X из средине 17. века, према којој не може да опстане онај манастир у коме живи мање од 12 монаха. Уз одобрење папе Климента XIV, тада је укинута 65 од 291 мушког и шест од 176 женских манастира. Имовина укинутих манастира уступљена је

---

²⁴⁹ E. Winter, *Der Josefinismus*, 114, 115; D. Beales, *Enlightment and Reform*, 227, 233.

²⁵⁰ Директоријум је 1751. године упутио папи Бенедикту XIV три захтева: да се новчана средства која нови монаси уносе у манастире ограниче на 1.500 форинти или на половину имовине кандидата; да се манастирима забрани да примају поклоне или имовину тестаментима без изричитог одобрења државе; да се године старости искушеника за примање монашког завета подигну на 20. (F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 213-215).

парохијама, болницама и сиротиштима. Од 1772. године реформа је проширена на Галицију, где је до 1777. године укинуто 27 од 214 манастира.²⁵¹

Од 1770. године гроф Кауниц је почео да заговара реформу манастира у целој Хабзбуршкој монархији. Објашњавао је да држава треба да смањи бројно монаштво и да, без чекања на одобрење папе, повећа старосну границу за улазак у монашке редове на 24 године. Истицао је и то да су манастири „изопачили“ тржиште земље зато што су њихови поседи неутуђиви. Марија Терезија је тада већ била решена да уведе неке промене и 1770. године подигла је границу за монашење на 24 године старости, а 1772. године увела је и нека ограничења везана за број монаха у манастирима, пријем искушеника, образовање, дисциплину. Она, међутим, није основала посебну комисију за реформу манастира, како је предлагао Јосиф II, нити је укинула и један манастир у немачким земљама и Угарској. Изузетак су били језути, којима је рад био забрањен 1773. године, али не због реформе манастира, већ због реформе образовања. Тада су затворене 192 језуитске куће, односно манастира, и од одузете имовине основан је школски фонд.²⁵²

Свеобухватну реформу римокатоличких манастира у Хабзбуршкој монархији извршио је Јосиф II. Крајем 1781. године наредио је укидање оних манастире, који су по његовом уверењу били бескорисни и тиме нису били угодни Богу. То се односило на манастире који се не баве корисним делатностима као што су образовање деце и нега болесних. Основао је Еклезијастичку комисију 1782. године, која је водила реформу манастира и разматала сваки случај понаособ. Монасима из укинутих манастира остављена је могућност да се пензионишу или да пређу у парохијалну службу. Манастирска имовина је продавана и новац уплаћиван у Религијски фонд, који је основан почетком 1782. године. Из тог фонда исплаћиване су пензије монасима и финансирано је оснивање нових парохија. Свој допринос морали су да дају и манастири који нису били предвиђени за укидање, посебно они богати. Такви

---

²⁵¹ F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 222; D. Beales, *The making of Joseph II's policy towards the monasteries*, 52-55; Исти, *Enlightment and Reform*, 231-234.

²⁵² E. Winter, *Der Josefinismus*, 117, 118; D. Beales, *The making of Joseph II's policy towards the monasteries*, 55-56; Исти, *Enlightment and Reform*, 234-236.

манастири су издвајали десетине хиљада форинти за оснивање нових парохија и школа. Током 1783. године у Религијски фонд слило се око 15 милиона форинти.²⁵³

Не зна се поуздано колико је манастира укинута током владавине Јосифа II. У литератури се наводи оквиран број од преко 700 укинутих манастира.²⁵⁴ Према неким истраживањима, до 1784. године затворено је 15 манастира у Чешкој, 38 у Моравској, 23 у Горњој Аустрији.²⁵⁵ У Краљевини Угаској је до 1790. године укинута 139 манастира.²⁵⁶

Српски манастири у Хабзбуршкој монархији нису били бројни, нити богати ни политички утицајни као римокатолички, али су се такође нашли под ударом закона током црквене реформе у Карловачкој митрополији. Почетком владавине Марије Терезије, у Карловачкој митрополији постојала су 42 манастира, матична и филијална.²⁵⁷ Број православних монаха био је занемарљиво мали у поређењу са бројем монаха римокатоличких редова. Средином 18. века били су ретки манастири у којима је живело више од 15 калуђера. Највише монаха било је у сремским манастирима, који су били и најбројнији. Године је 1753. године забележено 198 монаха у 18 мушких манастира, као и 13 монахиња из јединог женског манастира у Митрополији - Старог Јаска. У тај број монаха урачунати су и миторполит и његова четири придворна служитеља, који су припадали братству манастира Раковац.²⁵⁸

---

²⁵³ D. Beales, *The Making of Joseph II's Policy towards the Monasteries*, 56-59, 65; Исти, *Enlightment and Reform*, 236, 238, 241, 248.

²⁵⁴ Б. Графенауер, *Успон и развратак Аустрије*, 823; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 356; М. Maurer, *Kirche, Staat und Gesellschaft*, 40.

²⁵⁵ E. Winter, *Der Josefinismus*, 119.

²⁵⁶ M. Velladics, *Art Historical Aspects of the Abolition of Monastic Orders*, 72.

²⁵⁷ У Сремској епархији налазили су се манастири Беочин са филијалним манастиром Реметска, затим Бешеново, Врдник, Гргетег, Стари и Нови Јазак, Крушедол, Кувеждин са филијалом Ђипша, Привина Глава, Раковац, Ремета, Шишатовац са филијалом Петковица, Хопово Старо и Ново, и Фенек са филијалом манастиром Обода. У Будимској епархији налазили су се манастири Ковин и Грабовац, у Бачкој Ковиљ и Бођани, у Пакрачкој Ораховица, Пакра, Дреновац и Света Ана, у Костајничкој Лепавина, Комоговина и Кутина (Бршљанац), а у Карловачко-сењској Гомирје. У Вршачкој епархији налазили су се манастири Месић, Средиште, Шемљуг, Златица, Бајзаш и Кусић, у Темишварској Бездин, Војловица, Свети Ђурађ и Партош, а у Арадској манастир Ходош.

²⁵⁸ Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год.*, Сремски Карловци 1903, 14-19, 41-50, 73-78, 97-101, 105-111, 132-141, 168-173, 187-191, 202-207, 221-235, 260-272, 314-323, 351-360, 379-390, 416-421.

Према попису Пакрачке и Костајничке епархије из 1755. године у седам тамошњих манастира живело је око 60 монаха.²⁵⁹

Обзиром на став државних власти према манастирима уопште, као и на услове постављене пред римокатоличке манастире, реформа је лако могла да доведе до укидања свих манастира у Карловачкој митрополији. Српске манастире је од распуштања и затирања спасило канонско устројство Православне цркве. Међу монасима бирани су игумани и архимандрити, а међу њима архијереји, тј. архиепископи и епископи. Већина служитеља, односно службеника око архиепископа и епископа била је у монашком чину. Без монаштва, дакле, не би било црквене управе и организација Карловачке митрополије би се временом угасила. Може се, стога рећи, да су политички разлози утицали на нешто другачији став државних власти према манастирима Српске православне цркве у Хабубуршкој монархији.

Српски манастири пре реформе

До терезијанске реформе, већина српских манастира није имала регулисане земљишне поседе, број монаха није био велики, а дисциплина је била слаба. Будући да стање у српским манастирима није било задовољавајуће, архиепископи су покушавали да уведу ред и приморају манастире и братства да реше неке од бројних проблема. Тако су, у време патријарха Арсенија IV решавани озбиљни проблеми манастира везани за заштиту земљишних поседа, а у време митрополита Павла увођен је ред и успостављана чвршћа монашка дисциплина.

Један од услова, које су бити постављени пред српске манастире током реформе, односио се на површину земљишног поседа. Већина манастира имала је земљу коју је користила за издржавање. Ту земљу је православна заједница издвајала за потребе манастира или је земљиште добијано као поклон и завештање.²⁶⁰ Било је

---

²⁵⁹ АСАНУК, МП„Б“, 1755/ 57, 1755/59, Д. Руварац, *Српска Митрополија карловачка око половине XVIII века*, Сремски Карловци 1902, 127, 143. У манастиру Кутини (Бршљанцу) било је четири монаха, у Комоговини седам, у Лепавини осам, у Светој Ани 11, у Ораховици 14, у Пакри 15. Број монаха у манастиру Дреновац не може да се прочита због оштећења документа.

²⁶⁰ Примера ради, средином 17. века српска заједница откупила од грофова Франкопана око 420 јутара земље и шуме и уступила их манастиру Гомирје. Тај манастирски посед потврдио је посебном

важно да манастир поседује писани документ којим може да докаже да му припадају одређене непокретности. Међутим, многи манастири нису имали нити један документ те врсте. Ослањали су се, немарно, на традицију према којој *од давнина* поседују оранице, пашњаке, шуме, винограде, рибњаке и друго. Писани доказ о власништву над поседима имао је важну улогу код одлучивања о судбини српских манастира током седамдесетих година 18. века. Само су неки манастири знали значај писаних докумената. Тако су монаси манастира Ораховица, када су схватили да је изгубљена привилегија којом је 1702. године разграничен и утврђен манастирски посед, покренули поступак поновне потврде. Нову диплому, којом су потврђене границе земљишног поседа, манастиру Ораховица издао је цар Карло VI 1726. године.²⁶¹

Патријарх Арсеније IV први је схватио значај дипломе којом владар потврђује манастирима имовину и покренуо је активности везане за заштиту поседа сремских манастира. Могуће је да га је на то подстакло сазнање о вишедеценијском непријатном искуству које су сремски манастири имали у земљишним споровима са приватним властелинствима, као што је то било са Илочким.²⁶² Диплома актуелног владара, у којој су прецизно утврђене и наведене границе грунта (земљишног поседа), штитила је манастире од евентуалних имовинских и земљишних спорова са жупанијама и властелинствима. Током 1741. године, у време припрема за инкорпорацију Славоније и Срема Краљевини Угарској, патријарх је почео да прикупља документацију о манастирској земљи, како би пред државним властима покренуо поступак за њихову потврду. Тада се испоставило да неки сремски

дипломом цар Леополд I (Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, Београд 1996, 41–43; М. Радека, *Горња крајина*, 227; В. С. Дабих, *Војна крајина. Карловачки генералат (1530-1746)*, Београд 2000, 39-40).

²⁶¹ В. Красић, *Опис манастира Ораховице*, 69; Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, 154-156.

²⁶² Управници Иличког властелинства узмениравали су манастире честим оптужбама о узурпирању властелинске земље и зато су од њих потраживали властелинске приходе. Више о споровима сремских манастира са властелинством кнеза Одескалкија види у: С. Гавриловић, *Економика сремских манастира од XVIII до XX века, /у:/ Манастир Шишатоваци*, Београд 1989, 31-33.

манастири немају нити један документ којим би могли да докажу власништво над својим непокретностима. То је уверило патријарха да ради праву ствар.²⁶³

Новембра 1742. године Марија Терезија уважила је молбу *клера и карода* да потврди народне и манастирске привилегије. Највећи део посла око потврде манастирских поседа обавио је у Бечу патријархов егзарх и провинцијал сремских манастира Синесије Живановић. Већ током 1743. године спроведена је реамбулација, која је подразумевала комисијско премеравање земљишта и утврђивање међа манастирских поседа. То је била и нека врста разграничења између манастира и околних властелинстава. Као што је очекивано, проблема је било с Илочким властелинством. Резултати реамбулације сремских манастира обједињени су 1744. године у виду посебне књиге *Reambulatio et Privilegia Monasteriorum*. За сваки сремски манастир био је наведен опис положаја, детаљана мапа грунта са називима потеса и спецификацијом земљишта, списак прњавораца, као и копија привилегије, односно дипломе коју је манастир добио од претходних владара.²⁶⁴

Царске дипломе за манастире Ремету, Беочин, Крушедол, Хопово, Врдник, Бешеново, Шишатовец, Кувеждин, Привину Главу и Раковац објављене су 20. децембра 1746. године преко Илирске дворске комисије и 19. јануара 1747. године преко Угарске дворске канцеларије. Манастири Јазак и Фенек добили су своје дипломе 1748. године. Патријарх се потрудио да дипломе о манастирским поседима буду проглашене на скупштини Сремске жупаније. Тиме су сремски манастири постали пуноправни власници земљишних поседа у границама утврђеним реамбулацијом и то их је заштитило од нових спорова са властелинствима до којих је долазило током педесетих година.²⁶⁵

Озбиљност ситуације нису схватили други архијереји или, једноставно, нису желели да послушају патријархове савете. Зато су поједини манастири из других епархија започели самосталне активности да би заштитили своје поседе. Тако је,

---

²⁶³ Н. Т. Перовић, *Живот и делатност Арсенија IV*, 193-195.

²⁶⁴ АСАНУК, МП, „Б“, 1742/73, 1743/78; фонд Рукописна књига, инв. бр. 1/744; Н. Т. Перовић, *Живот и делатност Арсенија IV*, 196.

²⁶⁵ АВ, ИДД, кутија 2, док. бр. 65, 66, 67; Д. Руварац, *Синесије Живановић. Егзарх и провинцијал фрушкогорских манастира*, Архив III (1913), 290, 294, 298, 301; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 138; Н. Т. Перовић, *Живот и делатност Арсенија IV*, 198.

манастир Бођани у Бачкој епархији, преко Народно-црквеног сабора 1744. године молио Марију Терезију да му изда привилегију, јер нема потврђене поседе и приморан је да даје властелинску деветину.²⁶⁶ Током 1748. године у Бечу је боравио јеромонах Михаило, намесник манастира Ходош у Арадској епархији. Он је преко Јована Матолаја, некадашњег народног агента, и уз помоћ епископа карловачко-сењског Павле Ненадовић и егзарха Синесија Живановића, покушао да обезбеди потврду манастирског поседа. Јуна 1749. године егзарх Синесије јавио је из Беча да је донета одлука о премеравању и утврђивању тачних међа земљишног поседа манастира Ходош.²⁶⁷

Нису сви манастири Карловачке митрополије имали успеха у решавању проблема. Током шездесетих година, на пример, трајао је спор манастира Лепавина с околним крајишким селима која су заузела и користила манастирске поседе. Није помогло ни ангажовање митрополита Павла Ненадовића у корист манастира, будући да су се околности промениле. У то време у Бечу се већ говорило о потреби реформе римокатоличких манастира, што се одразило на однос према православним манастирима. Одлука владара и реамбулација коју су извршиле војне власти 1766. године биле су на штету манастира Лепавина.²⁶⁸

Патријарх Арсеније IV покушавао је да ојача дисциплину и ред у манастирима. Он се, међутим, није систематски бавио тим проблемом и најчешће је путем посланица и окружница подучавао монахе како да се владају и давао упутства игуманима како да одржавају дисциплину.²⁶⁹

Чвршћа и чешћа контрола манастира уведена је у време митрополита Павла Ненадовића. Он је, убрзо по ступању на митрополитски престо (28. августа) 7. септембра 1749. године објавио окружницу игуманима и монасима сремских манастира, којом им је саопштио своју *Вољу и указ*, како је Димитрије Руварац и назвао овај документ. Већ првом, од осам тачака наредбе, митрополит је подсетио на Монашка правила митрополита Вићентија Јовановића, из 1733. године, која су „в

---

²⁶⁶ М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 90.

²⁶⁷ Д. Руварац, *Синесије Живановић*, 305, 306.

²⁶⁸ Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, 122-123.

²⁶⁹ Д. Руварац, *Правила за калуђере*, 7-10.

конечноје забвеније погребата“, и истакао је да у животу монаха влада самовоља и *непоредак*²⁷⁰. Зато је наредио игуманима да свако у свом манастиру пронађе поменуто Правила, да се она сваке суботе читају у присуству целог братства и да сви треба да преиспитају свој начин живота. У тексту је митрополит забележио уочене неправилности и саопштио наредбе како да се исправе. Тако је, прекорио монахе зато што се литургија не служи редовно, сваког дана, а повремено ни празницима, зато што се приходи не користе наменски, за манастирске потребе, зато што се монаси туже пред световним властима без знања и одобрења епископа и друго. Митрополиту је посебно сметала „неприлична манастирском чину скитња“, којој је посветио највише простора. Наредио је да од (1) 12. септембра 1749. године нити један монах не сме отићи из манастира без благослова и писане цедуље свог игумана. У тој цедуљи морају бити наведени подаци о монаху, разлог изласка из манастира, као и тачно време када ће се вратити. Монах не сме да изађе из манастира сам, већ све време проведено ван манастира мора да буде у пратњи једног брата. Сваки калуђер, затечен без цедуље и пратиоца биће спроведен у митрополитску резиденцију. И на крају, митрополит је захтевао да сваки манастир има посебан протокол у који ће преписивати све наредбе и окружнице архиепископа, а на оригиналан документ игуман мора да се потпише као знак да је примљен, прочитан и преписан.²⁷¹

Наредба о вођењу протокола заживела је у многим манастирима, па тако и у Хопову. Циркуларни протокол манастира Хопово почињао је управо напредпоменутом окружницом митрополита Павла из 1749. године, а последњи преписи везани су за обавештења о митрополитовој смрти 1768. године.²⁷²

---

²⁷⁰ Митрополит Вићентије Јовановић (1731-1737) је први за кога се поуздано може рећи да је саставио посебна Правила за монахе и манастире. Та правила из 1733. године састоје се из 34 тачке у којима су изнете неке основе живота и рада у манастиру и ван њега. Између осталог, митрополит је нагласио да монаси морају да поштују завете које су дали, да се чувају нечистоте, злобе, порока, да служе и владају се према Типику. Прописао је које молитве морају да знају, како да се понашају, односно не понашају током богослужења, како да се одевају, наглашено је да не смеју имати своју имовину и да је у манастирима све заједничко. Правила су регулисала и друга питања из монашког живота (*Монашка правила Викентија Јоановича Архиепископа и Митрополита Карловачкаго, од 17. Марта 1733. год, Беседа III* (1870), 32, 47-48, 63-64, 78-80, 95-96; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 665-680).

²⁷¹ АСАНУК, МП, „Б“, 1749/46; Д. Руварац, *Правила за калуђере и свештенике*, 312-314, 327-328.

²⁷² Т. Остојић, *Циркулари митрополита Павла Ненадовића фрушкогорским манастирима*, Српски Сион 17 (1907), 115, 303.

Проблеми и слабости манастирског живота показали су се током тзв. генералне визитације фрушкогорских и сремских манастира која је трајала од јуна до августа 1753. године. Митрополит Павле је од *визитатора* захтевао детаљне податке о манастирима, храмовима, помоћним зградама, имовини, економији, као и монасима, служитељима. Тражио је да за сваког монаха буде наведено, између осталог, како чита и пише, да ли зна молитве и које, да ли има прописану одећу, какве је нарави и како живи. Током визитације пред манастирским братством требало је да се прочитају Монашка правила митрополита Вићентија из 1733. године и инструкције митрополита Павла из 1749. године, а затим да *визитатори* испитају, тачку по тачку, да ли их се братство придржава. По завршетку визитације митрополит је долазио у сваки манастир и држао слово братству.²⁷³

Визитација је дала поражавајуће резултате. Братства су била немарна, манастири запуштени, кровови су прокишњавали, влага се увукла у храмове и помоћне зграде, књиге, намештај, одежда страдали су од буђи. Дисциплина је била слаба, монашки завети нису поштовани, неки манастири нису имали обавезан примерак Монашких правила, а монаси су, на пример у Гргетегу, отворено изјављивали да не живе по њима. Због тога је митрополит већ (10) 21. јула 1753. године поново објавио Монашка правила митрополита Вићентија Јовановића и своју *Вољу и указ*.²⁷⁴

Велика визитација манастира указала је на још један проблем. Међу *погаженим* монашким заветима био је и завет на сиромаштво. Осопштина (идиоритам), односно приватно власништво монаха, које је још митрополит Вићентије покушао да искорени, била је широко распрострањена и разарала је манастире. Многи монаси имали су прилично велику имовину, која није обаватала само књиге или одећу. Неки су поседовали покућство, вредну и скупочену одежду, епитрахиље и стихаре од дамашке свиле, набедренике везене златним нитима, крстове оковане сребром или позлаћене и украшене драгим камењем и бисерима,

---

²⁷³ Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год.*, 3-8. У комисији за визитацију манастира били су епископ посвећења Партеније Павловић, сремски егзарх Арсеније Радивојевић, архимандрит шишатовачки Вићентије Поповић и игуман реметски Атанасије Исаијевић.

²⁷⁴ АСАНУК, МП, „Б“, 1749/46; Д. Руварац, *Правила за калуђере и свештенике*, 311-312.

бунде и слично. У личном поседу, монаси су имали и велико земљиште, углавном под виноградима и шљивицима, чија је површина често била већа од манастирског поседа засађеног истим културама. Сремски монаси поседовали су 1753. године укупно 800 мотика винограда, и воћњаке са 16.787 стабала и 3.085 младица шљива. Истовремено, заједничка имовина свих сремских манастира обухватала је 629 мотика винограда и воћњаке са нешто мање од 24.000 стабала, углавном шљива. Дobar део тих „личних“ винограда и шљивика настао је на манастирској земљи. Личне таљиге и коње са потпуном опремом имало је девет монаха, двојица су имала *каруце* с два или три коња, а још пет их је имало по коња. Од 198 монаха, само 58 није имало имовину, осим нешто књига и прописане одежде.²⁷⁵

Велики број шљивика и велики број младих стабала посебно назначених у протоколу визитације, показује да је производња ракије била распрострањена у овом периоду. Није било необично да манастир поседује три или четири казана за печење ракије *са капци и лулама*, неки чак и пет, као манастир Шишатовачки, затим, каце и бурад различите запремине, ракијске и винске судове, или *ракициницу*. Међутим, и монаси су, поред оруђа за рад у виноградима и шљивицима (мотике, будаци, секире), имали и своје судове, бурад и каце, па и казане за печење ракије, као и веће количине вина и ракије. Тако је, монах Неофит Рафаиловић из манастира Бешеново пријавио као личну имовину казан који је донео из свог пострига, манастира Раковице. Казан са свом опремом имао је и раковачки архимандрит Никанор Јовановић. Он је, према изнетим подацима током визитације, био најбогатији сремски калуђер и поседовао је, између осталог, три винограда од укупно 28 мотика, три шљивика са 715 стабала, четири баште, 14 коса ливада, кочију, тј. *каруце*, 3 коња, и другу имовину. Ни они које је митрополит одредио да визитирају манастире нису су много разликовали од осталих монаха. Шишатовачки архимандрит Вићентије Поповић поседовао је 14 мотика винограда, 800 стабала шљива, бурад за вино и ракију, вредну одежду, покућство, укључујући и зелену фуруну. Реметски игуман Атанасије Исаијевић,

---

²⁷⁵ Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год*, 14-441. Упоредна је само она врста непокретне имовине коју су поседовали и манастири и монаси. Поред наведеног, скоро сви манастири имали су ливаде, оранице, баште, козе, волове и другу стоку, а поједини су поседовали и воденице и рибњаке. Имали су и знатне залихе вина, ракије и жита.

поред одежде и покућства, имао је 14 мотика винограда, 400 стабала шљива, каце и винске судове.²⁷⁶

Најбоље опремљени за производњу вина и ракије били су монаси манастира Шишатовац и Крушедол. Печење ракије био је дуг процес и подразумевао је, тада као и данас, дружење крај казана до дубоко у ноћ и обавезну дегустацију, што је утицало на манастирски ред. Поставља се и питање чему је могла да служи толика количина монашког вина и ракије, ако не за трговину. Будући да је трговина била у супротности са монашким чином и позивом, архиепископи су деценијама покушавали да искорене трговину међу монасима.

Током визитације, митрополит Павле је (31. јула) 11. августа 1753. године донео наредбу о укидању осопштине и увођењу општежитија (киновије) у сремским манастирима. Позивајући се на Правила светих отаца, наредио је да сви монаси морају да предају своју имовину манастиру. У посебној оркужници потом је истакао да из осопштине произилазе многа зла и саблазни, да се верници гнушају стања у манастирима, да се монаси баве трвином и задужују да би финансирали радове на својој земљи, а затим им се због дугова суди пред жупанијским и магистратским судовима. Наредба је изазвала отпор и побуну. Старешине манастира су организовале састанке без одобрења митрополита, због чега су неки били и кажњени. Отпор монаха и нередовно стање трајали су више од годину дана и о томе је јуна 1754. године расправљао Архијерејски синод. У окружници послатој после заседања Синода, митрополит је поново позвао монахе да своју имовину предају манастирима, с поруком: „И вјса обшча имејте, ничтоже по особ держашче, ниже да услышим между вами моје и товје, но всја обшча всјех вас да будет“.²⁷⁷

---

²⁷⁶ Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год.*, 111, 132-133, 315, 380.

²⁷⁷ Д. Руварац, *Кад је и како постало општежитије у фрушкогорским манастирима*, Српски Сион XIV (1904), 703-705, 717-718; Исти, *Протоколон дјел в духовном судеј испитуемих и судимих и прочијх којекакових, на заповјед них високо-преосвјашченства Г. Г. Архиепископа и Митрополита нашего Г. Павла Ненадовића, зде у двору карловачком у епархији Сремској в њекоих мјестех дјеланих и совершаемих и зде во овом протоколе записивати се начинајушчих от љета 1751. месеца Декемврија 13. дне. Јакоже посељудујет*, Српски Сион XIV (1904), 400; Т. Остојић, *Циркулари митрополита Павла Ненадовића*, 185, 186; Исти, *Доситеј Обрадовић у Хопову. Студија из културне и књижевне историје*, Нови Сад 1907, 41-57. Због побуне и противљења наредби о успостављању општежитија одмах су *арештовани* архимандрити крушедолски Никифор Радосављевић, хоповски Захарија Миливојевић и раковачки Никанор Јовановић. Забраном свештенодејства на шест година кажњени су

После велике визитације и успостављања општежитија манастири су били под строжом контролом и митрополитови изасланици су их чешће посећивали. Најчешће је манастире обилазио шишатовачки архимандрит Вићентије, понекад и више пута годишње. Сваки пут је испитивао братство да ли се прдржава Правила и проверавао стање имовине у односу на раније инвентаре.²⁷⁸ Манастири су од 1753. године почели да воде протоколе постриженика и умрлих монаха, затим протоколе сабора братстава и чували су све инвентаре.²⁷⁹

Дисциплински спорови међу монасима најпре су решавани у самом манастиру, па је на сабору братства расправљано о разним преступима, недоличном понашању монаха, свађама, пијанству. У манастиру Крушедол најчешће казне за „неуредно понашање“, „бруталну аферу“ изазвану пијанством, „дерзнованије и упорство и злија изреченија“, биле су батине, по 6, 12, 20 *ударенј жезлом* или штапом. У манастирском протоколу забележене су су туче монаха, гађање камењем и циглама, псовања мајке, оца, игумана, владике и разни други преступи због којих је сабор братства судио монасима. Тешки случајеви нарушавања дисциплине изношени су пред конзисторију, која је судила и у свим споровима до којих је долазило ван манастира. Тако је конзисторија пресуђивала у процесима везаним за скитњу, односно напуштање манастира без дозволе, и посебно за инциденте до којих је тада долазило, затим за дугове монаха према световним лицима или обрнуто, злоупотребе приликом прикупљања милостиње за манастир, као и о манастирским драгоценостима и имовини која је често нестајала у периоду између две визитације.²⁸⁰

Укидање манастира

Веће интересовање државе за српске манастире појавило се под утицајем заседања Угарског сабора 1764/65. године. Тада су преставници Краљевине Хрватске

игумани врднички Стефан Зорановић, бешеновачки Дионисије Николић и јазачки Атанасије Станисављевић. Сви су помиловани на заседању Архијерејског синода 1754. године.

²⁷⁸ С. Петковић, *Манастир Крушедол од 1754. - 1774. год*, Српски Сион XVI (1906), 168-169.

²⁷⁹ Т. Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 12-15.

²⁸⁰ Д. Руварац, *Протоколон*, 335, 338, 505; Исти, *Једна пресуда конзисторијална од 1750. године*, Српски Сион XVI (1906), 536-537; С. Петковић, *Манастир Крушедол*, 203-205, 216.

на Дијети захтевали да се, у складу са 46. законским чланом из 1741. године, српским манастирима на Фрушкој гори, који су били у саставу Сремске жупаније, као и манастиру Ораховица у Пожешкој жупанији, одузме сва имовина и преда на управу жупанијама. Тражили су да нико не сме да се замонаши без одобрења жупаније или феудалног господара, као и да се манастирима забрани *прошња*, односно прикупљање милостиње. На Дијети су се чули и захтеви да се монасима забрани вршење парохијалне службе.²⁸¹

Илирска дворска депутација је, пре било какве одлуке о захтевима сталеза, желела да стекне увид у право стање манастира Карловачке митрополије и зато је од митрополита Павла Ненадовића тражила попис манастира и монаха у свим епархијама. Депутација вероватно није била задовољна добијеним подацима, јер је скоро сваке године понављала своје захтеве. Према сведочењу епископа Јована Георгијевића, током 1768. године манастири у Вршачкој епархији пописани су два пута, најпре по захтеву Илирске дворске депутације, а затим и по захтеву Банко-депутације, неке врсте Министарства финансија. Епископ Јован је (20) 31. јула 1768. године послао митрополиту Павлу списак манастира, на основу кога се види да је у Вршачкој епархији било шест манастира са укупно 16 монаха.²⁸²

У то време у Хабзбуршкој монархији постављени су основни правци реформе манастира, која је 1769. године почела у Миланском војводству. Модел је постојао и трбало га је прилагодити другачијим околностима православних манастира. С једне стране требало је претворити манастире у заједнице способне да се издржавају од сопствених прихода, које неће бити финансијски терет за царске поданике, а с друге, ојачати манастирску дисциплину и увести чвршћу контролу живота и рада монаха.

Предстојећа реформа манастира најављена је на Народно-црквеном сабору 1769 године. Комесар генерал гроф Хадик представио је посланицима бројне наредбе и резолуције које је припремила Илирска дворска депутација. Између осталог,

---

²⁸¹ Р. Грујић, *Грађа за историју Пакраког владичанства*, 139-141; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 177.

²⁸² АСАНУК, МП, „А“, 1768/111. Према списку епископа Јована Георгијевића то су били манастири Златица са пет монаха, Месић са четири, Шемљуг са три, Средиште са два, и манастири Кусић и Бајзаш у којима је живео по један монах.

наређено је да искушеник не сме да се замонаши пре навршених 25 година живота. Доста полемике изазвала је забрана старе праксе према којој се свешеници удовци приморавају на одлазак у манастире. Архиепископу и епископима царица је забранила да узимају од манастира новац или „натуралије, то јест у вину беломе, црномме, шећеру, вермету и тропфен вермету и ракији“. Најављен је и нови попис манастира, према формулару који је припремила Илirsка дворска депутација. Комесар је најавио да се траже сви подаци о покретној и непокретној имовини, годишњим приходима, монасима, колико их је и када највише било, колико их је сада, да би, како је објаснио, царица *матерински промотрила* у каквом су стању манастири.²⁸³

По завршетку Сабора Илirsка депутација упутила је 10. октобра 1769. године новом митрополиту Јовану Георгијевићу наређење да се у року од шест месеци напишу сви манастири и начини спецификација свих њихових дугова. У року од три месеца требало је извршити попис монаха. Самтрајући да се тај посао споро обавља, Депутација је 31. децембра пожуривала митрополита.²⁸⁴

У Регуламенту који је објављен септембра 1770. године, питање манастира само је дотакнуто и посвећена су му четири кратка параграфа. У тексту је наглашено да убудуће могу опстати само они православни манастири који су основани са знањем и одобрењем владара и који имају привилегију. Та одредба могла је да буде у вези са ранијим покушајима оснивања нових, односно наводног обнављања манастира који нису ни постојали, какав је пример покушаја оснивања манастира Дејановац у Славонији.²⁸⁵ Укинута су све дажбине у новцу и натури које су манастири давали епископима и наређено је да нико, ни под каквим изговорима, не сме узети ни најмањи приход од манастира. Старешине манастира морају да буду постављани према заслугама и без икакве наплате. Једна од наредби Регулемента односила се на укидање манастира Стари Јазак. У тексту је наглашено да су, после пресељења монаха у нови манастир Јазак, у Старом остале три калуђерице.

---

²⁸³ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/82; Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769*, 163-164, 177.

²⁸⁴ АСАНУК, МП, „“, 1769/253, 1769/300.

²⁸⁵ Више о томе видети у: Ј. Илић, „Црква звана манастир“ *Дејановац и питање школовања православне деце у Градишкој регименти половином 18. века*, Зборник МСИ 88 (2013), 27-34.

Митрополит је молио да манастир остане активан уз обећање да ће га издржавати од својих прихода. Владар је, међутим, изричит у томе да су се поменуте калуђерице окупиле, односно основале заједницу, без одобрења државних власти, и да се, према томе, тај манастир не сматра правим, односно стварним. Стога, остаје на снази ранија одлука о укидању манастира (Стари) Јазак, с тим да се ни наследник садашњег митрополита не може обавезати да издржава калуђерице. На другом месту, у делу текста који се односио на парохијално свештенство, наведено је и то да нико не може отићи у манастир и постати искушеник пре навршене 18. године живота.²⁸⁶

Иако је Регуламентом било наређено укидање само женског манастира Стари Јазак, док други нису поменути, било је јасно да се припрема реорганизација и да ће се многи манастири наћи под ударом државних власти. Већ средином септембра 1770. године, према свему судећи, владика бачки обратио се Коморском савету Бачког дистрикта тражећи да се утврди тачан посед и права манастира Бођани.²⁸⁷ Крајем новембра 1770. године Банатска администрација обратила се конзисторији Вршачке епархије са питањем колико је манастира у тој епархији са привилегијама, а колико без.²⁸⁸

Митрополит и епископи покушавали су, изгледа у последњем тренутку, да припреме поједине манастире на оно што ће се догодити. О томе сведочи један непотписани документи из марта 1771. године у коме су наведене примедбе о неким манастирима. Тако је, у примедби за манастир Гомирје забележено да мора боље да обрађује своју земљу и да од тога живи, као и да више не сме да држи *виртсхауз*, крчму. Крчме су морали да затворе и манастири Војловица, Ковиљ и Фенек. Предложено је да се затвори манастир Обеда, филијала Фенека, као и манастир Бршљанац (Кутина) који има само једног калуђера. Највише простора у овом документу посвећено је манастирима у Банату, што је, нема сумње, било у директној вези са новом организацијом банатске границе која је трајала у то време. Због малог броја монаха, проблема са земљом, као и близине три манастира који се налазе на пола сата хода један од другог, предвиђено је спајање Бајзаша и Златице са

---

²⁸⁶ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 543, 549-550.

²⁸⁷ АСАНУК, МП,,Б^с, 1770/5.

²⁸⁸ АСАНУК, МП,,Б^с, 1770/3.

манастиром Кусић. У манастрима Златица и Бајзаш живео је по један монах, и они су имали озбиљан проблем недостатка земље зато што су се налазили „у сред земље милитарских сел“ и „не могу се лако грунтом снадбети“. Манастир Кусић, у коме су била четири калуђера, налазио се „преко реке Нере и от краине одељен“ и имао је довољно земље за издржавање шест калуђера. Неименовани аутор документа оставио је отворено питање шта ће бити са манастирским црквама и зградама после укидања Златице и Бајзаша. Као озбиљан проблем појавило се то што многи манастири у Банату нису имали потврду, односно писани доказ о оснивању и непокретностима, који су тражиле државне власти. Позивали су се на предање да им је *во временах деспотов* дата земља за издржавање.²⁸⁹

После објављивања регуламента Илирска дворска депутација је наставила да прикупља податке о манастирима и захтева нове и нове пописе. Један од тих пописа извршен је почетком 1771. године и митрополит Јован је током јуна сва документа послао у Беч. Међутим, Депутација је и даље била незадовољна, сматрајући да стање српских манастира није тачно и јасно описано, те је упорно тражила нове податке.²⁹⁰ Током 1772. године, Илирска депутација обратила се за помоћ Дворском ратном савету и те године извршен је нови попис у присуству војних лица. Извештаје о монасима и манастирској имовини овога пута састављали су подофицири и официри.²⁹¹ На основу тих извештаја Илирска дворска депутација донела је одлуку о томе који манастир треба да буде укинут. У јесен 1772. године извршено је раније најављено укидање банатских манастира. Митрополит Јован успео је да спаси манастир Златицу, који је требало да буде укинут. Према том манастиру митрополит је показао посебну пажњу, будући да га је обновио у време док је био вршачки епископ. Зато су у манастир Златицу пресељени монаси и покретна имовина

---

²⁸⁹ АСАНУК, МП, „Б“, 1771/3.

²⁹⁰ Извештаји о манастирима у Банату објављени су у: Р. М. Грујић, *Прилози историји срп. банатских манастира у другој половини XVIII века*, Сремски Карловци 1906, 26-51.

²⁹¹ АСАНУК. МП, „Б“, 1772/8-13. Извештај о манастиру Гомирје саставио потпоручник Прелан, о манастиру Лепавина мајор фон Едер, о манастиру Фенек натпоручник Клебек, о манастиру Ковиљ натпоручник Стнисављевић, о манастиру Војловица натпоручник племенити Динкер, о манастирима Кусић, Златица и Бајзаш натпоручник барон Сечујац.

укинутих манастира Бајзаш и Кусић.²⁹² До тада је укинут и манастир Бршљанац (Кутина) у Пакрачкој епархији.²⁹³

План манастирске реформе изнет пред Архијерејски синод 1774. године и требало је да се епископи само формално изјасне о предлозима, које у суштини нису могли много да промене. Прво, требало је успоставити сталну контролу манастира, те је од епископа захтевано да их чешће визитирају, уз обавезну сагласност световних власти. Уведена је обавеза писања извештаја о визитацији које су, затим упућивани митрополиту. На основу тих докумената, митрополит је требало да састави годишњи извештај о манастирима Карловачке митрополије и да га пошаље у Беч. Илirsка дворска депутација је наредила да се повуку у манастире сви они монаси који обављају парохијалну службу и у суштини живе у парохијама, иако је Синод сматрао да су они корисни у малим селима која не испуњавају услове да би имала сопственог парохијалног свештеника. Епископима је саопштено да ће манастири, према имовинском стању и броју монаха, бити разврстани у две категорије на основу којих ће бити бирани старешине. Од Синода је даље захтевано да спроведе јачу контролу прихода и расхода манастира, као и манастирске економије. Прочитана је забрана прикупљања милостиње, а Синод је молио да се то право остави манастирима Гомирје и Лепавина. Комесар је саопштио епископима да морају да раде више на подизању нивоа знања и учености монаха, и пренео захтев владара да сваки манастир мора имати библиотеку са свим потребним књигама. Синоду је предочено да је неопходно да се саставе и монашка правила.²⁹⁴

Током заседања Синода изнет је план редукције броја манастира. Комесар генерал Матезен тражио је да се неодложно спроведе одлука о укидању женског манастира Стари Јазак, објављена у Регуламенту. Захтевао је да се поруше келије, затвори капела, а три преостале калуђерице разместе при неким парохијалним

---

²⁹² Р. М. Грујић, *Прилози историји срп. банатских манастира*, 10-11.

²⁹³ Манастир Бршљанац није могао да докаже право власништва над земљом коју је уживао јер је изгубио диплому којом је принц Хилдсбургаузен 1745. године, у време регулације Крајине потврдио манастирске поседе. То су искористиле војне власти и одузеле манастирску земљу. У време редукције манастира Бршљанац није имао сопствене поседе и у њему је живео један калуђер (Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, 259-267).

²⁹⁴ А. Г, *Извод из синодске расправе*, 49-50; Fr. Vaniček, *Specialgeschichte der Militargrnze*, II, 548-552.

црквама. Тада су саопштене и одлуке Илирске дворске депутације о судбини других манастира. Мање манастире, који не могу сами да се издржавају требало је укинути, односно формално спојити с већим у који би се преселило братство и где би била пренета покретна имовина из укинутог манастира. У Вршачкој епархији било је предвиђено спајање манастира Средиште са Месићем. Поменуто је и укидање манастира Кусић и Бајзаш, и њихово спајање са Златицом, које је извршено две године раније. У Пакрачкој епархији манастир Дреновац требало је спојити са Ораховицом, а манастир Света Ана са Пакром. За Горњокарловачку епархију поменуто је већ спроведено укидање манастира Бршљанац (Кутина) и његово припајање Лепавини. У Сремској епархији требало је укинути филијалне манастире и припојити их матичним, односно „die Filialen ihren Mutterhäusern zurückgeben“ како је објашњено. Тако је, манастир Обеду требало спојити са Фенеком, Ново Хопово са Старим, Петковицу са Шишатовцем, Реметско са Беочином, Ђипшу са Кувеждином. Као што је поменуто, у манастире који остају требало је да буду пресељени монаси, пренета покретна имовина и припао би им део земљишних поседа укинутих манастира. Није објашњено о ком је *еквиваленту*, односно делу земље реч, што је касније стварало проблеме, посебно са локалним војним властима. Илирска депутација је захтевала да се здања укинутих манастира, која нису неопходна, као келије и помоћне зграде, поруше, да се манастирске капеле затворе или претворе у парохијлане цркве. На Синоду је прочитан и списак манастира који ће остати активни. Тај списак је касније објављен као посебна резолуција од 6. марта 1775. године. Реч је о манастирима Крушедол, Ремета, Хопово, Врдник, Јазак (Нови), Бешеново, Шишатовцац, Кувеждин, Прибина Глава, Беочин, Раковац и Фенек у Сремској епархији. У Вршачкој епархији то су били манастири Месић и Златица, у Темишварској епархији Бездин, Свети Ђурађ и Војловица, у Арадској епархији Ходош. Манастири Комоговина и Гомирје требало је да остану активни у Горњокарловачкој епархији, Ораховица, Пакра и Лепавина у Пакрачкој епархији, Ковиљ и Бођани у Бачкој епархији, и манастир Грабовац у Будимској епархији.

Синоду је препуштена одлука о судибини манастира Гргетег у Сремској и манастира Ковин у Будимској епархији, и он је сматрао да их не треба укидати.²⁹⁵

Током априла и маја 1776. године у Бечу је под председништвом грофа Колера заседала посебна комисија састављена од чланова Дворског ратног савета, Дворске коморе и Илирске дворске депутације. У присуству митрополита Вићентија Јовановића, разматрала је извештај барона Матезена о банатским манастирима и разрађивала последње финесе манастирске реформе. Тада се, између осталог, чуло да Марија Терезија не одобрава продају манастирске земље и да ће сваки манастир који остане активан задржати своју непокретну имовину. Одлучила је да се више не истражује по ком основу манастири поседују земљу и сви они који остану активни треба да добију нове царске потврде о имовинским правима. Манастири у Банату, у случају инкорпорације Баната Краљевини Угарској, добиће посебне повеле којим ће им бити гарантовани земљишни поседи. Расправљано је и о манастирским шумама, рибњацима, о прњаворцима као манастирским поданицима и њиховим обавезама.²⁹⁶

Комисија је дефинисала и услове које манастир мора испунити да би могао да остане активан. Пре свега, манастир мора да има онолико земље, тј. ораница, ливада, пашњака, винограда, воћњака, шума, колико је потребно за издржавање монаха. Прописано је да то буде најмање 40 јутара земље по монаху. Предложено је да се укину манастири који не могу да издржавају осам калуђера, односно они који имају мање од 320 јутара земље. Митрополит Вићентије био је против тог решења. Истакао је да постоји велика разлика у квалитету и површини земље коју поседују манастири у равници и они који се налазе по шумама и брдима. Према томе, многи манастири у брдима морали би да буду укинута јер немају 320 јутара земље, нити могу да је обезбеде. Поред тога, приход од земље разликује се од области до области, јер на њега утиче и начин обраде земље. Митрополит је навео пример Баната, где је у употреби тропољни систем обраде земље, и истакао да од укупне површине ораница, само трећина сваке године доноси плодове, односно приходе. Поставио је и питање

²⁹⁵ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 762; А. Г, *Извод из синодске расправе*, 50; Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићентија*, 148; Fr. Vaniček, *Specialgeschichte der Militargrnze*, II, 548-549.

²⁹⁶ Р. М. Грујић, *Прилози историји срп. банатских манастира*, 13-14.

како ће бити рачунате и уједначене различите мере за површину, на пример мотике винограда или косци ливаде, према једном јутру плодне оранице. Гроф Колер није желео да улази у полемику са митрополитом и одговорио је да се тренутно разматрају манастири у Банату, који су у равници, и да ће бити донета резолуција, према којој ће само за њих важити услов од најмање 40 јутара земље по монаху. Према томе, банатски манастири који немају 320 јутара земље биће укинута. Колер је уверавао митрополита Вићетнија да ће се се са манастирима у другим крајевима поступати другачије и да ће то питање бити решавано у договору с њим.²⁹⁷

Поред питања манастирске земље, комисија је разматрала и услове уласка у манастирска братства и инсистирала на томе да нико пре навршене 24 године живота не може доћи у манастир, да мора провести бар једну годину у искушеништву и тек са навршених 25 година може да се замонаши. Као доказ да испуњава услове, кандидат мора понети потврду од парохијалног свештеника када је рођен и крштен. Разматран је и начин избора старешина, контроле манастирских финансија, разговарано је о визитацијама, и другом.²⁹⁸

Архијерејски синод је, у јесен 1776. године разматрао одредбе о манастирима у предлогу новог Регуламента. Највише времена било је посвећено начину избора старешина. Тада је дошло до размимоилажења у ставовима митрополита и епископа око питања ко има право да именује старешину у достојанству архимандрита и, на инсистирање комесара, одлука је препуштена владару. Синод је одредио да се архимандрити поставе у манастирима Крушедол, Хопово, Шишатово, Раковац, Бездин, Ковиљ, Ораховица, Лепавина, Ходош, Златица, Грабово и Гомирје. У предлогу новог закон писало је да сваки манастир мора да има два настојатеља, а Синод је предложио да се уз архимандрита не поставља игуман. Будући да су оба звања доживотна, између архимандрита и игумана могло би да дође до *размирица* и *неприлика* и зато су епископи сматрали да, као другог настојатеља, треба именовати намесника, који би се мењао сваке године. На Синоду је поновљена је и ранија молба владару се манастирима Гомирје и Лепавина дозволи прикупљање милостиње.

---

²⁹⁷ Р. М. Грујић, *Прилози историји срп. банатских манастира*, 15, 17-19.

²⁹⁸ Исто, 16-17.

Комесар је изнео царски захтев да се у року од два месеца изврши нови попис манастира.²⁹⁹

Део текста о српским манастирима у новом Регуламенту, објављеном јануара 1777. године, био је обимнији него у претходном закону. Регуламентом је озакоњена одлука комисије о реорганизацији манастира из 1776. године, према којој у хабзбуршким наследним земљама може да се одржи само онај православни манастир који приходима од земље може да храни осам монаха, укључујући и старешину, и може да подмири све њихове потребе. Наређено је и да сваки манастир мора да има двојицу старешина и да ће, на предлог митрополита и епископа, царица одлучити у којим ће манастирима први старешина бити архимандрит, а у којима игуман. Решено је и питање избора архимандрита, кога бира митрополит између три кандидата, које предлаже епископ у чијој је епархији манастир. Прописан је начин избора старешина, трајање њихове управе, дужности везане за финансије и економију, као и одржавање реда у манастиру. Монасима је забрањено обављање парохијалне службе и прикупљање милостиње, осим у посебним случајевима и то уз дозволу владара. Епископима је забрањено да узимају од манастира новац или натуралије под било којим изговором. Забрањено је приморавање, односно *гоњење* свештеника удоваца да се повуку у манастире, као и обнављање манастира без одобрења државних власти. Најављене су и честе контроле световних власти кроз визитације и објављивање посебне наредбе којом ће бити регулисано питање манастирског поседа.³⁰⁰

Скоро истовремено са објављивањем Регуламента, јануара 1777. године, Марија Терезија обавестила је митрополита Вићентија да је потврдила одлуку комисије из 1776. године о томе да сваки манастир мора имати 40 јутара земље по монаху, као и одлуку о томе које манастире треба укинути, јер не испуњавају тај услов. Према тој одлуци, манастир Парош у Темишварској епархији требало је да буде испражњен и да монаси пређу у Бездин или Сент Ђурађ, а манастир Шемљуг у

---

²⁹⁹ А. Г. Радња *Архијерејског Синода 1776*, 359-360, 599.

³⁰⁰ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 705-710.

Вршачкој епархији требало је припојити Месићу. Због побуне у Вршцу и немира у народу, укидање банатских манастира одложено је до јуна 1778. године.³⁰¹

Крајем пролећа 1777. године почеле су активности око укидања манастира Дреновац у Пакрачкој епархији. Епископ Атанасије Живковић обавештавао је митрополита о пописима манастира Дреновац и Ораховица, у који је требало да пређу дреновачки калуђери. Проблем с пресељењем је настао, између осталог, и због тога што није извршена царска наредба из 1775. године према којој је требало начинити план грунта манастира Ораховица.³⁰²

Октобра 1777. године митрополиту Вићентију послата је царска наредба о укидању манастира Комоговина у Горњокарловачкој епархији. То је био једини манастир на простору Банске крајине и према првобитном плану требало је да остане активан. Он, међутим, није испуњавао ни један од постављених услова. У манастиру Комоговина живела су четири монаха и имао је само 132 јутра земље. Одлуком о укидању било је предвиђено да се монаси раселе у друге манастире, да војне власти преузму непокретну имовину, да се обрадива земља процени, исплате дугови, и за остатак изда државна обвезница у корист манастира Гомирје. Сва покретна имовина требало је да буде продата и новац подељен на четири манастира у која је требало да пређу комоговински монаси. Одлука о укидању манастира, а посебно намера војних власти да манастирску зграду претворе у стан за официре, изазвала је немир и узбуну у народу. Епископ Петар Петровић је, према сопственом признању, једва извукао живу главу. Ипак, пред римокатолички Божић, 24. децембра 1777. године, војне власти избациле су монахе из манастира, а сав посао око поделе и продаје манастирске имовине био је завршен до краја фебруара 1778. године.³⁰³

Иако је било предвиђено да Синод одлучи о судбини манастира Ковин и Гргетег, током 1777. године издате су царске наредбе о њиховом укидању. Ковински

---

³⁰¹ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 10; Р. М. Грујић, *Прилози историји срп. банатских манастира*, 21-22.

³⁰² АСАНУК, МП, „А“, 1777/165; МП, „Б“, 1777/103.

³⁰³ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 10-16; М. Грујић, *Прилози историји срп. банатских манастира*, 23; Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, 306, 309-310.

монаси и манастирска покретна имовина пресељени су у манастир Грабовац, а непокретну имовину преузела је Дворска комора.³⁰⁴

Митрополит Вићентије није се мирио са наредбом о укидању манастира Гргетег, будући да је он имао другачији статус од осталих манастира. Манастир Гргетег с поседима, селом Нерадин и пустаром Банковци, даровао је цар Леополд I 1691. године јенопољском епископу Исаји Ђаковићу. Границе манастирског поседа утврђене су Карафином реамбулацијом 1702. године. После избора за архиепископа, Исаја Ђаковић идејствовао је царску одлуку да манастир Гргетег, Нерадин и Банковци постану митрополитски посед. Сваки нови архиепископ добијао је царску диплому којом је то потврђивано. Проблем је настао због тога што су државне власти посматрале Нерадин и Банковце као митрополитски, а не манастирски посед. Манастир, стога, није имао довољно земље за издржавање братства и наређено је његово укидање. Митрополит Вићентије је одбијао да спроведе царску наредбу изјављујући да ће сам издржавати гргетешке монахе. Међутим, 13. фебруара 1777. године из Беча је стигла наредба да калуђери морају да се раселе у друге манастире до почетка маја.³⁰⁵

Манастирска реформа била је један од узрока побуне православног становништва прво у Бачкој, затим и у Вршачкој епархији. Бројним писмима митрополиту и епископима, локалне заједнице тражиле су повлачење одлука о укидању манастира и молиле да се већ укинути манастири обнове. Тако су се Срби из Вуковара и Будима жалили због укидања манастира Гргетег, Старо Хопово, Стари Јазак, Реметица, Петковица и Ђипша, чији су калуђери растерани. У тим манастирима молило се и за Двор и царева и земаљску господу, а „сада различни скотови стоје и безчасте престоле и олтаре Божије“, писали су они.³⁰⁶

Већини протестних обраћања било је заједничко веровање да су манастири штитили околно становништво и њихову имовину, а да је укидање манастира

---

³⁰⁴ Д. Руварац, *Ковинци за манастир Ковин*, Српски Сион XV (1905), 362.

³⁰⁵ Д. Руварац, *Српске привилегије и правце од 1690-1748*, Српски Сион XVII (1907), 440, 500; Д. Кашић, *Манастир Гргетег у XVIII веку /у:/ Манастир Гргетег. Прилози монографији*, Нови Сад 1990, 41-44, 61.

³⁰⁶ Г. Витковић, *Споменици*, III, 393; А. Драгосављевић, *Старински рукописи*, 91-92; Р. Михаиловић, *Из прошлости Вуковара*, 60.

изазвало Божји гнев. Ковинци су, на пример, истицали да се у манастиру Ковин налазила чудотворна икона која је исцељивала и штитила их.³⁰⁷ У једној молби митрополиту Вићентију, из децембра 1777. године, кнез Аврам Ракић и становници села Јазак сликовито су описали свој однос према укинутом женском манастиру Стари Јазак. У манастиру су 30 година живеле калуђерице и служена је Божја служба. Крај манастирског грунта засађени су и сеоски виногради, „и никада лед небивао“, тврдили су они. Отакад је манастир пуст и затворен, „за ова три лета лед нам винограде побије попуштенијем и жалбом Матере Божије“. Молили су становници Јаска митрополита да се стара црква манастирска отвори, да се у њој обнови служба и слави Мати Божија, и да се ту за царево моле Богу.³⁰⁸

На реформу манастира реаговао је и митрополит Вићентије. У жалби из фебруара 1778. године митрополит је, цитирајући делове текста Привилегије из 1691. године, нагласио да су манастири 80 година живели слободно. Сада је дошло до великих промена које и свештенству и народу тешко падају. Критиковао је предложени начин избора манастирских старешина и упутио на разлике у тексту Регулamenta и недавно издатих Монашких правила. Молио је да се манастирима Гомирје и Лепавина остави право прикупљања милостиње. Протестовао је против укидања манастира Комоговина, које није било предвиђено планом Илирске дворске депутације представљеним на заседању Синода 1774/75. године, као и манастира Гргетег и Ковин, који су укинута без одобрења Синода. Приметио је да се правила о уређењу манастира стално мењају. Митрополит је критиковао и услов према коме манастир мора имати 40 јутара земље по монаху, и то једну трећину у ораницама, и најмање осам монаха да би могао да остане активан. Поновио је, али и проширио, разлоге против тих услова, које је изнео на састанку царске комисије у Бечу 1776. године: да нису сви манастири у равници и да немају сви исти удео ораница у свом поседу, нити исти квалитет земље. Сматрао је да услов не треба да буде површина земље по одређеним *сортама*, већ да ли та земља обезбеђује довољан приход да манастир може да издржава монахе. Митрополит је, даље, протестовао против

---

³⁰⁷ Д. Руварац, *Ковинци за манастир Ковин*, 362-363.

³⁰⁸ АСАНУК, МП, „Б“, 1777/94.

одредаба о зидању и поправци манастирских зграда и цркава, о одузимању парохија појединим манастирима, о монашким правилима и праву световних власти да визитирају манастире.³⁰⁹

Већину митрополитових жалби Марија Терезија је одбила априла 1778. године. Позивала се на одлуке Архијерејског синода и истицала да је он дао сагласност. Да би донекле умирила митрополита, царица је обећала да ће одлука о укидању манастира Комоговина бити преиспитана, иако је предаја земљишта војним власима и продаја покретне имовине већ била завршена.³¹⁰

Државне власти су препустиле митрополиту решавање неких мањих проблема, који су се појавили због укидања манастира. Тако је, Архиепископска конзисторија на заседањима крајем августа 1778. године решавала питања отворена укидањем манастира Дреновац и његовим припајањем манастиру Ораховица. Проучивши документацију, односно *акта громадна* која је пакрачки епископ Атанасије Живковић предао Конзисторији, одлучено је да парохија манастира Дреновац припадне манастиру Ораховица. Конзисторија, међутим, није умела прецизно да одговори епископу на питање који ће део земљишног поседа манастира Дреновац припасти Ораховици. Уопштено је одговорено да ће то бити земља која је у суседству, вероватно најближа манастиру Ораховица.³¹¹

Деклараторија из 1779. године донела је неколико измена у односу на претходне законе. Изричито је наведено да до даљег престаје редукација манастира и њихово уређење према претходном закону. Та одлука, иако је изгледала као нека врста уступка митрополиту и народу, није имала велики значај, будући да су до тада већ били укинута планирани манастири. Закон је задржао већину чланова из Регуламента, као што је забрана приморавања свештеника удоваца да се повуку у манастире, забрана прикупљања милостиње, световне визитације манастира,

---

³⁰⁹ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 760-766; Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићентија*, 144-151, 176; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 12-14.

³¹⁰ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 777-779; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 15; Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, 312.

³¹¹ В. Красић, *Опис манастира Ораховица*, 70-71.

контрола прихода и расхода. Знатно је скраћен део текста о избору старешине, а лишавање чина и достојанства старешине препуштено је конзисторији.³¹²

Велика упорност митрополита Вићентија исплатила се и довела је до поновног успостављања манастира Гргетег. Царска одлука донета је јуна 1778. године и потврђена је Деклараторијом. Законом је било регулисано да су село Нерадин и пустара Банковци манастирски посед и од њиховог прихода треба да се издржава братство. Будући да је обновом манастира митрополит изгубио своје приходе, Марија Терезија му је одобрила 5.000 форинти годишње из државне касе. Наглашено је и да обнова манастира Гргетег не значи да ће бити обновљени и други укинута манастири.³¹³

Као што је Марија Терезија објавила Деклараторијом, после 1779. године није било новог таласа укидања манастира. Једна од последица реформе манастира у Карловачкој митрополији било је знатно смањење њиховог броја. Од 42, колико их је било пре реформе, остало је 26 активних манастира. Укидање појединих манастира било је само потврда стања на терену и у том светлу треба посматрати затварање филијалних сремских манастира Обеда, Петковица, Старо Хопово и Реметска, у којима није живео нити један монах. Међутим, применом одлуке Двора о укидању филијалних манастира, страдала је, на пример, Ђипша, иако је у том манастиру 1753. године живело више мохана него у матичном манастиру Кужеждин. Од 18 мушких манастира, у Срему је остало 13. Истовремено је смањен и број монаха.

---

³¹² J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 821-826; J. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 143-144; Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменита документа*, 111-112.

³¹³ Д. Кашић, *Манастир Гргетег у XVIII веку*, 61-62.

Табела I: Број манастира и монаха у Сремској епархији током друге половине 18. века.³¹⁴

Сремска епархија	Број манастира	Број монаха
1753.	18	198
1771. ³¹⁵	18	152
1787.	13	132
1791.	13	115

Монашка правила

Како је јачао притисак државе на Српску цркву и убрзавана реформа манастира, тако је постајало све јасније да постоји и потреба да се посебним актом, новим правилима регулише живот монаха, односно дисциплина у манастирима на подручју Карловачке митрополије. Регулмент из 1770. године није се бавио питањем дисциплине и, према свему судећи, састављање монашких правила било је препуштено митрополиту. Митрополит Јован Георгијевић је октобра 1770. године упутио окружницу старешинама и братствима фрушкогорских манастира о, како је навео, неправилностима које су биле последица небриге и лењости. Опоменуо их је да се придржавају црквених правила, воде рачуна о унутрашњем и спољашњем *домостроителству* и манастирском реду. Упутио их је како да се владају приликом обележавања одређених празника.³¹⁶

Међутим, време је пролазило, митрополит Јован је умро маја 1773. године, а монашка правила, која су захтевале државне власти, нису била написана. Илirsка дворска депутација је, стога, одлучила да се умеша. Током 1774. године, гроф Колер тражио је од цензора Атанасија Димитријевића Секереша да састави монашка правила. Секереш није саставио правила, већ основна начела у 10 тачака, на латинском језику. Тај текст је преко генерала барона Матезена достављен

³¹⁴ Табела је начињена на основу: Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753*, Ср. Карловци, 1903, 14-19, 41-50, 73-78, 97-101, 105-111, 132-141, 168-173, 187-191, 202-207, 221-235, 260-272, 314-323, 351-360, 379-390, 416-421 Исти, *Стање Српско-православних манастира 1787-1791*, 90-94; Исти, *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, Архив III (1913), 97-129.

³¹⁵ У попису нема података за манастире Ремета и Гргетег.

³¹⁶ АСАНУК, МП, „Б“, 1770/17.

епископима на заседању Архијерејског синода, септембра 1774. године. На једној од седница поновљен је захтев владара да се напишу правила и епископима је дат Секерешов текст основних начела.³¹⁷ Синод се сложио с тим да су дисциплинске норме за манастире нужне и да треба израдити опширан текст на основу постојећих правила св. Василија. Одлучено је да се одмах прионе на посао, јер је за писање тог *опширног дела* потребно најмање пет или шест месеци. На следећем састанку, односно заседању Синода, требало је да се епископи изјасне о предлогу правила, која би потом била послата владару на одобрење.³¹⁸

Опширно дело није било завршено ни до 1776. године. Стога је на седници посебне дворске комисије задужене за реорганизацију манастира од 25. априла 1776. године, предложено да митрополит Вићентије састави монашка правила. Митрополит је сматрао да посебна правила за српске манастире нису ни потребна, будући да се све норме монашког и манастирског живота и рада налазе у Типику. Комисија је закључила да би на основу Типика требало саставити правила, која ће митрополит прегледати и допунити. Тада се испоставило да је једини примерак Типика, који је постојао у Бечу, митрополит дао цензору Атанасију још 1774. године. Комисија је, стога, одлучила да састављање монашких правила треба поверити Димитријевићу, који ће текст доставити митрополиту, а Архијерејски синод ће унети исправке и допуне.³¹⁹

Намеће се питање зашто је митрополит Вићентије Јовановић одбио да пише Монашка правила. Одговор можемо тражити у догађајима из 1776. године. Митрополит се током те године налазио у незавидном положају и био је суочен са чврстом намером државних власти да реформу Српске цркве у Монархији заврши што пре. Трајала је реорганизација парохијалне мреже и појавио се велики број прекобројних свештеника, укидани су манастири, пресељавани калуђери и имовина из једних у друге манастире, трајала је школска реформа, реформа календара и водила се борба за повлачење Регуламента. Притиснут агресивним и ауторитативним наступом владара, као и бројним проблемима за које у том тренутку није имао

³¹⁷ М. Костић, *Доситејев пријатељ и саветник Секереш*, 34.

³¹⁸ А. Г, *Извод из синодске расправе*, 49; Fr. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II, 550.

³¹⁹ Р. М. Грујић, *Прилози историји срп. банатских манастира*, 12-13, 14-15.

решење, митрополит, према свему судећи, није имао снаге да се прихвати још и састављања монашких правила. То је био озбиљан посао који је захтевао пуну пажњу и време, које митрополит није имао. Према замисли грофа Колера, правила је требало саставити до наредног заседања Синода, односно до септембра 1776. године.

С друге стране, Вићентије Јовановић у том тренутку није имао разлога да сумња у особу којој је препустио састављање монашких правила. Иако је Атанасије Димитријевић Секереш био избор грофа Колера, он је био изузетно цењен међу Србима. Био је један од најобразованијих људи свога времена, парохијални свештеник при капели Св. Георгија у Бечу, који је због своје учености и познавања теологије, филозофије и великог броја страних језика, добио државну службу цензора. И сам митрополит га је ценио „због његових нарочитих способности“ и 1775. године понудио му је чин архимандрита у неком од фрушкогорских манастира, као и место члана Архиепископске конзисторије³²⁰. Поред тога, митрополит је, према сопственом сведочењу, још 1774. године сарађивао са Секерешом око монашких правила. Иако није био задовољан Димитријевићевим основним начелима монашке дисциплине, није имао разлога да сумња у то да ће монашка правила бити, у најмању руку, коректно написана. Стога је избор Секереша изгледао као добро решење.

Међутим, маја 1776. године нико није могао да претпостави да је на помолу још један проблем. Наизглед изненада и без претходне најаве, Атанасије Димитријевић Секереш напустио је православну и 15. јуна 1776. године прихватио римокатоличку веру. То је изазвало бурну реакцију међу православним свештенством и он је, како је то приметио Мита Костић, постао најомраженија личност у српском друштву. Када се касније прочуло да је Монашка правила за српске манастире саставио прекрштени католик, она су била унапред осуђена.³²¹

Архијерејски синод је на заседању 1776. године био приморан да прихвати многа наметнута решења, међу њима и Монашка правила. Већ на петој седници, од (28. септембра) 9. септембра, комесар гроф Јанковић од Дарувара, упозорио је епископе да пожуре с *израдом* правила, која морају да буду готова до краја заседања.

---

³²⁰ М. Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи*, 54.

³²¹ Исто, 55.

Та *израда* правила у суштини је подразумевала формално прихватање и одобрење већ спремног текста. Било је потребно само то да се у записник унесе да Синод прихвата правила, или да се Синод слаже са њима. Синод је ипак покушавао бар да достави комесару своје примедбе. Зато је на једној од наредних седница, на пожуривање комесара, одговорено да је позвано неколико настојатеља фрушкогорских манастира с којима епископи желе да се посаветују о монашким правилима. У записнику са седнице одржане (11) 22. новембра, кратко је наведено да је Синод предао комесару предлог дисциплинских правила за православне манастире, с примедбама шта треба исправити или допунити, као и предговор правилима на латинском језику. Пред крај заседања, 28. децембра, стигао је и одговор из Беча према коме је Марија Терезија одобрила *по Синоду састављена* монашка дисциплинска правила. Можемо само замислити колико је било ироније у изразима „превишњег задовољства и допадања над израдом тих дисциплинских правила“, које је у име Марије Терезије Синоду пренео гроф Јанковић.³²²

По добијању формалне сагласности Синода, гроф Колер је предложио царици да потврди Монашка правила и обавестио је да штампање треба да кошта 500 форинти, а то ће бити плаћено из народног фонда. Марија Терезија је потврдила нова правила већ 28. новембра 1776. године и она су одмах послата у Курцбекову штампарију.³²³

Правила монашескаја или *Regulae monasticae* штампана су двојезично на рускословенском и латинском језику. Објављена су крајем јануара 1777. године под именом митрополита Вићенитија Јовановића Видака и Архијерејског Синода. Била су то једина правила за српске манастире и монахе која је Српској православној цркви наметнула држава и која су састављена у Бечу. Уједно била су то и најобимнија правила настала у 18. веку.

У уводном делу текста наведено је да су на основу канона Васељенских сабора и *богоносних* отаца састављана многобројна монашка правила, којима је регулисан како унутрашњи живот у манастирима, тако и однос монаха према

---

³²² А. Г, *Радња Архијерејског Синода 1776*, 252, 360, 455, 630, 632.

³²³ М. Костић, *Гроф Колер*, 121.

спољном свету. Сваки монах је, „в целом и здравом разумје“, пред Богом и Црквом положио обете, односно завете и обећао да ће живети, радити и владати се на одређени начин. Правила су садржавала опширне делове текста из Правила св. Василија, која регулишу како треба да изгледа и да се понаша добар монах. Он треба, између осталог, да буде спокојан, смиран, умерен, пред старијима покоран, „многo разумети, мало же глагољати, не многословити, не склону бити ка смјеху, но стидом и чесностију украшати сја, имјети очеса к земљи преклона, дух же возвишен к небеси“, наглашено је. Међутим, у уводном тексту тврдило се да су многи, без страха од Бога, погазили своје завете и окренули их на игру. Уместо вере, у срцу им је невера, уместо братске љубави завист и злоба, уместо смирености гордост и надменост, уместо врлина хиљаде порока. Због таквих страда цео монашки ред, а монасима се ругају и вређају их не само припадници других вера већ и њихови једноверни. Због тога су архиепископ и епископи окупљени у Синоду објединили „у једно тело“ правила монашког живота *богоносних отаца*, под којима се, нема сумње, подразумевају Пахомије велики, Василије велики и Теодор Студит.³²⁴

Монашка правила из 1777. године подељена су на три целине, са укупно 35 поглавља. Прва целина, од седам поглавља, прописивала је услове за ступање у монаштво. Поред искрене жеље и слободне воље, Правила прописују да онај ко жели да ступи у манастир мора имати навршене 24 године живота. Кандидат мора имати *довољно* образовања, и уколико то манастирска потреба захтева, да буде вичан неком занату, на пример, *художеству* или *рукодјелију*. Правила доносе и новину: сваки кандидат мора донети писану потврду световних власти о годинама старости и карактеру, односно својој нарави, а од учитеља потврду о образовању. Сви подаци о кандидату морају да буду унети у *нарочиту* манастирску књигу, а оригиналне потврде биће му враћене. Манастирима је строго забрањено да приме искушеника без знања надлежног епископа, посебно за *дарованија*, односно за новац и поклоне ма какве врсте, и у случају када не могу да издржавају новог члана заједнице из сопствених прихода, као што је то прописано државним законом, односно Регуламентом. Правила су предвиђала да искушеништво траје три године, као што

---

³²⁴ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 575-582.

канони прописују, после чега се приступало обреду пострига и давању монашких завета. У овом делу текста описано је давање завета послушности, сиромаштва, чистоте или уздржљивости, као и обећања сталности у манастиру и подвижништву.³²⁵

Друга, најобимнија целина, бави се свим сегментима унутрашњег живота и уређења манастира. Подељена је на два дела. Први део од осам поглавља посвећен је животу и раду монаха. Будући да сав монашки живот треба да се одвија у оквиру манастира, у Правилима су наведене активности монаха од јутарњег буђења до вечери и одласка на починак. Описано је како треба да изгледа дан у манастиру, када се врше богослужења зими, лети, у време постова и празника. Описане су дужности које обављају поједини монаси, као монах-будилник, дежурни, односно чредни монах, духовник, проповедник. Описи послова су, на неким местима, толико детаљни, да је, на пример, наведено да монах-будилник, по првом гласу звона, обилази келије и „врата тихо и умерено ударајет“, а пробуђени монах не сме да *злослови*, већ мора радосно и весело да устане и крене на јутарњу молитву. У овом делу Правила прецизиране су и обавезе монаха који обављају парохијалну службу и наглашено је да они морају да уредно воде протоколе венчаних, крштених и умрлих, као и парохијални свештеници, а парохијални приход да предају игуману.³²⁶

Монашка правила из 1777. године поклањају посебну пажњу образовању монаха, и томе су посвећене пета и шеста глава првог дела друге целине. По завршетку јутарње молитве и појања, монах треба да се посвети читању *божествених* књига, и тако да проведе читав дан, уколико нема друге дужности у манастиру. Осим богослужбених, монаси морају да читају и друге корисне књиге, које су извори мудрости. Наведене су области којима треба да посвете посебну пажњу. То су: логика, метафизика и математика, етика, физика, теологија, историја, херменеутика, егзегеза и кратко је обашњена њихова корист за ум и расуђивање. Пошто су књиге из поменутих области углавном писане на латинском или грчком језику, упућују се монаси да уче те језике, као и немачки језик, не само због читања

---

³²⁵ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 581-592.

³²⁶ Исто, 591-602.

књига, него и због обављања разних послова у спољном свету. Правила препоручују да манастири купују књиге од својих прихода и да раде на томе да створе „себе богатују књиг сокровиштницу“, односно библиотеку из које би сваки монах могао да узме потребну књигу. Испушеницима и старим монасима остављено је на вољу да ли ће се посветити овом богоугодном делу, док је за остале монахе учење постало обавеза. Време за учење, његово трајање и периоди када је учење обавезно, тачно је наведено. Монаси, поред тога, треба да се посвете и подучавању деце својих прњавораца и служитеља. Децу треба учити читању, писању, као и основама хришћанске вере. Ова одредба Правила у директној је вези са владајућим ставом о римокатоличким манастирима у Хабзбуршкој монархији, према коме манастир може опстати, односно избећи укидање, уколико, између осталог, обавља и неку делатност корисну за државу и друштво, као што је, подучавање деце и омладине или брига о болеснима. Монашка правила препоручују да монаси, поред здравља духа, треба да брину и о здрављу свог тела. Зато им се саветује да се баве неким физичким пословима који им доликују, као што је рад у башти или винограду.³²⁷

Други део друге целине Монашких правила посвећен је унутрашњем уређењу манастира и састоји се од 17 поглавља. Ту су детаљно наведена права и дужности старешина архимандрита, игумана, настојатеља. Правила, даље, прописују колико најмање монаха у одређеном чину треба да буде у манастирима и начин на који добијају чинове. Између осталог, прецизира се да нико не може бити рукоположен у чин презвитера пре него што навши 30 година живота, и да је за рукололожење у први чин (чтеца) потребно „в писанијих и наукама искуство“. У посебном поглављу Правила се баве питањима уласка у манастир и одређују ко и када може да уђе и које су дужности *дверника*, као и ко може да буде гост, под којим условима. Наглашено је да мирски свештеници и монаси других манастира морају да имају писану препоруку да би могли да преноће у манастиру у који су дошли. Доста простора у тексту посвећено је обеду, односно изгледу трпезарије, постављању стола, дужностима трпезара, количини и врстама хране и пића које се припремају у одређеним периодима или околностима, понашању монаха. Правила регулишу и уједначавају

---

³²⁷ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 601-611.

начин одевања монаха и понављају раније прописе да одећа мора да буде црне *плачевне* боје. Предвиђено је и како треба да изгледају монашке келије, чиме да буду опремљене, како и када се чисте, крече и уопште одржавају. Занимљиво је да се саветује монасима да имају и неку врсту радног стола, довољно великог да на њему може да се чита и пише. Описане су и дужности служитеља: трпезара, подрумара, грејатеља, куvara, од којих подрумар и кувар могу бити световна лица. Правила предвиђају да сваки епископ мора да обиђе манастире у својој епархији најмање једном годишње, и том приликом саслуша све што мучи братство. Последње поглавље ове целине посвећено је бризи о болесној браћи.³²⁸

Трећа целина, од три поглавља, посвећена је *всходу*, односно изласку из манастира, који је могао да буде само због смрти монаха, преласка у други манастир и одрицања од чина. До танчина је прописан сваки корак који у случају смрти монаха треба предузети и предвиђено је да се, према наведеном обрасцу, сви подаци о умрлом монаху упишу у посебну манастирску књигу. Монаси нису смели својеволјно да прелазе у други манастир, а посебну дозволу морао је да има чак и онај монах који би био изабран за старешину неког другог манастира. Правила признају једино здравствене разлоге као ваљане за промену манастира и њих је морао да испита епископ пре но што одобри прелазак. Свако напуштање манастира без дозволе је кажњавано. Трећи и последњи признати начин за излазак из манастира био је одрицање од чина. Само је искушеник који није примио постриг имао право да слободно напусти манастир. Прописани су поступци у случајевима самоволјног напуштања, односно *бегања* из манастира оних који нису и који јесу рукоположени, и предвиђено је шта треба радити у таквим ситуацијама. Тек ако рукоположени монах трећи пут покуша да побегне, одузима му се чин и терају га из манастира. Монашким правилима је као прилог додат део о казнама, односно *епитимијама*.³²⁹

Илирска дворска депутација је током марта 1777. године послала митрополиту Вићентију Јовановићу 400 примерака одштампаних Монашких правила, са

---

³²⁸ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 611-649.

³²⁹ Исто, 649-665.

упутством како да их раздели.³³⁰ Крајем јула, пакрачки епископ Атанасије Живковић потврдио је митрополиту да је примио 50 примерака и да их је разделио онако како му је саветовано, између осталих, конзисторијалним светницима, манастирима, и протопрезвитерима.³³¹

Српско свештенство било је навикло на то да сва правила, не само монашка, све наредбе и званична документа која стижу од митрополита носе његов печат и потпис. Монашка правила била су штампана и на раздељеним примерцима није било потписа и печата митрополита, јер за тим није било ни потребе. Међутим, то је био први сигнал свештенству да нешто није у реду. После увида у текст нових Правила, који им се нимало није допао и, поред тога, није био потврђен печатом и потписом митрополита, манастири су, један по један, почели да враћају своје примерке у Карловце, уз образложење да их не примају и не прихватају.³³²

Илирска дворска депутација покушала је да сакрије ко је аутор Правила, али је тај податак откривен јавности још током заседања Архијерејског синода 1776/77. године. Иако су Правила објављена под именом митрополита Вићентија Јовановића Видака, као главни кривац за *претеране* захтеве и чврсту манастирску дисциплину означен је управо Атанасије Димитријевић Секереш. Ширене су вести да су Монашка правила у суштини преписана правила неког унијатског или римокатоличког манастира и да им је, између осталог, циљ да одвоје монахе од народа. Због тога је као један од аргумента против Правила често навођено и то да су унијатска. Посебан одијум изазивале су одредбе о учењу и образовању монаха. Можемо само замислити колико је неуким и слабо образованим монасима страшно звучала препорука Правила о свакодневном вишечасовном учењу латинског и грчког језика, као и наредба о обучавању у областима чије називе већина није умела ни да изговори.

У протестима српских општина због увођења разних новина, значајно место имао је и захтев да се повуку Монашка правила. Та *изнова састављена* правила својом *оштроћом* не привлаче већ растерују људе из манастира, који ће убрзо остати

---

³³⁰ АСАНУК, МП, „А“, 1777/58.

³³¹ АСАНУК, МП, „А“, 1777/165.

³³² М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 8.

пусти, наглашавали су Срби из Вуковара и Будима. Критиковали су забрану прикупљања милостиње истичући да је по српским селима сада сакупљају фрањевци. Срби из Вуковара су посебно истакли да период искушеништва од три године сувише дуг.³³³

Када се Монашка правила из 1777. године упореде са Правилима митрополита Вићентија Јовановића из 1733. године, већ на први погледа се види да су обимнија, детаљнија и да ништа не препуштају случају. Мислило се на све, од тога шта треба да буде постављено на трпезаријском столу током обеда, до тога када се мењају и перу постелина и одећа. Приметна је разлика у томе што су у међувремену неке делатности забрањене или ограничене, као прошња, односно прикупљање милостиње. Највећа разлика је ипак била у истицању обавезе монаха да свакодневно уче. Највише времена у току дана требало је да проводе у молитвама и учењу.

Жалбом царици из фебруара 1778. године, митрополит Видак је, између осталог тражио и повлачење Монашких правила која су, парадоксално, носила његово име. Истакао је да то чини због тога што нису поштоване Привилегије, према којима је архијерејима признато право да сами доносе законе и уредбе који се односе на Српску цркву. Држава је Регуламент и Правила само изнела пред епископе и приморала их да то прихвате и да се према њима владају. Народ и свештенство су, како је митрополит навео, разумели да је Монашка правила саставио унијата, да је двор на заседању Синода представио написан текст, а да је Синод само саставио уводни део. То је изазивало велико узнемирење, али и неповерење према митрополиту и епископима. Митрополит Вићентије је нагласио да су манастири вратили примерке правила који су им послати и, тиме, у суштини, одбили да их прихвате. Поред тога, неке одредбе штампаног текста умногоме се разликују у односу на предлог Правила представљен Синоду. Стога је, митрополит тражио од владара да повуче Монашка правила и да право уређења манастирске дисциплине

---

³³³ Г. Витковић, *Споменици*, III, 393, 395; А. Драгосављевић, *Старински рукописи*, 89, 90, 91; Р. Михаиловић, *Из прошлости Вуковара*, 58, 59, 60.

остави архиепископу, епископима и конзисторији, којима по Привилегијама и припада.³³⁴

Побуне у Новом Саду и Вршцу и комешања у народу, према свему судећи, утицала су на то да Марија Терезија априла 1778. године, повуче Монашка правила. Иако у тексту њеног одговора митрополиту није дикретно наређено повлачење Правила, било је јасно да се неће инсистирати на њиховој примени. Царица је истакла да се уређење манастирске дисциплине поверава вишем свештенству, а то је било оно што је митрополит и тражио. Та одлука поновљена је и у Деклараторији из 1779. године, којом је брига о дисциплини и унутрашњем животу у манастирима остављена архијерејима, који ће „по дужности свог звања“, доносити и уредбе о реду у манастирима и дужностима калуђера.³³⁵

Митрополит Вићентије је октобра 1778. године обавестио настојатеље манастира о повлачењу „оне дисциплине монашеске в типографији Курцбековој шчампане“. Правила јесу била састављена за монахе, али без њиховог учешћа и сагласности и, између осталог, зато су била неодржива. Митрополит није спорио потребу да се саставе општа манастирска правила, али је истакао да то треба да буде уз сагласност свих манастира из свих епархија Карловачке митрополије. Због тога је позвао настојатеље и представнике манастира да дођу на састанак на коме ће се заједнички написати монашка правила. Свако ко дође у Карловце, (16) 27. новембра 1778. године, мора имати писано пуномоћје „на сочиненеије правил монашеских“ које је потписало цело манастирско братство и које је оверено манастирским печатом. Тако ће манастирска братства знати да се састављају правила и имаће обавезу да их примењују. Састанак је, међутим, одложен, а у изворима нема трага о томе да је и одржан.³³⁶

У међувремену, почело је састављање нових монашких правила. Током јула и августа 1779. године, Јован Рајић писао је правила на захтев митрополита Вићентија.

---

³³⁴ . D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 761; Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићентија*, 145-146

³³⁵ Ј. И[гњатовић], *Деклараторијум*, 48; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 777, 824; Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 118, 144.

³³⁶ Д. Руварац, *Правила за калуђере митрополита Вићентија Јовановића Видака од 1777. и 1780*, Српски Сион XVII (1907), 403.

Та правила су представљена настојатељима манаситра, који су их прво примили и прихватили, а потом су „отверждена и уништена“.³³⁷

И сам митрополит Вићентије Видак саставио је неку врсту упутства настојатељима о одржавању манастирске дисциплине и објавио је у виду окружнице, из Даља (31. јануара) 11. фебруара 1780. године. У обимном уводу истакао је потребу постојања реда како „в грађанском сожителствије, но и в јерархији церковној“. Позвао је настојатеље да посмотре да ли се у манастирима одржава ред, да ли монаси живе на начин прописан канонима и по правилима његових претходника. Митрополит је приметио да се настојатељи не придржавају прописа и устава и да раде неке ствари на своју руку. Као пример, навео је редовну годишњу промену на дужностима служитеља која се у многим манастирима врши без знања и одобрења митрополита. Због свега наведеног, митрополит Вићентије Јовановић Видак је наредио: да се правила која су издали његови претходници, под чим се без сумње подразумевају Монашка правила митрополита Вићентија Јовановића из 1733. године, која је обновио и проширио митрополит Павле Ненадовиће 1753. године читају једном месечно пред целим братством, и према њима ће се управљати у свима унутрашњим и спољним питањима. Промена настојатеља и служитеља више не сме да се врши без нарочите наредбе митрополита. Због многобројних народних послова којим је оптерећен, митрополит је поверио Конзисторији да, када он не буде у резиденцији или у епархији, води не само епархијска дела већ и послове око *стројенија* манастира. У окружници митрополит је нагласио да је царским указом наређено да сваки манастир мора да шаље годишњи обрачун прихода и расхода надлежном епископу. За све време његове управе Митрополијом ни један манастир то није учинио и зато је наредио настојатељима да начине рачуне прихода и расхода својих манастира за сваку годину у периоду од 1775. до 1779, године. Сваки расход мора да буде потврђен *квитам*, јер ће о расходима за које манастири немају потврде расправљати конзисторија. Настојатељи, поред тога, имају обавезу да шаљу митрополиту тромесечне извештаје, а прошле 1779. године били су небрижни и позива их да пошаљу ваљане *репорте*. Наредио је, такође, да се поред читања

---

³³⁷ Д. Руварац, *Правила за калуђере митрополита Вићентија*, 403; Исти, *Правила за калуђере*, 11.

правила, редовно чита и његова окружница. Том приликом треба „соборно духом кроткости исправљати и в подчиненије и послушаније приводити“ све оно што се показало као лоше у животу и понашању монаха. Митрополит је напоменуо да монаси не смеју без нужде и потребе манастира да скитају по селима и варошима. Саветовао је настојатеље да благо, кротко исправљају лоше понашање и грешке својих монаха и да им пружају добре примере владања.³³⁸

Иако нова правила нису била написана, ништа није српечавало архиепископе да наставе да контролишу живот монаха. На то су их обавезивали и државни закони. Тако је митрополит Мојсије Путник већ 1781. године упутио шишатовачког архимандрита и члана Сремске конзисторије Гидеона Никитића и конзисторијалног нотара Марка Стефановића да обиђу све сремске манастире. Требало је да провере да ли се у свим манастирима спроводе наредбе његових претходника које се односе се на унутрашње и спољашње уређење и односе и манастирима, и да ли се сви монаси придржавају прописаних дужности. Архимандрит Гидеон и нотар Марко требало је да провере рачуне манастирских прихода и расхода за 1779. и 1780. годину, као и то да ли се новац од манастирских прихода чува на прописан начин, затим да провере манастирске *грунд* протоколе и парохијалне протокле о крштеним, венчаним и умрлим прњаворцима, да ли се води евиденција о служитељима, њиховим платама, времену службе и др. Између осталог, требало је и да именују духовника који ће исповедати прњаворце и магистра који ће подучавати њихову децу. Поред тога, митрополит је подсетио манастире да се оправке не могу предузимати без обавештења и одобрења конзисторије, да је забрањено ношење разнобојне одеће, да настојатељи морају редовно да визитирају монашке келије да би утврдили да ли монаси живе уредно и чисто. Све сукобе у манастирима треба решавати тихо, умно, исправљати све недостатке, живети према канонима, црквеним уставима и монашким правилима, подвукао је на крају митрополит.³³⁹

Укидање манастира, пресељење монаха и имовине, издата па повучена Монашка правила, утицали су, нема сумње, на то да се број калуђера у Карловачкој

---

³³⁸ Д. Руварац, *Правила за калуђере митрополита Вићентија*, 403-407.

³³⁹ Д. Руварац, *Правила за калуђере*, 11-12.

митрополији смањује како се ближио крај века. Пописи из последњих деценија 18. века потврђују тенденцију пада број монаха у целој Карловачкој митрополији. Од 253 монаха, колико их је живело у 26 манастира 1787. године, за само три године тај број је смањен за 20 монаха.³⁴⁰

Мали број монаха у појединим манастирима крајем 18. века, упућују на закључак да су државне власти одустале од примене прописа према коме братство мора да има најмање 8 чланова. Пет манастира Карловачке митрополије имало је 1787. године мање од осам калуђера. То су били манастири Прибина Глава (7 монаха), Ремета (7), Свети Ђурађ (6), Златица (4) и Војловица (3). У тој групи су се до 1791. године нашли манастири Крушедол (6) и Бездин (7).³⁴¹ Смањење броја монаха може се пратити на примеру манастира у Срему, за које постоје упоредни подаци.

---

³⁴⁰ Д. Руварац, *Стање Српско-православних манастира 1787-1791*, 90-99.

³⁴¹ Исто, 90-99.

Табела II: Бројност манастирских братстава у Срему током друге половине 18. века.³⁴²

Манастир	Број монаха			
	1753	1771.	1787.	1791.
Фенек	10	12	9	8
Обеда, филијала	-			
Врдник	12	13	10	8
Јазак	11	11	12	11
Бешеново	13	14	10	8
Шишатовач	13	11	11	9
Петковица, филијала	-			
Кувешдин	10	17	11	10
Ћипша, филијала	13			
Прибина Глава	9	12	7	7
Хопово Ново	26	19	12	11
Хопово Старо, филијала	-			
Крушедол	18	14	11	6
Ремета	17	?	12	11
Гргетег	15	?	12	11
Раковац	22	14	9	9
Беочин	9	15	11	11
Реметска, филијала	-			
Укупно	198	152	137	120

Манстриска реформа имала је и позитивне стране. Она је приморала јерархију да појача надзор над начином живота и рада монаха. Инсистирно је и на редовном читању и поштовању Монашких правила митрополита Вићентија Јовановић и Павла Ненадовића. Држава је приморала епископе да лично или преко конзисторија контролишу манастирску имовину и стање економије и финансија. У сваком тренутку знало се колики су приходи и расходи, колике су залихе манастира у вину, ракији, разним врстама жита, колико има коња, стоке, кошница и другог. Епископи су много чешће него раније визитирали манастире, а то су чиниле и световне власти.

³⁴² Табела је начињена на основу: Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753*, Ср. Карловци, 1903, 14-19, 41-50, 73-78, 97-101, 105-111, 132-141, 168-173, 187-191, 202-207, 221-235, 260-272, 314-323, 351-360, 379-390, 416-421; Исти, *Стање Српско-православних манастира 1787-1791.*, 90-94; Исти, *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, 97-129, С. Гавриловић, *Економика сремских манастира*, 33. Сви филијални манастири су укинута током реформе. У попису за 1771. године нема података за манастире Ремету и Гргетег.

2. ПРЕУРЕЂЕЊЕ МРЕЖЕ ПАРОХИЈА

Током црквене реформе у у Хабзбуршкој монархији извршено је и преуређење мреже парохија. Саветници Марије Терезије, пре свих канцелар гроф Кауниц, наглашавали су потребу да се побољша пасторална, односно бирга за вернике. Сматрали су да би то могло да се оствари повећањем броја парохија и парохијалних свештеника, жупника, којих је било мало у односу на монахе. Пре реформе је, на пример, у Аустријском надвојводству било око 6.500 жупника, наспрам скоро 11.000 монаха и монахиња. За остварење идеје о повећању броја жупника и парохија била су потребна финансијска средства и гроф Кауниц је још 1753. године предлагао оснивање посебног фонда. Та идеја је почела да се остварује кроз реформу манастира, коју је Марија Терезија извршила у Миланском војводству и Галицији. Имовина укинутих манастира употребљена је, између осталог, и за оснивање нових парохија и изградњу парохијалних домова. Монасима из укинутих манастира понуђено је да пређу у парохијалну службу. Реформа парохијалне мреже на подручју целе Монахије извршена је у време Јосифа II, према моделу који је поставила Марија Терезија. Према доступним подацима, у Хабзбуршкој монархији основано је преко 3.000 нових парохија, а број парохијалних свештеника повећан је за око 5.000.³⁴³

Реформа парохијалне мреже у Српској православној цркви започета је и завршена у време Марије Терезија. Будући да је у Карловачкој митрополији већ постојала разграната мрежа парохија, њено преуређење ишло је у обрнутом правцу у односу на реформу у Римокатоличкој цркви. Са становишта државних власти, преуређењем православне парохијалне мреже требало је првенствено постићи уједначавање величине парохија на целој територији Митрополије. Да би били задовољени прописани параметри, уједначавање је значило повећање величине већине парохија и, тиме, смањење њиховог укупног броја. Самим тим, тај процес одразио се и на смањење бројности активног парохијалног свештенства. Питање

---

³⁴³ F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 217; M. Maurer, *Kirche, Staat und Gesellschaft*, 41; D. Beales, *Enlightment and Reform*, 227, 240.

преуређења парохијалне мреже је, истовремено, залазило у патронатско право православних архијереја.³⁴⁴

Право постављања свештеника и оснивања парохија у Српској православној цркви припадало је православној јерархији и било је гарантовано Привилегијама цара Леополда I. У великом броју случајева, подстицај оснивању нових парохија и постављању свештеника давала су села, односно кнезови својим захтевима упућеним архијерејима. Архиепископ или надлежни епископ обично би такве захтеве уважили.³⁴⁵

Током прве половине 18. века величина православне парохије у Српској цркви није била одређена и разликовала се унутар једне епархије. На основу сачуваних пописа може се закључити да се, на пример, у Сремској епархији 1732. године, у највећем броју случајева, парохија подударала са насељем, у коме је постојала црква. Уколико у селу није било цркве, оно је било филијала неке парохије. Парохија није била везана за једног свештеника и у једној парохији могло је да их буде више. Рачунало се на то да свештеник служи при одређеној цркви и да је задужен за одређени број кућа, односно верника у парохији. У Сремској епархији је један парохијални свештеник 1732. године био задужен просечно за 43,5 кућа. Ипак су постојале разлике у величини парохија у истој епархији па је, рецимо, поп Тимотеј

---

³⁴⁴ *Ius patronatus ecclesiarum* било је једно од важнијих регалних права у римокатоличким земљама и односило се на владарево право постављања нижег и вишег свештенства. Владар је то право препуштао властелинима онда када се радило о постављању свештеника у црквама које су се налазиле на властелинском поседу, док је за себе задржао патронатско право у избору бискупа. Архиепископу Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији патронатско право било је признато Привилегијом цара Леополда I из 1690. године, у којој је наведено да он има *власт* да посвећује епископе, именује и поставља монахе и парохијалне свештенике, и подиже храмове у варошима и селима. Будући да је Привилегија била објављена у специфичним околностима, током Бечког рата и у време Велике сеобе, у Бечу је од почетка постојала намера да се касније, у погодном тренутку, на Православну цркву примени пракса која је постојала при постављању римокатоличких свештеника. Током друге половине 18. века појачан је притисак државних власти да одузму, или бар ограниче патронатско право српских архијереја. (J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb 1980, 457; J. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 92).

³⁴⁵ Д. Руварац, *О кауцијама за новоустановљена парохијска места у првој половини XVIII века у Карловачкој митрополији*, Богословски гласник XVIII/1-2 (1910), 50-56; Исти, *Историчне белешке*, Архив I (1911), 159; В. С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века*, Зборник о Србима у Хрватској 6 (2007), 84.

Поповић бринуо о верницима који су живели у 12 кућа у Товарнику, а поп Стефан Јовичић о верницима у 59 кућа у Чортановцима.³⁴⁶

Величина парохије разликовала се и у епархијама које су се налазиле у истој географској области. Тако је, према попису из 1749. године, у Вршачкој епархији једна парохија обухватала између једног и шест насеља, а један свештеник бринуо је просечно о 101,5 кућа. У великим парохијама служило је више свештеника, па их је тако у Вршцу, где је било 300 православних кућа, било шест. У Арадској епархији слика је била нешто другачија. Према попису из 1755. године свештеници су били задужени за просечно 46,4 куће, а парохија је обухватала једно или два насеља.³⁴⁷ Таквих разлика било је и у другим крајевима, на пример, у епархијама на простору Хрватске и Славоније.

Табела III: *Парохије и парохијално свештенство у Пакрачкој, Карловачко-сењској и Костајничко-зринопољској епархији 1755. године.*³⁴⁸

Епархија	Број кућа	Број насеља	Број парохија	Број свештеника
Пакрачка	5.255	286	56	73
Карловачко-сењска	5.495	59	57	112
Костајничко-зринопољска	6.100	73	72	142

У Карловачко-сењској и Костајничко-зринопољској епархији парохија се, углавном, подударала са величином насеља и у њој су обично служила два свештеника. Један свештеник је био задужен за просечно 49 кућа верника у Карловачко-сењској, и 43 куће у Костајничко-зринопољској епархији. У Пакрачкој

³⁴⁶ Д. Руварац, *Српска Митрополија карловачка*, 5-10.

³⁴⁷ Исто, 73-94, 101-111.

³⁴⁸ АСАНУК, МП„Б“, 1755/57, 1755/58, 1755/59. Из табеле су изостављени подаци о манастирским парохијама, будући да нам је намера да покажемо стање парохија и *мирског* парохијалног свештенства. Манастирске парохије, збележене су у попису из 1755. године: три парохије манастира Ораховица у Пакрачкој епархији, са 19 села и 347 кућа, као и парохија манастира Дреновац са шест села и 86 кућа. У Карловачко-сењској епархији забележена је парохија манастира Марча, са 4 села и 200 кућа, а у Костајничко-зринопољској епархији две парохије манастира Гомирје са укупно 6 села и 303 куће. Пописе три наведене епархије објавио је Димитрије Руварац у делу *Српска Митрополија карловачка око половине XVIII века* (Сремски Карловци 1902). У том издању поткрало се много грешака, тако да смо у табели користили искључиво податке из архивских докумената.

епархији стање је било знатно другачије. Било је парохија које су обухватале једно насеље (Капена, Кућанци, Подборје), као и парохија са 14 насеља (Бранешка парохија). У парохији је служило од једног до пет свештеника. Просечно, један свештеник бринуо је о 72 куће православних верника.

Интересовање за свештенички позив било је велико међу Србима и повећало се под утицајем државних и војних реформи Марије Терезије. За улазак у државне службе, као и за напредовање у војсци, било је потребно образовање. Постало је мање важно да ли је неко угледан члан заједнице или храбар војник од тога да ли има потребно знање, посебно немачког језика. Због непостојања уређеног система образовања у Карловачкој митрополији било је мало оних који су могли да одговоре новим захтевима. Тако је, у једној ревизионој листи официра Градишке регименте из 1757/58. године, уз име капетана Луке Клајића било забележено да се у свакој ситуацији истиче пред непријатељем и да добро обавља службу, али му је замерено то што није вичан читању и писању, и није предложен за унапређење. С друге стране, уз име натпоручника Теодора Лазаревића забележено је да говори и пише *илирски*, помало и немачки, да је храбар, па је стога предложен за унапређење.³⁴⁹ У таквим околностима свештенички позив пружао је извесну сигурност. Свештеници су, са својим породицама, били ослобођени неких државних пореза, војне службе и радних обавеза, и њихов позив је био мање ризичан од војничког.

Повећану заинтересованост за свештенички позив користили су поједини епископи, пре свих костајнички епископ Јосиф Стојановић. Излазили су у сусрет већини захтева за улазак у свештеничку службу, посебно кандидатима из традиционално свештеничких породица. То је епископима доносило знатне приходе, будући да су им свештеници плаћали таксу за рукоположење, обично у износу од три дуката, а у Костајничкој епархији чак 12 дуката. За синђелију, потврду да им је додељена одређена парохија, свештеници су издвајали између 40 и 140 форинти, у зависности од категорије парохије, тј. имућности верника, као и од прохтева епископа.³⁵⁰ Временом, прекомерно рукополагање у чин свештеника довело је до

---

³⁴⁹ Ј. Илић, "Црква звана манастир Дејановац", 38.

³⁵⁰ АСАНУК, МП, Б, 1769/66; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 54.

стварање категорије свештеника без парохије. Они су бивали рукоположени у чин презвитера, али нису имали парохијалну службу. Помагали су локалном пароху и чекали упражњену парохију, неки од њих и дуже од деценије. У највећем броју случајева то су били синови пароха који су, у неком тренутку, наслеђивали службу од оца.

Поред свештеника без парохије, у време митрополита Павла Ненадовића појавили су се и бројни капелани. У областима под војном управом, капелани су имали улогу војног свештеника, *фелдпатера* или *фелдкаплана* како су их називали, служили су при региментама и пратили војнике на ратиштима. Међутим, поједини епископи постављали су капелане и ван војне службе, дајући им улогу пароховог помоћника. Митрополит Павле био је против рукополагања капелана истичући да то није у складу са православним законом. Сматрао их је незаконитим пастирима и најамницима који служе све док то одговара парохијалном свештенику. У тој ситуацији, истицао је митрополит, парох је запостављао своју службу и велики део одговорности за парохијане преносио је на капелана. Проблем је представљало и то што државне власти нису препознавале капелане-помоћнике као законите свештенике и за њих није важило ослобађање од државних пореза које је било гарантовано Привилегијама. Свестан тог проблема, митрополит је, истина узалудно, тражио од епископа да рукополажу само парохијалне свештеника, а не капелане.³⁵¹

У Бечу се временом јавило мишљење да је православних свештеника превише у односу на број верника у Карловачкој митрополији. Уочено је да већини свештеника редовни приходи нису били довољни за достојан живот и сматрало се да би то могло да се промени смањењем њиховог броја. Поред тога, свештенство је, бар формално, било повлашћено у плаћању неких пореза и вршењу војничких обавеза, тако да би смањење његове бројности утицало на повећање броја пореских обвезника и војника. Овде не треба занемарити ни често истицане оптужбе на православне свештенике да непотребно *глобе* народ, који владар треба да заштити од претераног

---

³⁵¹ Ђ. Рајковић, *Митрополит Павао Ненадовић. Биографско-историјска слика*, Глас истине 1 (1884), 21.

финансијског исцрпљивања, што би се, у крајњем исходу, позитивно одразило на способност плаћања пореза, односно на државни буџет.³⁵²

Од доласка на власт Марије Терезије појачан је притисак на архиепископа да смањи број парохијалних свештеника. Такви захтеви праћени су покушајима државних власти да се архиепископу укине, или бар ограничи, право патроната, односно право рукополагања и постављања парохијалних свештеника. Из Беча се могло чути да би преузимањем права њиховог именовања владар постављао образоване, моралне и дужностима посвећене особе за свештенике. С тим проблемом суочио се митрополит Павле Ненадовић већ новембра 1750. године. У преписци са генералом Рудолфом Карлом грофом Гајсруком око намере команде Славонског генералата да, у име владара, присвоји право патроната над православним свештенством и парохијама, митрополит је доследно бранио своје право гарантовано Привилегијама. Истицао је да он, о тако важном питању, не може да одлучује сам, већ то мора да буде у договору са епископима, праћено одлукама Народно-црквеног сабора.³⁵³ Према свему судећи, тај покушај државних власти није уродио плодом, будући да је 1754. године од митрополита захтевано да он одреди број парохијалних свештеника у Славонском генералату, који касније не би требало повећавати. И тада је митрополит одговорио да о том питању треба да одлучује Народно-црквени сабор. Бранио је постојећи, наводно велики број свештеника објашњавајући колико их је потребно да би правилно вржили црквену службу.³⁵⁴ Митрополит Павле Ненадовић је сматрао да један свештеник треба да служи на 20 кућа верника.³⁵⁵

Број свештеника временом је растао, као, уосталом, и број становника. Те промене могу да се прате на примеру Сремске епархије, за коју је сачувано неколико пописа.

---

³⁵² Д. Руварац, *Српски народни Сабор одржан 1774*, 5; М. Костић, *Редуција парохијских свештеника у Карловачкој митрополији 1770*, Гласник ИД НС 5, св. 1 (1932), 91–92.

³⁵³ АСАНУК, МП, „Б“, 1750/128, 1750/141, 1750/162.

³⁵⁴ Митрополит Павле је објашњавао државним властима да су при сваком православном храму неопходна три свештеника и два ђакона, јер су свештеници ожењени и због тога сваке недеље морају да се мењају у служби. Литургију служи један свештеник са ђаконом, друга два свештеника поје на десној и левој страни, а други ђакон говори антифоне и почиње да пева каноне. Осим тога, истицао је митрополит, према православном закону за свештање масла потребно је седам свештеника, а не сме их бити мање од три (М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 56).

³⁵⁵ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка*, 18.

Табела IV: *Парохије и парохијално свештенство у Сремској епархији 1751-1766. године.*³⁵⁶

	Број кућа	Број насеља	Број парохија	Број свештеника
1751.	6.441	135	112	189
1756.	6.958	137	123	261
1766.	12.362	135	119	358

Током 15 година, обухваћених наведеним пописима, број српских кућа и број свештеника у Сремској епархији нису расли истим темпом. У периоду између 1751. и 1756. године, број кућа повећан је за осам процената, док је број свештеника повећан за, невероватних, 38 процената. Тако велики пораст броја свештеника, несразмеран порасту становништва, одразио се на њихову службу и на приходе. Године 1751. један свештеник био је задужен за просечно 34 куће верника, а пет година касније за 26,6 кућа. До великог скока у броју становника дошло је између 1756. и 1766. године. Тада је број кућа у Сремској епархији повећан за 77,6 процената, а број свештеника само за 27 процената. Године 1766. један свештеник служио је у, просечно, 34,5 кућа, и тиме је поново успостављен однос какав је био 1751. године.

Иако је митрополит Павле био против смањења број свештеника, било је јасно не може још дуго да опстане стање у коме велики број свештеника служи у малим парохијама. Сами свештеници често су се жалили на мале парохије и на мале приходе од којих не могу да живе и издржавају породице. Тако се, поп Тома Михаиловић (Јовановић), из Петровчића у Срему, обратио писмом митрополиту 1764. године. Објашњавао је да у насељу има свега 32 куће верника, да служе два

³⁵⁶ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка*, 13-34; К. Петровић, *Статистички подаци о Сремској епархији у 1750-51. години*, Зборник МС ДН 15 (1956), 84-104. Податке изнете у табели треба узети са резервом будући да су у пописима или приликом приређивања докумената, изостављени подаци о неколико насеља. Поред тога, у табелу нису унети подаци о Осјечком протопопијату. Тај протопопијат је до 1758. године био у саставу Пакрачке, а затим Сремске епархије. Будући да нам је намера била да пратимо промене на одређеној, заокруженој територији, изоставили смо податке о Осјечком протопопијату у коме је 1766. године било 17 насеља са 1.316 српских кућа, организованих у 12 парохија, у којима је служило 29 свештеника.

свештеника „а приход свештенически јест оскудно“. Молио је митрополита да им повећа парохију бар на 50 кућа.³⁵⁷

Питање реформе мреже православних парохија и смањења броја свештеника постало је актуелно у време заседања Угарског сабора, током 1764. и 1765. године. Међу тужбама Дијете на православног архиепископа и епископе могле су да се чују и оне о превеликом броју православних свештеника, који глобе народ и присвајају принадлежности које им не припадају. Представници Хрватске су током заседања Дијете изнели предлог да један свештеник служи на најмање 120 кућа православних верника. Дијета је тај захтев подржала, али је тражила да се православни парох поставља на 130 кућа верника.³⁵⁸

Током трајања Угарског сабора, Дворски ратни савет је 8. новембра 1764. године објавио тзв. Граничарски регуламент и подсетио је митрополита на раније донете наредбе према којима је било забрањено оснивање нових парохија на подручју Војне крајине.³⁵⁹

Неколико дана касније, митрополиту се 15. новембра 1764. године, у име Марије Терезије, обратила и Илирска дворска депутација, тражећи објашњење за неке оптужбе изнете на Дијети. Између осталог, Депутација је захтевала извештаје и пописе на основу којих би се могло тачно утврдити колико има парохијалних свештеника и у којим су местима, као и то колико су велике парохије у Карловачкој митрополији. Тражила је податке о међусобној удаљености оних насеља у којима служе парохијални свештеници. Депутацију је посебно занимало да ли се свештеници придржавају столарног свитка и колико сродника живи у кући са свештеником.³⁶⁰

Док су настајали планови за рефому, цар Јосиф II је у пролеће 1768. године пропутовао Банат, Срем и Славонију. У извештају с путовања, посебну пажњу посветио је проблему великог броја православних свештеника и изнео је запажања о

---

³⁵⁷ АСАНУК, МП, „Б“, 1764/145.

³⁵⁸ Р. М. Грбић, *Грађа за историју Пакрачког владичанства*, 141; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, 44; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба*, 176.

³⁵⁹ И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији Карловачкој из 1769*, Гласник ИД НС IV (1931), 47-49.

³⁶⁰ АСАНУК, МП, „Б“, 1764/9.

неким предлозима Илирске дворске депутације како решити тај проблем. Он је прихватио објашњења православне јерархије да у служењу литургије учествују три, односно најмање два свештеника, и сматрао је да се то не може занемарити. Број свештеника могао би да се смањи постепено, непосвећивањем нових и умирањем садашњих, активних. Јосиф II је објашњавао да није добра идеја Илирске депутације о премештању свештеника у другу, упражњену парохију, јер парох најчешће потиче из села у коме служи и прехрањује се од своје земље, коју сам обрађује. Он нема никакве посебне погодности од свог положаја, осим ослобађања од контрибуције, коју на други начин двоструко или троструко мора да плати свом епископу. Највећи приход свештеника требало би да је од стола, које они често злоупотребљавају јер наплаћују за своје услуге више него што је прописано, као и то што сељаци обрађују њихову земљу у виду добровољне работе. Због свега наведеног, сматрао је цар, није могуће приморати свештеника да напусти своју земљу и преселити га у друго село, где би морали да му дају неку другу земљу, која би била узета од неког другог сељака. Поред тога свештеници живе у сопственим сељачким (породичним) кућама, јер немају парохијални дом. Да би били решени проблеми са свештеницима требало би им обезбедити сигурну егзистенцију. Када би уместо земљишних поседа имали пристојне приходе, могли би да се посвете бризи за душе, подучавању деце и другим корисним пословима, а не би морали да брину само о томе како да прехране своје породице, закључио је Јосиф II.³⁶¹

Питање систематске реформе парохијалне мреже остало је отворено до Народно-црквеног сабора 1769. године и закона који су уследили. Већ на првој саборској седници, (25. априла) 6. маја 1769. године, објављена је царска наредба, према којој архијереји више не смеју да рукополажу нове свештенике и ђаконе, док се не изврше пописи епархија. Тада ће бити утврђен тачан број верника и према њему ће бити одређен број потребних свештеника. Истом наредбом саопштен је и план новог уређења парохија. У оним насељима, у којима нема више од 200 кућа православних верника, предвиђено је да буду распоређена два парохијална свештеника, а тамо где има више од 200 кућа могу бити распоређена три свештеника.

---

³⁶¹ А. Hegediš, *Josif II o svom putovanju u Banat*, 212, 216-217.

Ни митрополит ни епископи не смеју поставити већи број, тј. четвртог свештеника без знања и одобрења Илирске дворске депутације. Царском наредбом посебно је наглашено да у Војној крајини мора да остане број свештеника утврђен Регуламентом из 1764. године. Од епископа је тражено да, током заседања Сабора, доставе комесару пописе парохија и свештенства у својим епархијама. Комесар генерал Хадик је на седници (20. јуна) 1. јула, покренуо расправу о начину на који се постављају парохијални свештеници, њиховом знању и искуству. Он је, према царским инструкцијама, наводио Сабор да препусти владару коначну одлуку у именовану свештеника. Епископи су на то одмах одговорили: „Ми смо из, преже о сем говорених, овако разумели да 2 и 3 [свештеника] можемо без знанија Њих[овог] Велич[ества] приставити. А сад в преки тому зактева се да ни једнога без презентације приставити не можемо“. Они су схватили да би на тај начин изгубили право да самостално посвећују и рукополажу свештенике, које имају према Привилегијама, али и приходе које су остваривали на тај начин. Због снажног противљења и епископа и посланика, од тог захтева се одустало.³⁶²

На Сабору је постављено и питање уређења протопопијата, иако расправа о томе није била допуштена. Посланицима је само прочитана царска наредба од 12. априла 1769. године о утврђивању сталне величине протопрезвитерских округа са списком оних који се укидају и оних који остају на подручју Карловачке митрополије. Није, међутим, саопштено када ће протопопијати бити укинута, нити шта ће бити са прекобројним протама. Једино је за Осјечки протопопијат наведено у записнику да ће бити укинут „кад умрет садашњи осјечки протопоп“. То би могло да значи да ће се тако поступати и у другим случајевима.³⁶³

По завршетку Сабора комесар гроф Хадик послао је у Беч, уз свој извештај, и пописе епархија које је добио од епископа. У извештају је описао и неке догађаје који се не помињу у саборском записнику. Сам извештај показује да је комесар био добро упућен у проблем парохија и свештеника. Гроф Хадик је, прво, побијао наводе посланика да при свакој православној цркви морају да служе најмање два

---

³⁶² АСАНУК, МП, „Б“, 1769/66, 1769/82; Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769*, 157.

³⁶³ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/82.

свештеника. У извештају је објашњавао да се ничим не може доказати да Божја служба захтева два или три свештеника у цркви. Већи број свештеника потребан је само у два случаја: када је место велико и један свештеник објективно не може да обави све дужности и када у насељу постоји катедрална црква у којој се богослужење врши сваки дан. У поменутом извештају забележена је и расправа поводом пописа епархија које су доставили епископи. Гроф Хадик је приметио велико неслагање у подацима епископских пописа и пописа које су извршиле војне власти. Тако је, према попису генерал-команде у Карловачком генералату било 88 активних свештеника, док је епископ Данило Јакшић за исто подручје пријавио 97 свештеника са парохијом и 27 без парохије. Команда Вараждинског генералата пописала је 42 свештеника, а епископ је пријавио 60 са парохијом и 22 без парохије. Нису се слагали ни подаци за регimente Славонског генералата. Највише проблема било је око утврђивања стања у Банској крајини, чему нису могли да помогну ни војни ни црквени пописи, а епископ Јосиф Стојановић није знао ни број кућа нити број свештеника на том подручју. Уз помоћ посланика Банске крајине дошло се до податка да тамо има 69 пароха и 24 свештеника без парохија, а комесар је сматрао да не треба да их буде више од 50. Комесара је посебно збуњивало постојање категорије свештеника без парохије који, према његовом мишљењу нису били прави свештеници. Сматрао је да су они последица „егоистичке мајсторије“ епископа који су самовољно рукополагали превелики број свештеника ради повећања сопствених прихода. Нема сумње да је мислио, пре свих, на костајничког епископа Јосифа кога су и посланици из његове епархије оптуживали за такво понашање.³⁶⁴

Уједначавање величине парохија на простору Карловачке митрополије озакоњено је одредбама Регуламента 1770. године. Нова расподела парохија и смањење броја активних свештеника образложени су економским и финансијским разлозима. Између осталог, у тексту је наведено да је број свештеника порастао изнад сваке потребе и да је постао претња и онако ослабљеном пореском систему у земљи. У насељима има много свештеника, они више не могу да се издржавају од столарних прихода и, према томе, падају на терет народа. Тако је створена ситуација у којој

---

³⁶⁴ И. Зеремски, *Попис свештенства и народа*, 47-50.

сеоске заједнице, односно народ који плаћа државне порезе, истовремено мора да издржава свештенство које је ослобођено истих пореза. Осим тога, сеоским заједницама ограничава се коришћење њива, ливада и пашњака, будући да повећан број свештеничких породица, ослобођених пореза и већином имућних, гаји стоку и обрађује земљу. Такво стање је неодрживо, и стога владар доноси наредбе којима се оно мења. Са мањим изменама, тај уводни део понављан је и Регуламенту из 1777. године.

Према одлуци владара, један парохијални свештеник биће постављен у парохији која броји од 100 кућа, како у насељима под цивилном, тако и под војном управом. У оним местима у којима број кућа не прелази 200 биће постављена највише два, а у већим местима, с више кућа и верника, три свештеника. У веома великим насељима, у којима се Божја служба одржава у више цркава, може бити постављено више од три свештеника, са посебним одобрењем владара и Илирске дворске депутације. На подручју Војне крајине нови свештеник може бити постављен само са знањем генерал-команде и у присуству једног официра, а у супротном, он неће моћи да врши службу нити да ужива приходе. У Регуламенту је посебно наглашено да свештенике, који у Војној крајини буду остали без службе, треба пустити да *изумру* или их поставити на упражњене парохије. Проблем свештеника који ће тзв. нормирањем постати прекобројни, не сме да се решава повећањем броја, односно поделом утврђеног броја парохија, већ изумирањем, *durch Absterben*. Посебно је истакнуто да је, док год постоје прекобројни, епископима забрањено да рукополажу нове свештенике.³⁶⁵

Регуламентом је дато и објашњење због чега је редукован број протопопијата. Протопрезвитерски окрузи су, наводно, раније самовољно мењани и сада се трајно уређују. На тај начин, протама је олакшано да надгледају парохије и држе их у добром реду, као и да убиру своје приходе. Поставља се питање колико је протама стварно било лакше да надгледају знатно увећану, а негде и разуђену област. У посебном прилогу на крају текста наведен је списак протопопијата по епахијама, са назнаком који ће од њих у наредном периоду бити укинута и како ће бити

---

³⁶⁵ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 543-544.

распоређена њихова територија. Предвиђено је да од 91 протопопијата у Карловачкој митрополији остане 67. Следствено томе, и број протопрезвитера требало је смањити за 24. Једина епархија у којој тада није интервенисано била је Будимска и ту су још једно време остала три протопопијата Будимски, Сентандрејски и Мохачки.³⁶⁶

Приложени списак помало се разликују од оног прочитаног на Сабору 1769. године. Ипак, оба списка указују на тенденцију груписања у једном протопопијату насеља која су под војном или под цивилном управом. Тако је у Регуламенту, уз назив Жабалског протопопијата у Бачкој епархији забележено да ће обухватати сва насеља Шајкашког батаљона. То потврђује и реорганизација протопопијата у Пакрачкој епархији. Градишки, у српским изворима увек називан Новоградишки протопопијат, објединио је сва насеља Градишке регименте, која су се раније налазила у саставу три протопопијата. Постојала је намера да се и насеља Бродске регименте организују као посебан Ђаковачки протопопијат. Од тога се касније одустало због малог броја верника, будући да је област Бродска регимента била подељена између две епархије и да су на подучју Пакрачке биле само две парохије са око 200 српских кућа.³⁶⁷

Период после објављивања Регуламента, обележило је упоређивање и свођење података из разних пописа, понегде и спровођење нових, састављани су планови нове расподеле парохија и одређиван је број потребних и прекобројних свештеника.

---

³⁶⁶ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 540, 563-565. У Сремској епархији укинута су Осијечки и Сурчински протопопијат, а остали су Карловачки, Земунски, Купиновачки, Митровачки, Иришки, Нештински, Шидеки, Вуковарски и Даљски протопопијат. У Бачкој епархији укинута су Бајски и Футошки, а остали су Новосадски, Паланачки, Сомборски, Сегедински и Жабалски протопопијат. У Темишварској епархији укинута је осам протопопијата: Варијашки, Бечејски, Елемирски, Бокински, Гиладски, Жебељски, Вуковски, Судријашки, а остали су Темишварски, Чанадски, Кикиндски, Великобечкеречки, Панчевачки, Чаковачки, Хасијашки, Липовски и Фаџетски. У Вршачкој епархији укинута су Ферендијски и Варадијски протопопијат; остали су Вршачки, Карансебешки, Белоцрквански, Лугошки, Мехадијски, Васијевачки и Молдавски. У Арадској епархији укинута су Надлачки, Печански и Кишјеновски; остали су Арадски, Вилагошки, Сарандски, Бутијенски, Тотварадски, Борошјеновски, Великоварадски, Беленешки, Мезијадски, Папмезеуски, Пештешки, Белски, Лунски, и Халмађски протопопијат. У Карловачко-сењској епархији требало је укинута Тржићки, Перјасички и Стеничњачки протопопијат, а остали би Кирински, Плашки, Будачки, Лички, Коренички, Вилићки и Крбавски. У Костајничкој епархији предвиђено је укидање Дубичког, Грубишнопољског и Светојованског, а остали би Зринопољски, Костајнички, Глински, Северински, Плавшиначки и Гаревачки протопопијат. У Пакрачкој епархији предвиђено је укидање Бродског протопопијата, и остали би Забрдски, Боровски, Трештановачки, Брачевачки, Пакрачки и Градишки.

³⁶⁷ АСАНУК, МП, Б^с, 1769/82; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 564.

Водила се нека врста борбе између државних власти, које су намеравале да смање број активних свештеника, и епископа који су покушавали да их задрже што више. Највише проблема било је на подручју Крајина, где су се војне власти чврсто држале прописа и трудиле да, што је више могуће, искључе архијереје из целог процеса. У неким случајевима нова расподела вршена је без знања митрополита, од кога је касније само формално тражено мишљење и сагласност. На подручјима под цивилном управом епископи су, бар привидно, имали већу слободу у одлучивању. Коначни планови преуређења парохијалне мреже представљали су неку врсту компромиса, при коме су епископи били приморани на веће уступке.

Посебно ревносне у спровођењу прописа о величини парохија биле су војне власти. Примера ради, нова расподела парохија на подручју Карловачког генералата била је завршена већ до средине октобра 1772. године. Тада је генерал Венцел Матијас барон Клефелд послао Дворском ратном савету списак нових парохија и парохијалних свештеника који остају у служби. У пропратном писму је навео да је прерасподела парохија начињена на основу одредаба Регуламента из 1770. године и уз сагласност Алексија Гавриловића, који је администрирао тим делом Горњокарловачке епархије.³⁶⁸ Генерал Клефелд је истако да је током рада искрсло неколико проблема. Иако је приоритет био да парохије буду заокружене на 100 кућа, због околности и специфичности терена то није могло увек да се спроведе. У многим случајевима заокруживања територија парохија, остајало је 15 па и 20 кућа, од којих би могле да се формирају мале и слабе парохије. Да би се то избегло, неке парохије имаће више, а неке и мање од 100 кућа. Скренуо је пажњу Дворском ратном савету да, приликом разматрања очекиваних примедби због смањеног броја парохијалних свештеника, који предвиђа овај план, треба да се руководи одредбама Регуламента.

---

³⁶⁸ Постављање посебног администратора за један део Горњокарловачке епархије (Карловачки генералат, властелинство Стеничњак грофова Драшковића и мали део Банске крајине преко реке Купе) била је последица територијалних промена после укидања Костајничко-северинске епархије 1771. године. Банска крајина припојена је Карловачко-сењској епархији, која се од тада назива Горњокарловачком. Стари костајнички епископ Јосиф Стојановић именован је за првог горњокарловачког епископа. Међутим, због неповерења државних власти и лоших односа са верницима, власт и кретање били су му ограничени само на подручје Банске крајине. За други део Горњокарловачке епархије именован је администратор, монах манастира Врдник Алексије Гавриловић. Такво стање задржало се до избора Петра Петровића за горњокарловачког епископа 1774. године.

Списак парохија у Карловачком генералату је, преко Илирске дворске депутације, послат митрополиту Јовану Георгијевићу и тражено је његово мишљење.³⁶⁹

Илирска дворска депутација, која је надзирала реформу парохијалне мреже у Карловачкој митрополији, према свему судећи, није била задовољна плановима и извештајима који су јој стизали. Крајем јануара 1773. године митрополиту Јовану Георгијевићу упућен је један у низу захтева за новим подацима и плановима. Окружницом од (12) 23. фебруара 1773. године митрополит је обавестио епископе да Илирска депутација тражи описе епархија с детаљним подацима о парохијама и свештеницима, овога пута начињене према новим формуларима који су стигли из Беча. Депутација је захтевала да се у посебним рубрикама раздвоје свештеници који ће задржати службу у парохијама и они који ће због реформисања парохијалне мреже остати без службе. Будући да се очекивао велики број *излишних*, односно прекобројних свештеника, митрополит Јован је тражио од епископа да му пошаљу и своје предлоге о томе како би могао да се реши проблем свештеника који ће остати без службе.³⁷⁰

У међувремену, митрополит Јован је примио и план расподеле парохија у Карловачком генералату. О томе је (28. фебруара) 11. марта писао администратору Алексију Гавриловићу и већ у првој реченици навео да команда Карловачког генералата тврди како је поменуто „раздељеније парохијах“ учинила „с поразумевањем вашим“. Илирска дворска депутација га је обавестила да то није било само са знањем, већ и у присуству администратора. Митрополит је био изненађен тим подацима и оштро је прекорио Гавриловића зато што га ни он, ни епископ Јосиф Стојановић, нису нити једним „малим известијем“ обавестили о том подухвату. Тражио је од администратора да хитно састави детаљан опис дела епархије за који је надлежан. Захтевао је податке о томе „колико је у Генералији Карлштадској прежде тога сад на ново учињенаго раздељенија“ било парохија, која су села улазила у састав парохија и колико кућа има свако село, као и имена и податке о рукоположењу сваког свештеника који је служио. Митрополит је од Алексија Гавриловића захтевао

---

³⁶⁹ АСАНУК, МП, „А“, 1772/345.

³⁷⁰ АСАНУК, МП, „Б“, 1773/115.

и изјаву о томе да ли је генералкоманда начинила *раздељеније* са његовим и знањем епископа Јосифа, и уз сагласност тамошњег народа и парохијалних свештеника. Посебно га је занимало да ли су свештеници и народ здвољни новом поделом. Митрополиту Јовану је засметало то што су војне власти *неприкладно*, односно грубо делиле постојеће парохије. Много је насеља која су дељена на две, три па и четири парохије, писао је митрополит Јован. Он је сматрао да парохије не треба *расцепљивати* ако имају нешто мање или нешто више од 100 кућа.³⁷¹

Алексије Гавриловић је, крајем априла 1773. године послао тражену *спецификацију*, која је показивала стање пре нове расподеле коју је извршила команда, односно пре јесени 1772. године. Када упоредимо опис администратора Алексија и план расподеле парохија команде Карловачког генералата јасно је због чега је митрополит Јован Георгијевић био забринут. Иако поређење не може да се изврши за цело подручје којим је управљао администратор, могу да се упореде подаци за територију четири регименте Карловачког генералата.

На подручју Личке, Оточке, Огулинске и Слуњске регименте, према подацима које је прикупио администратор Алексије, године 1772. било је укупно 6.520 православних кућа. Оне су биле распоређене у 50 парохија, које су просечно бројале 130,4 куће. Просек се разликовао од регименте до регименте. Најмање парохије биле су на територији Личке регименте, са 97,43 куће у просеку, а највеће у Огулинској са 181 кућом у просеку. У једној парохији било је више свештеника. Забележена су имена укупно 128 свештеника, од којих су 83 *стварни* (*wirkliche*), тј. они који су имали службу у парохији, и 45 свештеника без парохије.³⁷² Према томе, на просечно 78,55 кућа служио је један парохијални свештеник. И овде су постојале знатне

---

³⁷¹ АСАНУК, МП„Б“, 1773/114; И. Точанац Радовић, *Парохије и свештенство Горњокарловачке епархије 1772. године: I - Карловачки генералат*, Мешовита грађа (*Miscellanea*) XXXIII (2012), 185-186.

³⁷² На том подручју постојала је и парохија манастира Гомирје. Иако су парохијалну службу обављали монаси, у пописима је обично бележено да ту служи један парохијални свештеник, ради једноставнијег израчунавања укупног броја свештеника и парохија.

разлике по региментама, тако да су свештеници у Оточкој били задужени за најмањи број кућа, у просеку 58,96, а у Огулинској за највећи, у просеку 120,66.³⁷³

Према подацима из плана реорганизације парохија, који је начинила команда Карловачког генералата, на истом простору биле су укупно 6.653 православне куће. Нова организација парохијалне мреже, вршена према принципу да једна парохија треба да обухвата 100 кућа и да у њој служи један парохијални свештеник, предвиђала је да православно становништво буде распоређено у 63 парохије, у којима би служио исти број свештеника. Према томе, један свештеник служио је у парохији која је бројала, у просеку, 105,6 кућа.³⁷⁴ Само четири парохије имале су мање од 100 кућа: Зрмањска (98) и Попинска парохија (92) у Личкој регименти, а у Огулинској Тоболићка (98) и део места Талајамски који је био издвојен у посебну парохију (22).³⁷⁵ Номинално повећање броја парохија са 50 на 63, у суштини довело је до драстичног смањења броја парохијалних свештеника. Од 128 свештеника у Карловачком генералату чак 65 проглашено је за прекобројне, а од 83 активна, колико их је било пре редукције, после 1772. године у служби су остала само 63 парохијална свештеника.³⁷⁶

---

³⁷³ АСАНУК, МП,,А“, 1773/375; И. Точанац Радовић, *Парохије и свештенство Горњокарловачке епархије 1772. године: I- Карловачки генералат*, 190-194.

³⁷⁴ Парохије са најмањим просечним бројем, са 100 кућа, налазиле су се у Личкој регименти, а са највећим просечним бројем кућа, скоро са 21 кућом, у Огулинској регименти. Једина парохија која је остала онаква каква је и раније била, је парохија манастира Гомирје, у којој је било 10 села и 347 кућа верника.

³⁷⁵ Талајмска парохија је расформирана најкасније 1775. године, а куће православних верника који су јој припадали, распоређене су у друге парохије (АСАНУК, МП,,Б“, 1775/241).

³⁷⁶ АСАНУК, МП,,А“, 1772/345; И. Точанац Радовић, *Парохије и свештенство Горњокарловачке епархије 1772. године: I- Карловачки генералат*, 188.

Табела V: *Свештенство Карловачког генералата 1772-1773. године.*

Регимента	Број активних свештеника	
	1.	2.
Личка	29	23
Оточка	26	15
Огулинска	12	12
Слуњска	16	13
Укупно	83	63

1. Спецификација администратора Алексија Гавриловића

2. План команде Карловачког генералата

Од краја марта 1773. године митрополиту Јовану почели су да пристижу нови пописи епархија. Епископи су доносили тешке одлуке одређујући ко ће остати у активној служби, а ко ће прећи у прекобројне, и били су свесни колико од њих зависе судбине свештеника и њихових породица. О томе сведоче пратећа писма уз пописе, које су послали митрополиту.

Арадски епископ Пахомије Кнежевић писао је митрополиту да је, упркос наредбама, оставио активне свештенике и у оним насељима која немају прописани број кућа. Није желео нити да спаја нити да дели насеља да би оснивао парохије које би бројале 100 кућа верника. Задржао је свештенике у селима са 25 или 30 кућа зато што ту постоји црква, а „црков без свјаштеника стојати не может“, закључио је владика Пахомије. Он је истакао да ће у Араду остати осам активних свештеника, више него што би по пропису требало да их буде, јер је то пространа варош са две цркве и варошка привилегија дозвољава толико свештеника. У том контексту поменуо је још Печку и Вилагош. На исти проблем наишао је и бачки епископ Мојсије Путник. Он је обавестио митрополита Јована да није могао да интервенише у слободним краљевским градовима. Они имају посебан статус и регулисали су број свештеника својим статутима које су потврдиле државне власти. Зато је у попису наведено 14 активних свештеника у Новом Саду, а девет у Сомбору. Вршачки

епископ Вићентије Јовановић писао је митрополиту о сличном проблему у Лугошу, где је било 14 свештеника и ђакона, као и Карансебешу, где их је било 10.³⁷⁷

Једна од замерки епископа на прописани принцип реорганизације парохијалне мреже односила се на положај протопрезвитера. И Пахомије Кнежевић и Мојсије Путник сматрали су да у парохијама у којима служи прота мора да буде постављен још један свештеник који ће му помагати у вршењу парохијалне службе. Сматрали су да би прота, тиме, био растерећен од парохијалних дужности и имао би више времена да се посвети другим важним пословима у протопопијату. Епископе је посебно мучио проблем свештеника који ће новом расподелом парохија постати прекобројни. Поставили су питање издржавања тих свештеника и занимало их је да ли ће они и њихове породице и убудуће ослобођени од плаћања јавних терета. Арадски епископ предлагао је да се прекобројним свештеницима додели служба ђакона или учитеља у местима у којима живе, док се не реши њихов статус. Бачки епископ подсетио је на то да је Регуламентом дата могућност премештања прекобројних на упражњене парохије. Међутим, у Бачкој епархији настале су нове невоље - прекобројни су одбијали премештај у друга места, писао је епископ Мојсије. На могућу појаву тог проблема скретао је пажњу цар Јосиф II пет година раније.³⁷⁸

Пример Бачке епархије сведочи о томе колико је епископима било тешко да одлуче ко ће остати *дејствителни*, а ко ће постати *излишни* свештеник. Епископ Мојсије Путник је подржавао препоруку државних власти да критеријум не треба да буду године старости, већ способност извршавања парохијалних дужности, морални квалитети и знање свештеника. У наведеном писму митрополиту Јовану навео је да је одлуке доносио према својој савести, уважавајући мишљење прота и Јована Рајића, архимандрита манастира Ковиљ. До последњег тренутка, покушавао је да начини најбољи план и сачува што више свештеника у активној служби. Митрополиту је послао два пописа, односно плана за расподелу парохија, која носе исти датум (21. март) 1. април 1773. године. Према првом, у Бачкој епархији требало је да буду 123 активна и 124 прекобројна свештеника, а према другом 133 активна и 114

³⁷⁷ АСАНУК, МП„Б“, 1773/78; И. Точанац Радовић, *Бачка епархија у другој половини XVIII века: Реформисање мреже парохија*, Зборник МСИ 86 (2013), 89.

³⁷⁸ Исто.

прекобројних. Митрополит Јован је, такође, одлагао коначну одлуку и дуго се премишљао. У попису Сремске епархије јасно се виде исправке приликом сврставања више од 30 свештеника у групу активних или прекобројних.³⁷⁹

Иако нису сачувани пописи свих епархија за 1773. годину, они који јесу јасно показују стварање новог проблема у Карловачкој митрополији - веома великог броја *излишних*, прекобројних свештеника, којима треба пронаћи службу и обезбедити, бар минималне, услове за егзистенцију. Било је епископа који нису схватили озбиљност ситуације, па је тако у Будимској епархији 1773. године забележено три свештеника више него што их је било 1772. године.³⁸⁰

Табела VI: *Парохијално свештенство у појединим епархијама Карловачке митрополије 1773. године.*³⁸¹

Епархија	Број кућа	Свештеници	
		Активни	Прекобројни
Сремска	16.963	205	165
Бачка	10.309	133	114
Будимска	3.493	50	26
Темишварска	46.379	476	80
Арадска	33.741	574	99
Вршачка	35.472	368	80

Процес реорганизације парохијалне мреже у Карловачкој митрополији није био завршен 1773. године. На заседању Архијерејског синода 1774. године, после избора за горњокарловачког епископа, Петар Петровић је добио наређење Марије Терезије да прегледа планове расподеле парохија у Карловачком генералату. Један план начинила је генералкоманда, други је одобрио покојни митрополит Јован, а нови епископ морао је да се *декларира* при ком плану остаје. Комесар генерал

³⁷⁹ АСАНУК, МП, „А“, 1773/375; МП „Б“, 1773/78; И. Точанац Радовић, *Бачка епархија*, 96-104.

³⁸⁰ Према попису 1771/1772. године у Будимској епархији забележено је 50 свештеника са парохијом и 23 без ње. Према попису из 1773. године разлика је у три прекобројна свештеника више него што их је било. Видети у: В. Гавриловић, Н. Нинковић, *Попис свештенства Будимске епархије из 1771/1772. године*, Зборник МСИ 85 (2012), 132-139.

³⁸¹ АСАНУК, МП, „А“, 1773/375.

Матезен га је обавесио да, за који год план да се определи, мора да тражи сагласност командне Карловачког генералата. Тиме је наговестио који план треба да прихвати.³⁸²

Током 1775. године обновљена је активност око реорганизације парохијалне мреже, посебно у деловима Војне крајине. Горњокарловачки епископ Петар Петровић је, упркос упозорењима синодског комесара, покушавао да исправи штету коју су направили епископ Јосиф Стојановић и администратор Алексије Гавриловић, „да би не остало при оном чрез Команду учињеном“, како је писао митрополиту Вићетнију. Није могао много да учини и сваки свештеник кога је сачувао у служби био је његов успех. Нову мрежу парохија, као што је речено, морале су да одобре војне власти, па је, на пример, епископ Петар, септембра 1775. године, преко мајора Сараге добио потврду хрватског бана за расподелу парохија на простору Глинске регименте.³⁸³ Исте године пакрачки епископ Атанасије Живковић састављао је нову расподелу парохија за област Вараждинског генералата.³⁸⁴ Уобличавање нових парохија није било завршено 1775. године ни на простору Славонског генералата, у делу Бродске регименте, који је био у саставу Сремске епархије. Приликом заокруживања парохија у Вуковарском протопопијату настала је *велика дишпута*, тј. свађа између команданта те области пуковника барона Сечујца, Србина, и члана комисије за уређење парохија натпоручника Кина, према свему судећи Немца. Проблем је настао око захтева комисије да се парохије Лазе и Оролић споје у једну. На претње Кина да ће тужити Сечујца славонском генералу, умешао се прота Мојсије Лукић и помогао да дође до компромиса. Остале су две парохије, са нешто измењеним саставом.³⁸⁵

За све реформе спроведене међу Србима у Хабзбуршкој монархији, Марија Терезији тражила је формалну потврду Цркве и народа. Тако је и нову организацију парохијалне мреже у Карловачкој митрополији требало да потврде Народно-црквени сабор или Архијерејски синод. Будући да одржавање Сабора није било дозвољено,

---

³⁸² Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775.*, 21.

³⁸³ АСАНУК, МП, „Б“, 1775/241; И. Точанац Радовић, *Парохије и свештенство Горњокарловачке епархије 1772. године: II - Банска крајина*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXIV (2013), 136.

³⁸⁴ АСАНУК, МП, „Б“, 1775/236.

³⁸⁵ АСАНУК, МП, „Б“, 1775/257.

царица је искористила заседање Синода, који је требало да расправља о примедбама на Регуламент из 1770. године. Током његовог заседања у Карловцима, које је трајало од 21. септембра 1776. до 3. јануара 1777. године, епископи су покушали да повећају број активних свештеника предлогом да се проте не рачунају у „скучени број свештенства“. Молили су владара да у местима у којима прота служи сам дозволи постављање још једног пароха, јер прота надзире све свештенике у протопопијату, често путује и то утиче на његове дужности у парохији, објашњавали су епископи. Комесар је, међутим, на то приметио да би проблем могао да се реши избором проте из оног места у коме служе два или три свештеника или његовим пресељењем у такво место. Сличан је био и одговор владара, уз налог да сви епископи преместе проте у већа места. Марија Терезија одбила је и молбу Синода да прекобројни свештеници задрже имунитет од пореза и других обавеза. Она је истакла и то да у Крајинама војне власти имају право да се умешају у избор свештеника. Тиме је епископима ограничила право патроната на поменутом подручју.³⁸⁶

Епископи су комесару изнели податке о реформисаној парохијаланој мрежи у својим епархијама. Предали су пописе, на основу којих је начињен сумарни попис Карловачке митрополије. Комесар гроф Јанковић од Дарувара својим потписом потврдио је тачност података.

---

³⁸⁶ А. Г. Радња *Архијерејског Синода 1776*, 358, 520.

Табела VII: *Парохијално свештенство у Карловачкој митрополији 1776/1777. године.*³⁸⁷

Епархија	Број кућа	Свештеници	
		активни	прекобројни
Сремска	17.612	189	159
Темишварска	46.379	461	95
Вршачка	36.852	364	78
Бачка	10.457	112	122
Пакрачка	10.118	100	68
Горњокарловачка	12.495	118	-
Будимска	3.450	48	28
Арадска	33.741	524	149
Укупно	171.104	1.916	699

Потпис комесара грофа Јанковића на сумарном попису није се осушио, а истог дана, 2. јануара 1777. године, објављен је нови Регуламент. Величина парохије овога пута повећана је на 130 кућа у насељима под цивилном управом, односно на 150 кућа у Војној крајини. У насељима у којима број кућа не прелази 250 могу бити постављена два, а преко 250 кућа и три свештеника. Остала је на снази забрана рукополагања нових свештенике док год постоје прекобројни, иако се епископи нису у потпуности придржавали те забране. Архијерејима је скренута пажња да приликом постављања прекобројних свештеника на упражњене парохије не треба да воде рачуна о њиховим годинама старости, већ о знању и преданости свештеничкој служби. Будући да се појавио велики број прекобројних свештеника, можда и већи од очекиваног, законодавац је понудио нов начин решавања тог проблема, који овога пута није подразумевао њихово *изумирање*. Епископи су могли да поставе прекобројне свештенике на неку службу од опште јавне користи, какава је, на пример, образовање омладине. Понуђено решење било је, у том тренутку, изненађујуће. Наиме, истовремено са реформом мреже парохија спровођена је реформа образовања и увођен је нови систем државних школа. Законима је било прописано да учитељи треба да буду обучена световна лица. У време када је Држава искључивала Цркву из система образовања, истовремено је предлагала да

³⁸⁷ АСАНУК, МП, „А“, 1777/309; М. Костић, *Редуција парохијских свештеника*, 93.

прекобројни свештеници буду учитељи. Две године касније, 1779. објављена је и Деклараторија којом је завршено законско регулисање реформе. Текст се мало разликује од претходног закона и не доноси никаква нова решења.³⁸⁸

Иако су Регуламент из 1777. и Декалраторија из 1779. године могли да унесу пометњу одредбама о повећању величине парохија, то се ипак није догодило. Државне власти, према свему судећи, више нису желеле да се баве тим исцрпљујућим послом. После одржавања Синода 1776/77. године, реформа православне парохијалне мреже сматрана је завршеном. О томе сведочи и одговор Марије Терезије митрополиту Вићентију Јовановићу Видаку 1778. године поводом жалбе на Регуламенте. Изричито је нагласила да је питање парохијалних свештеника завршено одлукама Сабора 1769. године и Регуламентом 1770. године.³⁸⁹

Међутим, за митрополита и епископе посао није био ни близу краја. Њима је остављен велики терет, односно проблем са којим су се борили годинама. Армија свештеника без службе и прихода обухватала је више од четвртине укупног броја свештеника пописаних у Карловачкој митрополији 1776. године. Реформом су биле погођене скоро све свештеничке породице, посебно оне са дугом свештеничком традицијом, као што може да се види на примеру Горњокарловачке епархије. Пре реформе, у неким парохијама у овој епархији, служило је више генерација свештеника из исте породице. У парохији Кореница, на пример, служили су прота Захарије и његов син Драгутин Орловић, и поп Јован Прица са синовима Василијем и Симеоном. У парохији Брлог служила су браћа Андреј, Василије и Милин Љуботина, у парохији Будачки служио је прота Теодор Мајсторовић са сином Симеоном, као и поп Драгић Михаиловић са синовима или блиским рођацима Марком, Константином и Игњатом. У Плашком су се налазили поп Георгије Бунчић и његови унуци Јован и Петар, као и Гаврило и Лука Латас. После реформе, односно после 1775. године, службу је задржао само један члан свештеничке породице, док су остали проглашени прекобројним. Тако је, од три свештеника из породице Бањеглав који су служили у Бунићу остао само поп Теодор, од три свештеника из породице Вучковић у Скраду

---

³⁸⁸ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 700-701; J. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 139-140.

³⁸⁹ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 777.

само поп Петар, од три свештеника из породице Прица у Кореници само поп Василије, од три свештеника из породице Јаношевић у Дубици, остао је активан само прота Јован, од три свештеника из породице Лотиња у парохији Сегестин остао је Михаило, а у Плашком парохије су задржали само Гаврило Латас и Георгије Бунчић. Нова расподела парохија одразила се и на младе свештенике. Од свештеника рукоположених између 1770. и 1772. године, њих најмање 20 изгубило је парохије. Међу њима су Симеон и Јован, унуци проте Јована Поповића из Топуског, Јован, унук попа Стефана Угарковића из Грачаца, као и Андрија, син попа Лазара Мишчевића из Дубраве.³⁹⁰

Проблем великог броја свештеника без службе и парохије није могао да буде решен „преко ноћи“ и за то је било потребно много времена и стрпљења. На питање како је проблем решаван и шта се догодило са великим бројем прекобројних свештеника, делимичан одговор пружају примери из појединих епархија или области за које су сачувани извори. Тако је, попис Сремске епархије из 1773. године служио као нека врста предлошка у који су бележене све касније промене у парохијама, и упућују на начин решавања проблема прекобројних свештеника. Уз неке записе неведени су и датуми, најкаснији из 1781. године, мада то не значи да и касније није било промена.³⁹¹ Записи у документу сведоче да су у међувремену 22 активна свештеника умрла, четворо их је отишло у манастире, а један је напустио службу. То је значило да је, од 165 прекобројних свештеника колико их је било 1773. године, 27 добило службу у упражњеним прохијама. Том броју треба додати још три свештеника за која је забележено да су премештени на службу у друге епархије. У међувремену, умрло је 11 прекобројних свештеника, шест их је отишло у манастире, четири су се преселила у друге крајеве или напустила службу. Тако знамо за судбину бар 55 прекобројних свештеника из Сремске епархије.³⁹²

---

³⁹⁰ АСАНУК, МП,,А“, 1773/375; МП,,Б“, 1775/241.

³⁹¹ Последњи датирани записи из 1781. године сведоче да је Давид Ђорђевић постао прота Земунског протопопијата после смрти Василија Остојића, а Игњатије Михаиловић прота Вуковарског протопопијата после смрти Мојсија Лукића.

³⁹² АСАНУК, МП,,А“, 1773/375.

Слична ситуација била је и у Вараждинском генералату, у Пакрачкој епахији. Према попису епископа Атанасија Живковића, 1775. године у Генералату је био 41 прекобројни свештеник. Када се ти подаци упореде са подацима из пописа Пакрачке епархије за 1783. годину може се видети да је осам свештеника у међувремену добило парохију. Већина је служила на простору Вараждинског генералата, док су два свештеника из Северинског протопопијата, због потребе службе, пресељена у друге области.³⁹³ Међу овим свештеницима посебно се истакао један, Павле Мисирача, који је у међувремену постао прота Нартанског протопопијата. Десет прекобројних свештеника, као и два ђакона, добило је службу капелана, већином у местима у којима су и раније били. Иако у попису нису наведени подаци о времену постављења на службу капелана, нема сумње да се то догодило најкасније током 1778. године због рата за Баварско наслеђе. Наиме, те године је у региментама Славонског генералата, на захтев генерала Метезена, постављен велики број православних капелана који су пратили војску на ратиштима у Баварској и Чешкој.³⁹⁴ Само један свештеник са списка из 1775. године забележен је као прекобројан и 1783. године. То је био Григорије Трбојевић из Великоператовичке парохије.³⁹⁵

На простору Пакрачке епархије 1783. године пописано је укупно 10.176 кућа, распоређених у 100 парохија. У њима је служило 95 парохијалних свештеника и монаси манастира Ораховица у 5 манастирских парохија. Просечна парохија је, према томе, обухватала 101,76 кућа. Ако се узме у обзир да је, у међувремену величина парохије законски повећана са 100 на 130 кућа, односно на 150 кућа у Војној крајини, долази се до закључка да реформа парохијалне мреже у Пакрачкој епархији није спроведена до краја. Према попису за 1783. годину, више од половине од укупног броја парохија Пакрачке епархије (54) имало је мање од 100 кућа, а међу

---

³⁹³ Поп Стефан Рожа, из Великозденачке парохије, добио је службу у Градиштанској парохији у Трештановачком протопопијату, а Тома Прерадовић, из Грубишнопољске, у Кућаничкој парохији у Боровском протопопијату.

³⁹⁴ АСАНУК, МП, „Б“, 1778/22-24, 38-40.

³⁹⁵ АСАНУК, МП, „Б“, 1775/236, 1784/44.

њима шест је имало 50 и мање кућа.³⁹⁶ Највеће су биле Великописаничка (261) у Северинском, Ораховичка (212) у Боровском и Мајарска (212) у Брачевачком протопопијату. Од 68 прекобројних свештеника, колико их је било 1776/77. године, у попису је забележено осам, од којих су се три повукла из службе због старости, а један је удаљен због прекомерног пића. То је значило да су само четири способна свештеника била без парохије. Може се приметити да је било и осам *вакант* парохија, односно да је у њима било упражњено место пароха. То је значило да је епархија само формално имала више, а стварно је имала четири свештеника мање. Попис Пакрачке епархије за 1783. годину показује да су епископи Атанасије Живковић, Јован Јовановић (1781-1783) и Павле Авакумовић (1783-1786) били успешни у решавању питања прекобројних свештеника.³⁹⁷

Упркос томе, не може са сигурношћу да се каже шта се догодило са већином прекобројних свештеника у Сремској, Пакрачкој или некој другој епархији. Остаје могућност да су, према препоруци владара, неки прекобројни свештеници постављени на службу учитеља. Та могућност се указала због тога што неке општине нису могле да плаћају световне учитеље, па су се одлучивале за свештена лица. Неки прекобројни свештеници су, нема сумње, умрли у међувремену, а могуће је и да су неки једноставно одустали од службе, јер више нису могли да чекају на парохију.

Уједначавање величине парохија на 100 кућа, затим 130, односно 150 кућа у Војној крајини, никада није спроведено до краја, и од тога је морало да се одустане. Према попису из 1797. године, просечна парохија у Будимској епархији обухватала је око 72 куће, у Арадској око 84, у Темишварској око 93, у Сремској око 98, у Вршачкој око 100. Ни у оним епархијама које су целом својом територијом, или већим делом, обухватале Војну крајину није постигнута доследна примена прописа. Тако је у Пакрачкој епархији просечна величина парохије износила око 99, у Горњокарловачкој око 102 куће, у Бачкој око 106 кућа.

---

³⁹⁶ Најмање парохије у Пакрачкој епархији биле су Звечевска у Пакрачком протопопијату (33 куће), Шуметличка (50) у Трештановачком, Свињарска (30) и Јабланичка (43) у Новоградишком, Салничка (21) и Болвјанска (49) у Плавшиначком протопопијату. Само осам парохија имало је више од 130 кућа.

³⁹⁷ АСАНУК, МП,,Б“, 1784/44.

Реформа је имала погубне последице по православно свештенство. Велики број прекобројних свештеника оптеретио је епархије и створио озбиљне проблеме које су архијереји решавали са различитим успехом. Без обзира на то како је проблем решен, да ли је била реч о постављању прекобројног свештеника на упражњену парохију, о проналажењу друге службе, о одустајању свештеника од службе, или о његовој смрти, Карловачка митрополија је крај 18. века дочекала са малим бројем *супернумерарних* или *излишних* свештеника.

Табела VIII: *Парохије и парохијално свештенство у Карловачкој митрополији 1797. године.*³⁹⁸

Епархија	Број кућа	Број одраслих душа	Број парохија	Свештенство						
				Парох	Парох-администратор или намесник	Умрли током пописа или празне парохије	Помоћници	Капелани	Ђакони	Прекобројни
Сремска	18.866	121.985	191	180	6	5	-	19	26	17
Бачка	12.749	89.644	120	114	4	2	1	6	16	10
Будимска	3.885	24.608	54	49	3	2	5	5	1	5
Арадска	51.597	222.858	609	595	1	13	2	85	38	30
Вршачка	40.192	224.530	399	392	-	7	9	-	51	39
Темишварска	48.897	307.025	525	517	5	3	21	27	61	22
Пакрачка	10.160	89.497	102	90	12	-	21	37	5	2
Горњокарловачка	14.303	164.287	140	136 ³⁹⁹	4	-	4	111	13	2
Укупно	200.620	1.244.434	2.140	2.073	35	32	63	290	211	127

³⁹⁸ АСАНУК, МП,,А“, 1797/33.

³⁹⁹ Укључујући и пет гомирских јеромонаха који су обављали парохијалну службу.

Упркос свим невољама које је проузроковала, реформа парохијалне мреже у Карловачкој митрополији имала је и позитивне ефекте. Пре свега, приморала је епископе да се на дугачији начин односе према свештеницима. Попис из 1797. године показује бољу организацију у мрежи парохија и већу бригу за свештенике. Парохија је након реорганизације била везана за свештеника, па је у свим епархијама рукополагано онолико свештеника колико је било потребно, односно онолико колико је било парохија. Сваки рукоположени свештеник добијао је службу и више није било категорије свештеника без парохије. Уочава се и до тада мало присутна брига за свештенички подмладак, кроз категорије помоћника, капелана и ђакона, којих је много више него раније. Они су помагали у служби локалном парохијалном свештенику, често свом оцу, и чекали су своју парохију. Неретко, ђакони и капелани радили су и као учитељи.

Добра страна организација у епархијама видљива је и у чињеници да су упражњене, *вакант* парохије бележене све ређе у пописима, обично у случајевима када је парох умро непосредно пре или у току вршења пописа. На такву парохију одмах је именован парох-администратор или намесник. У Сремској епархији ђакони су рукополагани у чин свештеника и одмах упућивани у упражњену парохију.

Прекобројних 127 свештеника на подручју Карловачке митрополије 1797. године занемарљив је број у односу на 699 колико их је било двадесет година раније. Ако пажљивије прочитамо примедбе наведене уз имена тих свештеника, закључићемо да је стварно прекобројних било изузетно мало.

Већина прекобројних свештеника повукла се из службе сама, односно *вољно*, због старости, болести или немоћи. Многи од њих препуштали су парохијлану службу сину, који је дотада био помоћник, капелан или ђакон. Даља судбина свештеника који су се повукли из службе решавана је на различите начине од епархије до епархије. Будимска епархија била је специфична по односу према старим свештеницима. Само у тој епархији, свештеници су остајали у парохији и добијали помоћника који „парохијалнија отправљајет дужности“. Таква пракса примењивана је, према свему судећи, да би се обезбедила сигурност прихода, односно егзистенција старог свештеника. Већина пароха који су се *вољно* повукли из службе била је старија од 60 година. Најстарији је био Живан

Милутинац из Петровца у Бачкој епархији, који је имао 86 година. Било је, међутим, и млађих. Најмлађи свештеник који је одустао од парохијалне службе био је Јован Берчанул из села Броштен у Вршачкој епархији. Имао је само 31 годину, а у попису није наведен разлог његовог својевољног повлачења.

Табела IX: *Прекобројни свештеници у Карловачкој митрополији 1797. године.*⁴⁰⁰

Епархија	Прекобројни свештеници			
	Повукли се из службе сами	Удаљени из службе	Излишњи или супернумерарни	Чекају парохију
Сремска	2	8	3	4
Бачка	1	7	2	-
Будимска	5	-	-	-
Арадска	20	3	7	-
Вршачка	32	2	2	3
Темишварска	12	-	5	5
Пакрачка	-	1	-	1
Горњокарловачка	1	-	1	-
Укупно	73	21	20	13

Нису сви стари или болесни свештеници сами и лако одустајали од службе. У попису Горњокарловачке епархије, на пример, на маргинама је записана препорука да би требало повући из службе проту киринског Петра Мађертића, старог 62 године и будачког Теодора Мајсторовића, старог 69 година. Архимандрит Јоаникије Милошевић, администратор упражњене епархије, записао је да су проте Петар и Теодор „у својих младих летах [били] частни, прилежни и на сваку службу готови и способни“. Сада, наставља администратор, „може бити старости и немошти ради“, не спроводе заповести и непокорни су, посебно прота Теодор који, уз то, „мало кога није пијан“. Када су свештеници били посебно *небрижни* интервенисали су епископи и удаљавали су их из парохије, а у попису

⁴⁰⁰ АСАНУК, МП, „А“, 1797/33.

су забележени као прекобројни. У Карловачкој митрополији је 1797. године био 21 прекобројни свештеник који је повучен из службе.

Као *излишни* или *супернумерарни* 1797. године углавном су означавани они свештеници који су представљали проблем, иако за већину није наведен разлог због кога су сврстани у ту категорију. Ипак, уз нека имена прекобројних свештеника забележен је и прави разлог. У Сремској епархији, на пример, то су била три свештеника која су дошла „из Турецког царства“, за које је изричито наведено да немају потребно знање нити испуњавају основне услове за парохијалну службу. У тој групи налазио се и један број банатских свештеника који су одбијали премештај у другу парохију, као што је то било у Арадској епархији. У тој епархији, од седам прекобројних свештеника, за шест је наведено да неће да се преселе у другу парохију. Поп Павле Костин из Варашења отворено је изјавио да је то „економије ради своје зде у месту имуштија“. Нема сумње да су и други свештеници одбијали премештај из истог разлога. Међу свештеницима који су сами стварали проблеме су и два из села Куштиљ у Вршачкој епархији. За једног од њих, Јована Петровића наведено је да је служио као парох у Великом Шемљугу, да је после неколико година својевољно отишао, али је ипак одбио нову службу и сад живи без парохије. Међу прекобројнима је био и један *неправилни* свештеник из Горњокарловачке епархије. Георгије Марић из Широке Куле је „побацил оружије цесарскоје, и без дозвољенија високаго надлежательства побегл“ у Црну Гору. Тамо га је 1775. године рукоположио епископ Сава Петровић, противно 38. члану Деклараторије, како је то записано уз његово име, којим је било забрањено да хабзбуршки поданици буду рукоположени у чин свештеника ван граница Монархије. Администратор епархије архимандрит Јоаникије забележио је да се Георгије не држи свог звања, немиран је и „повод [је] саблазни и беззаконија“.

Правих прекобројних свештеника, оних за које у време пописа није било одговарајуће службе или слободне парохије, било је само 13 у целој Карловачкој митрополији. Углавном су то били свештеници са добрим знањем и карактеристикама. То показује да Митрополија крајем 18. века више није имала озбиљних проблема са прекобројним свештеницима, којих је било 699 по завршетку преуређења парохијалне мреже 1777. године.

Попис Карловачке митрополије из 1797. године указује и на враћање традиције коју је 70-их година требало да прекине реформа парохијлане мреже. Више генерација свештеника из исте породице поново је служило у једној парохији. Велики број капелана, помоћника, ђакона помагао је и истовремено учио од оца. У Горњокарловачкој епархији, где се та породична свештеничка традиција посебно неговала, у служби парохијалног свештеника, капелана и ђакона у истој парохији поново наилазимо на Бунчиће у Плашком, Рајачиће у Лучанима, Кокоте у Косињу, Котуровиће у Јасеновцу, Љуботине у Брлогу.

Решења терезјанске реформе парохијалне мреже одржала су се до Краљевског рескрипта из 1868. године. Тада је уведен нови принцип на основу кога је парохија била везана за храм, без обзира на то колико је кућа верника било у насељу. При једном храму служио је један парохијални свештеник и уколико је у насељу било више храмова, при сваком је служи по један свештеник. У насељима, у којима је било од 2.000 *душа*, односно верника, свештеник је служио сам. Тамо где је било до 4.000 верника постављан му је један помоћник. У насељима у којима је број верника достигао број 6.000 постављана су два, а преко 6.000 три помоћника. Према потреби, служе у веома великим насељима могао је да буде постављен и четврти помоћник.⁴⁰¹

---

⁴⁰¹ Д. Руварац, *О кауцијама*, 57-58.

3. УРЕЂЕЊЕ ФИНАНСИЈСКИХ И ИМОВИНСКИХ ПРИЛИКА КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ

Међу бројним проблемима с којима су се борили српски архијереји биле су несређене финансијске прилике у Карловачој митрополији, као и стални дугови. Постојала је формална разлика између прихода Митрополије прихода митрополита. Посланици су на Сабору 1769. године објашњавали комесару да „Митрополит от својего на персону прихода господар јест и от тога у масу или Архиепископата касу не уходит ничто до дне смрти јего“.⁴⁰² Међутим, ахиепископи су слободно располагали приходима и имовином Митрополије, често нису правили разлику између својих и митрополитских прихода, које су трошили према сопственом нахођењу.

Укупне приходе митрополита и Митрополије није лако утврдити у периоду пре терезијанске реформе. На име црквеног дестка из Славоније и Србије, Дворска комора је исплаћивала митрополиту 9.000 форинти годишње.⁴⁰³ Уместо црквеног десетка у Банату, митрополит је убирао тзв. кнезовске или банатске дукате. Сваки кнез давао му је по један, а оборкнез по два дуката, и укупна сума кретала се између 2.500 и 3.000 форинти годишње. Митрополит је уживао епископски приход из своје епархије - Сремске архидијецезе, који је 1737. године био процењен на око 2.500 форинти.⁴⁰⁴ Митрополитско властелинство Даљ доносило је приход процењен на нешто више од 2.000 форинти годишње. Манастир Гргетег, са селом Нерадин и пустаром Банковци, био је посебан митрополитски посед, чије приходе није могуће утврдити због недостатка извора из средине 18. века. Митрополија је располагала виноградима, пашњацима,

---

⁴⁰² АСАНУК, МП, „Б“, 1769/82.

⁴⁰³ Иако је Хабзбуршка монархија изгубила територију Србија после пораза у рату против Османског царства, држава је и даље исплаћивала митрополиту еквивалент од десетка са територије. Разлика је била само у томе што су од четрдесетих година исплате вршене преко коморске касе у Банату.

⁴⁰⁴ У епископски приход рачунате су таксе за рукоположење у свештеничке чинове и за сингелије, односно потврде свештеницима о добијеној парохији или протопопијату, затим приходи од сидоксија, које су свештеници плаћали епископу годишње према величини парохије, односно броју кућа у парохији. Епископи су убирали приход од освећења храмова и антиминос, од верника, тзв. димнице и таксе плаћане приликом венчања, сахрана, помена.

ораницама и пустарама, који су такође доносили приходе у новцу или у производима.⁴⁰⁵

Проблем је настајао због тога што приходи често нису били довољни да подмире све трошкове Митрополије и митрополита. Митрополија је имала велике расходе због тзв. бечког и привилегијског трошка, односно боравака митрополита и разних делегација у Бечу најчешће због послова одбране Привилегија, затим због трошкова одржавања Народно-црквених сабора и оснивања Српске хусарске региметне.⁴⁰⁶ Међу трошкове које је требало да подирује митрополит од својих прихода рачунати су, између осталог, издаци издржавања митрополитске резиденције, укључујући и плате за служитеље, као и трошкови издржавања неких школа. Архиепископи су волели су да угађају себи, па су због рачуна који су тада настајали изазивали незадовољство како епископа, тако и народних првака. Митрополит Вићентије Јовановић је, на пример, искористио боравак у Бечу 1735. године да оданде отпутује у бању Карлове Вари, где је провео неко време. Трошкови, нису били мали и, према свему судећи, нису плаћени из његове имовине, што је изазвало негодовања. Митрополит је сматрао да треба да оправда тај свој поступак, чак и у тестаменту.⁴⁰⁷

Решење за исплату све већих дугова, који су падали на терет Митрополије и нису могли да буду намирени из редовних прихода, тражено је у *колкетури*, односно разрезима намета на епархије. Народно-црквени сабори су током прве половине 18. века покушавали да пронађу начине контроле прихода и расхода и Митрополије и самог митрополита, најчешће предлажући оснивање посебног тела и именовање татора који би водили рачуна о финансијама. Будући да су ти покушаји пропадали, а дугови расли, држава се умешала почетком 1737. године

---

⁴⁰⁵ АСАНУК, МП„Б“, 1755/84; Д. Руварац, *Одношаји митрополита Вићентија Јовановића спрам коадјутора*, 525-528; Исти, *Српске привилегије и правиче*, 427, 439; Р. Веселиновић, *Кнезовски или банатски дукати у XVIII веку*, Историјски гласник 1-2 (1974), 7-42; И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 168-171.

⁴⁰⁶ Српска хусарска регимента основана је 1734. године. Њено опремање требало је да финансира народ, а бригу о о комплетно формираној регименти требало је да преузме владар. Према одредбама оснивачке повеље, у случају укидања комплетно формиране и опремљене регименте требало је да владар обештети народ. Међутим, због недостатка новца, оснивање Српске хусарске регименте није доведено до краја основана. Основано је шест компанија од 10, колико је трбало да их буде. Када је ретимента укинута 1740. године, сви њени дугови пали су на терет народа. Више о Српској хусарској регименти видети у: И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 237-243.

⁴⁰⁷ Д. Руварац, *Тестамент Вићентија Јовановића Архиепископа-Митрополита београдско-карловачког 1731-1737*, Весник Српске цркве XXX, св. XI (1925), 685-686.

увођењем неке врсте принудне управе. Према решењу комисије генерала Јохана Андреаса грофа Хамилтона, митрополиту Вићентију Јовановићу одређено је 5.000 форинти годишње апанаже, на име личног трошка. Остатак од годишњих прихода Митрополије, као и потраживања која је требало наплатити, према овом плану искористили би се за враћање дугова. Митрополит је проглашен кредитно неспособним и постављен му је коадјутор.⁴⁰⁸

Покушаји да се Митрополија извуче из финансијске кризе пропали су избијањем новог рата против Османског царства 1737. године. Неминовно, рат је изазвао велике проблеме. Прво је успорена, а затим и прекинута наплата потраживања Митрополије од дужника. Затим је смрт митрополита Вићентија Јовановића, јуна 1737. године, оставила Митрополију без знатних прихода, и у дуговима. Према устаљеној пракси, владар је посебном дипломом потврђивао право на приходе сваком новом архиепископу. И сваки нови владар требало је да изда нову диплому о потврди тих прихода. До објављивања дипломе, новац које је исплаћивала држава на име еквивалента за црквени десетак и приходи од властелинства Даљ сливали су се у касу Дворске коморе. Нови архиепископ располагао је само приходом из архидијецезе, који обично није био довољан за његове и потребе Митрополије. Цар Карло VI је тек 10. априла 1738. године, дипломом издатом преко Дворског ратног савета, патријарху Арсенију IV дао право да ужива митрополитске приходе у Славонији, Банату и Краљевини Србији. Право на уживање властелинства Даљ тада му није било потврђено и властелинство је још неко време било под управом Дворске коморе. Патријарх је, међутим, тада добио право на приходе које у стварности није могао да наплати због рата. Прилике су биле такве да он није могао да рачуна ни на новац који је требало да му исплаћује држава на име црквеног десетка из Славоније, Баната и Србије. Ове области подносиле су навећи терет ратовања и финансијски и у људству. Ратне операције онемогућавале су прикупљање црквеног прихода из архидијецеза Сремске епархије и Београдске митрополије-епископије. Дугови су притискали Митрополију, а сам патријарх полако је остајао без новца и почео је

---

⁴⁰⁸ Д. Руварац, *Одношаји митрополита Вићентија Јовановића спрам коадјутора*, 501-503, 525-528.

да се задужује. Решење је тражио у сазивању сабора и заједничком саборском договору, али је Двор то није одобрио.⁴⁰⁹

Пораз Монархије и Београдски мир 1739. године изменили су прилике у Митрополији. Губитак Краљевине Србије одразио се на територијалну организацију Митрополије, а тиме и губитак значајних прихода. Када је октобра 1740. године на власт дошла Марија Терезија поново је отворено питање архиепископских прихода, које је требало да потврди нови владар.

Од фебруара до јуна 1741. године патријарх Арсеније IV боравио је у Бечу, где је поднео молбу Марији Терзији да га потврди за архиепископа, као и да потврди Привилегије Леополда I. Он је, између осталог, тражио је да му се уступе сви приходи на које има право као архиепископ, да се одреди црквени десетак у натури, и да му се уступи властелинство Даљ за свагда, *iure perentali*. Декретом од 20. октобра 1741. године, издатим преко Дворског ратног савета, Марија Терезија потврдила је Арсенија IV за архиепископа Карловачке митрополије, у достојанству патријарха, и признала му је јурисдикцију у духовним и црквеним питањима. Том приликом обавестила га је да је дотадашњи митрополитски приход износио 6.000 форинти на име црквеног десетка из Србије, 3.000 форинти на име црквеног десетка из Славоније, као и банатске дукате. Будући да је Србија изгубљена, патријарх би требало да се задовољи приходима из Славоније и Баната. Марија Терезија је ипак решила да патријарх добија за живота 9.000 форинти годишње из државне благајне, на име еквивалента за црквени десетак из Србије и Славоније. Тај новац би му био исплаћиван преко коморских администрација у Осијеку и Темишвару. Банатски дукати, међутим, нису поменути у декрету, што је значило да тај приход није потврђен. Када је реч о властелинству Даљ, одлучено је да га архиепископи задрже све док им држава не исплати дуг од 38.000 форинти.⁴¹⁰ Марија Терезија је вратила село Нерадин и неке

---

⁴⁰⁹ М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 14-15, 21-25.

⁴¹⁰ Дуг државе према Митрополији настао је у време патријарха Арсенија III Чарнојевића када су због недостатка новца током Бечког рата и Ракоцијевог устанка заустављене исплате из државне благајне. Дуг је обухватао неисплаћени еквивалент за црквени десетак у Славонији у износу од 18.675 форинти и 20.000 форинти које је патријарх уложио у замак Сирач. Замак му је дат као резиденција док се не ослободи Пећ, а у међувремену је одузет. На име тог дуга, цар Леополд I уступио је 1706. године патријарху властелинство Даљ, у које су улазила насеља Даљ, Борово и Бело Брдо. Годишњи приходи од властелинства тада су процењени на 2.282 форинти, а то је било приближно годишњој камати од 6% на главни дуг. Властелинство није било наследно и сваком новом архиепископу владар је потврђивао право на уживање (С. Гавриловић, *Даљско*

карловачке винограде које је после смрти митрополита Вићентија преузела Дворска комора.⁴¹¹

Будући да у декрету који је добио патријарх нису поменуте Привилегије, од јесени 1742. године посебна српска делегација радила је на проблему њихове потврде. Трошкови боравка делегације у Бечу, који је трајао дуже од године дана, били су већи него што је то у почетку било планирано. Према сачуваним рачунима, делегација је потрошила укупно 18.136 форинти. Рачуни показују да су посланици за своје редовне трошкове, који су обухватили стан, храну, слуге, кола, дневнице и друге потрепштине, потрошила 6.376 форинти. Канцеларијске таксе, штампање потврђених Привилегија и опрема, односно „одело, печат и гајтан“, коштали су 1.080 форинти. Агенту Оренгију за годишњу плату и „партикуларни особни трошак“ дата је 2.951 форинта. Све остало потошено је на *дишкреције* и *презенте* разним људима у Бечу, од кочијаша и лакеја утицајних људи, преко писара, чиновника и секретара у дворским канцеларијама, до дворских саветника од којих је очекивана помоћ. Изгледа да су најтраженије намирнице по бечким дућанима били кафа, шећер и чоколаде, које су чланови делегације најчешће носили на поклон и за које је потрошено скоро 750 форинти. Чоколада је поклањана одређеним личностима као што су били гроф Колер, тада референдар Угарске дворске канцеларије, господин Кох, референдар Дворске коморе и ратни саветник Вебер. Само грофу Колеру однето је новца и поклона у укупној вредности од 983 форинте. Супрузи угарског канцелара грофа Баћанија однето је кафе и шећера у вредности од 165 форинти, а за супругу агента Оренгија купљен је мали сребрни сервис који је коштао 101 форинту. Патријарх Арсеније IV издвојио је новац и лично је подмирио велики део трошкова делегације насталих због поклона и подмићивања у Бечу. У коначном обрачуну наведено је да је „на различнија дишкрецији на страну Блаженога г. г. Патријарха“ потрошено 10.882 форинти. Патријарх је дао делегацији пред пут 1.064 форинте, а касније је исплатио још 5.000 форинти.⁴¹²

властелинство Карловачке митрополије у XVIII столећу, Зборник МСИ 46 (1967), 21-24; Исти, *Студије из привредне и друштвене историје Војводине и Славоније од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад 2006, 9, 13).

⁴¹¹ М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 31, 33-34.

⁴¹² Д. Руварац, *Народни сабор од 1744*, 302-306; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 72.

Новац за трошкове делегације, прикупљан је на разне начине. За ту сврху коришћен је део прихода Митрополије, прилагали су свештеници, народ, народни прваци и официри. Тако су, свештенство и народ из Сремске епархије дали 3.000 форинти, из Темишварске 3.900 форинти, свештенство из Бачке епархије 600 форинти, из Арадске и Вршачке епархије 1.600 форинти, пуковник Атанасије Рашковић дао је 150 форинти, пуковник Јован Монастерлија 100 форинти. Српска делегација је била приморана да се задужује у Бечу да послови не би стали док не стигне новац. Само од обрист-пост секретара Јозефа Антона Хајзлера, током јуна и августа 1742. године, узето је 16.325 форинти, уз камату од 6%.⁴¹³

О тешкој финансијској ситуацији у којој се нашла Карловачка митрополија, расправљано је на Народно-црквеном сабору 1744. године. Митрополија је била под притиском кредитора због неисплаћеног старог бечког трошка, као и због Српске хусарске регименте, расформиране још почетком 1740. године. На Сабору је тада изнета идеја да би требало основати неку врсту народне благајне. У представци владару образложено је да се, за потребе одбране Привилегија, непрестано прикупља новац од народа. Новац се скупља и „тајним колкетурама“, не зна се на шта се троши, а народ финансијски слаби и нема никакве користи од тога. Сабор је, стога, предлажио да се оснује фонд из кога би били подмиривани трошкови који настају у општенонародним пословима, затим исплаћени постојећи, као дугови који би евентуално настајали. Посланици су тада обећали да ће сваки припадник народа добровољно плаћати по 3 новчића годишње, док ће епископи, официри и имућни грађани давати и више. Сматрали су да би народна благајна могла да се увећава и од имовине умрлих архијереја. На Сабору је предложен избор татора, поузданих људи, који треба да воде рачуна о свим приходима и расходима. Поред тога, посланици су тражили да се јавно изнесе податак о томе колики су дугови Карловачке митрополије. Сабор је захтевао од арадског епископа Исаије Антоновића да плати, односно да надокнади народу део трошкова делегације која је боравила у Бечу 1742/43. године. Делегација је непланирано продужила боравак помажући епископу да реши своје проблеме. Он је то искористио, истакли су посланици, да добије

---

⁴¹³ Д. Руварац, *Народни сабор од 1744*, 302-303; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 72-73.

управу и над Вршачком епархијом, и од тада је неканонски управљао двома дијецезама.⁴¹⁴

Могуће је да је идеја о народној благајни потекла од становника Будима, будући да се захтев за њеним оснивањем налази у представци коју су упутили Сабору, као и у инструкцијама њиховом посланику Петру Димићу. Срби из Будима критиковали су патријарха да је бригу о архиепископским приходима препустио млађим служитељима, да због тога народ нема никакве користи, а имовина пропада. Тражили су да се општеном, односно саборно изабере четири особе које би водиле рачуна о народној каси. Они би конторлисали приходе и састављали годишње извештаје. Будимци су, поред тога, предложили да се из прихода Митрополије издвоји одређена сума новца за издржавање патријарха. Захтевали су да патријарх смањи трошкове своје резиденције, да не сме да има више од 20 служитеља, и да престане да финасијски помаже своју породицу. Требало би да патријарх новцем из народне благајне, између осталог, издржава школе и стипендира ђаке. Захтевано је и да се сви архијереји обавезу да ће се придржати столарног свитка. Трошкове текућег Сабора, према предлогу из Будима, требало би да буду исплаћени разрезом на епахрије.⁴¹⁵

Трошкови Сабора из 1744. године износили су око 16.000 форинти, а са трошком делегације која је потом отпутовала у Беч, та сума је нарасла на око 26.700 форинти. Дуг је разрезан на све епархије, па је тако, Костајничка епахрија требало да плати 1.500 форинти. Међутим, епископи нису могли да прикупе тражени новац. О исплати дугова поводом одржавања Сабора 1744. године, а посебно о дугу Костајничке епархије, говорило се и током педесетих година. У таквој ситуацији стари дугови нису били исплаћени, а нови су већ стизали на наплату. Примера ради, патријарх је морао да води судски процес због дуга од 3.000 форинти према супрузи пуковника Хајса, због чега му је стављена забрана на приходе од Белог Брда и села Нерадин, која је остала на снази до децембра 1746. године. Потреба за оснивањем народне благајне била је велика, али та идеја није наишла на одобрење у Бечу. Царска комисија која је расправљала о оправданости саборских захтева, окарактерисала је захтев о народној благајни као опасан и политички, тумачећи га у смислу намере Срба да створе државу у

⁴¹⁴ М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 95-95, 101-102.

⁴¹⁵ Г. Витковић, *Споменици*, III, 310-322.

држави. Поред тога, Марија Терезија је декретом од 21. децембра 1746. године наредила да Митрополија више не сме да прави дугове јер ће их иначе платити епископи и архиепископ од својих прихода. Том приликом забранила је исплату дугова путем нових разреза на становништво.⁴¹⁶

Током 1747. године царица је захтевала да патријарх пошаље делегацију у Беч ради исплате дугова укинуге Српске хусарске регименте. Патријарх је на то одговорио да он нема новца, а да су разреза на народ забрањени њеном наредбом од претходне године. Августа 1747. године Марија Терезија дозволила је разрез на народ, а патријарх је дао овлашћење свом егзарху Синесију Живановићу, који се тада налазио у Бечу, да преговара о ликвидацији дугова Регименте. Један обрачун из 1749. године показује да српско становништво дуговало још 95.760 форинти, од којих било 67.000 форинти главнице, а остало су биле камате. Новац за исплату региментског дуга прикупљан је током педесетих и шездесетих година, а дуг је помињан и на Сабору 1769. године.⁴¹⁷

Почетком 1748. године умро је патријарх Арсеније IV. Трошкови делегације која је у Бечу молила дозволу за сазивање Сабора, издаци епископа Висариона Павловића администратора Митрополије, као и сам Сабор који је августа исте године изабрао епископа Исаију Антоновића за новог архиепископа, оптеретили су Митрополију новим дуговима. На Сабору 1748. године чули су се захтеви посланика да се поднесу извештаји о приходима и расходима Митрополије током патријархове управе и да се они уреде „на општу ползу“. Од епископа Висариона захтевано је да оправда велике трошкове администрирања и врати патријархове ствари које је присвојио. Поред тога, Сабор је захтевао да, убудуће, архијереји не смеју да праве непотребне трошкове под изговором обављања народних дела, да не смеју да узимају кредите нити у своје нити у име народа, који је већ много задужен.⁴¹⁸

Није позната тачна сума новца која је потрошена током 1748. године, али она свакако није била мала и разрезана је на епархије. Истовремено прикупљан је

---

⁴¹⁶ АСАНУК, МП„Б“, 1748/38, 1749/26; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 122, 142-143; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 61-63.

⁴¹⁷ АСАНУК, МП„Б“, 1756/84, 1769/66, 1769/82; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 191; Д. Руварац, *Синесије Живановић*, 289; И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 243.

⁴¹⁸ *Старине србске*, 207; Г. Витковић, *Споменици*, III, 96, 102, 107, 113; Д. Руварац, *Закључак народног сабора 1748. о администрацији Висариона Павловића карловачке митрополије*, Српски Сион XVI (1906), 375-376; М. Јакшић, *Два српска сабора*, 38.

новац и за пут новог архиепископа Исаије Антоновића у Беч, јер га је, према сопственом признању, имао *врло мало*. То што архиепископ није имао новца не треба да чуди, будући да је после смрти патријарха заустављена исплата прихода и да је митрополит Исаија намеравао да у Бечу тражи, између осталог, потврду својих права на приходе. Поред тога, према ранијој пракси, стаљена је забрана на коришћење патријархове оставине, док посебне државне комисије не раздвоје шта припада Архиепископији, а шта патријарховим наследницима. Из оставинске масе намиривани су и лични дугови умрлих архиепископа.⁴¹⁹

Током 1748. године појавили су се и неки стари дугови који су изазивали сумњу у епископату. Тако је јуна 1748. године епископ бачки Висарион Павловић писао епископу будимском Василију Димитријевићу, да су се Илирској дворској депутацији јавили наследници *Господина Кваријента* и тражили наплату дуга по неком уговору у износу од 1.130 дуката. Реч је о наследницима Христофора Игњата пл. од Гваријана и Рала који је био комесар на првом Народно-црквеном сабору 1708. године, а затим дугогодишњи заштитник српских интереса у Бечу. Владика Висарион изразио је сумњу у истинитост тврдњи о постојању дуга, а посебно дуга по уговору. Пре свега, Христофор Игњат примао је новчану награду, *м'зду* за посао који је обављао и, према томе, није било потребе за уговором. Сумњиво је било и то, како је навео, зашто се наследници нису јавили раније, ако је дуг стварно постојао, већ су чекали толико година. У сваком случају, Илирска депутација тражила је документацију о томе колико је и како Христофор Игњат служио народу и како му је плаћано. Није познато како је овај проблем решен.⁴²⁰

Изненадна смрт митрополита Исаије Антоновића у Бечу, јануара 1749. године, а затим и Народно-црквени сабор одржан јула исте године гурнули су Митрополију у још дубљу финансијску кризу. Нови митрополит Павле Ненадовић био је приморан да се, већ на Сабору 1749. године, обавезе државним властима да ће исплатити дугове остале иза патријарха и да се неће задуживати на терет

---

⁴¹⁹ АСАНУК, МП„Б“, 1748/9, 1748/13, 1748/15. Епископ Висарион Павловић, који је предводио делегацију у Бечу 1748. године, тражио је да му се надокнаде трошкови од 1.500 форинти, настали због обављања народних послова. Међутим, 1750. године секретар Илирске дворске депутација Јохан Криштоф Јенеш тражио је додатно објашњење о тој потрошеној суми. (АСАНУК, МП„Б“, 1748/30, 1750/34).

⁴²⁰ АСАНУК, МП„Б“, 1748/10. Једна од најстаријих сачуваних одлука Народно-црквених сабора везаних за финансијска питања односила се управо на Христофора Игњата пл. од Гваријана и Рала. Сабор је 1715. године донео одлуку да му се доживотно исплаћује годишња *м'зда* у износу од 300 сребрних дуката (И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 167).

народа. Током трајања Сабора, заседао је посебан одбор који је одлучио да се постави нека врста татора, који ће, између осталог, надzirати и чувати сву *опитенародну*, односно митрополитску покретну и непокретну имовину и све приходе Архиепископије и митрополита, осим његових столарних прихода из Сремске епархије. Према том предлогу, татори треба да саставе инвентаре и да према њима убудуће контролишу имовину и приходе. Митрополиту Павлу, „за собственија персони и хофштота [двора] јего содржаније“, одређена је годишња сума од 12.000 форинти. Тај новац он може да троши по вољи за двор, пут у Беч, или где год буде, и за то није дужан да полаже рачуне Синоду, *клеру и народу*, односно Народно-црквеном сабору. Истакнуто је да су Архиепископски синод, свештенство и народ наследници *опитенароднога имјенија* [имања] и они ће преузети на себе исплату свих дугова претходних архиепископа, изузев дуга Српске хусарске регименте. Дугови ће бити исплаћени из народне касе, само је потребно да царица нареди кредиторима да одложе за три године исплату камате на задужену суму. Одбор је овластио митрополита да у име Синода и Сабора започне процес ликвидације дугова Српске хусарске регименте и због тог посла пошаље у Беч егзарха Синесија Живановића, који је већ добро упућен у тај проблем.⁴²¹

Марија Терезија је дипломом од 2. августа 1749. године потврдила новом митрополиту Павлу Ненадовићу право на приходе и на ту диплому се касније често позивала. Митрополиту је гарантован редовни годишњи приход у износу од 9.000 форинти на име еквивалента за црквени десетак, који се исплаћује преко Коморске дирекције у Осијеку и Банатске администрације у Темишвару. Право на уживање властелинства Даљ, којим је у међувремену управљала Дворска комора, потврђено је митрополиту Павлу 30. марта 1750. године.⁴²² Митрополит је имао озбиљних проблема код наплате својих прихода, јер их није примао редовно, нити увек у целини.

Око прихода, који је митрополиту Павлу исплаћиван преко Банатске администрације, касније је настао проблем. Поред еквивалента за црквени

---

⁴²¹ Д. Руварац, *Српски Народни Сабор 1749*, 131,133, 134; М. Јакшић, *Два српска сабора*, 177; Н. Нинковић, *Црквено-народни сабор*, 270-271. За таторе су изабрани митрополитски егзарх Синесија Живановић, мајор Михаило Продановић и новосадски сенатор Лазар Рубешић.

⁴²² J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 526; Д. Руварац, *Радња Архиепископског синода 1750*, 65; С. Гавриловић, *Студије из привредне и друштвене историје Војводине и Славоније*, 23.

десетак, митрополит је потраживао и кнезовске дукате, које је Банатска администрација одбијала да му исплати. Због тог спора интервенисала је Марија Терезија преко Илирске дворске депутације. Одлуком од 21. јула 1752. године саопштено је митрополиту Павлу да му приход од кнезовских дуката није ни дат.⁴²³ Када је био потврђен за архиепископа, писало је у одлуци, митрополит је добио право само на еквивалент за црквени десетак. Део тог еквивалента, у износу од 3.000 форинти, требало је да исплаћује Банатска администрација, али не у новцу, већ у натури, у *плодах*. Царица је показала разумевање за *дификултације* које је митрополит имао приликом убирања прихода из Банатске коморе. Стога је решила да, убудуће, еквивалент за црквени десетак буде исплаћиван митрополиту у новцу, квартално по 750 форинти. Царица је показала и *нарочну милост* дарујући митрополиту Павлу приход од кнезовских дуката у Темишварском Банату и том приликом је нагласила да приход од кнезовских дуката треба користити за „содржаније сиротих вдовиц и сироте клера својег закона и школ за обученије младеж“.⁴²⁴

Митрополит Павле покренуо је и питање нерешене оставине и заосталих исплата прихода његових претходника. Новембра 1752. године поднео је двору обрачун према коме је потраживао 14.332 форинти на име неисплаћених архиепископских припадности Вићентија Јовановића, Арсенија IV Јовановића и Исаије Антоновића.⁴²⁵ Митрополит је рачунао на тај новац, који је био потребан ради исплате бечког, саборског и региментског дуг, на шта се обавезао владару. Разрези на епархије нису давали очекиване приходе. О томе сведочи и спецификација „от репартиције опште народног потрошка“ разрезане на Арадску епархију, коју је владика Синесије Живановић послао митрополиту током 1752. године. Из документа се види да је од 990 форинти разрезаних на ту епархију прикупљено само 344.⁴²⁶

Павле Ненадовић борио се с дуговима који су пристизали на наплату. Између осталог, фебруара 1751. године требало је исплатити 4.542 форинти

---

⁴²³ Први архиепископ коме су ускраћени кнезовски дукати био је Исаија Антоновић. Године 1749. потврђено је право митрополита Исаије на еквивалент од десетка у износу од 9.000 форинти, и том приликом наглашено је да му је забрањено да узима кнезовске дукате (М. Јакшић, *Два српска сабора*, 98-99).

⁴²⁴ АСАНУК, МП, „Б“, 1752/45.

⁴²⁵ АСАНУК, МП, „Б“, 1750/164, 1750/166, 1752/71.

⁴²⁶ АСАНУК, МП, „Б“, 1752/96.

кредита, са 6% камате, који је узет августа 1747. године због народних послова. У мају исте године требало је платити 5.000 форинти на име старог дуга Српске хусарске регименте. Током 1753. године поставило се питање дугова према агенту Ореңгију, а 1754. године генерал Антон Игнац гроф Мерси тражио је исплату трошкова које је, као председник комисије, имао приликом регулисања наследства митрополита Вићентија Јовановића.⁴²⁷ Таквих захтева било је много. Поред дугова Митрополије, Павле Ненадовић покушавао је да реши, или бар помогне у решавању проблема великих дугова који су остали после смрти епископа констајничког Алексија Андрејевића 1749. године, бачког Висариона Павловића 1756. године и темишварског Георгија Поповића 1757. године.

Није познато колики су били укупни годишњи приходи митрополита Павла, као ни Митрополије. Осим 9.000 форинти, које је митрополит примао од Дворске коморе, друге приходе је тешко утврдити због непостојања релевантних извора. Није познато, на пример, колики су били приходи имања Нерадин и пустаре Банковци током шездесетих година. У Деклараторији је 1779. године приходи од тог имања процењени су на 5.000 форинти.⁴²⁸ Приход од властелинства Даљ разликовао се од године до године. Није познато ни то колико је износио епископски приход из Сремске епархије. У литератури се често наводи сума од 2.500 форинти, која је процењена 1737. године. У међувремену, повећан је број становника у Сремској епархији, као и број свештеника, самим тим морао је да се повећа и приход од епархије. У нередовне, као и, може се рећи, недовољно дефинисане приходе улазили су таксе за рукоположења епископа, неутврђене количине вина и жита које су на захтев митрополита и у разним приликама слали манастири, као и приходи од митрополитских винограда и земље, воденица, и друго.

Трошкови су били велики, посебно они који су настали боравком митрополита и делегација у Бечу. Према каснијем тврђењу посланика на Сабору

---

⁴²⁷ АСАНУК, МП, „Б“, 1751/56, 1751/161, 1753/60, 1754/101.

⁴²⁸ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 786. Према једном обрачуна за 1777. годину, после одбитка расхода и трошкова овог „хершофта архиепископско-митрополитског, грунта манастира Гргетега“, остало је 1.065 форинти. Поред новца, из села Нерадин и пустаре Банковци Митрополија је 1777. године приходовала и 557 акова разних врста вина, 179 акова ракије, 835 мерова и 28 ока пшенице, 203 мерова зоби и јечма, 71 пласт сена и 21.600 ока кукуруза. У приход је улазило и 8 врећа пасуља, по 3 вреће грашка и боба, као и 9 акова ситног и крупног сочива (АСАНУК, МП, „Б“, 1778/41).

1769. године, Павле Ненадовић се трудио да не прекорачи *пречагу* која му је била постављена 1749. године и да не троши више од 12.000 форинти годишње. Није познато да ли се стварно придржавао те одлуке. У сваком случају, основао је фондове за посебне намене. После смрти митрополита Павла, у фонду за издржавање школа било је око 41.000 форитни, а у општенародном фонду око 50.000 форинти.⁴²⁹

Смрт и сахрана митрополита Павла Недановића створили су нове финансијске проблеме за Митрополију. Током припрема за сахрану митрополитски архиђакон Јован Јовановић прикупљао је и чувао све пристигле рачуне и потврде о плаћању. Из спецификације трошкова, коју је архиђакон саставио после сахране (24. септембра) 5. октобра 1768. године, могу се видети скоро сви трошкови: за *кљач*, односно трговцима и занатлијама за материјал и шивење црне одеће плаћено укупно 2.197 форинти; опремање кухиње и припрема хране коштали су 540 форинти; *лекарства*, односно препарати за балсамовање и хирург који је тај посао обавио коштали су 616 форинти и 30 крајцара. На дарове војницима који су парадирани на сахрани, свештеницима који су служили опело, варадинском скелару, епископском кувару и на милостињу *сиротим* и *арестантном* потрошено је укупно 1.139 форинти и 58 крајцара. Разним мајсторима који су правили сандуке, зидали гробницу, као и молеру Јакову Орфелину за 132 *вопна*, тј. слика митрополитског грба и друго плаћено је 643 форинти и 52 крајцара. Новосадском воскару плаћено је 1.051 форинти за свеће. Према рачуници архиђакона Јована потрошено је 6.188 форинти и 23 крајцаре, а током сахране попијено је и 105 акова вина. То, међутим, није било све. Коначна сума новца потрошеног за сахрану митрополита Павла Ненадовића износила је 10.066 форинти и 59 крајцара. Ако се има и виду да су државне власти ставиле *шпер*, односно забрану на коришћење митрополитове имовине и прихода док се не реши питање оставине, јасно је да се Митрополија још више задужила.⁴³⁰

---

⁴²⁹ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/82. Општенародни фонд основан је 1759. године и у њега је улазио део имовине умрлих архијереја и приходи Митрополије у време администрација, а новац је увећаван позајмљивањем уз камату. Новцем из тог фонда, између осталог, помагане су свештеничке удовице, сиромашни верници, зидане су и поправљане цркве (В. Гавриловић, *Прилог историји Неприкосновеног фонда Карловачке митрополије из 1776. године*, Зборник МСИ 65-66 (2002), 189).

⁴³⁰ АВ, ИДД, кутија 4, бр. 164.

Припремајући реформу Српске православне цркве, Илирска дворска депутација посветила је пажњу њеним финансијама и имовини. Требало је пронаћи начин контроле и успостављања равнотеже између прихода и расхода, исплатити старе дугове и спречити архиепископа и епископе да стварају нове. У позадини плана било је сазнање да највећи терет исплате дугова подноси српски народ, порески обвезници и војници Хабзбуршке монархије, које је требало растеретити. План је стваран са идејом да се финансије Митрополије уреде, да се народ ослободи од претераних захтева, да се расветли и регулише ко коме и за шта плаћа.

Тринаест, од укупно 48 седница Сабора 1769. године, било је, у потпуности или делимично, посвећено расветљавању разних питања финансијске и имовинске природе. Комесар генерал гроф Хадик постављао је питања епископима и посланицима и на њих тражио детаљне одговоре. Одговори су показали да се, у највећем броју случајева, разне таксе и услуге наплаћују произвољно, да се мало ко придржава важећег свитка, и да у неким ситуацијама није сасвим јасно за шта све народ, али и свештенство, плаћа. На питање колико су епископи платили митрополиту за своје постављење и потврдне дипломе, одговори су били различити: епископ вршачки Јован Георгијевић платио је 1.500 форинти, костајнички Јосиф Стојановић и карлштатски Данило Јакшић по 2.000 форинти, бачки Мојсије Путник 4.000 форинти, а темишварски Вићентије Јовановић 6.000 форинти. Пакрачки епископ Арсеније Радивојевић је тада изјавио да је требало да плати 3.000 форинти, али је имао само 1.500 форинти.⁴³¹

Свештеници су, такође, различито плаћали за своја рукоположења, а разлике нису постојале само од епархије до епархије, већ и у оквиру једне епархије. Тако су, проте будимски и темишварски изјавили да епископу нису платили ништа, док су проте из Вршачке и Карлштатске епархије давале за рукоположења 3 форинте, а из Сремске, Бачке, Пакрачке 3 дуката. Различито су плаћали и парохијални свештеници: из Арадске, Пакрачке, Сремске, Вршачке епархије по 3 дуката, а из Костајничке по 12 дуката. Осим ораховичког игумана који је платио 3 дуката, други игумани нису дали ништа. Монаси су за рукоположења плаћали само у Бачкој епархији (1 дукат) и Пакрачкој епархији (3

---

⁴³¹ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/66, 1769/82.

дуката). Таксе за свештеничке сингелије кретале су се између 100 и 400 форинти за проте, и између 50 и 200 форинти за парохијалне свештенике. Сидоксија је, такође, наплаћивана различито, од 6 форинти до 24 форинте, освештавање црква од 6 до 30 дуката, освештавање антиминос 2 до 6 дуката.

Комесар је детаљно испитивао колико се наплаћује димница, милостиња, колико свештенство и народ плаћају за бечки трошак, школе, заседање Синода, за честитање празника Божића и Ускрса епископима, занимало га је да ли пружају епископима услуге превоза, односно форшпана, и конака током визитација и да ли носе пошту. Интересовало га је и мишљење посланика о томе колико треба платити за поједине таксе и услуге. У међувремену, стизале су и наредбе из Беча којима је, између осталог забрањено епископима да од свештеника наплаћују било шта друго осим сидоксије, чија ће висина касније бити утврђена. Забрањено им је прикупљање новца на име бечког и синодског трошка, као и „порези честитања празника“. Канцеларијска такса за сингелије требало је да буде 2 форинте за свештеника и 1 дукат за проте.

Комесар је покренуо и расправу о питању трошкова и дугова Митрополије. Подстакао је расправу о трошковима посланика, њиховим дневницама и начину подмиривања укупних трошкова Сабора. Одговори су потврдили оно што је и раније било познато, да свака епархија подмирује трошкове својих посланика, као и део укупних трошкова одржавања Сабора, разрезом на народ и свештенство. Зато су на Сабору су поновљене раније забране архијерејима да се задужују у име народа, јер царица неће дозволити да народ плаћа нове *коллектуре*, а тако настале дугове мораће да плате сами, чак и принудом, *егзекуцијом*. Пред посланицима су сведени трошкови сахране митрополита Павла, разматрано је колики би требало да буду трошкови избора новог митрополита и како смањити трошкове резиденције у време док је Митрополија упражњена. На једној од седница саопштено је да царица забрањује разрез на народ ради подмиривања бечког трошка, да нови митрополит нема потребе да, по обичају, долази у Беч на поклоњење и да, уколико има намеру да иде *горе*, сам ће поднети тај трошак. За сваки одлазак српских делегација у Беч потребно је тражити царску дозволу, предати предрачун трошкова са подацима одакле ће бити намирени и сачекати

дозволу. Поменут је неисплаћени дуг Српске хусарске регименте, као и трошкова Сабора из 1744. године.⁴³²

Илирска дворска депутација припремила је за Сабор мере које ће бити примењиване ради контроле и, пре свега, чувања црквене имовине. Повод за те мере биле су бројне оптужбе да се после смрти епископа имовина неосновано отуђује и *развлачи*. На једној од првих саборских седница формирана је комисија за инвентарисање митрополитове оставине, у којој су били архимандрит манастира Бездин Дионисије Живоиновић, коњички капетан Сава Николић и Георгије Ловчански из Сентандреје. Касније је поведена расправа о оставинама архиепископа и митрополита. Царском резолуцијом решено је да све што остане после смрти архијереја, било епископа било архиепископа, треба поделити на три дела и издвојити део који је трајно власништво Цркве као институције, део који остаје новом архијереју на коришћење и део који припада митрополиту после смрти епископа. Предвиђено је да имовина која припада Цркви буде пописана и да сваке године буде контролисана у присуству представника епархије, односно Митрополије, жупаније и војске. Други део имовине који би, како је наглашено, требало да припадне државној благајни, царица великодушно препушта епископима на коришћење. У ту имовину убројани су резиденција и друга *зданија*, све што је неопходно за одржавање привреде, као што су стока, коњи, волови, као и потребна одежа и књиге. Оно што преостане, као што су украси, непотребни предмети од злата и сребра, намештај, одежде, коњи и кола, стока, жито, биће продато и, с новцем који је остао иза умрлог епископа, предато митрополиту. О сваком издвојеном делу треба начинити инвентар који ће, преко Илирске дворске депутације, бити достављен владару. Да би се спречило *развлачење* имовине Митрополије, одлучено је да се именује седам татора који ће у случају смрти митрополита преузети бригу о имовини, саставити инвентаре и контролисати трошкове сахране и организовања сабора. За таторе су изабрани епископ бачки Мојсије Петровић, архимандрит шишатовачки Вићентије Поповић, прота карловачки Јефтимije Кнежевић, пуковник Јован Белгради, капетан Јован Витковић, биров новосадски Давид Рацковић и Јефта Матић из Карловаца.⁴³³

---

⁴³² АСАНУК, МП,,Б“, 1769/66, 1769/82.

⁴³³ Исто.

Нешто касније комесар је навео Сабор на тему употребе новца који из оставине епископа припада митрополиту. Инсистирао је на томе да део те суме треба да уђе у *обшту масу*, и да се тај капитал увећава давањем новца под интерес, камату. Други део новца требало би користити за издржавање школа, помоћ свештеничким удовицама и сиромашнима, посебно у епархији из које је умрли епископ. У суштини, комесар је само поновио захтев Марије Терезије из 1752. године. Договорено је и оснивање посебног фонда за финансирање клерикалних школа у Митрополији, у који треба да уђе 41.000 форинти осталих иза митрополита Павла, новац који је темишварски епископ Вићентије Јовановић прикупио за школе и приходи од винограда који је у Будиму остављен завештањем школи. Више пута је током заседања Сабора понављано да архиепископ не сме да прави дугове, нити да присваја и отуђује имовину Митрополије.

Илирска дворска депутација припремила је комесара да на Сабору отвори и питање властелинства Даљ. Поменуто властелинство уступио је цар Леополд I патријарху Арсенију III на име дуга од 38.675 форинти. Властелинство није било наследно и сваки нови архиепископ морао је да добије потврду владара о праву коришћења. После смрти митрополита Павла, Даљско властелинство прешло је, по обичају, у надлежност Дворске коморе. Гроф Хадик је на седници од (11) 22. маја 1769. године пренео посланицима понуду Марије Терезије да исплати стари дуг државе према Митрополији, односно да откупи властелинство Даљ са припадајућим селима Бело Брдо и Борово. То је, наводно, било потребно да би се територијално заокружило, односно *попунило* Бачко коморско властелинство. Новац би био стављен у банку, а *банко-папири* гласили би на име митрополита. Сва покретна имовина с властелинства, у којој су набројани новац, *марва* и све што се нађе у натури, била би предата митрополиту. Предложено је Сабору да изабере чланове комисије која би пописала имовину на властелинству. Епископ бачки Мојсије Путник одмах је замолио комесара да пренесе царици молбу свештенства и народа да „хершофт Даљ код архиепископа и в будуштеја остајет“.⁴³⁴

---

⁴³⁴ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/66.

Захтев царице схваћен је озбиљно и следећег дана одржан је састанак посланика на коме је договорено да се састави одговор Сабора комесару. Требало је одбрани право на властелинство Даљ и задржати га као митрополитски посед. За писање одговора одређени су епископ бачки Мојсије, пуковник барон Јефтимије Љубибратић, сомборски прота Христифор Поповић, биров новосадски Давид Рацковић и сомборски Никола Фелдвари, народни секретар Павле Ненадовић и Теодор Јанковић из Темишвара. Даље је договорено које дипломе треба приложити уз одговор и шта нагласити. У одговору који је Сабор (14) 25. маја предао комесару истакнуто је да су архиепископи пуних 60 година уживали властелинство Даљ. Детаљно је описано како је патријарх Арсеније III, прво, 1696. године добио на коришћење замак Сиращ у Славонији, док се не ослободи његова резиденција у Пећи, како му је, затим, тај замак одузет и дато властелинство Сечуј 1697. године. Када је властелинство Сечуј враћено законити наследници, патријарху је 1703. године обећано неко друго коморско добро као надокнада. То је било властелинство Даљ које је он добио од цара Леополда I 1706. године. Од тада сви архиепископи добијали су потврду уживања властелинства Даљ. Међутим, у тим потврдама архиепископима начињена су два преседана. У потврди митрополиту Мојсију Петровићу из 1729. године први пут није наведено да се властелинство даје на вечно уживање. У дипломи патријарху Арсенију IV из 1741. године први пут је наведена клаузула према којој је властелинство Даљ дато као залог док држава не исплати дуг Митрополији. Поред тога, патријарх је био приморан да у Бечу потпише реверс за властелинство, које сада држава користи да исплати дуг и има намеру да га одузме. Позивајући се на заслуге Срба за државу, Сабор је молио Марију Терезију да остави властелинство Даљ на трајно уживање будућим митрополитима и да га не користи „в наполненије Коморскога хершофта бачкаго“.⁴³⁵ Месец дана касније стигао је одговор из Беча према коме, на молбу свештенства и народа, царица „остављат новому митрополиту за јего персону хершофт Даљ“.⁴³⁶

Већина царских наредби и резолуција које су стизале у Карловце током заседања Народно-црквеног сабора, укључена је у Регуламент из 1770. године. Овим законом покушано је дефинисање митрополитског прихода. На снази је

⁴³⁵ АСАНУК, МП, „А“, 1769/207. Молбу је потписало 76 посланика, међу којима и сви епископи.

⁴³⁶ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/82.

остала одлука из 1749. године, донета поводом регулисања прихода митрополита Павла Ненадовића. Редовни годишњи приходи српских архиепископа, према томе, обухватаће и даље 9.000 форинти које Дворска комора исплаћује на име црквеног десетка из коморске касе у Осијеку (6.000 форинти) и Темишвару (3.000 форинти). У примања митрополита спадају и тзв. нередовни приходи од *була*, односно потврдних диплома које издаје новим епископима. Епархије су подељене у класе, тако да епископи вршачки и темишварски треба да плате по 200 дуката, бачки и арадски по 150 дуката, пакрачки 125 дукат, а будимски и горњокарловачки по 100 дуката. Митрополит располаже резиденцијама, баштама, покућством, одежама и књигама својих претходника, као и епископским приходом из Сремске епархије - архидијецезе. Регуламент из 1770. године не помиње митрополитско властелинство Даљ, имаће Нерадин, нити приходе од кнезовских дуката из Баната.⁴³⁷

Регулисани су и приходи епископа. Између осталог, они обухватају таксе за свештеничке сингелије у износу од 30 крајцара по кући у парохији коју добија свештеник, а за парохије веће од 100 кућа такса је стална и износи 50 форинти; накнаде за посвећивање храма од 9 дуката, антимиња од 3 дуката; годишње сидоксије од свештеника у износу од 3 крајцаре по кући у парохији, и друго. Регуламент прописује и посебан *столарни свитак* за свештенство у областима под цивилном управом (прилог Б) и у Војној крајини (прилог Ц).

Истовремено, држава је овим законом покушала да ограничи неке трошкове Митрополије. Регуламент је, позивајући се на трошкове сахране митрополита Павла, прописао да сахрана митрополита не сме да кошта више од 3.858 форинти. У ту суму урачунати су трошкови црнине, свећа, опела, лекара и хирурга који ће балзамовати тело, војника који ће давати свечану стражу, помена и другог. Трошкови резиденције у време упражњене Митрополије морају се смањити и законом је регулисано, између осталог, и то колико послуге може остати. Трошкови изборног сабора не смеју прећи одобрену суму од 1.475 форинти.⁴³⁸

Питање епископске и митрополитске заоставштине решено је поделом имовине и новца према резолуцији прочитаној на Сабору 1769. године. Када је

---

⁴³⁷ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 526, 536-537.

⁴³⁸ Исто, 530-533.

реч о архиепископској заоставштини, Регуламентом је решено да се после смрти митрополита обавезно састави шест инвентара: инвентар украса и скупочених предмета, онога што је потребно за одржавање привреде, инвентар старог сребра, вина и жита, књига и инвентар новца, односно актива и пасива Митрополије. Имовина која је власништво Цркве, као и новац добијен продајом непотребне покретне имовине, биће издвојени „als ein stätter Verlag des Erz-Bistums“. У том посебном фонду биће и одређене количине вина и жита које, како је истакнуто, морају увек бити исте и митрополит не сме да их смањује. Та одредба представљала је почетак претварање општенодрожног фонда који је основао митрополит Павле у Неприкосновени фонд Карловачке митрополије.

Један закон није могао одмах да уведе ред у финансије и имовину Митрополије. Било потребно време да се промени схватање архијереја о томе шта припада њима, а шта је опште добро. На сваком наредном заседању Архијерејског синода, 1774/75, 1776/77. године, свођени су рачуни народних фондова. Тако је, у Неприкосновеном фонду 1774. године била 21.690 форинти, а 1776. године 13.598 форинти. Комесари су опомињали епископе да морају да исплате дугове према Архиепископији и њеним фондовима, и имали су податке о сваком ко је каснио са враћањем дугова. Контролисали су инвентаре епархија и Митрополије, учествовали у одлукама о томе шта треба набавити за митрополитски двор, а шта продати.⁴³⁹

У ревидираном тексту Регуламента из 1777. године, било је неколико измена. Најзначајнија се односила на властелинство Даљ, које је наведено у параграфу о приходима митрополита. Упркос молби Архијерејског синода из 1776. године, у текст новог закона унета је клаузула према којој је митрополит добио доживотно право уживања коморског властелинства Даљ све док држава не исплати свој дуг или док не пронађе други погодан коморски посед исте вредности. Међу митрополитске поседе у Регуламенту су убројани су село Нерадин и пустара Банковци, раније посед укинутог манастира Гргетег, такође изостављени 1770. године. Они су потврђени као лични, *ad personam*, митрополитов посед, иако је Синод инистирао на томе да треба да буде митрополитски посед, заједно са манастиром. Епископи су на Синоду изразили

---

⁴³⁹ Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775.*, 648-649; А. Г, *Радња Архијерејског Синода 1776.*, 270-272, 299-300, 396, 421-422; В. Гавриловић, *Прилог историји Неприкосновеног фонда.*, 189-192.

бојазан да би такав начин потврђивања права уживања могао бити протумачен у народу као да митрополит самовољно увећава своје приходе присвајањем поседа Митрополије. Шест инвентара заоставштине иза умрлог архиепископа, колико је 1770. године било предвиђено, сведено је 1777. године на три инвентара, који се морају упоредити са раније састављаним инвентарима. Мислило се на инвентаре састављане 1774. године после смрти митрополита Јована Георгијевића. Разлике у односу на текст из 1770. године састоје се и у томе што је укупна сума новца предвиђена за митрополитску сахрану заокружена на 3.000 форинти, а за изборни сабор на 1.500 форинти.⁴⁴⁰

У жалби на Регуламент, митрополит Вићетније Јовановић је тражио 1778. године, да се архиепископу потврди право на приход од кнезовских дуката, као што је то било у време митрополита Павла и да се властелинство Даљ остави Митрополији заувек. Митрополит је тражио да се обнови манастир Гргетег, који би, са селом Нерадин и пустаром Бакновци, био потврђен као митрополитски посед, као што је то било на основу привилегије Леополда I из 1691. године, и да не буде митрополитов посед, као што је наведено у Регуламенту. Предлагао је да црквене инвентаре састављају епископи са саборским посланицима, епитропима и представницима општинама, без присуства и мешања коморских, војних или властелинских службеника. Изнео је замерке на рачун прописаног начина чувања непокретне и покретне имовине Архиепископије, посебно сребрине, књига и сасуда, тражио је да се дозволи давање новца из Неприкосновеног фонда на зајам уз разумну камату, и друго.⁴⁴¹

Марија Терезија је убрзо одговорила митрополиту Вићентију да је захтев за новчаним приходом од кнезовских дуката одбијен још 1774. године, и да је уместо њега, због верности Двору, српском архиепископу одобрен приход у провијантима из Баната, који је 1776. године достигао вредност од 28.649 форитни. Царица је одлучила да дозволи обнову манастира Гргетег коме припадају поседи Нерадин и Банковци. Будући да митрополит обнављањем манастира, коме ће бити враћени поседи, губи приход од 5.000 форинти, он ће му

---

⁴⁴⁰ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 684, 686; А. Г. Радња *Архијерејског Синода 1776*, 251, 456, 519, 629-630.

⁴⁴¹ Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићетнија*, 115-119.

бити надокнађен из државне благајне, док се не пронађе други извор финансирања манастира.

Марија Терезија је остала доследна одлукама да државни службеници учествују у инвентарисању и контроли црквене имовине. Њено објашњење показивало је да је суштина реформе била контрола прихода и расхода од стране државе и да та контрола мора да постоји да се Митрополија не би задуживала као раније. Царица је подсетила да је иза митрополита Мојсија Петровића остао дуг од 17.000 форинти, а после потврде Привилегија 1743. године 26.700 форинти. Државна контрола је, поред тога, била гарант да ће сви дугови према Школском и Општенародном фонду бити враћени.⁴⁴²

Коначно законско решење прихода архиепископа, епископа и свештеника, успостављања државне контроле и заштите имовине Митрополије и епископија, митрополитских фондова, представљала је Деклараторија објављена 1779. године. У приходе митрополита улазили су: 9.000 форинти које је исплаћивала државна благајна на име десетка у Србији и Славонији, према одлуци из 1749. године; приходи од властелинства Даљ, које је овим законом остало својина Митрополије („bleibt in solange im Besitze des Ertzbistums“) док се не пронађе друго имање исте вредности ван граница Краљевине Хрватске; и 5.000 форинти из државне касе на име губитка прихода због обнављања манастира Гргетег. Кнезовски дукати из Баната не помињу се у тексту, а то значи да нису ни потврђени. Митрополиту су припадале и таксе за рукоположење епископа.⁴⁴³ Он је уживао и епископске приходе из Сремске епархије.⁴⁴⁴ Изричито су забрањени сви ранији приходи епископа од свештеника који нису поменути у закону. Према свему наведеном, годишњи приход архиепископа могао је да се креће око 20.000 форинти.

Контрола имовине Митрополије огледала се у одредбама Деклараторије које предвиђају поступак у случају смрти архиепископа. Задржане су раније одлуке о пописивању и разврставању покретне и непокретне имовине у три инвентара. По један примерак инвентара морао је да се чува код Дворског ратног

---

⁴⁴² J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 774, 775, 777.

⁴⁴³ Епископи су били дужни да плате митрополиту таксе у износу од 200 дуката за Вршачку и Темишварску епархију, 150 дуката за Бачку и Арадску, 125 дуката за Будимску и 100 дуката за Горњокарловачку.

⁴⁴⁴ Законом је регулисано да се такса за синђелију наплаћује према броју кућа у парохији и износи 30 крајцара по кући. Сидоксија је, такође обрачунавана према броју кућа и износила је 3 крајцаре годишње по кући.

савета и у митрополитској архиви. Асистенти, односно тутори, дужни су да сваке друге године преконтролишу имовину Митрополије, упоређујући је са подацима из инвентара. Предвиђено је да се драгоцености и књиге чувају у Саборној цркви у Карловцима, иако је митрополит Вићентије био против тог решења, и да архиепископ има право да се њима служи. Деклараторија је потврдила раније одредбе о продаји личне покретне имовине умрлог митрополита и улагање новца добијеног на тај начин у Неприкосновени фонд, који је био неотуђив (*inalienabilis fundus, unangreiflichen fundus*) и имао карактер јавне задужбине. Новац је требало увећавати давањем на зајам *приватним људима* уз камату, искључиво с одобрењем владара. Главницу је требало чувати, а камату трошити на народну корист, писало је у тексту. О приливима и расходима фонда требало је да брину митрополит и асистенти и да о свему воде уредну евиденцију.

Деклараторија је понављала одредбе претходних закона о умањењу трошкова током периода администрирања упражњеном Митрополијом, као што су смањење броја служитеља, послуге, трошкова редовног издржавања двора, и друго, као и то да за сваки издатак већи од 10 форинти мора постојати признаница. Сума коју је администратор смео да потоши ограничена је на 300 форитни за путне трошкове и 12 форинти дневнице. Требало је да дневнице подмире текуће трошкове амиднистратора, међу које су урачунате плате за послуку, трошкови издржавања коња, али и трошкови који би настали доласком гостију у резиденцију. Трошак изборног сабора ограничен је на 1.500 форинти, и 500 форитни намењених за војну параду на дочеку комесара, свечане топовске плотуне и параду приликом потврде и инсталирања новог митрополита. Све трошкове Сабора, о којима мора постојати уредна евиденција, треба подмирити из редовних прихода убраних током периода упражњености Митрополије. Све што преостане од оставине митрополита после наплате дугова, трошкова администрације и одржавања сабора, као и приходи од упражњених епархија и део личне заоставштине епископа, улазе у Непрокосновени фонд. Закон забрањује да се лични дугови митрополита и епископа, уколико су већи од његове имовине, пребацују на Митрополију или епархију, на новог архијереја или на народ. Могу да се исплате дугови у вредности личне имовине, у супротном потраживања пропадају јер не смеју да се траже на другој страни.

Надзор који је Држава увела над имовином и финансијама Српске цркве дошао је до изражаја после смрти митрополита Вићентија Јовановића, фебруара 1780. године. У име Угарског намесничког већа, Славонска генералкоманда, односно генерал Матезен преузео је све послове везане за утврђивање и заштиту имовине Митрополије и митрополита Вићентија. Пописиване су драгоцености, новац, свођени су рачуни Школског и Неприкосновеног фонда и евидентирани дугови према њима.⁴⁴⁵ Истовремено, свођени су и дугови митрополита Вићентија, међу којима су били 18.826 форитни према Школском фонду, 928 форинти према дворским служитељима, 793 форитни према трговцима и занатлијама за разне услуге митрополиту и резиденцији.⁴⁴⁶

Нема сумње да је Митрополија водила бригу о народним фондовима. То се види у извештајима изнетим на Темишварском сабору октобра 1790. године, према којима је укупан капитал фондова износио 203.717 форинти и 24 крајцаре у новцу и обвезницама. У Неприкосновеном фонду било 42.732 форинти и 19 крајцара, у Клерикалном школском фонду 97.646 форинти и 11 крајцара, а у фонду за оснивање основних школа 11.254 форинти и 41 крајцара. Очекиван је и новац од заоставштине митрополита Мојсија који је требало да буде уплаћен у Неприкосновени фонд. Посебна саборска комисија измела је тада процену да је реч о око 38.000 форинти од митрополитове оставине.⁴⁴⁷

Темишварски сабор био је прилика да се изнесу и бројне замерке на одредбе Деклараторије. Између осталог, поставило се питање прихода свештених лица, односно суме новца која им је потребна за пристојан живот. Време је показало да приход одобрен законом није био довољан и да га треба повећати. На једној од седница, администратор Митрополије епископ Петар Петровић предложио је повећање суме одобрене за издржавање митрополита на 30.000 форинти годишње, за темишварског и вршачког епископа на 9.000 форинти, а за друге епископе на 8.000 форинти. Према том предлогу, за свештенике би се увела и нека врста плате, која би за проте износила 300 форинти годишње, а за парохијалне свештенике и чланове конзисторија 200 форинти. Расправу о

---

⁴⁴⁵ АСАНУК, МП„Б“, 1780/27, 1780/30, 1780/31, 1789/58.

⁴⁴⁶ АСАНУК, МП„Б“, 1780/13, 1780/37.

⁴⁴⁷ S. Gavrilović, N. Petrović, *Тeмишварски сабор 1790*, 450, 462; В. Гавриловић, *Темишварски сабор*, 180-181.

предлогу прекинуо је долазак комесара, који се веома наљутио зато што је предлог састављен без његовог знања. Ипак, на једној од наредних седница, сам комесар се интересовао о митрополитским приходима. Тада је, уз пристанак администратора Митрополије, договорено да се званични годишњи приход митрополита повећа на 30.000 форинти, од чега би он издвајао 6.000 форинти за Школски фонд. То значи да је реално повећање апанаже архиепископа било 4.000 форинти годишње. О припадностима епископа и платама нижег свештенства није више расправљано.⁴⁴⁸

Одржавање Сабора у Темишвару показало је, такође, да су неодржива нека финансијска решења која је наметнула држава. На првом месту, био је то прорачун трошкова одржавања Сабора који је требало да се креће у оквиру одобрених 1.500 форинти. У време када је законодавац одредио наведену суму, претпостављао је да ће сви наредни сабори бити изборни и трајати свега неколико дана. Међутим, сазивање Темишварског сабора као расправног, с претпоставком да ће заседати дуже, није се уклапало у прорачуне и захтевало је другачије решење. На молбу митрополита Мојсија Путника, за трошкове заседања сабора, одобрен је зајам од 10.000 форинти, који је требало да буде исплаћен из коморске касе у Темишвару. Та сума требало је да буде довољна за трошкове организовања Сабора, као и путне трошкове и дневнице за 75 посланика. Насупрот одредбама Деклараторије, државне власти су одлучиле да зајам буде враћен разрезом на народ. Цар Леополд II је скренуо пажњу комесару генералу Јохану Шмитфелду да не треба растезати заседање Сабора да не би дошло до повећања трошкова, који морају бити у оквиру одобрене суме. Међутим, због смрти митрополита Мојсија, Сабор је постао и изборни, а број посланика је у међувремену повећан на 100. Администратор епископ Петар молио је владара да, због повећаног броја посланика, одобри трошкове и зајам у износу од 15.000 форинти. По завршетку заседања, према обрачуну комесара, Темишварски сабор коштао је Србе 40.285 форинти и свака кућа православних верника у Карловачкој митрополији била је обавезна да плати 12 3/4 крајцара за саборски дуг.⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁸ . Gavrilović, N. Petrović, *Тeмишварски сабор 1790*, 534, 535; В. Гавриловић, *Тeмишварски сабор*, 182, 184.

⁴⁴⁹ S. Gavrilović, N. Petrović, *Тeмишварски сабор 1790*, 117, 123, 128-129, 188-190, 558-561; В. Гавриловић, *Тeмишварски сабор*, 101, 114-115, 203-204,

4. РЕФОРМИСАЊЕ ОСНОВНИХ ШКОЛА

До школске реформе, спроведене седамдесетих година 18. века, образовање је у Хабзбрушкој монархији, као и у другим државама тог времена, било под надзором црквених организација. Велику улогу имали су монашки редови: пијаристи у основним и средњим школама, језуити на универзитетима и у државној цензури. Мали проценат деце био је обухваћен основним образовањем, које је било лоше и несистематско. Пре реформе, у Доњој Аустрији је само 17 процената деце, већином дечака, похађало основну школу, у Чешкој мање од 20 процената, док је тај проценат у Бечу износио 24. У Монархији није било довољно школованих људи, ни бројем ни квалитетом, који би одговорили потребама државе.⁴⁵⁰

Од доласка на власт Марије Терезије трагало се за начином на који би школство било реформисано и велики утицај имале су просветитељске идеје, које су величале разум и ум. Сматало се да је људски ум *tabula rasa* у коју се образовањем могу утиснути одређене идеје и знања, који ће омогућити човеку да буде срећан у оквирима свог друштвеног статуса. Подред идејног, у Хабзбуршкој монархији постојао је и јак политички разлог за промену школског ситета. Снажној и централизованог држави коју је стварала Марија Терзија било је потребно и централизовано школство. Школе и образовање могу довести до духовног и културног, а затим и политичког јединства коме се тежи у многонационалној држави. Циљ школовања постаје образовање добрих и оданих грађана, добрих верника који су задовољни својим положајем и доприносе економском и сваком другом напретку државе. Такви грађани да попуне разгранати бирократски апарат и омогуће спровођење свеобухватних државних реформи или да уђу у војну службу и прославе Монархију на ратиштима широм Европе. Да би био достигнут тако постављен циљ, био је потребан јединствени школски систем, уједначен школски програм, способни и спремни учитељи, а то је могло да се оствари само онда када држава преузме бригу о школама.

---

⁴⁵⁰ Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини*, 18; М. Костић, *Гроф Колер*, 12; М. С. Андерсон, *Европа у осамнаестом веку*, 415-416; Ph. J. Adler, *Habsburg school reform among the Orthodox minorities, 1770-1789*, *Slavic Review* 33/1 (1974), 24.

Први кораци у реформи образовања били су везани за преузимање цензуре из надлежности Цркве и реформисање универзитета у Бечу и Прагу, које је извршено према предлозима Герхарда ван Свитена, царичиног лекара. Затим је почело оснивање средњих стручних школа трговачке, техничке, војне, економске. Године 1760. основана је централна Дворска школска комисија у Бечу (Studienhofkommission) са задатком да створи јединствени тип основних и средњих школа. До 1770. године, реформа школа постала је један од приоритета у плановима Марије Терезије. На иницијативу канцелара грофа Кауница, Јохан Антон гроф Перген саставио је програм за школску реформу. Према његовом схватању, изнетом у обимном меморандуму из августа 1770. године, држава мора да преузме надзор над школама и да искључи монашке редове из подучавања. Настава у школама треба да се одвија на немачком, а не на латинском језику, кроз уџбенике треба успоставити јединствен начин мишљења и ојачати патриотизам. Гроф Перген је предложио оснивање три врсте школа: основних, затим стручних, које би биле намењене грађанству, као и гимназија за племство. предложио је и обавезно укључивање девојчица у јединствени образовни програм државе. Међутим, због сукоба са појединим државним саветницима, гроф Перген се повукао. Државни савет је наставио рад на реформи школа, уз подршку Марије Терезије и Јосифа II. Као припремну меру реформе у образовању, Марија Терезија забранила је рад Језуитског реда 1773. године. На тај начин ослободила је универзитете и државну цензуру од контроле и утицаја језуита, а од њихове имовине настао је фонд за издржавање школа. Том приликом, Марија Терезија јавно је изнела свој став да је школство *politicum*, односно државно питање.⁴⁵¹

Систематски рад на реформи немачких школа почео је 1774. године, када је на позив царице, из Берлина у Беч дошао августински опат Јохан Игњат Фелбигер, реформатор пруског школства. Децембра те године објављена је његова Општа школска уредба за немачке тривијалне, нормалне и главне школе (Allgemeine Schul-Ordnung für die deutschen Normal- Naupt- und Trivialschulen in den sämtlichen K. K. Erbländern). Уредбом је уведена подела образовања на три степена, односно три врсте школа: основне, главне и нормалне. Законом је предвиђено да школу похађају и дечаци и девојчице и да школовањем буде

---

⁴⁵¹ F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 191-197; D. Beales, *Enlightenment and Reform*, 212-213.

обухваћен што већи број деце, узраста од шест до тринаест година. Прописан је педагошки метод, јединствено наставно градиво и садржај уџбеника. Надзор над школама поверен је Дворској школској комисији, која то треба да ради преко окружних или покрајинских Школских комисија.⁴⁵²

Наредне године објављена је Фелбигерова Методика намењена учитељима, директорима и школским надзорницима. Прецизно је објашњен нов начин педагошког рада, који је подразумевао рад са целим разредом, заједничко учење, словни и табеларни метод и испитивање. У књизи је описан поступак у настави сваког предмета, прописане су квалификације учитеља, и друго. Између осталог, та Фелбигерова књига представља основу претварању школе у државну институцију.⁴⁵³

Школска реформа спроведена је, најпре у хабзбуршким наследним земљама, а скоро истовремено и међу немачким становништвом. Закон, којима је уведена нова организација школа у Банату донет је 1776. године, за Краљевину Угарску 1777. године. Да би се успоставила државна контрола школства била је неопходна централизација. Кроз уједначавање и германизовање основне наставе у целој држави требало је повезати становништво свих хабзбуршких земаља и развити њихов осећај припадности државној заједници.

Међу српским становништвом у Хабзбуршкој монархији осећао се, такође, стални недостатак основних, тријивијалних школа. Пре реформе, школовање и образовање било је у надлежности и под надзором Српске православне цркве, а основни циљ школовања била је припрема будућих свештеника. Стога су малобројне школе имале верски карактер, учитељи су углавном били свештеници и похађало их је мало ђака. Образовање је било на ниском нивоу. Учило се по мало веронауке, читања, писања, негде и рачунања, најчешће учењем напамет. Основних школа било је недовољно, покушаји оснивања средњих кратко су

---

⁴⁵² Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини*, 21-23; С. Костић, *Реорганизација школа*, 156-158; Н. Никновић, *Реформа српског школства у Хабзбуршкој монархији 1769-1777*, *Истраживања* 22 (2011), 169-170. На основу тог закона, основне сеоске или тривијалне школе, с једним или два разреда, пружале би основна знања из писања, читања, рачунања, веронауке, као и упутстава о поштеном животу, начинима привреживања и занатима. Они који би желели да наставе школовање могли би да похађају главне или градске школе, у којима би, поред поменутих предмета, учили и латински језик, географију, историју, цртање и геометрију. Предвиђено је да главне, градске школе оспособљавају, између осталих, будуће војнике, занатлије, трговце. Нормалне школе, које би биле основане у сваком округу, биле су намењене школовању учитеља.

⁴⁵³ Више о Фелбигеровој Методици видети у: С. Костић, *Реорганизација школа*, 158-160.

трајали, а о вишем образовању није било ни говора. Они који су желели да наставе школовање, похађали су, често уз финансијску помоћ епископа, протестантске школе, какава је, на пример, била школа у Ђуру. Ретки су стизали до немачких универзитета. Од двадесетих година 18. века почело је и школовање Срба на Духовној академији у Кијеву. Поред школа, знање се стицало и у манастирима, и није било необично да они који су били жељни више знања својевољно напусте манастире.⁴⁵⁴ Потреба за образованим људима осећала се на сваком кораку и представљала је ограничење у обављању многих послова у Митрополији. Због тога се међу митрополитским секретарима и народним агентима појавио већи број странаца, *иновераца* како су их називали.⁴⁵⁵

Архиепископи и епископи, народно-црквени сабори и локалне заједнице подстицали су оснивање школа, јер се сматрало да боље образовање првенствено свештеника, али и верника, чини брану од притисака уније и покатоличавања. Пре терезијанске школске реформе повремено је школство у српској заједници напредовало. Међутим, периоди напретка били су краткотрајни, првенствено стога што су школа кратко опстајале. Њихов опстанак био је у тесној вези с могућностима њиховог издржавања. Иако су поједини архијереји издвајали новац за школе и плаћали учитеље, у највећем броју случајева, рад школе зависио је од финансијских могућности општине и родитеља чија су деца похађала школу. Школе су се гасиле обично онда, када није било довољно новца за плате учитеља.

Помоћ, не смао за школе, очекивала се и добијала из православне Русије. Одатле су, на позив архиепископа, долазили учитељи и стизале књиге, који су оставили дубок траг у образовању и култури Срба. Између осталог, помоћ из

---

⁴⁵⁴ Најпознатији пример одласка из манастира због неиспуњених очекивања, између осталог, везаних и за образовање је бекство Доситеја Обрадовића из манастира Хопово 1760. године. У архивској грађи могуће је наћи и друге примере. Тако је, 1755. године Архиепископска конзисторија разматрала случај монаха Арсенија који је без дозволе напустио манастир Комоговину. Он је тада изјавио да су му игуман и браћа обећали да ће га „књигом учити“ када прими монашки чин. Замонашио се 1754. године и „до дана данашњег“ игуман и братство нису испунили своје обећање (АСАНУК, МП„Б“, 1755/39).

⁴⁵⁵ О школама и образовању Срба пре терезијанске реформе видети више у: Р. М. Грујић, *Српске школе (1718-1739)*, Београд 1908; Д. Руварац, *Позиви и одзиви*, 3-18; Исти, *Покрово-Богородичине школе у Карловцима*, Карловци 1929; М. Костић, *Гроф Колер*, 14-30; Р. Чурић, *Српске школе у Хабзбуршкој монархији до половине XVIII века*, /у:/ *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 99-118; Н. Гавриловић, *Српско школство у Хабзбуршкој монархији у другој половини XVIII века*, /у:/ *Историја школа и образовања код Срба*, 119-154; В. С. Дабић, *Српско школство у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку*, /у:/ *Образовање код Срба кроз векове*, Београд 2003, 31-39; И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори*, 213-221.

Русије одразила се и на формирање руско(црквено)словенског језика. До средине 18. века тај језик је скоро истиснуо српскословенски из употребе.⁴⁵⁶ За државу је много већи проблем од језика било то што су Срби између Хабзбуршке монархије и Русије, радије бирали Русију. О томе најбоље сведоче догађаји који су наступили после укидања Потиско-поморишке крајине 1751. године, када је велико интересовања *милитара* за пресељење у Русију озбиљно забринуло државне власти.⁴⁵⁷

До терезијанских реформи држава се није мешала у питања везана за српске школе. Тек у том периоду, реформишући целокупан народноцрквени живот Срба у Монархији, Марија Терезија је преко Илирске дворске депутације започела с државном организацијом школа. Од 1763. године Депутација је прикупљала податке и тражила извештаје од епископа о школским приликама. Доласком барона Колера на чело Илирске дворске депутације 1767. године почео је интензивнији рад на школској реформи. Циљ реформе био је да се унапређењем просвете ојача државна идеологија међу Србима, које путем образовања треба преваспитати у добре хришћане, лојалне и корисне поданике Монархије и, истовремено, удаљити их од руске и приближити немачкој култури. Реформисано образовање требало је да толико ојача осећај припадности држави да би надјачао припадност етничкој или верској заједници.⁴⁵⁸

Јосиф II је, боравећи у Банату 1768. године, приметио да је образовање омладине лоше и тврдио је да се међу 1.000 људи не може наћи неко ко на свом матерњем језику може да чита, или пише, и да су неписмени су и кнезови и парохијални свештеници. Свештеници не знају да читају из Јеванђења или црквених књига и, према томе, ничему не могу да подуче народ. Цар је нешто позитивније оценио монахе, међу којима било образованих људи, па и оних који су похађали универзитете у Бечу, Фремдену, Халеу. Такав утисак стекао је у

---

⁴⁵⁶ Више о томе видети у: П. Пипер, *Увод у славистику*, I, Београд 2008, 180 и даље.

⁴⁵⁷ Руским утицајем међу Србима и сеобама у Русију највише се бавио Мита Костић и овде наводимо неке од његових радова: *Духовни регуламент Петра Великог (1721) и Срби*, Зборник радова XVII, Институт за проучавање књижевности 2, САН, Београд 1952, 61-91; *Култ Петра Великог код Руса, Срба и Хрвата у XVIII веку*, Историјски часопис VIII (1958), 83-106; *Нова Србија и Словеносрбија*, Нови Сад 2001.

⁴⁵⁸ Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини*, 27-28; М. Костић, *Гроф Колер*, 43; М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 76-77.

разговорима са архимадритом манастира Бездин Дионисијем Живоиновићем и, посебно, арадским егзархом Пахомијем Кнежевићем који се школовао у Халеу.⁴⁵⁹

Народно-црквени сабор из 1769. године био је прилика да Илирска дворска депутација сагледа стање српског школства и најави промене. Саборски комесар генерал гроф Хадик почео је расправу о образовању оптужбама на рачун лошег знања свештеника, истичући да су неуки и да не знају ни основе вере. Затим је детаљно испитивао посланике о школама. Изјаве посланика и епископа потврдиле су да није било школског система и да се број и стање разликовало од епархије до епархије. Тако се, на пример, могло чути да у Сремској, Бачкој и Будимској епархији постоји мала, односно основна школа у скоро сваком месту, у Вршачкој епархији основних школа било је само већим местима и варошима, у целој Карловачко-сењској епархији постојале су само четири школе, а у Костајничкој само једна основна школа у Костајници. Стање школа зависило је од ангажованости епископа, па су посланици Пакрачке епархије отворено оптужили епископа Јосифа Стојановића да ни мало не води рачуна о школама. Поред тога, посланици су сведочили и о томе да се у епархијама новац за издржавање школа и плате учитељима прикупља на различите начине. У неким епархијама добровољним прилозима верника и свештеника кроз тзв. школске кутије које су се налазиле у храму, у другим је уведен годишњи порез који су плаћали свештенство и верници, негде су општине финансирале школе, а негде сами родитељи.⁴⁶⁰

Када се повела реч о вишем образовању свештеника и клерикалним школама епископ Вићентије Јовановић Видак је отворено изјавио да нема добрих *субјеката*, односно учитеља који би преносили потребна знања свештеницима. На питање комесара шта је потребно да би се унапредило школство, епископ Мојсије Путник је одговорио да би требало увести регуларне школе са „курсом ученија“ до теологије, а затим и теологију као највиши степен образовања свештеника.

---

⁴⁵⁹ А. Hegediš, *Josif II o svom putovanju u Banat 1768*, 210-211. Податак да је егзарх Пахомије Кнежевић три године провео на школовању у Халеу, у Саксонији, посебно је заинтересовао принца Алберта Саксонског, који је био у пратњи цара. То је, према сведочењима, допринело да разговор са владарем протекне у пријатаном расположењу (Н. Радојчић, *Цар Јосиф II први пут међу Србима*, 117).

⁴⁶⁰ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/66, 1769/82; Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769*, 165; Г. Витковић, *Споменици*, III, 338-339.

Епископи су предлагали и оснивање клерикалних школе у свим епархијама, јер их није било довољно.⁴⁶¹

Став Марије Терезије о школама изнет је у царском рескрипту прочитаном на саборској седници (12) 23. јуна 1769. године. Царица је изразила жељу да у сваком месту буде основана мала школа. Посланици су обавештени да је о томе већ писала свим жупанијама и региментским командама и захтевала да саставе комисије које ће испитати где све треба основати школе, одакле оне могу да се издржавају и плаћају потребни магистри (учитељи). Велике школе у којима би учили свештеници треба основати у свакој епархији.⁴⁶²

На Сабору је постављено питање јединственог фонда за издржавање школа. Та идеја није била нова у Српској цркви. Остварио ју је митрополит Павле који је основао фонд под називом Касе Покрово-Богородичиних школа Архиепископије-Митрополије.⁴⁶³ У време митрополитове смрти у фонду је био око 41.000 форинти. Током трајања Сабора Марија Терезија је захтевала да се из тог фонда убудуће финансирају све клерикалне школе у Митрополији, не само школа у Карловцима, већ и оне које тек треба основати у свакој епархији.⁴⁶⁴ Било је речи и о посебном фонду за финансирање основних школа. Царица је је тада предложила да држава откупи митрополитско властелинство Даљ за 38.000 форинти, да се новац стави у банку, а од камата издржавају народне основне школе. Сабор је одбио саму идеју да се на било који начин отуђи митрополитско властелинство, тако да је питање финансирања основних школа остало отворено.⁴⁶⁵

---

⁴⁶¹ АСАНУК, МП,,Б“, 1769/82.

⁴⁶² АСАНУК, МП,,Б“, 1769/82; Ћ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769,176.*

⁴⁶³ Идеју о посебном школском фонду изнео је митрополит Исаија Антоновић на Сабору 1748. године, а основу за његово формирање поставио је митрополит Павле Ненадовић на Сабору 1749. године. Митрополит Павле је подстакао посланике да 1749. године прихвате идеју о оснивању фонда и да обећају новчане прилоге. Тада су изабрани тутори који треба да брину о прикупљеном новцу, а посланици су се јавно обавезали да ће уплаћивати одређене суме новца. Сам митрополит је приложио 50 дуката и обећао по 10 сваке наредне године (Д. Руварц, *Позиви и одзиви VIII, IX, 4-18*; Исти, *Покрово-Богородичине школе у Карловцима, 5*).

⁴⁶⁴ Царском наредбом прочитаном на Сабору регулисана је имовина фонда клерикалних школа која је, поред 41.000 форинти школског новаца осталог иза митрополита, требало да обухвата и 22.000 форинти које је темишварки епископ Вићетније Јовановић прикупио за школе, као и један виноград у Будиму завештан Цркви и школи. У тај школски фонд требало је да се уплаћује и део имовине који остане после смрти епископа. (АСАНУК, МП,,Б“, 1769/66; Ћ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769, 160, 176*).

⁴⁶⁵ АСАНУК, МП,,А“, 1769/207; МП,,Б“, 1769/66.

У међувремену, Дворска комора правила је план за реформу српских и румунских основних школа у Банату, који је у то време био у директој надлежности владара и није било никаквих препрека да се спроведу реформе. Дворска комора покушала је 1768/70. године реформу школа према плановима Данила Лазаринија, који је предвидео оснивање основних школа у свим местима Банта, а средње школе у Темишвару. Међутим, то није заживело.⁴⁶⁶

Током 1770. године реформа српских школа постала је незаобилазна тема на конференцијама разних дворских институција. Илирска дворска депутација се на једној од седница, током априла 1770. године, озбиљно бавила питањем организовања школа у Банату. Реферат који је саветник Адам фон Вајнагретен тада поднео Депутацији, садржавао је, према мишљењу Николе Гавриловића, већину Лазаринијевих предлога Дворској комори. Депутација је саставила оквирни план реформе о коме је требало да се изјасне Дворска комора, Дворски ратни савет, Угарска дворска канцеларија, као и карловачки митрополит.⁴⁶⁷

Регуламент је 1770. године најавио интвенцију државе у области школства и образовања међу Србима. Део текста о школама почињао је констатацијом да је темељно образовање омладине од велике користи и за Цркву и за државу. Оно је корен, семе и основа свега доброг. Држава, стога, намерава да започне организовање малих или тривијалних школа, чим буду стигли извештаји локалних војних и провинцијалних власти о могућностима општина да издржавају школе и учитеље. На основу тих извештаја, требало је да дворске институције саставе наставни план и да обезбеде обучене учитеље. У Регуламенту је истакнуто да посебном уредбом треба да буде решено питање српских школа. Једном речју, држава је преузимала надлежност над школама. Регуламентом је објављено да је

---

⁴⁶⁶ Данило (Данијел) Лазарини био је секретар темишварског епископа Вићентија Јовановића, а затим синдикус српског матистрата у Темишвару. Залагао се за реформу школа и на захтев Дворске коморе, 1769. године осмислио је план према коме би се у сваком већем месту у Банату отворила мала школа, са учитељем који би предавао читање, писање, рачунање и веронауку. У Темишвару би постојала средња школа у којој би се учили српска, немачка и латинска граматика, реторика, логика, историја, географија, економија и књиговодства. На захтев Дворске коморе саставио је читанку за румунске школе, писану латиницом. Једно време вршио је надзор на српским и румунским школама у Темишварској епархији и препроучивао се за директора банатских школа. Његова понуда није прихваћена, а за директора школа у Банату именован је Теодор Јанковић. Више о томе видети у: Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини*, 28-29; С. Костић, *Реорганизација школа*, 164; Н. Гавриловић, *Данијел Лазарини*, 175-183.

⁴⁶⁷ Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини*, 29; Н. Гавриловић, *Како је донета Уредба*, 157-163.

за потребе школске наставе и ради лакшег снабдевања потребним књигама, како школским тако и свим другим, основана посебна ћирилична штампарија у Бечу, под надзором Илирске дворске депутације. Прве књиге које је 1770. године објавила Илирска штампарија Јосифа Курцбека били су Буквар и Псалтир.⁴⁶⁸

Илирска дворска депутација је, у сарадњи са Дворском комором, наставила да тражи начин реформисања српских школа у Банату. Будући да у то време још увек није било јасно како ће бити реформисане немачке школе, није било готовог модела који би могао да буде примењен на српске школе. Рад је успоравало и то што су извештаји о стању школа и могућностима општина да их издржавају стизали споро. Земаљска администрација у Темишвару, на пример, тек средином 1771. године доставила је свој извештај, а Угарско намесничко веће током 1772. године. Међу члановима Депутације било је различитих ставова о томе да ли уопште треба уредити српске школе или их оставити да пропадају. Дворски саветник гроф Мајлат је, на пример, сматрао да треба оснивати немачке, а не српске школе у Банату, да би деца учила немачки језик и приближила се немачкој култури. Преовладало је мишљење да треба ипак реформисати српске основне школе.⁴⁶⁹

Током 1772. године Илирска дворска депутација могла је да склопи целовиту слику о броју и стању *несједињених*, тј. православних основних школа. Према пристиглим извештајима, на подручју Карловачке митрополије радиле су само 244 школе. Многе школе нису имале своју зграду и настава је одржавана у стану учитеља. У школама су већином предавали световни учитељи, магистри, а забележено је да је понегде учитељ био свештеник, ђакон или свештеников син. Највећи број школа био је основан пре 7, 10, 15 или 20 година, односно у време митрополита Павла. Православне основне школе похађало је најмање 6.038 ђака. Ученика је било више од броја забележеног у извештајима, будући да за девет школа није наведен број ученика који их похађају. Понегде је број ученика заокруживан, на пример, на „око 20“ или „око 40“ ђака или је записано да школа има између 20 и 30 ђака. Честе су и примедбе да током зиме школу похађа више деце него током лета. Међу школском децом било је најмање 209 девојчица, од

---

⁴⁶⁸ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 555-556.

⁴⁶⁹ Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини*, 30, 31; М. Костић, *Гроф Колер*, 107.

којих 30 у Новом Саду.⁴⁷⁰ Постојећи број школа показује да је српска јерархија у претходном периоду покушавала да побољша образовања. Примера ради, у Сремској епархији средином педесетих година било је двадесетак школа, а у извештају из 1772. године наводи се да су радиле 52, и помиње се још пет школа које не раде јер нема учитеља, иако у насељима има заинтересоване деце. За тај напредак био је заслужан митрополит Павле. Нема сумње да су његове активности и позиви за оснивањем школа имали одјека код неких епископа и доводили до оснивања школа у другим епархијама.⁴⁷¹

Српска јерархија није реаговала на то што јој држава одузима надлежност над школама. Разлог би, можда, требло тражити у личности митрополита. Митрополит Јован Геогијевић није био спреман да се упусти у било какав спор да владаром, па тако ни у спор око школске реформе. Без ауторитета међу епископима, неборбен по природи, митрополит се повукао. Априла 1773. године писао је пакрачком епископу Атанасију да би најбоље било да се епископи не мешају у школска питања. У супротном, могли би да се нађу у незгодној ситуацији, на пример да одлучују да ли ће се у школама учити немачки или латински језик. Будући да нема довољно домаћих учитеља за те језике морали би да буду ангажовани *иноверци*, па би народ за то окривио епископе. Поред тога, епископи би морали да дају и новац за школе, сматрао је митрополит.⁴⁷²

Почетком 1774. године Илирска депутација завршила је предлог реформе не само банатских, већ и православних школа у свим хабзбуршким наследним земљама. Уредбу за унапређење српских и румунских школа (*Regulae directivae für die Verbesserung des illyrischen und walachischen nicht-unierten Elementar- oder Trivialschulwessens in denen K. K. Erbländern*), Марија Терезија је одобрила 14. априла 1774. године, пре него што је децембра исте године објављен план за реформу немачких школа. На тај начин Депутација је преузела надлежност и над

---

⁴⁷⁰ С. Пецињачки, *Православно-тривијалне школе на подручју Карловачке митрополије у 1772. години*, 5-68. Забележено је да су девојчице похађале школе у Вуковару (16 девојчица), Иригу (2), Руми (2), Осијеку (10), Белом Брдру (1), Футогу (12), Бачкој Паланци (7), Товаришеву (1), Дeroњама (3), Суботици (10), Мартоношу (1), Кањижи (4), Ади (3), Петровом Селу (7), Бајши (4), Новом Саду (30), Шиклошу (5), Будиму (13), Сентандреји (15 ученица у четири школе), Ковину (5), Ловри (3), Помазу (3), Чобанцу (9), Токају (2), Коморану (9), Баји (3), Сегедину (13), Бати (3), Печки (2), Миколчу (6). Дечаци и девојчице заједно су пописани у школама у Сигету (10), Чинтијама (30) и Шиклову (30).

⁴⁷¹ Д. Руварац, *Списак српских школа и учитеља у Срему 1754 и 1755*, Гласник ИД НС III (1930), св. 1, 107-108.

⁴⁷² М. Костић, *Гроф Колер*, 105.

школама у Банату. *Regulae directivae* састоје се из 52 параграфа којима је, између осталог, предвиђено оснивање основних школа у свим местима са претежно православним становништвом, обнављање старих и зидање нових школских зграда, отпуштање неспособних и постављање квалификованих учитеља. Требало је увести нов наставни план, уједначен за све школе. Предвиђена је и могућност да православна деца похађају немачке школе тамо где нема услова да се оснују православне.⁴⁷³

Комесар генерал Матезен предао је Уредбу о школама темишварском епископу Вићентију Јовановићу 24. маја 1774. године, два дана пре почетка Народно-црквеног сабора. Према захтеву Марије Терезије требало је, у што скоријем року, одлучити где ће бити основане школе, како плаћати учитеље, набављати књиге, вршити надзор. О примени Уредбе разматрано је 29. августа 1774. године на састанку посебне комисије коју су чинили генерал Матезен, представници Земаљске администрације у Темишвару, Теодор Јанковић, који је 1773. године постављен за директора српских и румунских школа у Банату, и нови митрополит Вићентије Јовановић. Пажљиво је проучен текст Уредбе и донети закључци на основу којих је сачињен посебан план за организовање школа у Банату (*Plan der Trivialschulen für das Banat*), који је царица одобрила 15. септембра. У року од три године требало је подићи 373 нове школске зграде, поправити 21, и проширити 19. Сваку школу требало је опремити потребним инвентаром и прибором, као што су таблице за рачунање, лењери, писаљке. Била је предвиђена бесплатна подела буквара и катихизиса сиромашним ђацима. Такође, требало је основати школски фонд и пронаћи учитеље који би у Бечу у Нормалној школи научили нови педагошки метод.⁴⁷⁴

Школски план за Банат представљен је на заседању Архијерејског синода 1774/75. године. Комесар генерал Матезен пренео је захтев владара да се што пре изабере аутори који ће написати потребне уџбенике за прописане наставне предмете. Одлучено је да се оснује посебна комисија која би саставила правила, тј. „инструкције за шул, директоре, всјакаго професора, сениоре и алумном

---

⁴⁷³ Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини*, 31; С. Костић, *Реорганизација школа*, 162-163; Н. Гавриловић, *Како је донета Уредба*, 165-173.

⁴⁷⁴ М. Костић, *Гроф Колер*, 107-110; С. Костић, *Реорганизација школа*, 164; Н. Гавриловић, *Како је донета Уредба*, 165.

житија“ и поднела их Синоду на одобрење. За чланове комисије одређени су фискал Јован Мушкатиновић, директор школа Теодор Јанковић и Марко Сервицки, властелин из Кањиже. Констатовано је и то да је Јанковић већ почео да преводи „хаднбух тривијалних школа“, односно Фелбигерову Методику. Синод је расправљао и о средњим, клерикалним школама, а због недостатка средстава одлучено је да се само у Новом Саду оснује таква школа инернатског типа, са домом за смештај 100 ђака.⁴⁷⁵

Истовремено у Бечу је Марија Терезија потврдила Фелбигерову Општу школску уредбу за немачке школе, децембра 1774. године. То је на кратко зауставило реформу српских школа, која је морала да се прилагоди и усклади са реформом немачких школа. Дvorsка школска комисија радила је на уједначавању наставе и ширењу немачке културе у основним школама у целој Монархији. Илирска дворска депутација је, у складу са новим тенденцијама у Бечу, почела с изменама плана за реформу школа у Банату. Истовремено је пожуривала митрополита Вићентија да се испуне закључци Синода о школама, а Јанковића да заврши превод Методике.⁴⁷⁶

Теодор Јанковић од Миријева био је кључна личност у реформи српских школа. Он је 1776. године похађао посебан течај за учитеље и директоре на Нормалној школи у Бечу и, на тај начин постао први Фелбигеров ученик међу Србима. Поред учења нове педагошке методе, Јанковић је преводио и прерађивао Фелбигерову Методику која је постала основни приручник за учитеље и директоре школа. Сматрао је да наставни метод треба прилагодити српским школама, посебно литерарни метод, који због разлика у немачком и рускословенском језику не може да се примени у потпуности у српским школама. Први том Ручне књиге потребне магистрима објављен је 1776. године, а наредне године и други. У предговору Јанковић је истако да је искуство показало да човек не може успешно да ради уколико нема средства за рад, да општем благостању не доприноси када послове обављају неспособни и да нема користи од образовања деце, ако су учитељи незналице. Зато је учитељска служба од велике важности, посебно за илирски народ, и њеном унапређењу служи приручник за учитеље. Ту су дата упутства учитељима о томе која знања и вештине треба да поседују да би

⁴⁷⁵ Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775.*, 677, 678, 726; М. Костић, *Гроф Колер*, 97, 111.

⁴⁷⁶ М. Костић, *Гроф Колер*, 114-116.

се бавили својим позивом, како да се понашају према ученицима, како да се припремају за часове. Будући да су до објављивања приручника штампане само три школске књиге, Катихизис, Читанка и Аритметика, Јанковић је детаљно објаснио педагошки метод за све школске предмете. Уместо ранијег учења без разумевања, сада се наглашава потреба рада са целим разредом, објашњавање градива табеларним методама, заједничко читање и заједничко пропитивање наученог, које Фелбигер назива *катихизација*, а Јанковић *вопрошеније*. Доста простора посвећено је односу учитеља и ученика, добрим особинама које учитељи треба да развијају код деце, одржавању дисциплине на часу без батина и строгих казни.⁴⁷⁷

Теодор Јанковић је, истовремено, прерађивао и банатским приликама прилагођавао Општу школску уредбу. Под надзором Игњата Фелбигера, саставио је Школски устав за православне тривијалне школе у провинцијалом делу Баната (*Schul-Ordnung für die illyrische nicht-unierte Trivialschulen in dem Temescher Banat*), који је Марија Терезија потврдила 2. новембра 1776. године.⁴⁷⁸

Закон о школама представљен је Архијерејском синоду на заседању 1776/77. године. Тада је, између осталог, комесар тражио *модалитете*, односно начин на који ће епископи спровести наредбе о тривијалним школама у својим епархијама. Комесар је истакао да је сваком епископу познат положај општина и састав парохија и према томе треба одредити где могу бити основане школе. Синод је био против одредбе Устава, као и Регуламента, према којима деца, уколико нема услова за отварање православне, морају похађати немачку школу. Епископи су се позивали на то да Школски устав прописује да у тривијалним школама деца уче читање писаних и штампаних текстова на народном језику, молитве, појање и веоронауку, и поставили су питање како ће католички учитељ бити кадар да подучава децу кад не зна ни „штампу ни писмо“ српског језика. Комесар је на то одговорио да ће деца у католичким школама ипак нешто научити, а то је боље него да ништа не знају. То је показало јасан став државе.⁴⁷⁹

---

⁴⁷⁷ Ручна књига потребна магистромъ Иллурическихъ неунитскихъ малыхъ школь въ Цесаро-Кралѣвскихъ государствѣхъ. Часть перваѣ. Въ Виѣннѣ, 1776. Наслов књиге на немачком језику гласи *Rothwendiges Handbuch für Schuleister der Illzrischen nicht unirten Trivial-Schulen*. Д. Кириловић, *Српске основне школе*, 44-55; С. Костић, *Реорганизација школа*, 168-176.

⁴⁷⁸ М. Костић, *Гроф Колер*, 118-119; С. Костић, *Реорганизација школа*, 165-168.

⁴⁷⁹ А. Г, *Радња Архијерејског синода 1776*, 422, 423.

Школски устав објављен је двојезично, на немачком и *словенском* језику. Састоји се из 31 параграфа који регулишу скоро сва питања везана за основне школе. У уводу је истакнуто да је намера владара да побољша неунијатске, односно православне основне школе да би се тиме побољшало образовање православне омладине. Предвиђено је да што већи број деце, и дечака и девојчица, буде обухваћен школовањем. У сваком месту провинцијалног Баната, где постоји православна парохија, биће и тривијална школа, наглашено је у првом параграфу, а тамо где нема православних парохија нити услова за православну школу деца ће похађати немачке школе. Регулисано је све што је везано за изградњу, поправку и проширење школских зграда, од тога да школе треба да буду у центру места и у близини цркве, преко тога колико просторија треба да имају, до тога да је општина обавезна да одржава пут до школе који мора да буде очишћен и проходан. Према Школском уставу, магистри и помоћни учитељи су световна лица, православне вере, поданици Монархије. Дозвољено је да, у посебним ситуацијама, када нема квалификованог учитеља, у српским школама може да предаје и католик. Поред особина доброг грађанина и хришћанина, учитељи морају имати и учитељске квалификације, а забрањено им је и да се баве споредним пословима. Избор учитеља препуштен је општинама, које склапају с њима уговоре, о чему мора да буде обавештена Школска комисија. Све оно што је договорено са општином мора да буде наведено у уговору. Закон је требало да осигура сигурну егзистенцију учитељима. Поред стана у школи, предвиђено је да учитељи од општине добију по два јутра ливаде и башту одређене површине, као и годишњу награду, *мзду* у новцу или у производима. Иако је држава искључила Цркву из питања везаних за школе, закон је предвидео да свештеници могу предавати у школама. Уколико не може да нађе учитеља или не може да га плаћа, општина може, уз посебну дозволу Школске комисије, да за учитеља ангажује свештеника. Као школски предмети у Уставу су наведени читање штампаних и рукописних слова на *општенародном* језику, писање, рачунање, веронаука. Учење немачког језика није било обавезно, али је било пожељно, будући да је закон подвлачио да би тиме учитељ стекао велике заслуге. Истакнуто је да се као школски уџбеници могу користити само оне књиге које су законом прописане и штампане у Курцбековој штампарији у Бечу. Поименично су наведени буквар и

синодални катихизис, који су у међувремену објављени, и најављено је штампање посебних уџбеника, на пример за аритметику.⁴⁸⁰

У једном извештају Марији Терезији из септембра 1777. године гроф Колер је истакао да су отштампане све школске књиге, подигнуте и обновљене све школске зграде, а на учитељском курсу има више кандидата него што се то очекивало. До тада је у провинцијалном делу Темишварске епархије било 135 школа, а планирао је оснивање још 150. У почетку су будући учитељи похађали курс у Бечу, а затим је Теодор Јанковић организовао течајеве у Темишвару. Током 1777. године темишверски епископ Мојсије Путник обавестио је митрополита Вићентија да се на учитељски курс код Јаковића пријавило 80 кандидата.⁴⁸¹

Школска реформа проширена је и на друге области Хабзбуршке монархије. Августа 1777. године Марија Терезија одобрила је Основни закон о школству у Мађарској (*Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*). То је омогућило Илирској дворској депутацији да, у споразуму са Угарском дворском канцеларијом, састави план о организовању српских тривијалних школа у провинцијалној Угарској, Хрватској и Славонији, који је одобрен новембра 1777. године. После инкорпорације Баната Краљевини Угарској и укидања Илирске дворске депутације извршена је реорганизација школског система и основана су три школска округа, која су одговарала раније уведеној подели католичких школа. Печујски школски округ, са седиштем у Сомбору, обухватао је Барањска и Толнанска жупаније и Бачку; Загребачки округ, са седиштем у Осијеку, основан је за територију Хрватске, Славоније и Срема, а Велико-варадски, са седиштем у Темишвару, за Банат. Директори школа именовани су 1778. године: Адам Мразовић у Печујском округу, Стефан Вујановски у Загребачком, а Теодор Јанковић остао је директор у Велико-варадском. Од 1778. године и Адам Мразовић почео је да држи курсеве за учитеље у Сомбору.⁴⁸²

Укидање Илирске дворске депутације, инкорпорација Баната Угарској, побуне Срба против промена током 1777. и 1778. године, успорили су рад на

---

⁴⁸⁰ Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини*, 33-40, 81-101.

⁴⁸¹ АСАНУК, МП, А“, 1777/231; М. Костић, *Гроф Колер*, 127-128.

⁴⁸² М. Костић, *Гроф Колер*, 129; Р. Ј. Adler, *Habsburg school reform*, 38; Н. Нинковић, *Реформа српског школства*, 179-180.

школској реформи. Ти догађаји су, са друге стране, навели српску јерархију да се активније укључи у питање школа. Митрополит Вићентије Јовановић сазвао је (1) 12. септембра 1778. године Архиепископску конзисторију, са задатком да испита нови школски метод у тривијалним школама, будући да је у народу „сумненија на толико произвело што и о промјене некојеј в законе и вери исповеданија бојазн приносило сја“.⁴⁸³

Теодор Јанковић је тада пред Конзисторијом поднео извештај о новом педагошком методу, као и уџбеницима који се користе у основним школама. Конзисторија је закључила да је педагошки метод добар и користан за лако усвајање знања, да није противан Православној вери и да епископи треба то јавно да огласе, како би умирили свештенство и народ. Конзисторија је сматрала да нема довољно уџбеника и предложила је да се састави нови Буквар који ће одговарати начину учења описаном у Ручној књизи за магистре. Тај задатак је поверен Јанковићу. Поред тога, Конзисторија је захтевала да парохијални свештеници, учитељи и надзорници убудуће и њој шаљу редовне тромесечне извештаје. То заседање Архиепископске конзисторије показало је да је школска реформа добила потврду Православне цркве.⁴⁸⁴

До тада, стање у школству се поправило, посебно на подручју Баната. Према подацима из 1778. године у делу Баната под цивилном управом забележено је 218 школа, а шест година раније било их је само 62. У том периоду значајно је повећан и број деце обухваћен обавезним школовањем. Од регистрованих 1.335 ђака 1772. године, до 1778. године тај број је нарастао на 18.918. Тада је само у провинцијалном Банату било скоро три пута више школске деце него у целој Карловачкој митрополити шест година раније.⁴⁸⁵ Према једном извештају Теодора Јаковића из 1781. године, скоро половина дечака школског узраста редовно је похађала наставу, а једна трећина долазила је повремено. И велики број девојчица

---

⁴⁸³ Д. Руварац, *Теодор Јанковић од Миријева, први педагог српски*, Прилози Летопису МС 1/5 (1928), 218. Чланови конзисторије која је одлучивала о новом наставном методу били су епископ темишварски Мојсије Путник, архимандрити ковиљски Јован Рајић и раковачки Јосиф Јовановић, игумани беочински Синесије Радивојевић и кувеждински Јефтимије Котурович, карловачки прота Димитрије Георгијевић, протосинђел Кирил Живковић, Марко Сервицки и секретар Павле Ненадовић.

⁴⁸⁴ Д. Руварац, *Теодор Јанковић од Миријева*, 219-221; М. Костић, *Гроф Колер*, 194.

⁴⁸⁵ С. Пецињачки, *Православно-тривијалне школе провинцијалног Баната у 1778. години*, 115-145; Исти, *Православно-тривијалне школе на подручју Карловачке митрополије у 1772. години*, 21-25.

долазио је у школе, мада већином у градским насељима, док их је у сеоским срединама било мало.⁴⁸⁶

Реформом је уведен јединствени наставни план у српске основне школе. Прописаним уџбеницима држава је контролисала знање које стичу ђаци, и избацила је из употребе стране књиге, пре свега руске. Иако су општине бирале и плаћале учитеље, Школска комисија је била та која је доносила коначну одлуку, и која је пратила, у крајњој инстанци, и надзирала њихов рад.

Друштвени и економски положај учитеља разликовао се од места до места и зависио је од могућности општине да испуни своје обавезе према њима. Многе општине изговарале су се тешким материјалним стањем и нередовно су исплаћивале плате учитељима, а то се неминовно одражавало на услове њиховог живота. Значајни су били и односи парохијалних свештеника према учитељима. Честа трвења, па и отворени сукоби, нису били ретки и били су последица секуларизације школства и искључивања свештеника из наставе. То је могло да оптерети односе у заједници и, обзиром на утицај свештеника, да доведу и до отпуштања учитеља. С друге стране, неке општине нису могле да испуне прописане обавезе према учитељима, које су подразумевале стан, земљишни посед одређене површине и плату. Зато су се и определиле да за учитеља ангажују свештеника, који је живео у насељу, у својој кући и на својој земљи. Државне власти су то толерисале да би школе уопште могле да раде. Крајем 18. века још увек је било свештених лица, најчешће ђакона, који су истовремено били и у читељи. Тај број није био велики и, примера ради, у Сремској епархији их је 1797. године било 16, од укупно 98 учитеља.⁴⁸⁷

На подручју Војне крајине стање је било другачије. Војне власти ометале су покушаје епископа да оснују српске школе, којих је било веома мало у односу на бројност становништва, као и на школе у областима под цивилном управом. Примера ради, у Карловачком генералату постојале су српске школе у Залужници, Медаку, Плашком, Новој Цркви (Горњи Будачки) и у још неколико места, у којима су школе само повремено радиле. На подручју Вараждинског генералата помињу се школе у Великој Парни, Грђевцу, Великој Писаници, Павловцу, Нарти,

---

⁴⁸⁶ P. J. Adler, *Habsburg school reform*, 43-44.

⁴⁸⁷ АСАНУК, МП, А“, 1797/33.

Болчу, Ступовачи, Дишнику, Поповцу и Великом Поганцу, а у Банској крајини непрекидно је радила само школа у Костајници.⁴⁸⁸

До почетка седамдесетих година стање српских школа у Војној крајини се погоршало, посебно у Хрватској и Славонији. Према обједињеним подацима Илирске дворске дептуације, 1772. године у Вараждинском генералату остало је само пет школа, док су оне у Великој Парни, Гређевцу, Ступовачи, Поповцу и Великом Поганцу у међувремену престале са радом. У Банској крајини радила је једна, а у Карловачком генералату четири претходно поменуте школе. У Славонској крајини опстала је само школа у Новој Градишки, док су школе у Старој Градишки и Клокочевцу затворене. Истовремено, на подручју Шајкашког батаљона радило је пет школа, а у Банатској крајини 21.⁴⁸⁹

Током шездесетих година власти су започеле с оснивањем немачких школа, у складу с потребом државе да њени поданици и војници знају, између осталог, и немачки језик. Организовано оснивање немачких школа у Војној крајини започето је објављивањем резолуције 1764. године. Тада је наређено да се, као први корак, у сваком селу, или бар у компанији, постави немачки учитељ, који би радио на поправљању *још сировог* граничарског народа и подучавању подофицирског кадра у читању и писању. Затим би биле основане немачке школе и то би био задатак општине. Учители би примали плате из региментске касе, тако да њихово издржавање не би падало на терет народа. О резолуцији су обавештени епископи под чијом су јурисдикцијом биле Крајине и скренута им је пажња да српске општине морају да дозволе деци похађање немачких школа. Наредба је убрзо дала резултате, и за две године у Карловачком генералату, на пример, отворене су школе у Госпићу, Оточцу, Огулину, Слуњу и Глини. Те немачке школе похађала су углавном деца граничарских официра.⁴⁹⁰

---

⁴⁸⁸ АСАНУК, МП„Б“, 1769/82; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 194-196, 204; Н. Гавриловић, *Српско школство*, 147-149; I. Јуришић, *Српске народне школе у Карловачком генералату и Банској крајини од половине XVIII столјећа до 1848*, *Zbornik radova o povjesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoј Republici Hrvatskoј* 1 (1988), 53-54; I. Јуришић, М. Матијевић, Г. Никић, *Српске школе и истакнути српски учители у Хрватској до 1941. године*, Zagreb 2005, 21-23, 87-88.

⁴⁸⁹ С. Пецињачки, *Православно-тривијалне школе на подручју Карловачке митрополије у 1772. години*, 20-21, 41 45-51

⁴⁹⁰ АСАНУК, МП„Б“, 1764/194, 195; I. Јуришић, М. Матијевић, Г. Никић, *Српске школе*, 21; Н. Гавриловић, *Српско школство*, 144-145; В. С. Дабић, *Српско школство у Хабзбуршкој монархији*, 32- 33.

Седамдесетих година 18. века подршка државе оснивању немачких школа била је израженија. Рескриптом из 1771. године Дворски ратни савет захтевао је од генералкоманди да започну масовно отварање немачких школа на територијама регименти. Радни савет је 1775. године, под утицајем Опште школске уредбе, наредио увођење јединственог образовног система, који треба да обухвати све сеоске и градске немачке школе на подручју Војне границе. Фонд за издржавање школа формиран је од имовине забрањеног Језуитског реда. Поред тога, Ратни савет је од команданата тражио и податке о стању сеоских и градских немачких школа, о ученицима који их похађају, али и о православним клерикалним школама и њиховим ученицима. У законским актима којима је држава регулисала спорна питања у Српској православној цркви, пре свих у Деклараторији из 1779. године, поменуто је да остају на снази раније одредбе о томе да су немачке школе у Војној граници, основне и штапске, намењене само становницима који припадају војном сталежу.⁴⁹¹

Једна од последица увођења немачких школа било је и ширење употребе немачког језика, посебно међу римокатоличким становништвом. Фридрих Вилхелм фон Таубе, који је на захтев грофа Колера током 1775. и 1776. године пропутовао Славонију и Срем, приметио је да се у Осијеку и Петроварадину готово не чује други језик осим немачког, а да се у Карловцима и Земуну у римокатоличким црквама пороповеда наизменично на *илирском* и немачком језику. И позоришне представе у Земуну извођене су на немачком језику. На то је, нема сумње, много утицала колонизација немачког становништва. Позитивне последице немачких школа приметио је и Франц Штефан Енгел 1786. године. Тада је забележио да су официри и подофицири, па и *прости људи*, образовани у граничарским основним школама доказ како се просвећењем разума могу искоренити заблуде грубог незнања и лоше особине које су, како је тврдио, урођене *Илирима* иако та нација, наставио је, није глупа и има много дара за науку, односно образовање.⁴⁹²

---

⁴⁹¹ Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 146; Н. Гавриловић, *Реорганизација школа у Војној граници /у:/ Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 202–204; I. Jurišić, M. Matijević, G. Nikić, *Srpske škole*, 24.

⁴⁹² Ф. В. Таубе, *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, Нови Сад 1998, 53-54; Ф. Ш. Енгел, *Опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, Нови Сад 2003, 48-49.

Готово истовремено са оснивањем немачких, држава је настојала да уреди и српске школе. Школски устав из 1776. године, објављен за подручје провинцијалног Баната, постао је основ за регулисање питања српских тривијалних школа и у Војној крајини. Иако је формално постојала могућност оснивања већег броја српских школа, у стварности то је било тешко извести. Све српске школе у крајинама биле су под надзором војних власти, а наставни програм је, осим језика, требало да буде исти као у немачким крајишким школама. Међутим, већина крајишких православних општина није имала новца за плаћање школованих учитеља и није добијала државну помоћ за градњу прописаних школских зграда. Због тога су децу и даље подучавали свештеници, и учило се према устаљеним начинима. Војне власти, са своје стране, нису биле склоне српским школама и нису пружале никакав подстицај или подршку њиховом оснивању, а српску децу су често силом приморавали да похађају немачке школе. На ту појаву у Војној крајини жалио се и митрополит Вићентије у својој представци царици из 1778. године.⁴⁹³

Војне команде су стварале доста проблема и препрека школовању деце у српским школама. Крајишки посланици на Сабору 1781. године жалили су се да команда у Карловачком и Вараждинском генералату забрањује држање малих српских школа и образовање деце на матерњем језику.⁴⁹⁴ Они су тада поновили свој захтев и молбу да им се омогући оснивање српских школа у којима би деца учила на свом језику и то најпре „Бога молити и свој закон спознати“, а потом да им се омогући похађање немачких школа. Посланици су предложили да се српски учитељи плаћају из истог фонда одакле се плаћају и немачки, а уколико то не буде могло да се оствари, основао би се посебан *фундус* који би служио искључиво за издржавање српских школа и плаћање учитеља. Уколико планирани фонд не буде био довољан, посланици су молили да им се дозволи да узму нешто новца од имовине парохијалних цркава, јер „школе церковнаја сердца сут и ако би

---

⁴⁹³ Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићентија*, 180–181; I. Јуришић, *Srpske narodne škole*, 55-56; I. Јуришић, М. Матијевић, Г. Нikiћ, *Srpske škole*, 90–91.

⁴⁹⁴ АСАНУК, МП, „А“, 1781/588. Тражено је оснивање српских школа у свакој региметни и то у Медаку, Кореници, Вилићу, Плашком, Будачком код Нове (Горњи Будачки) или код Коларичке цркве, затим у Сјеничаку, Глини и Костајници.

школам не бити, од којеја користи цркви сут [новци]“, како пише у једној од представки.⁴⁹⁵

Цар Јосиф II је истицао значај школа и образовања и наглашавао да нико не може постати подофицир уколико не зна да чита и пише. Међутим, заступао је становиште да на подручју Војне крајине треба да постоји само један образовни систем, како би се избегли двоструки трошкови издржавања школа и учитеља. Он је, 1780. године преко Дворског ратног савета дозволио оснивање српских школа само у војним комунитетима у којима је живео већи број Срба трговаца, док их је у другим местима забранио. Према његовој замисли, требало је оснивати заједничке тривијалне школе без обзира на вероисповест становништва.⁴⁹⁶

Због таквог става Двора била је одбијена и молба горњокарловачког епископа Петра Петровића којом је 1782. године тражио оснивање по једне школе у свакој регименти на подручју своје епархије. Исте године затворена је школа у Костајници, а деца су се, према сведочењу тамошњих житеља, наредбом региментске власти *расула и разагнала*, или су натерана да похађају немачку школу. Одбијена је и молба епископа Јована Јовановића из 1785. године. Тек је епископ Генадиј Димовић (1786–1796) успео да 1787. године добије дозволу да оснује 9 школа, у Плашком, Будачком, Сјеничаку, Кореници, Дебелом Брду, Грачацу, Глини, Костајници и Карловцу, али је од тога убрзо одустао, због услова да се сви предмети, осим веронауке, изучавају на немачком језику. Током деведесетих година помиње се неколико школа у епархији које су повремено радиле. Систематског рада на овом пољу није било, највише због негативног односа и препрека које су постављале војне власти. Епископ Генадиј се, на пример, 1792. жалио митрополиту Стефану Стратимировићу (1790–1836) да генералкоманда у Карловцу не дозвољава оснивање српских школа, јер не постоји фонд за њихово издржавање, те децу терају у немачке школе „где ничему добром не уче, него како ће хулити на свој закон и конфузију заметати“. Тужно стање

---

⁴⁹⁵ АСАНУК, МП, „А“, 1781/532. Основа школског фонда, према предлогу посланика, био би новац који је епископ Данило Јакшић сваке године прикупљао за школе. Према сведочењу посланика остало је 400 форинти које су се налазиле у благајни генералштаба у Карловцу. Новац би требало ставити „*под интерес*“ и од годишње камате плаћати учитеље у Плашком, Будачком и Сјеничаку. Плате учитељима у Медаку и Кореници биле би исплаћиване од камате на новац који је добијен приликом продаје земље и владичанског двора у Медаку, као и земље у Плашком. Учителие у Глини и Косајници плаћали би, по дотаташњем обичају општина и родитељи деце која похађају школу.

⁴⁹⁶ I. Jurišić, *Srpske narodne škole*, 56; I. Jurišić, M. Matijević, G. Nikić, *Srpske škole*, 30–33.

огледа се и у податку да су 1797. године на подручју Горњокарловачке епархије радиле само школе у Карловцу, Костајници, Медаку и Залужници.⁴⁹⁷

На другом крају Границе стаје је било нешто боље. Године 1792. у Банату, на простору Влашко-илирске граничарске регименте било је 47 школа са укупно 2.013 ђака.⁴⁹⁸

Закони, којима је у време Марије Терезије извршена реформа образовања, остали су на снази до 1805. године, када је објављен нови школски закон за аустријске провинције (*Politische Verfassung der deutschen Volksschulen für die k. k. Österreichischen Provinzen*). Наредне године објављен је и школски закон за Краљевину Угарску (*Ratio educationis publicae totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eadem adnexas*). Ти закони, међутим, нису донели битне новине у школском систему. Нова реформа српских школа извршена је 1811. године захваљујући Урошу Несторовићу.⁴⁹⁹

Курцбекова штампарија и уџбеници

Услов за успешну школску реформу била је државна контрола школског градива и штампања уџбеника. Зато је у Бечу основана посебна *илирска* штампарија за ћирилска књиге.

Потреба за оснивањем штампарије међу Србима у Хабзбуршкој монархији осећала се дуго. Од патријарха Арсенија III, архиепископи су покушавали да оснују српску штампарију, односно типографију која би штампала црквене и све друге потребне књиге. Ћирилске књиге, пре свега богослужбене, најчешће су увожене из Русије и Влашке, касније из Венеције, а због честих забрана увоза и малог броја примерака који је доношен, оскудица је била велика. Најближи оснивању штампарије био је митрополит Павле Ненадовић, почетком педесетих година 18. века.⁵⁰⁰

---

⁴⁹⁷ АСАНУК, МП, „А“, 1782/29, 1783/270, 1785/99, 1789/94, 1797/33; I. Јуришић, *Srpske narodne škole*, 58; I. Јуришић, М. Матијевић, Г. Никић, *Srpske škole*, 94–96; М. Митровић, *О српским школама у Карловачко-вараждинском генералату*, Зборник о Србима у Хрватској 3 (1995), 200, 201.

⁴⁹⁸ С. Пецињачки, *Подаци о српско-румунским школама*, 150–152.

⁴⁹⁹ Н. Нинковић, *Реформа српског школства*, 180.

⁵⁰⁰ О покушају митрополита Павла да оснује штампарију у Карловцима види у: Р. М. Грујић, *Покушај оснивања једне српске штампарије у половини XVIII века*, Српски књижевни гласник XXV (1910), 665–679; Н. Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија*, 53–104.

У време стварања планова за реформу Српске цркве, поставило се и питање оснивања штампарије. Поред контроле садржаја књига, други разлог за њено оснивање био је економски. Велике суме новца одливале су се из Монархије због набављања књига у иностранству. Према једној изјави унијатског русинског епископа Јована Брадача, Русини су од 1764. до 1770. године за књиге увезене из Русије и Пољске платили око 200.000 форинти. Новац као аргумент за оснивање државне штампарије изнео је и комесар на Архијерејском синоду 1769. године. Он је епископима пренео намеру Марије Терезије да оснује штампарију у Бечу како би се задржао новац у земљи, а Срби финансијски растеретили од куповине скувих књига у Венецији или Влашкој. У новој штампарији биле би штампане књиге на грчком, српском и румунском језику, а цео посао водила би Илирска дворска депутација. Синод је био против тог предлога и уверавао је комесара да српски клер и народ имају све потребне књиге. Ипак, епископи су молили дозволу за оснивање штампарије у Карловцима.⁵⁰¹

Активности на оснивању илирске штампарије у Бечу почеле су током 1769. године. Барон Колер понудио је бечком штампару Јосифу Курцбеку да оснује ћирилску штампарију која би штампала књиге за потребе православног и унијатског становништва. Курцбек је пристао и Илирској депутацији предложио да оснује штампарију о свом трошку, а заузврат је тражио монопол на штампање књига, као и увођење забране на увоз књига из иностранства. Марија Терезија прихватила је Курцбекову понуду и посебном привилегијом, од 14. фебруара 1770. године, потврдила му је монопол на штампање српских књига на 20 година. Тада је добио и титулу Царско-краљевског дворског штампара. О оснивању нове штампарије одмах је обавештен митрополит Јован Георгијевић, од кога је Илирска дворска депутација тражила да одреди цензора за српске књиге.⁵⁰²

Улога цензора била је од велике важности, будући да је он мотрио на то да се у штампаном тексту не провуче нешто што се противи римокатоличкој вери, принципима друштвеног поретка и јавног морала или нешто што вређа углед и достојанство владара и владарског дома. Цензор је морао да буде добро образован, упућен у учења римокатоличке вере, као и вероисповести чије књиге

⁵⁰¹ М. Костић, *Гроф Колер*, 54, 57.

⁵⁰² Више о Курцбековој штампарији види у: М. Костић, *Гроф Колер*, 57-102; Н. Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија*, 127-201.

оцењује, да познаје више језика. Митрополит Јован сматрао је архимандрита Јована Рајића најпогоднијом личношћу за посао цензора. Рајић је, међутим, ту понуду одбио правдајући се лошим здрављем, а у суштини није желео да прихвати тако велику одговорност. После неколико лоших предлога и избора, 1772. године за цензора је постављен Атанасије Димитријевић Секереш, свештеник при капели Св. Ђорђа у Бечу. Поред цензуре и коректуре, Секереш је и преводио уџбенике.⁵⁰³

Прве књиге које је објавила Курцбекова штампарија биле су: Буквар (1770), Псалтир (1770) и Зборник молитви митрополита Јована Георгијевића (1771). Српска јерархија није била задовољна Курцбековом штампаријом због бројних пропуста. Било је много штампарских грешака, замене илустрација и текста у књигама за православне и унијате. Када се томе дода и скандал са мењањем текста у већ одштампаном Катихизису, неповерење према Курцбековој штампарији било је с разлогом велико. Тај проблем изнели су епископи на Архијерејском синоду 1776/77. године.

Штампање уџбеника каснило је у односу на организацију школа и није било лако пронаћи ауторе. Поред образовања и знања, аутор је требало да покаже способност и спремност да допринесе ширењу хабзбрушке државне идеологије међу Србима. Уџбеници су били главно средство којим је требало од деце створити будуће лојалне и задовољне поданике. Зато се у већини случајева приступало преводу немачких уџбеника.

Као што је већ речено, први уџбеник, уједно и прва српска књига штампана у Курцбековој штампарији 1770. године, био је Буквар. Реч је о руској књизи, штампаној у Кијеву 1751. године, коју је митрополит Јован Георгијевић послао Илирској дворској депутацији. Будући да је требало што пре објавити Буквар и разделити га деци, он није имао никаква идеолошка, династичка или државна обележја. Иза насловне стране налазила се илустрација Свете Тројице, а на наредној су следили азбука, двогласни и трогласни слогови, скраћенице, бројне вредности слова и друго. У другом делу наведене су молитве које дете треба да изговара у разним ситуацијама у току дана, од јутарњег буђења до одласка на починак, и на крају десет Божијих заповести, седам тајни Новог Завета, дарови

---

⁵⁰³ Ј. Рајић, *Историја Катихизма*, напомена на стр. 33-34; Н. Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија*, 154-159.

Светог Духа, греси и друго. Тек 1774. године Курцбекова шампарија објавила је нови Буквар, који је написао коректор Адам Черновић. Први део штампан је на рускословенском, а други на немачком језику. Теодор Јанковић саставио је 1776. године трећи Буквар за реформисане школе и он је штампан двојезично.⁵⁰⁴

Појава двојезичног Буквара изазвала је подозрење у народу, о чему је митрополит Вићентије известио Марију Терезију у жалби из 1778. године. Срби су одбијали двојезични и тражили (руски) Буквар из 1770. године. Тада је, на предлог цензора Секереша, пронађено компромисно решење о изгледу буквара. Поред тога, комисија која је расправљала о митрополитовој жалби наредила је да се, због ранијих грешака и интервенција у тескту, убудуће у букваре не ставља ништа што се односи на веру. У првом наредном Буквару, штампаном 1780. године, само је уводни део био посвећен почетном учењу немачког језика, а затим је следио много обимнији словенски део. Већ следеће године штампан је нови Буквар без дела на немачком језику. Осим текста карактеристичног за букваре, ова књига саржала је и мудре изреке, пословице, поучне приче. Није било нити једног текста верског садржаја, нити једне молитве.⁵⁰⁵

Први прави школски уџбеник који је објавила Курцбекова шампарија, била је немачка граматика Стефана Вујановског из 1772. године. Била је то адаптација граматике немачког језика аустријског књижевника и драматурга Јохана Кристофа Готшеда. Иако немачки језик није био обавезан у српским школама, Школским уставом препоручено је учитељима да, уколико то могу, подучавају децу немачком језику, а био је потребан и уџбеник за српску децу која су похађала немачке школе. Том књигом почело је ширење хаџбуршке државне мисли међу српском децом. У предговору, Вујановски је истакао да је заслугом државе, промислом монархије Марије Терезије и њеног сина императора Јосифа, многим поданицима дарована могућност образовања. Владари се старају да дарове природе, ума и среће може да користи велики број људи. Зато им треба показати захвалност тако што ће сви који имају користи од образовања научи језик

---

⁵⁰⁴ Букваръ или началное оученіе хотѣлицы мѣ оучитисѣ книгъ писмены славено-сербскими, въ Вѣннѣ, ꙗѣо [1770]; Д. Кириловић, *Српске основне школе*, 56-58; М. Костић, *Гроф Колер*, 68-70.

⁵⁰⁵ Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићентија*, 73; С. Костић, *Реорганизација школа*, 183; М. Костић, *Гроф Колер*, 188.

којим владари говоре, истиче Вујановски.⁵⁰⁶ Бригу владара за образовање српске јуности велича и Сава Лазаревић у свом уџбенику за немачки језик, који је штампан 1774. године.⁵⁰⁷

Писање се у српским школама учило из књига Захарија Орфелина. Орфелин је у Карловцима штампао у бакрорезу прво *Нове словенске прописе* 1776. године, а затим *Словенску и влашку калиграфију* 1778. године. Илирска дворска депутације је изузетно хвалила Орфелинову *Калиграфију*. Гроф Колер је предлагао да јој се дода и део текста на немачком језику, као у другим уџбеницима, али је Марија Терезија то одбила. Књиге из којих се учило лепо писање, једине нису биле штампане двојезично.⁵⁰⁸

Школски уџбеник за веронауку био је Мали катихизис Јована Рајића, који је Илирској дворској депутацији предложио Архијерејски синод 1774. године. Око те књиге настао је велики спор и скандал, због покушаја државних власти да интервенишу у тексту, о чему ће бити више речи у наредном поглављу.

Прва модерна читанка, која је у школама заменила црквене књиге, објављена је 1777. године. То је била Фелбигерова читанка из 1774. године, у преводу цензора Атанасија Димитријевића Секереша. Она је, у суштини, била намењена старијим ученицима у средњим школама и избор текстова у потпуности је пратио хабзбрушку државну мисао. Било је ту текстова о школи и школским предметима, у којима су истицане користи од учења, добре особине насупрот људским слабостима какве су, на пример, лењост и беспосличарење. Давани су савети о лепом понашању, личној хигијени, условима живота. Кроз текстове из читанке учило се о државном уређењу, сталешкој подели дурштва, о браку и породици. Наглашавано је да свуда мора да влада ред и поредак, да увек мора да буде оних који владају и оних који слушају, да човек мора да се покорава државним властима, јер оне воде порекло од Бога и служе на корист грађана. Свако има своју корисну улогу у друштву, и своје дужности према држави и

---

⁵⁰⁶ *Нѣмецкаѧ Грамматика изъ разлычныхъ авторовъ, наипачеже Готшедовыхъ кнѣгъ собранна, и изаснена Стефаномъ Вуловскимъ, въ Виѣнѣ 1772* (Предговор је без пагинације).

⁵⁰⁷ *Начало оученѧ хотѧщымъ оучитисѧ книгъ писмены нѣмецкими с малими потребними наставленѧми, сочиненѧемъ Саввы Лазаревича, въ Вѣнѣ 1774.*

⁵⁰⁸ *Новѣйшѧ славенскѧ Прописы ради пользы и употребленѧ славено-сербскаго юношества, написалъ и вырѣзалъ Захарѧ Орфелинъ, въ Карловцѣ Сремскомъ 1776; Славенскѧ и валахѧйскѧ Калиграфѧ, или Наставленѧ къ правилному писаню, во употребленѧ учащѧхся въ малыхъ школахъ славено-сербскѧ и валахѧйскѧ юности, сочинилъ, написалъ и рѣзалъ Захарѧ, въ Карловцѣ Сремскомъ 1778; С. Костић, *Реорганизација школа*, 181-183.*

владару. Човек треба да буде срећан у условима у којима живи, не треба да се буну, већ да мирно носи своје благодети и терете, учила су деца. Читанка је упознавала децу са државним законима, пореским системом, војском и другим професијама, наукама.⁵⁰⁹

Исте 1777. године објављен је и уџбеник за аритметику. На захтев Илирске дворске депутације цензор Секераш превео је Фелбигеров уџбеник из 1774. године који се користио у немачким школама. Поред објашњења четири рачунске радње, уџбеник садржи и новчане вредности и мере које се користе у Хабзбуршкој монархији. На предлог Секереша унете су и турске мере и новац, као и упутства о њиховом прерачунавању. Уџбеник је штампан двојезично.⁵¹⁰

Поред школских уџбеника, Јохан Курцбек је штампао и многе књиге чији је крајњи циљ било просвећивање деце и одраслих. Тако је, 1772. године објављен превод књиге Јохана Виганда о земљорадњи, која је била намењена сеоској деци.⁵¹¹

Због недостатка изворне грађе и стручне литературе о овом проблему, остало је неколико отворених питања. Када се узме у обзир да је велика већина српског становништва била неписмена, поставља се питање ко је читао, на пример Вигандову књигу и коме је она била намењена? Ако су те поучне књиге стварно читала деца, да ли су их и разумела? И конечно, да ли су знање и савети изнети у таквим књигама могли да се примене у свакодневном животу српског сеоског становништва 18. века?

Покушаји стандардизовања српског језика и наметања латиничног писма

Школска реформа и штампање уџбеника према уједначеном школском програму отворило је и питање уједначавања језика којим ће бити штампани не само уџбеници, већ и закони, царске наредбе, прогласи, па и формулари за пописе, матичне књиге и друго. Стандардизовање немачког језика у хабзбуршким

---

⁵⁰⁹ *Руководство къ честности и правости то естъ въ малыхъ оучилицахъ оучающейся Славеносербской юности на чтение определённой книги*, въ Виеннѣ 1777; Д. Кириловић, *Српске школе*, 59-63; С. Костић, *Реорганизација школа*, 178-181. Дуго се сматрало да је читанку превео Теодор Јанковић, о чему је, између осталих, писао и Димитрије Руварац (*Теодор Јанковић од Миријева*, 218). Међутим, изворна грађа упућује на Секереша (А Ивић, *Архивска грађа*, V, 86-89; С. Костић, *Реорганизација школа*, 179).

⁵¹⁰ *Руководствіе ко Аріѳметіки за оупотребленіе Іллѳріческіа неунітскіа въ малыхъ оучилицахъ оучающейся юности*, въ Виеннѣ 1777; С. Костић, *Реорганизација школа*, 177-178.

⁵¹¹ М. Костић, *Гроф Колер*, 92-93.

школама почело је захваљујући уџбеницима Игњата Фелбигера, Правопису из 1774. године и Граматици из 1775. године. Будући да се настава у основним школама ненемачког становништва у Монархији одвијала на матерњем, односно народном језику, требало је стандардизовати и те језике.⁵¹²

У другој половини 18. века међу Србима су паралелно постојала два језика. Рускословенски је био административни и књижевни језик у Карловачкој митрополији, док је народ говорио једноставнијим српским језиком. Поред практичних образовних разлога, покушаји државне реформе језика код Срба имали су и политичку позадину. Претварање народног језика у књижевни водило би смањењу руског културног утицаја.

Државне власти користиле су најчешће недефинисани појам за име народног језика којим је требало штампати уџбенике за српске, али и друге школе. Трежећи од Архијерејског синода 1774. године састављање Катихизиса, комесар је истакао да тај уџбеник за веронауку треба да буде написан „in der vulgaren Landessprache“. На другом месту је појашњено да то треба да буде „simplex locutio serbica“. Јован Рајић је Катихизис написао, како сам каже, на *словенском* језику. Скраћујући текст по захтеву државних власти, он га је прерадио „на чисто и просто српски“.⁵¹³

Језик којим се штампају уџбеници за српске школе представљао је од почетка проблем у Курцбековој штампарији. Највише посла, али и мука, око језика имао је цензор Атанасије Димитријевић Секереш, коме је поред посла цензуре предата и коректура текстова. Према инструкцијама о вршењу цензуре, од 4. маја 1772. године, Секереш је морао да исправља језичке и правописне грешке. Не треба помињати колики је то проблем био будући да никакви „die Regeln der Sprachen oder der Schreiberth“ на које би Секереш могао да се ослони нису постојали. Осим тога, није било решено ни питање језика којим треба штампати уџбенике. Како би олакшао свој посао, Димитријевић је почео да саставља један речник за Србе, *Сокровиште славенскога језика*, или *Thesaurus linguae slavonicae*, а постоје и назнаке да је намеравао да састави неку врсту

⁵¹² М. Костић, *Покушаји бечке владе*, 253-254.

⁵¹³ Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775.*, 676, 677; Ј. Рајић, *Историја Катихизма*, 48; М. Костић, *Покушаји бечке владе*, 259. Недефинисани појам народног језика у школама налази се и у Школском уставу из 1776. године, као *National-Sprache* у немачком и *общенародний* језик у рускословенском тексту (Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини*, 93).

правописа. Међутим, недоумице око језика решио је, несвесно, Теодор Јанковић. Он је превео Фелбигерову Методику на рускословенски језик, уневши више српских речи, и тако је књига штампана 1776. године. Мита Костић је оценио то фаталним за Србе, истичући да је тада пропуштена прилика да српски, народни и говорни језик постане наставни и књижевни. Јанковићевим преводом водио се и Секереш преведећи на рускословенски језик Фелбигерову Читанку и Аритметику. Рајићев Катихизис остао је једини уџбеник писан језиком који је био најприближнији српском народном.⁵¹⁴

Треба рећи да је покушај државе да стандардизује језик уџбеника утицао на мењање књижевног језика Срба. У том периоду долази до посрбљавања рускословенског језика. Многи аутор почињу да уносе у своје текстове све више српских речи и усвајају фонолошки систем српског народног језика. Тако је настајао славеносрпски језик, који се у почетку, због непостојања граматичких и правописних правила, разликовао од аутора до аутора и од дела до дела.⁵¹⁵ Добри примери тих промена у језику су *Искусни подрумар* Захарија Орфелина или дела Доситеја Обрадовића.

У периоду дефинисања језика уџбеника није се постављало питање писма, и ћирилица није оспоравана. Срби и Румуни били су једини народи који су у Монахији користили ћирилично писмо. Године 1779. на предлог Јосифа II објављена је прва царска наредба према којој све световне школске уџбенике за православне школе треба прештампати латиницом. У позадини је била идеја да све народе у Монахији треба изједначити и, у складу са тим, треба уједначити и писмо којим се штампају књиге. Увођење латинице олакшало би ширење немачког језика и удаљио би Србе и Румуне од Русије. Полемика око ове наредбе развила се током 1781. године када је Јосиф II, преко Угарског намесничког већа, наредио митрополиту Мојсију Путнику и темишварском епископу Софронију Кириловићу да уведу *славонска писмена* у српске школе. Митрополит Мојсије је одговорио да *славонска писмена* нису латинска већ ћирилска, а поновљену

---

⁵¹⁴ А. Ивић, *Архивска грађа*, V, 54-55; М. Костић, *Доситејев пријатељ и саветник Секереш*, 40-42.

⁵¹⁵ П. Пипер, *Увод у лингвистику*, I, 182.

наредбу да треба увести латиницу одбио је да спроведе, објашњавајући да је то немогуће.⁵¹⁶

Марта 1782. године у Пожуну се састала Школска комисија која је разматрала реорганизовање некатоличких школа у хабзбуршким наследним земљама, педагошки метод, уџбенике које треба оставити или заменити новим. Тада је поново постављено питање којим писмом треба штампати уџбенике за православне тривијалне школе. Комисија је сматрала да сви уџбеници, осим православног катихизиса, треба да буду штампани латиницом, на чистом народном језику. Чисти народни језик, према мишљењу Комисије био је *славонски*, под којим је подразумеван штокавско-икавски дијалекат којим говоре Хрвати у Славонији. Седницама Комисије присуствовао је и директор банатских школа Теодор Јанковић, енергично бранећи ћирилицу.⁵¹⁷

На седници Школске комисије, 22. марта, Теодор Јанковић поднео је обиман елаборат о српској азбуци и ортографији. Јанковић је почео своје обраћање уверавањем да укидање словенског, ћириличног писама није корисно за државу. Православни народи у Монархији Срби и Румуни, прихватили су ћирилицу приликом преласка у хришћанство и то писмо користе многи православни народи који живе у околним државама. Укидање ћирилице у школама протумачило би се као напад на слободу вероисповести и ограничење слободе школовања и образовања код православног становништва у Монархији, а то би створило и политички проблем. Ћирилично писмо није важно само због читања црквених књига, чији се језик истина разликује од народног, већ и зато што оно у потпуности одговара карактеристикама језика, којим, говоре Срби и Румуни. Писани латиницом ти језици звуче другачије, страна, уверавао је Јанковић Школску комисију. Комисија тада није донела никакву одлуку.⁵¹⁸

Угарско намесничко веће пренело је 1784. године митрополиту Мојсију нову наредбу Јосифа II о укидању ћирилице у школама. Та нова претња ујединила је епископат, грађанство, директоре школа, а од митрополита се очекивало да

---

⁵¹⁶ Ђ. Магарашевић, *Из прошлости српских школа*, ЛМС 193 (1898), 4; А. Ивић, *Теодор Јанковић-Миријевски у одбрану ћирилице*, Јужнословенски филолог XI (1931), 199-200; М. Костић, *Покушаји бечке владе*, 259; С. Костић, *Реорганизација школа*, 184.

⁵¹⁷ Ђ. Магарашевић, *Из прошлости српских школа*, 5-7; М. Костић, *Покушаји бечке владе*, 259-260; С. Костић, *Реорганизација школа*, 185; Н. Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија*, 176.

⁵¹⁸ А. Ивић, *Теодор Јанковић-Миријевски у одбрану ћирилице*, 203-216.

остане чврст у одбрани ћирилице, која је између осталог, посматрана и као брана од унијаћења. Митрополит Мојсије поновио је у представи владару од 9. новембра већину аргумента изнетих у елаборату Теодора Јанковића. Посебно је истакао да би увођење латинице било ограничење у питањима школе и вере и веома неповољно би одјекнуло међу Србима и Румунима. Објашњавао је да *илирска* омладина има довољно прилике да научи латиницу. У полемику се укључио и Јохан Курцбек, објашњавајући владару колика би економска штета била од увођења латинице, будући да су ћирилицом одштампани велики тиражи уџбеника које би требало поново штампати латиницом. Предмет је враћен на разматрање Школској комисији која је, децембра 1784. године, одлучила да се латиница уведе у школске и друге световне књиге намењене унијатима, а да се православнима до даљег дозволи употреба ћирилице. На основу тог предлога, Јосиф II донео је марта 1785. године наредбу којом је дозвољено штампање црквених и световних књига ћирилицом.⁵¹⁹

Нерешени проблеми који су пратили школску реформу били су тема на Народно-црквеном сабору у Темишвару 1790. године. Сабор је тражио дозволу за оснивање штампарије „у средини народа“ чији би рад конторлисао митрополит. Није пропустио прилику да критикује Курцбекову штампарију, која штампа скупе школске и црквене књиге на лошем папиру, с пуно грешака и не може да подмири потребе народа. Народ је изгубио поверење у ту штампарију и принуђен је да набавља књиге из Русије, истакнуто је на Сабору. Тада су Емануел Јанковић и Петар Стефановић поднели засебне молбе да им се одобри оснивање штампарија.⁵²⁰

Сабор се бавио и питањем језика и писма Срба у Монархији. Прво у захтевима Јована Мушкатировића Угарском сабору, из јула, а затим и у општој представи Српског сабора владару, из новембра 1790. године, истицан је значај српскословенског језика и ћириличног писма за опстанак Источно-православне, односно Српске цркве. Сабор је молио владара да озакони употребу језика који користе Срби и ћириличног писма у свим областима где постоје православне

---

⁵¹⁹ Ђ. Магарашевић, *Из прошлости српских школа*, 7-22; С. Костић, *Реорганизација школа*, 184-185; Н. Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија*, 176-180.

⁵²⁰ S. Gavrilović, N. Petrović, *Тeмишварски сабор 1790*, 431-432, 504-505; В. Гавриловић, *Тeмишварски сабор*, 175-177.

општине и да се они задрже у свим основним школама. Занимљиво је да су у записнику са Сабора, вођеном на немачком језику, наведени изрази ћирилични језик и писмо (Cirylicher Sprache und Lettern). Одлуком цара Леополда II из априла 1791. године прихваћен је захтев Темишварског сабора да се српски језик и ћирилично писмо задрже у школама. Језик и писмо истовремено су језик Цркве, науке и трговине, и због тога српска омладина заслужује да се образује на њему, писало је у владаревој одлуци.⁵²¹

---

⁵²¹ S. Gavrilović, N. Petrović, *Тeмишварски сабор 1790*, 150, 423, 602, 637-638.

5. ПРАВОСЛАВНИ КАТИХИЗИС

У вези са реформом школског система у Хабзбуршкој монархији било је питање катихизиса. Уређујући школе, прописујући наставни план и програм државне власти посветиле су велику пажњу и уџбеницима. Један од најважнијих школских предмета била је веронаука, према томе, и уџбеник за веронауку - катихизис.

Катихизис је био посебна врста уџбеника. Намењен првенствено верском образовању деце и лаика, био је писан у дијалошкој форми и састојао се из питања која је постављао учитељ и одговора ученика. У немачким школама пре реформе катихизис се често користио као једини уџбеник из кога су ученици учили слова, молитве и појање. У употреби су биле три књиге: језуите Петра Канизија из 1558. године, такође језуите кардинала Роберта Белармина (1599-1621) и Пархамеров катихизис из педесетих година 18. века. Током реформе школа, три уџбеника замењена су једним, тзв. Саганским катихизисом опата Игњата Фелбигера. Међутим, Фелбигеров катихизис, штампан 1773. године, изазвао је оштру реакцију мађарских бискупа и бечког кардинала Мигација, који су у њему видели напад на римокатоличко учење. После вишегодишње борбе и прераде текста, Римокатоличка црква у Хабзбуршкој монархији прихватила је Фелбигеров уџбеник 1777. године. Општом школском уредбом, 1774. године држава је регулисала и питање предавача. Веронауку су у свим немачким школама, тривијалним, главним и нормалним, предавали свештеници. Предавачи у главним и нормалним школама морали су да заврше посебан педагошки течај и после положеног учитељског испита добијали су звање катихете.⁵²²

До реформе школа седамдесетих година 18. века, међу Србима у Хабзбуршкој монархији није било класичног катихизиса, нити се питање те врсте уџбеника постављало. Катихизис је био намењен верској обуци првенствено деце, али и одраслих верника, лаика, док је примарни циљ школовања била припрема будућих свештеника. Основи православне вере учили су се из Јеванђеља, разних молитвеника, часловаца, тробника, као и исписа из дела руских теолога. У

---

⁵²² Д. Кириловић, *Фелбигеров катихизис*, 465-467; Исти, *Српске основне школе у Војводини*, 22.

изворима из прве половине 18. века помиње се катихизис под којим је подразумевана књижица, најчешће рукописна, која је садржала основне молитве, Символ вере, Свете Тајне, Десет Божјих заповести и друго знање потребно свештеницима.⁵²³

Средином века почело је штампање неке врсте приручника намењених свештеницима, насталих на основу руских богословских дела, Захарије Орфелин је 1758. године штампао у бакрорезу књигу *Ортодокс осомологија сиреч Православноје исповеданије*, које је била саставни део Катихизиса кијевског митрополита Петра Могиле (1632-1646).⁵²⁴ Међу свештеницима је било и руских катихизиса које су доносили трговци и разни путници из Русије или су прештамповани у Венецији. Тако је, *Православноје исповеданије* Петра Могиле прештамповано у Венецији 1763. године и било је познато међу српским свештеницима. Могуће је да је баш тај Могилин Катихизис, који је писан у дијалашком облику, одмах уведен у Покрово-Богородичине школе у Карловцима, будући да се у једном извештају из 1764. године помиње катихизис „что се вопросы и отвјети находят“.⁵²⁵ О посебном уџбенику за верску наставу деце и лаика још увек није било речи. Ни архијереји нису осећали потребу за таквом књигом сматрајући, према свему судећи, да су основе вере које свештеници преносе деци и верницима довољне. Тако је, према сведочењу Јована Рајића, тада учитеља у Покрово-Богородичиној школи у Карловцима, митрополит Павле Ненадовић одбио његову понуду да напише прави катихизис.⁵²⁶

У време састављања планова за реформисање српских школа, поставило се питање уџбеника, па и катихизиса. На заседању Архијерејског синода 1769. године комесар генерал Хадик затражио је од епископа да се, за потребе основних школа, напише кратак и јасан катихизис на вулгарном, односно простом народном језику. Синод је послао у Беч *Ортодокс осомологију*, која је оцењена

---

⁵²³ Правилима за свештенике и ђаконе из 1732. године митрополит Вићентије Јовановић прописао је пет књига које сваки свештеник мора да има. Једна од њих била је и катихизис који садржи исповедање православне вере, „краткују и јансују Благословију от светеј Троице, оваплоштенији Сина Божија, о седмим Таинствех церковних“, као и догме Православне цркве (АСАНУК, МП, „Б“, 1732/58).

⁵²⁴ З. Орфелин, *Ортодокс Осомологија сирѣчь Православное исповѣданіе Катволическіа и Апостолскіа Церкви Восточныа*, [Сремски Карловци] 1758.

⁵²⁵ Д. Руварац, *Покрово-Богородичине школе*, 19. Велики и Мали катизис митрополита Петра Могиле први су православни катихизуси писани у дијалашкој форми.

⁵²⁶ Ј. Рајић, *Историја катихизма*, 27, 30-31; Д. Руварац, *О Историји катихизма архимандрита Јована Рајића*, Сремски Карловци 1912, 3-13; Исти, *Десет црквених заповести*, Архив II, 217-220.

као неодговарајућа подучавање за лаика и деце. Илирска дворска депутација је, стога, захтевала и пожуривала састављање другог, свима разумљивог катихизиса. Када је Јован Рајић, у то време најобразованији теолог, одбио да напише тражени текст, увређен начином на који је митрополит Јован Георгијевић о њему говорио у Синоду, морало је да се пронађе друго решење. То је била *Orthodoxae fidei* коју је саставио доктор медицине Петар Милорадовић на латинском језику и објавио у Халеу 1765. године.⁵²⁷ Раковачки јеромонах Исаија Париводски га је превео на рускословенски језик 1768. године. Митрополит Јован је тај катихизис послао 28. септембра 1770. године Илирској дворској депутацији. Депутација је проследила цензури Милорадовићев, као и руски катихизис Платона Левшина, касније митрополита московског (1775-1812), пронађен међу заплењеним књигама. Двојица унијатских епископа, Василије Божичковић и Андреас Бачински, и као и загребачки бискуп Иван Крститељ Пакси оценили су оба текста као безопасна и Марија Терезија је одобрила њихово штампање. Курцбекова штампарија објавила је током 1773. године *Кратки катихизис* Платона Левшина, у тиражу од 5.000 примерака. Међутим, одустало се од штампања другог катихизиса због предстојеће реформе основних школа у Монархији.⁵²⁸

Илирска дворска депутација је, у намери да убраза састављање уџбеника према новим наставним плановима, послала Архијерејском синоду 1774. године један катихизис на немачком језику. Комесар генерал Матезен је, према савету Депутације, тада предложио да се текст преведе на народни језик, да га Синод прегледа и измени све оно за шта сматра да је против Православне вере. Немачки текст дат је на превод раковачком архимандриту Петру, а бачки епископ Мојсије Путник предложио је да га ипак погледа Јован Рајић пре коначне одлуке Синода. Рајић је утврдио да је реч о римокатоличком катихизису. У својој *Историји катихизма*, он је оптужио епископе да нису били у стању да препознају римокатолички катихизис. Тврдио је и да би Синод прихватио тај текст да није било њега. Чини се да је ова оптужба Јована Рајића била преоштра. Остало је,

---

⁵²⁷ Пун назив гласи: *Orthodoxae fidei catholicae atque apostolicae ecclesiae orinetalih Graecanae dogmata potiora et ad salutem aeternam creditu pernecessaria in usum adolesentium gymnaisii Neoplantensis excerpta studio et industria Petri Milleradowics, Halae Salicae MDCCLXV.*

⁵²⁸ АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 823; *Краткій Катихизисъ ради обученiа малихъ дѣтей Православному хрiстiанскому закону*, сочиненный оучителемъ и Иеромонахомъ Россiйскимъ Платономъ, во Виеннѣ #аѵог [1773]; Ј. Рајић, *Историја катихизма*, 33-37; Д. Руварац, *О Историји Катихизма*, 21, 45; М. Костић, *Гроф Колер*, 152-154.

међутим, отворено питање шта се заправо догодило на Синоду. Могуће је да је генерал Матезен навео епископе да помисле да им је дао текст православног катихизиса на немачком језику. Будући да већина епископа није добро познавала немачки језик логично је да су чекали превод на рускословенски, на основу кога би донели одлуку. Такође је могуће и то да је понуђени текст требало да буде само модел за православно катихизис, који би применио форму и дијалогски метод карактеристичан за ту врсту уџбеника. На тај закључак упућује и податак да је епископима дата слобода да мењају текст. У време одржавање Синода 1774. године у Бечу се још увек није јавила идеја да се кроз катихизис мења учење Православне цркве.⁵²⁹

Синод је поверио Јовану Рајићу да напише катихизис. Иако је у почетку одбијао да прихвати тај задатак, био је свестан опасности да државне власти могу да наметну своје решење уколико он не буде брзо саставио текст, који би епископи представили комесару током трајања Синода. За генерала Матезена било је важно само то да се врати у Беч са готовим и потврђеним текстом од Синода. Зато је дао рок од 25 дана, а Рајић је, за само осам дана, написао груби текст, који је Синод одобрио. Затим је тај текст пречистио и превео на „чисто и просто српски“, будући да је био написан на *славенском* језику, како сам сведочи. Цео посао писања, исправљања и преписивања текста катихизиса био је завршен за 28 дана. Текст је у Бечу оцењен као добар, али преобиман. Четири дана била су потребна Јовану Рајићу да преради текст и начини извод у виду Малог катихизиса. Синод је, затим, молио Марију Терезију да се не штампа немачки катихизис који је предложио комесар, будући да се на многим местима не слаже са учењима Православне цркве, већ да прихвати Рајићев текст. Синод је, такође, молио и да штампани листови буду враћени митрополиту на коректуру. Епископи

---

⁵²⁹ Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775.*, 676-678; Ј. Рајић, *Историја катихизма*, 41-44. У нашој историографији водила се полемика око тога ко је аутор немачког катихизиса представљеног Архијерејском Синоду 1774. године. Тако је, Јован Рајић тврдио да је реч о Канизијевом, Мита Костић доказивао да је у питању Фелбигеров, а Димитрије Руварац и Димитрије Кириловић прихватили су мишљење тадашњег професора богословије Вићентија Вујића да је реч о неком трећем катихизису (Ј. Рајић, *Историја катихизма*, 42; Д. Руварац, *О историји катихизма*, 38-39; М. Костић, *Царски духовници*, 11; Исти, *Гроф Колер*, 155, нап. 15; Д. Кириловић, *Фелбигеров катихизис*, 467).

су одлучили да се катихизис преведе на влашки, односно румунски језик и то је поверено арадском епископу Пахомију Кнежевићу.⁵³⁰

У Бечу је донета одлука да се Мали катихизис штампа одмах, за потребе основних школа, а да се првобитни Рајићев текст искористи за Велики Катихизис намењен клирикалним школама и он ће бити штампан касније. Царском резолуцијом од 19. јануара 1775. године истакнуто је, између осталог, да ће Мали синодални катихизис бити једини школски уџбеник за веронауку и да се сви друге књиге тог типа повлаче из употребе. Истакнуто је у резолуцији да ће царица поклонити 10.000 примерака Катихизиса сиромашним ђацима. Поред тога, пожуривано је превођење текста на румунски језик, да би што пре могао да се штампа, и скренута је пажња митрополиту да штампане листове, који добије на коректуру, не сме да задржава дуже од осам дана да посао не би каснио.⁵³¹

Крајем јануара митрополит се захвалио царици, преко генерала Матезена, зато што је дозволила штампање Катихизиса. Молио је и да одобри рок од четири недеље за превод на румунски језик. Тај рок, према свему судећи, није био довољан арадском епископу Пахомију. Превод је завршио најкасније (25. марта) 5. априла, када је епископ темишварски Мојсије о томе обавестио митрополита. Митрополит Вићентије примио је вест са видним олакшањем.⁵³²

Гроф Колер је Мали синодални, односно Рајићев катихизис дао цензору Атанасију Секерешу да га преведе на немачки језик, да би могла да се изврши римокатоличка супервизија. Марија Терезија је тај посао поверила свом духовнику, опату Игњату Милеру и тада су почели проблеми.

Опат Милер је, на своју или на царичину иницијативу, у сваком случају, са њеним знањем и одобрењем, предложио четири измене с којима је текст послат у Курцбекову штампарију. Почело је штампање Катихизиса на српском, румунском и немачком језику. Гроф Колер је, према ранијем договору, 26. јуна 1775. године, послао митрополиту Вићентију пет отштампаних табака на коректуру. Поред великог броја штампарских грешака митрополит је, упоређујући штампани текст са рукописним оригиналом, уочио и садржајне промене. Истакао је да оне мењају смисао текста и 22. јула 1775. године тражио је од Илирске дворске депутације да

⁵³⁰ Ј. Рајић, *Историја катихизма*, 46-52; М. Костић, *Гроф Колер*, 156.

⁵³¹ АВ, ИДД, кутија 21, 881, 882; Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775.*, 724.

⁵³² АСАНУК, МП, Б, 1777/16, 1775/55.

те наведене грешке исправи према синодалном, тј. Рајићевом рукопису из 1774. године. Митрополит је упозорио на то да би у супротном могло да се заустави штампање, будући да свака промена синодских закључака, који се односе на религију, Цркву, свештенство и народ, спада у надлежност Синода, а не митрополита. Митрополит Вићентије је, тактично, за измене у тексту окривио коректоре у штампарији⁵³³

Гроф Колер је био свестан да је измене у тексту Катихизиса препоручила сама царица својим личним писмом и да он не сме ништа да мења. Одговорио је митрополиту Вићентију оштром нотом од 17. августа 1775. године и, између осталог, подсетио га је на заветовану послушност према царским наредбама, коју је митрополит, наводно, прекршио. Колер је у ноти отворено изјавио да су измене у тексту извршене на захтев државне цензуре, која на то има право. Тиме је јасно ставио до знања митрополиту Вићентију ко стоји иза промењеног текста Катихизиса. Реч је, наставио је Колер, о незнатним изменама које се не дотичу догматских, односно важних учења Православне цркве. Уз ноту послао је извод са старим и измењеним текстом и образложења опата Милера.⁵³⁴

Митрополит Вићентије је проследио Колерово писмо и објашњења опата Милера Јовану Рајићу да на њих одговори као аутор Катихизиса и као најученија и најкомпетентнија личност. Тада је почела стручна богословска и догматичка полемика између ковиљског архимандрита Јована Рајића и царичиног духовника опата Игњата Милера. Рајић је написао *Апологију* којом је побијао Милерове аргументе поткрепљујући своје ставове цитатима из Светог Писма, дела црквених отаца и, пре свега, дела Теофана Прокоповича, односно руске богословске литературе. Он је написао четири *Апологије* до краја полемике.⁵³⁵

После Рајићевог одговора, опат Милер одустао је од предложених измена, али је припремио три нове. Једна од њих односила се на учење о глави Цркве. Према православном учењу, „основавши своју цркву на земљи, Христос је дао свима апостолима једнаку власт у њој, задржавши себи поглаварство цркве и називајући себе поглаварем пастирским и јединим врховним пастиром“, како је то

---

⁵³³ АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 917, 918; Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775.* 744-745; М. Костић, *Царски духовници*, 13; Исти, *Гроф Колер*, 156.

⁵³⁴ Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775.* 745-747; М. Костић, *Царски духовници*, 13-15; Исти, *Гроф Колер*, 156-157.

⁵³⁵ М. Костић, *Царски духовници*, 16-17; Исти, *Гроф Колер*, 157-158.

објаснио Никодим Милаш. Стога, Православна црква исповеда учење да је сам Христос глава Цркве и да архијереји управљају помесним Црквама захваљујући благодети Светог Духа. Опат Милер није хтео да дозволи да у тексту православног катихизиса остане то учење, већ је инсистирао да се унесе римокатоличко учење, према коме је Христос невидљива глава Цркве на небу, а римски епископат, односно папа као наследник апостола Петра, видљива глава Цркве на земљи.⁵³⁶

Под утицајем опата Милера, Марија Терезија је напустила своју дотадашњу уздржаност према питањима вере. Иако је Мали синодални катихизис у међувремену већ био отштампан, заустављена је његова расподела. Царица је својеручном нотом захтевала од грофа Колера да унесе нове Милерове измене у текст. Колер се тада први пут нашао у наизглед безизлазној ситуацији. Био је свестан да би такав чин представљао не само повреду слободе православне вероисповести, која је гарантована Привилегијама и државним законским актима, већ и фалсификовање синодалног катихизиса који је сама царица одобрила. Колер је претпоставио да Срби никада не би прихватили катихизис са римокатоличким учењем о глави Цркве и, познајући митрополита Вићентија, могао је да очекује велике непријатности. То је могло да доведе у питање опстанак Курцбекове штампарије, срушило би ионако пољуљано поверење Срба према Илирској дворској депутацији и угрозило би дугогодишњи рад на стварању сталног система за управљање народним и црквеним животом Срба у Монархији. Зато је Колер, опширним писмом од 17. јула 1776. године, у коме је пажљиво бирао речи, предложио Марији Терезији да, због виших државних интереса, одустане од мењања текста већ штампаног катихизиса. Истакао је да је промена текста о глави Цркве отворена повреда православног учења, које представља једну од основних разлика између Источне и Западне цркве. Митрополит и Синод никада неће прихватити римокатоличка учења, а свештенство и народ сматрали би то верским насиљем и одбацили би такав катихизис. Колер је зато саветовао царицу да би требало позвати митрополита Вићентија, који се тада налазио у Бечу, и у разговору с њим добити одобрење за мање измене у тексту које је предложио опат

---

⁵³⁶ Н. Милаш, *Православно црквено право*, 219-221.

Милер. Више пута је поновио колико би било опасно у православном катихизису мењати учење да је сам Христ глава Цркве.⁵³⁷

Марија Терезија прихватила је Колерове аргументе и одустала је од измена у учењу о глави Цркве. Међутим, инсистирала је на томе да се у текст катихизиса унесу друге измене које је предложио опат Милер. Гроф Колер је тада позивао на састанак митрополита Вићентија и епископа будимског Софронија Кириловића и бачког Арсенија Радивојевића. Они су пристали на мање измене и преформулисали текст. На основу царске резолуције, Колер је почетком августа 1776. године дао налог Јохану Курцбеку да поново штампа стране 51-56. и 131-134. са измењеним текстом Катихизиса. Старе стране требало је истргнути и увезати нове и то је брзо било готово. Почетком децембра Илирска дворска депутација послала је митрополиту Вићентију Јовановићу већи део тиража Малог катихизиса да га, као царски поклон, раздели сиромашној школској деци. Одређени број примерака достављен је и државним канцеларијама које су их, такође, поклањале ђацима.⁵³⁸

Истовремено, Илирска дворска депутација припремала је и закон о српским основним школама. Када је реч о веронауци, у нацрт су пренете одредбе закона о немачким школама из 1774. године, према којима су тај предмет предавали свештеници. Међутим, на примедбе школског референта и члана Дворске школске комисије Кеса, измењене су многе одредбе у нацрту закона, па тако и оне које су се односиле на веронауку. Референт Кес био је против тога да свештеници предају било који предмет у школама, јер су, како је сматрао, необразовани, пуни предрасуда, користољубиви и изван надлежности Школске комисије. Залагао се да веронауку српској деци предају световни учитељи, магистри. Тај предлог је усвојен и према Школском уставу из 1776. године све предмете у српским школама, читање, писање, рачунање, веронауку, требало је да предају магистри који су „мирскога поведенија“. Задатак учитеља био је, између осталог, да научи ученике основним молитвама, појању и обичајима православног богослужења. Закон је предвидео да у изузетним приликама, када нема обученог магистра, у школама могу предавати свештеници, с посебном дозволом Школске

---

⁵³⁷ М. Костић, *Царски духовници*, 17-19; Исти, *Гроф Колер*, 158-159.

⁵³⁸ АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 959, 968, 981; М. Костић, *Царски духовници*, 20-23; Исти, *Гроф Колер*, 159.

комисије. Школским уставом потврђен је Мали синодални катихизис као основни уџбеник за веронауку и забрањено је учитељима да се не усуде да користе друге стране књиге, или оне које нису прописане, под којима су, нема сумње, подразумевани руски катихизиси.⁵³⁹

Катихизис мали или сокращеноје православноје исповеданије Гречаскаго неунитскаго закона Јована Рајића био је веома лоше примљен у народу. Одбијао је већ на први поглед. Штампан је тројезично тако што је на левој страни, у два ступца, био ситнији текст на српском и на румунском језику, а на десној страни крупнији на немачком језику. Осим тога, из Карловаца су се шириле вести о полемици коју је архимадрит Јован Рајић водио са опатом Милером. У међувремену појавили су се и неки примерци неизмењеног текста, прочуло се да су неки листови поново штампани и мењани, и то све довело је до отвореног одбијања да се прими Катихизис који је бесплатно дељен, али је штампан у Бечу.⁵⁴⁰

Поред неповерења изазваног активностима државних власти, Рајићев катихизис имао је проблем и са садржајем. Написан на брзину и под притиском, текст је понегде био другачији од текста руских катихизиса који су били познати свештеницима и на које су они били навикли. Као у свим катихизисима, без обзира на конфесију, текст је био подељен на три велике целине. Уместо да их наведе редоследом који су имали руски катихизиси (о Вери, Нади и Љубави), Рајић их је навео као у рикоматоличким (о Вери, Љубави и Нади), а то је одмах изазвало сумњу. Димитрије Руварац је истицао да је Рајић пренео и римокатоличко учење о гресима, које је издвојено у посебној целини у делу о Љубави. Било је и других разлика у редоследу навођења, на пример, црквених заповести, а текст је понегде био тешко разумљив деци којој је и био намењен.⁵⁴¹

Катихизис је био један од разлога побуна у Новом Саду и Вршцу током октобра и новембра 1777. године, и назаобилазана тема у писаним жалбама српских општина. Тако су, на пример, Срби из Вуковара истицали да неће

---

⁵³⁹ Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини*, 39, 88-90, 95.

⁵⁴⁰ *Катихисисъ Малый или сокращенное Православное исповѣданіе греческаго неунитскаго закона, во оупотребленіе неунитскихъ славено-сербскихъ юности, сочиненъ и от неунитскаго епископскаго въ Карловцѣ 1774. лѣта держаннаго Сѣнода потвержденъ*. Во Виѣннѣ; М. Костић, *Царски духовници*, 23-24; Исти, *Гроф Колер*, 159.

⁵⁴¹ Више о томе види у: Д. Руварац, *О историји Катихизма*, 40-42.

прихватити Мали катихизис који је као дар подељен школској деци. Аутора, који им је наводно непознат, треба да буде срамота јер је изоставио и не спомиње „најпоглавитије пунктове, који нашу веру и закон утврђују“, писало је у представкама.⁵⁴²

Прво у жалби, од 24. новембра 1777. године, а затим од 5. фебруара 1778. године митрополит Вићентије навео је да су протести били последица, између осталог, и догађаја везаних за Катихизис. Изнео је замерке на то како је штампан тројезично и на мењање листова у отштампаном тексту. Митрополит је, као прелазно решење, предложио да се прештампа Могилин катихизис. Комисија која је у Бечу расправљала о митрополитовим жалбама, признала је да постоје озбиљна одступања у оригиналном и штампаном тексту Катихизиса и саветовала је владара да се у то питање за сада не дира. Марија Терезија је касније, после позитивне оцене унијастког крижевачког бискупа Басташића и кардинала Мигација, одобрила штампање Могилиног катихизиса.⁵⁴³

Одговором на митрополитову жалбу, 7. априла 1778. године, Марија Терезија није директно повукла спроти Катихизис, али је то било потпуно јасно будући да је дозволила употребу катихизиса „sic dictum Platonieum“. Реч је о Катизису Платона Левшина, који је одобрила цензура, а штампала Курцбекова штампарија 1773. године. Обавештавајући Србе у Будиму о новој царској резолуцији од 22. јуна 1778. године, епископ Софроније Кириловић је, између осталог, огласио да је *касират*, односно повучен „онај от скора во Вијене штампати катихизис“ и да је одобрена употреба московског катихизиса, који се користио до штампања поменутог.⁵⁴⁴

На заседању Архиепископске конзисторије септембра 1778. године, која је расправљала о реформи школа, поставило се питање катихизиса. Тада је констатовано да Синодални катихизис у првом тиражу, односно „во первом тиснении исправо штампан јест“, да би касније у Курцбековој штампарији текст био *изнаказнен*, тј. унакажен. Одлучено је да се Рајићев катихизис прештампа

---

⁵⁴² А. Драгосављевић, *Старински рукописи*, 89-90; Р. Михаиловић, *Из прошлости Вуковара*, 58-59.

⁵⁴³ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 746; Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићентија*, 73-74; М. Костић, *Гроф Колер*, 174, 188, 190.

⁵⁴⁴ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 782; Г. Витковић, *Споменици*, III, 412-413; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 219-220; Д. Руварац, *О Историји Катихизма*, 51; М. Костић, *Гроф Колер*, 190.

према оригиналном тексту, посебно на српском, а посебно на румунском језику. Тек тада може да буде уведен у све школе у епархијама, био је закључак Конзисторије.⁵⁴⁵

Катихизис Јована Рајића у пракси се није показао као погодан за верску наставу и за школску употребу, те је тражено ново решење. Године 1784. у Бечу је прештампан катихизис Платона Левшина. Поред тога, било је и покушаја да се састави нови катихизис. Тако је, епископ Јосиф Јовановић 1785. године написао Катихизис, који је почео да се користи у школама Бачке епархије. У Горњокарловачкој епархији у употреби је био катихизис који је 1772. године написао коренички прота Стојан Шобот и који су тамошњи свештеници преписивали.⁵⁴⁶

На Темишварском сабору 1790. године поменут је и проблем катихизиса. Међу посланичким захтвима била је и молба новом митрополиту Стевану Стратимировићу да се, у споразуму са епископима, напише и штампа катихизис „по основама источне цркве“. Међутим, уместо да се напише нови или уведе у општу употребу један од постојећих "локалних" катихизиса, почело је прештампавање Рајићевог. То потврђује да је потреба за катихизисом међу Србима била велика, а само због чињенице да није пронађена права замена, Рајићев катихизис је од првог 1776. до последњег штампања 1863. године, имао укупно 16 издања. Тек је Катихизис бачког епископа Платона Атанацковића (1848-1867) из 1854. године почео да потискује из употребе Катихизис Јована Рајића.⁵⁴⁷

Уз све проблеме који су га пратили, Рајићев Мали, односно Синодални катихизис имао је велики значај. Иако је настао под притиском државе и у време реформе Цркве, то је био први српски уџбеник за веронауку и тако га треба посматрати.

---

⁵⁴⁵ Д. Руварац, *Теодор Јанковић од Миријева*, 220.

⁵⁴⁶ *Православное оучение или сокращенная христианская Б[о]гослова, С[ве]то-тр[ои]цка Лавры архимандритомъ Г[оспо]диномъ Платономъ сочиненная, въ Виеннѣ 1784*; Д. Руварац, *О Историји Катихизма*, 53;

⁵⁴⁷ Д. Руварац, *Мњење архимандрита Никанора Грујића о синодално Рајићевом катихизису*, Српски Сион XV (1905), 301- 303; Исти, *О Историји Катихизма*, 53-54; Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини*, 68; S. Gavrilović, N. Petrović, *Тeмишварски сабор 1790*, 433, 467.

6. РАЗРЕШЕЊЕ ВЕРСКИХ ПРАЗНИКА

У српској заједници у Хабзбуршкој монархији, реч календар имала је два испреплетана и уско повезана значења. Основно значење било је рачунања времена по старом Јулијанском календару, чија је слободна употреба била гарантована Привилегијама цара Леополда I. У Монархији, као и у другим државама са претежно римокатоличким становништвом, у званичној употреби био је нови Грегоријански календар рачунања времена. Разлика између старог и новог календара била је 11 дана у 18. веку. Поред тога, различито је рачунат и почетак године. Јулијански календар био је везан за литургијску годину, па је календарска година почињала 1. септембра, када и литургијска. Према Грегоријанском календару година је почињала 1. јануара. Стари календар био је једно од обележја верске и етничке посебности Срба у Хабзбуршкој монархији.

Календар је, истовремено, означавао и распоред верских празника. Бранећи слободну употребу Јулијанског календара, Срби су бранили и своје верске празнике. Скоро сваки дан у календару верских празника био је посвећен сећању на неког светитеља или на догађаје везане за хришћанску традицију. Празнични дани разликовали су се од свакодневице и представљали су значајне догађаје за заједницу или појединца. Тих дана нису смели да се обављају неки послови, на пример орање, копање, да се физички ради, и на тај начин отворан је простор за друге активности. Празник је био нерадни, односно *праздни* дан, и то време требало је, између осталог, провести у цркви „побожне поуке ради“.⁵⁴⁸

Крајем 17. века Срби су у Хабзбуршкој монархији славили нерадно 17 великих празника. Временом, број нерадних празника се повећавао. Према мишљењу Манојла Грбића, традиција прослављања великог броја празника проширила се из манастира, где су се чувале мошти светитеља и где се светковао сваки важнији црквени празник. То је брзо прихваћено у народу због побожности, али и због тога што се тих дана нису радили физички послови.⁵⁴⁹ Иако није познат тачан број, претпоставља се да су почели да се славе скоро сви они празници који

⁵⁴⁸ С. Бојанин, *Забаве и светковине у средовеновној Србији од краја XII до краја XV века*, Београд 2005, 43, 47, 48.

⁵⁴⁹ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 214.

су били наведени у Саборницима, тј. Зборницима које је Божидар Вуковић штампао у Венецији 1520. и 1536. године.⁵⁵⁰ Са појавом календара и богослужбених књига које су путници и трговци доносили из Русије, православно становништво у Хабзбуршкој монархији почело је да прославља и велики број празника посвећених руским светитељима. Поред општих, које је славио цео народ, било је и много тзв. заветних празника, које су обележавале поједине породице, насеља или храмови. Стога није лако утврдити тачан број празника које су Срби славили током 18. века. На основу једног исказа из 1743. године, може се претпоставити да су православни верници у Монархији славили најмање 164 празника, а седамдесетих година помињао се и број од 193 празника.⁵⁵¹ Број празника који је укинут током седамдесетих година и број преосталих празника упућују на закључак да је уочи реформе календара, поред 52 нерадне недеље, прослављано и 136 празника. Када се том броју додају и локални заветни празници, постаје јасно да је у појединим срединама број нерадних дана у години могао да се креће и до 200.

Државне власти су вршиле притисак на православно становништво да, поред празника које прославља нерадно према свом календару, обележава и највеће хришћанске празнике у време када их славе римокатолици према Грегоријанском календару. Захтеви да у мешовитим насељима Срби морају да поштују римокатолички Божић, Ускрс и Духове незаобилазни су у свим предлозима којима је покушавано сужавање привилегијалних права током двадесетих и тридесетих година 18. века.⁵⁵² Суштина захтева била у томе да Срби не треба да обављају оне послове који стварају буку и на тај начин ометају римокатоличку мису. То је, с друге стране повећавало број дана када се није радило.

Наребе о поштовању великих празника по новом календару изрицане су преко државних институција. Тако је Дворски ратни савет, јуна 1740. године

---

⁵⁵⁰ У тзв. Малом зборнику из 1520. године наведено је 55 празника који се током целог дана славе нерадно и 36 празника који се славе нерадно до поднева. У Великом зборнику из 1536. године наведен је мањи број празника: 43 већа и 24 мања (Л. Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника Православне источне цркве*, Београд 1961, 19-20).

⁵⁵¹ М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 41; М. Костић, *Гроф Колер*, 132, 145. Према свему судећи овај број празника не укључује 52 нерадне недеље.

⁵⁵² АСАНУК, МП,Б“, 1729/1; Д. Руварац, *Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730. Прилог историји Српске цркве*, Споменик СКА XXXIV (1898), 110; А. Хацић, *Два прилога из г. 1727. за повесницу српског народа*, ЛМС 125 (1881), 113-114.

тражио од Угарског намесничког већа да спроведе његову наредбу према којој православно становништво треба да поштује и римокатоличке празнике. Ратни савет је истакао да се наредба не односи само на *милитаре*, већ на целокупно православно становништво на подручју Краљевине Угарске.⁵⁵³ Наредба је изазвала забуну код једног свештеника, према свему судећи из Сентандреје, који је тражио савет од патријарха Арсенија IV шта да ради. Јула 1740. године писао је патријарху да није добио наредбу у писаној форми, а власти прете казнама и затвором свакоме ко на римокатоличке празнике ради *јавно* или у пољу.⁵⁵⁴ Током септембра исте године, Бачка жупанија тражила је од епископа Василија Димитријевића да озбиљно опомене *Populus Greaci Ritus* да се придржава царске наредбе о римокатоличких празника.⁵⁵⁵

Наредбе о поштовању римокатоличких празника народ је доживљавао као напад на Привилегије. Будући да је тада забрањивано обављања одређених делатности и да су такви дани били *праздни*, православно становништво је царске наредбе поистовећивало с наметањем слављења и римокатоличких празника. Жалба Будимске епархије на непоштовање привилегијалних права из 1741. године почињала је реченицом: „Светковине Григоријанкаго календара усилујет се народ светити“.⁵⁵⁶

Архиепископи и српске делегације у Бечу покушавали су да смање притисак које су државне власти вршиле на народ да поштује римокатоличке празнике. У једној представци Марији Терезији из 1743. године објашњавано је да Срби већ проводе нерадно велики број дана када славе своје празника и да би то, уколико не би радили и на римокатоличке празнике, и довело до пропасти народа и било штетно за државну благајну.⁵⁵⁷ Упркос томе наредбе су понављане. Притисак је био нарочито јак у градским срединама, као на пример у Ђули или у Осијеку, где је православним трговцима и занатлијама било забрањено да отварају радње недељом и римокатоличким празничним данима.⁵⁵⁸

---

⁵⁵³ АСАНУК, МП, „Б“, 1740/8. Дворски ратни савет се овде позвао на наредбу о слављењу празника из 1733. године.

⁵⁵⁴ АСАНУК, МП, „Б“, 1740/20.

⁵⁵⁵ АСАНУК, МП, „Б“, 1740/23.

⁵⁵⁶ АСАНУК, МП, „Б“, 1741/102.

⁵⁵⁷ М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 41.

⁵⁵⁸ АСАНУК, МП, „Б“, 1750/159, 1752/86,

Посебна царска резолуција о празницима објављена је 13. септембра 1752. године. Њом је, на првом месту, истакнуто да је српском народу на подручју Краљевине Угарске, Темишварског Баната и Војне крајине, према Привилегијам, дозвољена слободна употреба старог календара и слављења празника по том календару. Међутим, у оним насељима у којима живе са римокатолицима, подвлачи се у резолуцији, Срби су обавезни да обележавају нерадно Божић, Ускрс, Духове и празник тела Христовог (Телово, Брашанчево) када их славе римокатолици. На те римокатоличке празнике православно становништво мора да се уздржава од свих јавних и физичких послова током целог дана. У време других римокатоличких празничних дана дужни су да затворе радње и радионице од 8 до 11 часова и не смеју да праве никакву буку, тј. не смеју да обављају одређене занатске послове, док траје миса. Ова наредба поновљена је и резолузијом од 2. децембра 1758. године, чије су одредбе касније често навођене у разним наредбама и декретима.⁵⁵⁹

Током планирања реформе Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији, јавила се и идеја о реформисању календара верских празника. Та идеја није била нова и није примењена само на Српску цркву. Појавила се у Бечу средином 18. века као реакција на велики број римокатоличких празника, који су обележавани као нерадни дани. Смањење броја празника било је један од захтева камералиста, који су на тај начин желели да повећају број радних дана у години и продуктивност, и да отклоне пороке које ствара нерад, као што је ленствовање. На иницијативу председника Директоријума грофа Хаугвица, Беч је затражио од папе Бенедикта XIV да смањи број верских празника. Папа је тада пристао на мали уступак и 1. септембра 1751. године, донео одлуку о *24 света дана*, тј. празника који су били нерадни током целог дана. Прогласио их је за *полу свете* и нерадне само у првој половини дана. Убрзо се показало да то није било добро решење. Нов начин решавања овог проблема почео је 1753. године да заговара професор канонског права на Универзитету у Бечу Паул Јозеф Ригер. Он је предлагао укидање свих *полу светих*, као и смањење броја преосталих *светих* дана. Ту идеју подржавао је и нови канцелар гроф Кауниц, који је заступао мишљење да треба

---

⁵⁵⁹ АСАНУК, МП, „Б“, 1758/13; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 558; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 21.

редуковати не само број празничних дана, већ и дане поста, који исцрпљују вернике. Сматрао је да о томе треба пажљиво саставити захтев папи да би Рим могао да пристане на редукцију. Поред тога, јавност је дуго припремана на редуковање празника. Истакнути професори Универзитета у Бечу и дворски саветници иступали су јавно у корист редукције и објављен је већи број радова којима је доказивано да држава има право да укине празнике. Папа Климент XIV је тек 22. јуна 1771. године објавио булу *Breve* о укидању празника. Тада је, поред 52 нерадне недеље, број нерадних празничних дана сведен на 16.⁵⁶⁰

Активности везане за редуковање римокатоличких празника временски су се преклопиле с планирањима реформе Српске православне цркве у Монархији. То је неминовно отворило и питање великог броја празника које је нерадно прослављало православно становништво. Највећи заговорник потребе да се редукује српски календар верских празника био је гроф Колер, председник Илирске дворске депутације. Прилика за спровођење тих планова пружила се 1769. године, на заседању Народно-црквеног сабора, а затим и Архијерејског синода.

На једној од седница Сабора, одржаној крајем јула 1769. године, комесар је тражио да му епископи доставе списак свих празника који се обележавају у Српској цркви, с подацима о томе ком светитељу је сваки од њих посвећен, на који начин се празник слави, односно колико времена не треба радити (три сата, пола дана, цео дан), на које празнике би могло да се ради, и који би могли да се укину, *дишпендирају*. Комесар је истакао да је царица примила тужбу на православне свештенике који, наводно, сами *умножавају* празнике, и то најчешће оне који се славе лети, па људи не могу да раде у време најважнијих пољских радова. Комесар је обавестио Сабор да је због тога Марија Терезија наредила да се укину сви празници који су уведени у последњих 10 година и да ни један нови празник не може да се слави без одобрења владара. На ту озбиљну оптужбу реаговали су и посланици и епископи, објашњавајући да по канонима свештеници самоиницијативно не могу да уводе нове празнике и да они то не чине. Празници

---

⁵⁶⁰ F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, 213, 234; М. Костић, *Гроф Колер*, 132.

се славе у част светитеља који су посвећени пре 300, а не пре 10 година, уверавао је Сабор комесара.⁵⁶¹

На једној од наредних седница комесар је поновио захтев за спецификацијом празника и појаснио је да их треба разделити на три категорије: на оне који ће бити нерадни дани, односно који су *без разрешења*, оне који се могу *разрешити* да буду радни дани и у трећој категорији треба да буду заштитници локалних заједница и храмова, као и заветни дани. Према објашњењу комесара, *синаксар* с категоризацијом верских празника биће подељен војним командама, жупанијама, властелинствима и другима, како би знали да не присиљавају православне вернике да раде на одређене празнике. Почетком септембра епископи су предали комесару тражени календар, а Сабор је јавно изразио бојазан да ће државне власти укидати празнике. Тада је комесар гроф Хадик заменио тезу и уверавао је Сабор да Привилегије гарантују Србима слободу вере и закона, као и употребу старог календара, мислећи на рачунање времена према Јулијанском календару. Објаснио је да је календар празника потребан само зато да би Марија Терезија знала „колико у години свеце светите“.⁵⁶²

По завршетку заседања, комесару је предата општа саборска представка са жалбама да локалне власти присиљавају Србе да славе и оне римокатоличке празнике који нису прописани наредбом из 1758. године, а да властелини и управници властелинстава приморавају поданике православне вере да раде и на православне празнике.⁵⁶³

Међутим, пред затварање Сабора, комесар је новоизабраном митрополиту Јовану Георгијевићу предао поверљиво писмо Марије Терезије и грофа Колера, којим је објашњавана потреба укидања превеликог броја православних празника. Царица је, између осталог, позвала митрополита да своју благодарност покаже тако што ће извршити њену вољу и укинути одређени број празника. То је била само најава онога што се догодило на Архијерејском синоду.⁵⁶⁴

---

⁵⁶¹ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/82;

⁵⁶² АСАНУК, МП, „Б“, 1769/82.

⁵⁶³ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 82

⁵⁶⁴ М. Костић, *Гроф Колер*, 134.

На заседању Синода генерал Хадик извршио је јак притисак на епископе да смање број празника. Синод је на седници одржаној (20) 31. децембра 1769. године укинуо 56 празника, односно разрешио вернике обавезе да их празнују. Највећи број укинутих празника био је посвећен руским светитељима. С друге стране, Синод је повећао број тзв. заповедних празника посвећених српским светитељима, односно празника који се обележавају нерадно током целог дана. Раније су слављена три велика заповедна српска празника - Свети Сава (14. јануара по старом календару), Свети Симеон Мироточиви (13. фебруара) и Свети краљ Стефан Дечански (11. новембра). Нови заповедни празници, уведени 1769. године, били су Свети кнез Лазар (15. јуна), Свети Стефан Штиљановић (4. октобра), Свети Стефан деспот српски (9. октобра), Свети Арсеније архиепископ српски (28. октобра) и Свети цар Урош (2. децембра).⁵⁶⁵

Календари, које је Синод предао комесару, сведоче о броју празника слављених пре реформе. У календару на рускосрпском језику, уз 143 дана истакнути су празници забележени црвеним мастилом. Звездицама испред датума, посебно су обележена 82 празника, међу којима су и они који ће бити укинати. У другом календару, на латинском језику, број дана обележених црвени мастилом смањен је на 104. Посебним знацима обележен је 71 празник, међу којима и осам укинутих 1769. године. На последњој страни латинског текста, у посебним списковима, наведени су покретни и заветни празници. Као покретни празници, *festa mutabilia*, наведени су: Лазарева субота, Цвети, Велики петак, Ускрс (три дана празника), Вазнесење Господње или Спасовдан, Духови или Тројица (три дана). У том списку је и Божић, иако није покретни празник, зато што се празнује три дана. Други списак садржао је провинцијалне заветне празнике који се такође славе нерадно током целог дана. То су били: Преподобни Киријак Отшелник - Михољдан (29. септембра), Преподобна мати Параскева - Света Петка (14. октобра), Свети Игњатије Богоносац (20. децембра), Свети великомученик Теодор Стратилат (8. јуна), Свети мученици Козма и Дамјан (1. јула), Свети великомученик Прокопије (8. јула), Сабор светог архангела Гаврила (13. јула),

---

⁵⁶⁵ АСАНУК, МП.,А“, 1769/299; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 214-215; III, 26; М. Костић, *Гроф Колер*, 135. Поред наведених, обележавани су и следећи српски празници према Јулијанском календару: Свети Максим архиепископ српски (18. јануара), Преподобна мати Ангелина (30. јула), Свети Симеон Првовенчани (24. септембар), Свети краљ Милутин (30. октобра), Свети Јован деспот српски (10. децембра).

Свети мученици Кирик и Јулита (15. јул), Света великомученица Марија - Огњена Марија (17. јула), Света Марија Магдалена - Блага Марија (22. јула) и Свети великомученик Пантелејмон (27. јула).⁵⁶⁶

Списак од 56 укинутих празника објављен је у посебном додатку (Д) Регуламента од 27. септембра 1770. године. У параграфима посвећеним празницима владар је *премилостиво* гарантовао српском народу слободну употребу Јулијанског календара. Понавља је наредба из 1758. године о поштовању римокатоличких празника. Затим се у Регуламенту наводи да је у договору саборског комесара, митрополита и епископа смањен број празничних дана, јер их је било превише, и да је то учињено да би се спречило ленствовање и повећао број радних дана у години. Празнике који су укинати имају право да славе само она насеља, храмови или породице чијим су светитељима заштитницима ти празници посвећени. Нико други не сме да их празнује и у те дане треба обављати свакодневне послове.⁵⁶⁷

Илирска дворска депутација препустила је митрополиту Јовану састављање календара. Прво је, током марта 1771. године, штампан зборник молитви које је одабрао митрополит Јован. У зборнику је објављена и митрополитова општа стихира, песма којом се славе Срби светитељи. На крају је дат календар, у коме је 69 празника обележено црвеним мастилом, међу којима су и нови празници које је увео Синод 1769. године.⁵⁶⁸ То није било коначно решење и 4. априла 1771. године Илирска депутација тражила је од митрополита да заврши посао око календара. Нови календар објављен је у Курцбековој штампарији у Бечу, 7. јула 1771. године, и у њему је било 68 нерадних празника, поред 52 нерадне недеље. Календар није изазвао веће незадовољство у народу, будући да је велики број укинутих празника био посвећен страним светитељима и слављен је, односно

---

⁵⁶⁶ АСАНУК, МП, „А“, 1769/299.

⁵⁶⁷ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 558-559, 569-570.

⁵⁶⁸ *Собрание избранныхъ молитвъ во оупотребление престарѣлихъ духовнаго и мирскаго чина особъ въ видѣ очесъ слабѣющихъ за велейное благоговѣйство трудомъ и иждивеніемъ Преосвещеннѣйшаго Архіепископа Карловачкаго Іоанна Георгіевића, въ царствующемъ Вѣннѣ #аѵоа [1771].* Митрополит је стихиром славио св. Симеона, св. Стефана, св. краља Милутина, св. Стефана Дечанског, св. Уроша, св. Лазара, св. Максима, св. Јована, преподобну мати Ангелину, св. Стевана Штиљановића, св. Саву и св. Арсенија.

празнован само током једног дела дана, обично пре поднева. Поред тога, празници посвећени Србима светитељима нису укинута и њихов број је Синод повећао.⁵⁶⁹

Међутим, унијатски апостолски викар за Хрватску, касније крижевачки бискуп, Василије Божичковић покренуо је 1772. године иницијативу да се укину сви празници посвећени Србима светитељима. Божичковићева агресивна акција скренула реформу календара верских празника на други ток. Ако су раније редукцију празника водили економски разлози, од 1772. године она добија верски и политички карактер. Илирска дворска депутација пренела је Божичковићево мишљење Марији Терезији у једном од својих извештаја из 1772. године, иако је било јасно да је у много чему претеривао. Божичковић се трудио да докаже како реформа празника спроведена 1769. године није била добра, јер Срби славе већи број празника него што би требало да их буде. Критиковао је календар штампан у Курцбековој штампарији и истакао је да су, наводно, изостављени многи светитељи које славе и православни и римокатолици, а да унет је велики број светитеља из Србије и Русије. Тако је, према његовом мишљењу, број празничких нерадних дана у години повећан на 122, а требало би да их, без недеља, буде само 14. Од празника посвећених српским светитељима, у календару је требало да остане само празник Светог Саве, сматрао је. Викар је, посебно нагласио да српски светитељи, пре свих Немањићи, нису правилно канонизовани и да због тога треба укинути њима посвећене празнике. Поред тога, помињање канонизованих српских владара и јерархије код народа подстиче идеју о обнови самосталне државе, односно о издвајању у посебно политичко тело у Монархији. Помињање руских светитеља јача везу са православном Русијом и отежава спровођење уније, истицао је Василије Божичковић. Та његова схватања нашла су плодно тло у Бечу и уклопила се у политику јачања суверенитета државе.⁵⁷⁰

Модел за другу редукцију српских празника пронађен је током заседања Синода унијатске цркве из Хрватске, Угарске и Ердеља, који је одржан у Бечу марта и априла 1773. године. Намера државних власти била је да се, између осталих, питање календара прво уреди са унијатским епископима, будући да је редукција празника изазвала и њихово узнемирење. После дужих расправа Синод је одлучио да се објави заједнички календар унијатских цркава с празницима

⁵⁶⁹ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 24-27; М. Костић, *Гроф Колер*, 135.

⁵⁷⁰ АВ, ИДД, кутија 18, док. бр. 793; М. Костић, *Царски духовници*, 7; Исти, *Гроф Колер*, 136-140.

посвећеним оним светитељима које је Православна, тј. Грчка црква „*признала као праве и несумњиве*“. То је значило да треба објавити календар какав је био у најстаријим временима, у коме би остало само 16 празника, који се славе од давнина, и 52 недеље, које су нерадни дани. Договорено је да се изоставе празници посвећени националним светитељима, међу којима је било највише Русина. Могло се чути и то да ће укидање празника код унијата бити извршено истовремено када и у Православној цркви.⁵⁷¹

По завршетку унијатског Синода, у пролеће 1773. године, Илирска дворска депутација предложила је Марији Терезији да повуче српски календар из 1771. године. Требало је извршити нову редукцију, којом би број празника био сведен на 16, колико их је било и код римокатолика. Царица је упутила грофа Колера да то питање реши у договору са митрополитом. Међутим, митрополит Јован Георгијевић је убрзо умро.⁵⁷²

Док су трајале припреме за Народно-црквени сабор, гроф Колер је наложио цензору Атанасију Димитријевићу Секерешу да састави календар комбинујући стари грчки и календар штампан 1771. године. Секереш је тада предложио да се укину празници посвећени руским светитељима и да се светковање провинцијалних и заветних празника пренесе на недељу, која је и онако нерадни дан. Сличне предлоге Илирској дворској депутацији упутули су Угарска дворска канцеларија и унијатски епископ Василије Божичковић. Према предлогу Секереша, укупан број празничних дана у години био би 88, од којих 52 недеље. Међутим, Илирска дворска депутација сматрала је и тај број празника превеликим, истичући да их треба разрешити још, међу њима и празновање трећег дана Божића, Ускрса и Духова. Будући да је намера била да се редукција изврши преко Архијерејског синода који је требало да заседа после изборног Сабора 1774. године, Депутација је одмах почела да припрема комесара. Саветовала га је да наведе епископе да се сагласе са смањењем што већег броја празничних дана. Према начињеним плановима требало је да остане само 18 празника, два више него код римокатолика. Образложење које је комесар, у случају потребе, требало да изнесе на Синоду саставио је Секереш. Он је употребио аргументе који су истицани и приликом реформе римокатоличког календара: празници нису битан

⁵⁷¹ М. Костић, *Гроф Колер*, 142-144.

⁵⁷² Исто, 144.

део религије, они су ствар Цркве и Црква има право да их мења. Превелики број празника омета благостање народа и води нераду и лењости. Секереш је истакао и то да се слободна употреба Јулијанског календара према Привилегијама односи на начин рачунања времена, а не на празнике.⁵⁷³

Незнајући да се спрема нова редукација празника, Народно-црквени сабор је 1774. године, опширном жалбом скретао пажњу владара само на одредбе о слављењу празника објављене у Регуламенту из 1770. године. Народ се жалио на то да римокатолички свештеници и локалне власти присиљавају Србе на целодневно слављење и оних римокатоличких празника на које се не ради само током пре поднева и да кажњавају људе који почну да раде после 11 сати. С друге стране, иако је законом дозвољено слободно слављење православних празника, локалне власти, на пример у Арадској жупанији, то не поштују и приморавају вернике да раде тих дана или их кажњавају високим новчаним казнама.⁵⁷⁴

Јуна 1774. године почело је заседање Архијерејског синода на коме је комесар генерал Матезен објавио одлуку о повлачењу календара штампаног 1771. године. Предао је епископима већ припремљен нови календар, које је требало само превести са немачког језика. Према добијеним инструкцијама, комесар је извршио јак притисак на епископе да прихвате нови календар. У почетку су епископи пружали отпор и објашњавали комесару да је 1769. године већ смањен број празника и да је то потврдио владар. Генерал Матезен није попуштао и, према инструкцијама, уверавао је епископе да ново смањење броја празника не представља ограничење Привилегија и да се Србима не намеће прихватање Грегоријанског календара. Редукација се врши само због повећања броја радних дана у години. Генерал Матезен успео је да спроведе своју намеру и добије сагласност Синода за смањење броја празника. Навео је Синод да задржи само једног националног светитеља у календару - светог Саву. Синод је под притиском и невољно разрешио још 38 празника, међу којима су били скоро сви посвећени Србима светитељима.⁵⁷⁵

---

⁵⁷³ АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 851, 852; М. Костић, *Гроф Колер*, 144-145; Исти, *Доситејева пријатељ и саветник Секереш*, 35.

⁵⁷⁴ АСАНУК, МП, А“, 1774/90, 1774/91; Д. Руварац, *Српски народни сабор одржан 1774*, 11.

⁵⁷⁵ АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 877; Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775*, 649; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 214-215; М. Костић, *Гроф Колер*, 145-147.

Илирска дворска депутација упутила је нови календар царици на потврду, уз предлог да се укидање празника спроведе одмах. Депутација је саветовала да би требало преко епископа и свештенства објаснити народу да Синод има право да укида празнике, да је то од велике користи због повећања броја радних дана и да сви морају да се покоравају одлукама највише духовне власти. Марија Терезија је, рескриптом од 3. јануара 1775. године, потврдила закључке Синода и наредила да свештеници у свим парохијалним црквама свечано објаве укидање празника. Треба посебно нагласити верницима да је национални празник Срба, *Nations-Patron*, Свети Сава, који се слави 14. јануара, а Грка Свети Константин и Јелена, 21. маја. Свештеницима који се буду противили укидању празника запређено је казнама и суспензијама. Царским рескриптом је најављено да ће календар, који је одобрио Синод, бити штампан за 1776. годину.⁵⁷⁶

Према ранијем договору, нови *Месеџослов* објављен је пред Ускрс 1776. године. Иако је штампан квалитетније и био визуелно лепши него календар из 1771. године, био је јефтинији од претходног. Одређена му је ниска цена од 9 крајцара да би се лакше продавао и брже раширио по народу. Поред списка празника, у календару су се налазиле пословице, моралне поуке и други текстови. Митрополит Вићентије је 20. марта 1776. године преко Архиепископске конзисторије објавио укидање, односно разрешење тада укинутих празника.⁵⁷⁷

Календар је, међутим, дочекан са великим неповерењем. Новине су биле уочљиве већ на први поглед. Година није почела 1. септембра, када и литургијска, већ 1. јануара, као у Грегоријанском календару. Цензор Атанасије Секереш је, осим тога, унео измену у организовању дана. Он је применио тзв. хебдомални метод и дане у месецима поделио је на седмице, а тога раније није било. Српски светитељи су остали у списку празника, али то више нису били нерадни заповедни празнични дани. Поред тога, била су изостављена њихова национална обележја и није било наглашено да је реч о српским светитељима. Све то је допринело да се прошире вести како је Србима подметнут унијатски календар. Поједини свештеници нису смели да објаве одлуку Синода о укидању празника,

---

⁵⁷⁶ Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775.*, 725 ; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 28-29; М. Костић, *Гроф Колер*, 147-148.

⁵⁷⁷ АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 903, 904, 975; М. Костић, *Гроф Колер*, 150. Већ следеће издање календара, за 1777. годину, било је јефтиније и коштало 7 крајцара.

плашећи се реакције верника. Свештеници који су јавно протестовали били су кажњени. Будући да се, према царској наредби, у парохијалним црквама оглашавало да су празници укинати према одлуци Синода, сво незадовољство народа обрушило се на епископе.⁵⁷⁸

Колико је лоше у народу био прихваћен нови календар говори податак да је, упркос ниској цени, продато мање од 150 примерака. Свештници су одбијали да поштују наредбе о укупним празницима, због чега се Илirsка дворска депутација током 1776. године неколико пута обраћала митрополиту. Депутација је чак тражила и да се отпусте из службе свештеници који не прихватају нови календар.⁵⁷⁹

У ревидираном Регуламенту из 1777. године остао је непромењен део текста претходног закона о поштовању римокатоличких празника, док су промене унете у делу који се односио на православне празнике. Уз истицање одлука Архијерејског синода из 1774. године, Регуламент је озаконио укидање једног броја православних празника и запретио казнама свима који то не буду поштовали. У тексту је наглашено да је Синод изабрао светог Саву за заштитника српског народа, односно за национални празник. У посебном прилогу (Е) штампан је списак празника које је одобрио Архијерејски синод и који ће убудуће бити обележавани као нерадни дани. Занимљиво је да списак почиње празницима који се славе у септембру, а не у јануару као што је то у календару штампаном 1776. године. На списку је наведено 39 празника, а са другим даном празновања Божића, Ускрса и Духова, било их је укупно 42. Крајњи резултат друге редукције српских празника, ипак, није био онакав какав је прижељкивао унијатски епископ Божичковић.⁵⁸⁰

Када су се вести о новом укидању празника прошириле, епископи су се суочили са оптужбама за издају народа, вере и закона. Верници су кривили Архијерејски синод за *касирање* празника. Током побуна у Новом Саду и Вршцу, и у бројним писаним протестима српских општина могло се чути и прочитати да је нови календар начињен „тајно и без сваког знања народа“, издат је „именем Наших Господеј Епископов“, а њиме се забрањује слављење празника „по нашему

⁵⁷⁸ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 215; М. Костић, *Гроф Колер*, 150.

⁵⁷⁹ АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 933, 934, 951; кутија 1284 (18), док. бр. 1008.

⁵⁸⁰ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 733-734, 741-741.

Световосточному календару који от Светих Соборов предати јесу“ . Објашњење да би славећи све своје празнике *издангубили*, верници су слушали с неверицом јер, како су истицали, то није *дангуба* нити њиховим породицама нити царству. Сметало им је то што је календар штампан двојезично, а посебно то што уз српске светитеље више не пише да су српски. Зато су се шириле вести, а тиме и страхови, да је то учињено да би деца, мало по мало, заборавила, а унуци не би ни сазнали, да је реч о српским светитељима, који су „от нашега рода и племена били“ и многи од њих су сахрањени на Фрушкој Гори. „Нама наши свеци нису за касирање“, протестовали су Срби из Панчева, Вуковара, Будима.⁵⁸¹

Узаврела атмосфера одразила се и на жалбу митрополита Вићентија Јовановића, коју је упутио Марији Терезији фебруара 1778. године. Митрополит је, пре свега, истакао да је Привилегијама цара Леополда I Србима дозвољено да се држе старог црквеног календара. Народ узменирен зато што је у последње четири године календар два пута мењан. Случајно или намерно, митрополит је поистоветио Јулијански календар рачунања времена са календаром верских празника. Даље је навео да су изостављени многи празници који су слављени од давнина и које још увек славе православни верници у другим земљама. Митрополит је посебно истакао да на насловним странама штампаних календара стоји да су празници укинута наредбом Синода из 1774. године и народ, стога, окривљује епископе, а не зна да је редукција празника морала да се спроведе због јаког притиска који је вршио царски комесар. Народ се боји да је нови календар унијатски и да се, између осталог, и тим путем припрема терен за унију. Митрополит Вићентије је нагласио да се у неким срединама православном становништву брани слављење и оних празника који су дозвољени, као што су, на пример, храмовне и крсне славе. Поред тога, сами свештеници су се нашли у тешкој ситуацији када је требало да објасне верницима да неке празнике више не треба да славе. Митрополит је, као пример, навео догађаје у Сурчину, где је прота Аксентије Станисављев(ић) одбио је да држи службу (20) 31. маја, када се славе свети мученик Талалеј, јер је тај празник укинут. Будући да је више од 20 породица тог дана обележавало крсну славу, Сурчинци су протино понашање

---

⁵⁸¹ АСАНУК, МП„Б“, 1777/94, 1778/9; А. Драгосављевић, *Старински рукописи*, 64-69; *Писмо опитине панчевачке епископу Мојсију Путник*, 63; Г. Витковић, *Споменици*, III, 390; Р. Михаиловић, *Из прошлости Вуковара*, 95-101; Д. Руварац, *Правила за калуђере и свештенике*, 295.

тумачили као знак да је прихватио унију и веома су се узнемирили. Тада се умешао архимандрит манастира Хопово Јован Јовановић и смирио ситуацију.⁵⁸²

Дворска комисија која је фебруара 1778. године разматрала митрополитове жалбе, изнела је мишљење да не треба одустати од редукованог календара. То питање није у вези са суштином вере и није у супротности са Привилегијама, будући да је Србима и даље гарантована слободна употреба Јулијанског календара и слављење заветних и породичних празника. Курцбекова штампарија може, по митрополитовој жељи, у календару за наредну годину отштампати податке о месту рођења и одликама светаца према формулару из 1769. године, закључила је комисија. Реч је била о митрополитовом захтеву упућеном Угарској дворској канцеларији да се као предлог календара за 1779. годину користи рукописни примерак који је Архијерејски синод предао комесару децембра 1769. године, и да се поред имена светаца наведу њихова обележја као у календару за 1771. годину.⁵⁸³

У декрету из априла 1778. године Марија Терезија истакла је да Православна црква и народ треба да се држе оног календара којег су се држали и пре 1769. године, мислећи при томе на Јулијански календар рачунања времена. Међутим, наставила је, свима треба да буде јасно да празници које је укинуо Архијерејски синод не смеју да се светкују. То је значило да је реформа календара верских празника, према мишљењу владара, била завршена и није могла да се доведе у питање. Неколико дана касније одобрено је штампање календара за 1779. годину, без података о месту рођења светитеља.⁵⁸⁴

Штампање календара за 1779. годину пратила је царска наредба да епископи треба да огласе народу да су, у његову корист, укинута 94 празника, а задржана 42 и да је слављење укинутих празника забрањено. Епископ горњокарловачки Петар Петровић морао је то да учини у присуству представника војних власти. Епископ Софроније Кириловић обавестио је и томе Србе у Будиму писмом и послао им табелу „празновајемих празника“.⁵⁸⁵

---

⁵⁸² АВ, ИДД, кутија 21, док. бр. 953; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 745; Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићентија*, 72, 73; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 230-231

⁵⁸³ АСАНУК, МП, А“, 1778/37; М. Костић, *Гроф Колер*, 183, 188, 190.

⁵⁸⁴ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 781; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 233; М. Костић, *Гроф Колер*, 191, 192.

⁵⁸⁵ Г. Витковић, *Споменици*, III, 301-304, 412-413; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 34-36.

За државне власти, 1777. године било је завршено питање редукције православних празника. То потврђује и Деклараторија објављена 1779. године, која је поновила све одредбе ранијих закона о слављењу римокатоличких празника и праву Срба на слободну употребу Јулијанског календара. Законом је истакнуто да се могу славити само они верски празници које је одобрио Архијерејски синод 1774. године и поновљене су забране слављења разрешених празника. Ипак, наглашено је да изузетак представљају празници посвећени заштитницима храмова, породица, општина и округа, који могу бити прослављани нерадно током целог дана. У посебном прилогу Деклараторије (Д) наведен је списак празника које је потврдио Синод 1774. године и који је почињао празницима који се прослављају у септембру. Списак се понегде разликује у односу на онај објављен у Регуламенту 1777. године. Будући да у међувремену није донета никаква нова одлука о укидању празника, вероватно је реч о ненамерним грешкама у штампању. Тако су, изостављени празници посвећени јеванђелисти Луки (26. септембра) и апостоу Јакову (30. априла), док онај посвећен апостола Вартоломеју наведен под погрешним датумом.⁵⁸⁶

Током осамдесетих година 18. века постало је уобичајено да се календари штампају у виду посебне књиге која је, осим табеле верских празника, садржала и део намењен забави или ширењу знања читалаца. У том периоду Захарије Орфелин саставио је Вечити календар, који је штампан 1783. године у Курцбековој штампарији у Бечу и имао је неколико издања. После уводног дела, следио је *Свјатцеслов*, односно календар верских празника, који је почињао од 1. јануара, у коме је за сваки дан у месецу било је наведено ком је свецу или догађају посвећен. Орфелин је у посебној рубрици словом О означио опште празнике, оне које славе сви хришћани „с остављенијем работних дјел“. Слово Ц означавало је цариградске празнике, М манастирске, а слово С српски народни празник посвећен светом Сави. На тај начин истакнута су 33 општа, три манастирска, два цариградска и један српски национални празник, укупно 39 празника, три мање него што је Синод одобрио. После календара верских празника, следио је део текста којим је Захарије Орфелин учио читаоце о дефиницији века, астрономској и грађанској години, соларном и лунарном месецу, седмици, дану, сату. Каледнар

---

⁵⁸⁶ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 643-644, 741-742, 831-834; J. Игњатовић, *Деклараториум*, 56-58; J. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 122-123, 147-148.

је био опремљен табелама круга Месеца, објашњењима о епактама и индиктима, табелом за израчунавање датума Ускрса. У своје календаре Орфелин је уносио и основна знања из разних научних области. Полазећи од тога да све што је Бог створио има своје тело, подучавао је читаоце о својствима тела, њиховој маси, утицају магнетних сила, кретању, материји и другим научним сазнањима. Писао је о васиони, небу и хоризонту, Сунцу, звездама и сазвежђима, Месецу и планетама, о Птолемеју, Тихону и Копернику, о кометама. Посебно поглавље посветио је планети Земљи објашњавајући, између осталог, и њено кретање о своје осе. Писао је о планинама, земљотресима, годишњим добима, временским појавама и непогодама, објашњавао је како ради барометар. Писао је о живим бићима, о човеку, животињама, птицама, рибама, раковима и другим "разним гадним". Посебна поглавља посветио је ваздуху, води, ватри. На крају, дао је хронологију библијских и значајних догађаја из историје хришћанске цркве, генеалогiju Немањића са основним биографским подацима о владарима, савете за добро здравље, и друго.⁵⁸⁷

Трећа редукција православних верских празника извршена је време цара Јосифа II. Нови владар је сматрао да је постојећи број православних празника још увек велики и 1784. године, преко Угарског намесничког већа, упутио је захтев митрополиту Мосјију Путнику да њихов број смањи. Митрополит је тада одговорио да не може сам да одлучује о тако важном питању. По опробаној пракси, извршен је притисак на епископе током заседања Архијерејског синода у пролеће 1786. године. Синод је тада био принуђен да укине још 15 празника. Посебним царским рескриптом од 7. августа 1786. године објављен је списак потврђених заповедних празника. На тај начин, после три редукције, у српском календару верских празника, остало је 27 празника и 52 нерадне недеље.⁵⁸⁸

Било је међу Срби и оних који су отворено подржавали црквену реформу и одобравали смањење броја верских празника. Тако је, Јован Мушкатиновић, књижевник и сенатор из Новог Сада, 1786. године објавио књижицу под насловом *Краткоје размишљење о празници*. Текст је почињао цитатом светог Јеронима да „Нама који верујемо у васкрслог Христа, непрестано је и вечно празновање“, и констатацијом Мушкатиновића да Нови Завет не прописује празнике. То је

⁵⁸⁷ З. Орфелин, *Вѣчный то есть от начала до конца мира траящий Календарь*, вѣ Виеннѣ 1783.

⁵⁸⁸ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 36-39.

требало да потврди много пута изнете аргументе државних власти да празници нису нераскидиви део вере. Мушкатиновић је навео да су први хришћани славили Христове празнике - Рођење, Обрезање, Богојављање, Васкрсење и Силазак Светог Духа, а да су други празници уведени током времена. Тврдио је да се први хришћани нису уздржавали од рада и да су после молитве обављали разне послове, нарочито *земљоделци*, чији послови нису могли да чекају. Они су се сваки дан молили и радили, јер без рада не би могли да живе. Мушкатиновићев текст требало је да докаже да је нерадно обележавање црквених празника новотарија и последица незнања и сујеверја, наводећи, као један од примера, светог Илију. Њему народ „неку особиту силу приписује, аки би он громове у својој власти имао, и за то јего у многи песма певају, и називају Громовитим Илијом“, преносећи на њега особине *Громовитог* Јупитера. Мушкатиновић тврди да су сујеверне жене и свештеници, који су за „какву малу багателу“ проглашавали нерадне дане, кривци за празновање велики број празника. Он, даље, наводи да је у време Петра Великог у Русији 1723. године број нерадних празника смањен на 17, поред нерадних недеља, да је то прихватила и Римокатоличка црква, те да је Архијерејски синод 1774. године укинуо мањи број празника Руска православна црква или Римокатоличка црква. Јован Мушкатиновић је заговарао свођење броја празника у Српској православној цркви на 17, колико их има и у Руској цркви. Текст је завршио реченицом да је доказано да се Богу ваља молити сваки дан, а радити се може, и мора кад је нужно, такође сваки дан. Ову књигу оштро је осудио митрополит Мојсије Путник и назвао је богохулном.⁵⁸⁹

До почетка 19. века држава више није интервенисала у домену календара православних верских празника. Међутим, у време владавине цара Франца II (1792-1835) обновљена је идеја о преласку православних на Грегоријански календар рачунања времена. Она се јавила још крајем 17. и почетком 18. века, али није представљала званични став државних власти.⁵⁹⁰ Овога пута, идеја је имала подршку државних власти. Тада се могло чути у Бечу да Срби од 1791. године,

---

⁵⁸⁹ Јоанна Мушкатинович *Краткое размышление о праздници*, Беч 1786; М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, 74-75.

⁵⁹⁰ ; Р. Грујић, *Како се поступало са српским молбама на двору ћесара аустријског последње године живота патријарха Арсенија III Чарнојевића*, Сремски Карловци 1906, 13-14, 47.

односно од доношења 27 законског члана Дијете, подлежу свим законима Краљевине Угарске и, према томе, одредбе Привилегија на које се позивају више немају значаја. Стога, ништа не спречава увођење Грегоријанског календара код Срба. Франц II је 1814. године тражио мишљење митрополита Стевана Стратимировића о томе како да се код Срба уведе Грегоријански календар, који је астрономски тачнији. Митрополит је заузео чврст став да такав захтев није могуће ни усвојити ни применити, те су државне власти одустале од даљег реализовања предлога.⁵⁹¹ Током 19. века било је још неколико покушаја наметања Грегоријанског календара Србима у Монархији, али ниједан није довео до његовог прихватања.⁵⁹² Рачунање времена према Грегоријанском календару уведено је 1919. године у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

---

⁵⁹¹ *Одговор Гдна АЕпископа Стеф. Стратимировића на предлож. нов. Календара*, ЛМС 88 (1853), 87-115; Д. Руварац, *Покушај да Срби источно правосавне вере усвоје нов - Григоријев - календар*, Српски Сион XV (1095), 197-200;

⁵⁹² Више о томе види у: М. Грбић, *Карловачко владичанство*, III, 40-45.

7. УРЕЂЕЊЕ ЦРКВЕНОГ СУДА

Последњи у низу закона, којима је правно регулисана реформа Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији, била је Конзисторијална система из 1782. године. Тим законом о уређењу православних црквених и духовних судова завршен је процес који је трајао скоро цео век.

Проблем организовања и дефинисања надлежности православног духовног суда у Хабзбуршкој монархији појавио се већ у време Бечког рата (1683-1699). Са Народно-црквеног сабора одржаног у Београду 1690. године тражено је, а Привилегијама цара Леополда I из 1690, 1691. и 1695. године потврђено је, право православних архиепископа и епископа да суде и изричу казне свештенству према црквеном праву и канонима Православне цркве. Свештенству је тада дата нека врста имунитета од световних судова, изузев суда самог владара.⁵⁹³ Привилегије су, иако то није било изричито наглашено, давале архиепископу право суђења само у црквеним питањима везаним за свештенство. Водећи се канонима, обичајима и непрецизним текстом Привилегија, патријарх Арсеније III преузео је право да суди свештеним лицима не само за духовне преступе, већ и у њиховим међусобним споровима, као и споровима свештеника и верника. И народ се обраћао патријарху ради суда, сматрајући да једино он може да пресуди правично. На тај начин, судска власт архиепископа у суштини је била проширена и на световне спорове. Полазило се од тога да црквеном суду подлеже све оно што се тиче црквеног живота, вере и морала свих чланова Цркве, и свештеника и верника.⁵⁹⁴ То је, неминовно, довело до негодовања у Бечу.⁵⁹⁵

---

⁵⁹³ К. Суботић, *Уговори између Леополда I и српског народа*, ЛМС 184 (1895), 9; Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 37-39, 49-56, 91-95; Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменита документа*, 15-25.

⁵⁹⁴ Н. Милаш, *Православно црквено право*, 489.

⁵⁹⁵ Међу онима који су се отворено противили широкој патријарховој судској власти био је кардинал Леополд Колонић, који је сматрао да, у случају православног свештенства, треба применити праксу која већ постоји у Римокатоличкој цркви. Обраћајући се 1706. године цару Јосифу I, кардинал Колонић се сложио с тим да српском архиепископу треба дозволити да има духовну и судску власт и да кажњава свештенике према канонском праву. Међутим, треба му забранити да деградира свештенике, односно да им одузима чинове, осим у случајевима када их световни судови осуде на смрт због тешких злочина. Патријарху се, такође, мора забранити да кажњава оне који су прихватили римокатоличку веру, јер такви више нису у његовој надлежности. Колонић је сматрао да православном свештенству треба дати слободу да се обрати владару или

Неуређеност судства и злоупотребе до којих је долазило приликом суђења навеле су владара да интервенише. Кроз планове о сужавању Привилегија током двадесетих и тридесетих година 18. века, државне власти су покушале најпре да дефинишу, а онда и ограниче, судску власт архиепископа. Он би, према тим плановима, и даље имао надлежност у црквеним и духовним споровима свештенства, али би у свим другим питањима и споровима, а пре свега у преступима који се односе на *злочинства*, односно тешка кривична дела, свештеницима судио световни суд. Планови, међутим, нису заживели.⁵⁹⁶

Током прве половине 18. века није било сталног и уређеног духовног суда. Примењивана пракса имала је утемељење у Правилима Православне цркве и Српским привилегијама. Сваки епископ имао је у свом владичанству пуну канонску власт, тиме и судску. Духовни суд, конзисторија, била је нека врста савета који је епископу износио мишљење о разматраном проблему. Суд су, већином, чинили придворни служитељи и понеки свештеник. Није било прописаног судског поступка. Најчешће казне биле су батине, стављање у јарам и епитимија. Сва важнија судска питања решавана су у Архиепископском синоду, који је требало да се састаје бар једном годишње.⁵⁹⁷

Унутар Српске цркве било је покушаја да се организује и уреди посебно тело као стални духовни суд. Најранији покушај везује се за београдско-карловачког митрополита Мојсија Петровића (1713-1730), који је 1729. године саставио један нацрт о уређењу Архиепископске конзисторије.⁵⁹⁸ И митрополит

суду римокатоличких бискупа уколико није задовољно пресудом свог духовног суда, као што то могу римокатолички свештеници (Р. Грујић, *Како се поступало са српским молбама*, 16, 50-51).

⁵⁹⁶ А. Хацић, *Два прилога из г. 1727*, 115-116; Д. Руварац, *Мојсије Петровић*, 111. У Деклараторији из 1729. године је наведено да у случајевима кривичних дела православним свештеницима треба да суди лаички, тј. световни суд. Тек по изрицању пресуде световног суда, духовни суд може да казни већ осуђеног свештеника према канонима. Други спорови између свештеника треба да се решавају пред митрополитом, а спорови између свештеника и световног лица тамо где тужилац поднесе пријаву, дакле пред духовним или световним судом, као што је то пракса у Римокатоличкој цркви (АСАНУК, МП,,Б“, 1729/1).

⁵⁹⁷ АСАНУК, МП,,Б“, 1725/2, 9, 10; 1726/22, 23, 26; 1727/18, 25; 1728/2; 1729/10, 16, 17, 18, 19, 20; Д. Руварац, *Уговори Митрополита Вићентија Јовановића са дворским служитељима*, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије I (1911), 52-53; М. Јакшић, *О Вићентију Јовановићу*, 197-200; Исти, *Ко је судио и вршио духовну управу у Карловачкој митрополији од постанка јој до данас*, ЛМС 285 (1912), 51.

⁵⁹⁸ Према нацрту митрополита Мојсија, Архиепископска конзисторја имала би 15 чланова које би бирао сам митрополит: по три архиепископа, егзарха, игумана, проте и световна лица. Поред њих, суђењима би присуствовали протонотар и протоколиста. Конзисторија би редовно заседала два пута седмично, разматрала би мања дела и износила свој предлог решења спора. Коначну пресуду доносио би архиепископ. Митрополитову идеју подржао је Народно-црквени сабор 1730. године,

Вићетније Јовановић (1731-1737) саставио је 1736. године план уређења Архиепископске конзисторије, али ни он није заживео.⁵⁹⁹ Патријарх Арсеније IV није помишљао на систематско уређење судова, вероватно због лоших односа у епископату и бројних других проблема с којима се суочавао. У највећем броју случајева, пресуде је доносио сам или с млађим служитељима. У неким ситуацијама морао је да се ослони на епископски суд, најчешће због пажње коју је одређени случај изазивао у Бечу.⁶⁰⁰

На Народно-црквеном сабору, 1744. године, показало се све незадовољство због начина на који се судило. Тада је Сабор, први пут у својој историји, одлучно захтевао да се уреди област судстава, сматрајући да би то довело до већег јединства и боље управе над свештенством. Предложио је и начин на који би то требало да се реши. Општим саборским закључком, тражено је успостављање Духовног синода као сталне конзисторије у Карловачкој митрополији, који би чинила по два епископа, архимандрита, игумана, протe, парохијална свештеника и јеромонаха. Духовном синоду би председавао патријарх. Синод би судио према православном канонском праву свакоме, без разлике, ко би се огрешио о црквене законе и обичаје. То упућује на закључак да су посланици сматрали да Духовни синод треба да суди и свештеницима и верницима.⁶⁰¹

Међутим, у почетку на Сабору није било сагласности око начина организовања Духовног синода. Пре него што је постигнут договор и састављена

али она није реализована због митрополитове смрти током исте године (Д. Руварац, *Дужности и права дворјана и дворских служитеља за време митрополита Мојсија Петровића*, Српски Сион XVII (1907), 419; Исти, *Мојсије Петровић*, 135; Исти, *О конзисторијама у Митрополији карловачкој од 1729-1868*, Архив III (1913), 234; Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор месеца маја 1730. у Београду*, ЛМС 113 (1870-71), 303).

⁵⁹⁹ Према предлогу митрополита Вићентија, Архиепископску конзисторију чинила би два епископа, четири придворна служитеља, три игумана и два протопрезвитера. У таквом саставу Конзисторија би судила свештеним лицима. У оним процесима у којима би се, као тужитељи или тужени, појавила и световна, тј. *мирска* лица, Конзисторији би присуствовала и два народна татора „от наших епархијах“, односно из Београдске и из Сремске епархије. Епископима би судили сами епископи, односно Архијерејски синод. Планом је предвиђено и оснивање епархијских конзисторија које би разматрале мања дела, а спорови које оне не могу да реше решавала би Архиепископска конзисторија (АСАНУК, МП, „А“, 1736/385; Р. М. Грујић, *Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718-1735)*, Споменик СКА LI (1914), 191-193).

⁶⁰⁰ Примера ради, током 1743. године, после дужих преговора и преписке са Дворским ратним саветом, патријарх је организовао конзисторијално, односно синодско суђење славонском егзарху, архимандриту Софронију Јовановићу. Пристао је на услов да у Конзисторији не буду особе са којима је архимандрит био у директном сукобу како би се обезбедило праведно суђење. Архијерејски синод је маја 1743. године ослободио архимандрита свих оптужби (М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 46-54).

⁶⁰¹ Г. Витковић, *Споменици*, II, 305; Д. Руварац, *Народни сабор од 1744*, 377.

саборска представка, водила се жестока полемика између народних посланика и епископа око те теме. Епископи су, прво, одбијали идеју о оснивању Духовног синода у предложеном саставу, успротививши се уласку нижег свештенства у то тело. Залажући се за тај, тзв. мешовити Синод, посланици су допунили захтев наводима да се неки епископи лоше понашају, неморално живе, не поштују архиепископа, нити Правила Православне цркве, што доводи у питање њихову објективност приликом суђења. Тврдили су да епископи својеволјно кажњавају *убого* свештенство „бијушчи их јако скоти“, да људе затварају и кажњавају по својој вољи, а многи су у затвору и умрли без пресуде, исповести и причешћа. Закључак је био да је Духовни синод потребан јер се епископи не боје суда Архијерејској синода, у коме штите једни друге. Осим тога, наставили су посланици, Правила налажу да се Архијерејски синод састаје два пута годишње, а епископи одбијају да дођу на заседање, упркос редовним позивима патријарха Арсенија IV. Тако су се понашали и у време митрополита Вићентија Јовановића. Архијерејски синод се није састао пет година, истакли су посланици. Сабор је зато тражио оснивање Духовног синода у који би ушли свештеници различитог чина и сматрао је да би се на тај начин судило праведно. Договор око овог захтева је на крају постигнут и он је унет у саборске закључке које су потписали патријарх Арсеније IV, епископи бачки Висарион Павловић, карловачко-сењски Павле Ненадовић, славонски Софроније Јовановић, као и 76 посланика свештенства и народа. Међутим, нису га потписали епископи арадски Исаија Антоновић, будимски Василије Димитријевић, костајничко-зринопольски Алексеје Андрејевић и темишварски Николај Димитријевић, а то указује, између осталог, на кога се односила критика посланика.⁶⁰²

Наведене расправе и полемике утицале су и на одлуке Архијерејског синода, чије је заседање одржано марта 1744. године, по завршетку Сабора. Стиче се утисак да су епископи својим одлукама покушали да смире напетост. Између осталог, закључено је да Архијерејски синод мора да се састаје једном годишње и да заседа у резиденцији у Карловцима. Вечина епископа се и на Синоду, као и на Сабору, противила укључивању нижег свештенства у судске послове Митрополије, и сматрала је да заседањима Синода треба да присуствују само

---

⁶⁰² Д. Руварац, *Народни сабор од 1744*, 377-380, 557-559; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 97-99, 101.

архијереји. Констатовано је да је Архијерејски синод надлежан за целокупно православно свештенство и епископи су, као синодски саветници, дужни да донесу „од своје епархије дела које се односе на Синод, на расуђивање“. Поред тога, свако духовно лице из свих епархија има право да се обрати Синоду и изнесе своје „тежести, обиде или тужбе, ако би их против кога имао, и то му не смије нико запријечити“. Према свему судећи, епископи су закључили да постојећи састав и начин рада Архијерејског синода може да обезбеди праведно суђење. Договорено је и то да у свакој епархији треба да постоји конзисторија, духовни суд, а да најважнија дела спадају у надлежност Синода. Задатак Синода је да чува Привилегије и каноне, које нико не сме да тумачи по својој вољи, као и да чува јавно добро и интерес владара.⁶⁰³

Догађаји из 1744. године показали су да дотадашњи начин суђења није био добар и да су биле потребне озбиљне промене. Посланици су на Сабору понудили решење које јерархија није прихватила, а није предложила друго. Ништа се, стога, није променило. У патријарховој резиденцији и даље је заседала конзисторија коју су већином чинили дворски служитељи. Чланови конзисторије су, на пример, 1745. године били архиђакон Димитрије, егзарх Никон, протођакон Василије, протосинђел Јосиф, придворни капелан поп Јован и ђакон Павле, који је био и секретар конзисторије. Крмчија, односно Законоправило светог Савет налазило се код протосиђела Јосифа, који је на основу тог текста давао мишљење о одређеним правним и духовним питањима. Коначну одлуку о изложеном решењу проблема доносио је патријарх. Постојале су и епархијске конзисторије, али се нису састајале редовно. У тим судовима су најчешће, уз епископа, седели егзарх и по неки свештеник. Примера ради, духовни суд Карловачко-сењске епархије 1747. године чинила су три члана. Поред епископа Павла Ненадовића, смењивали су се као чланови конзисторије егзарх Симеон Љуботина и свештеници Георгије Бракус и Јован из Плашког.⁶⁰⁴

У проблем православних духовних судова држава се умешала први пут 1746. године. Током те године Марија Терезија покренула је питање њихове надлежности у кривичним и грађанским делима. У царском декрету од 21.

---

⁶⁰³ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 239; М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 100; Д. Руварац, *О конзисторијама*, 237.

⁶⁰⁴ Д. Руварац, *О конзисторијама*, 237, 273-274.

децембра, између осталих наредби, истакнуто је да православним свештеницима „in Causis Criminalibus et Civilibus“ суде грађански или војни судови. Декрет је предвиђао да ти судови не затварају свештенике без велике потребе нити да их кажњавају сувише строгим казнама, које нису примерене достојанству свештеника. Поред тога, царица је препоручила патријарху и епископима да у духовне судове поставе веште правнике из свог народа. Истакла је да би свако ко не би био задовољан пресудом конзисторије имао право да се обрати световном суду, а затим и Двору. Мешовити Синод чије је оснивање тражио Сабор 1744. године није поменут нити једном речју. Декрет Марије Терезије из 1746. године, у суштини, уводи оне одредбе које су се налазиле у предлозима сужених Привилегија из двадесетих и тридесетих година 18. века.⁶⁰⁵

Митрополит Павле Ненадовић трудио се, колико год је могао, да уведе ред у област судства и остварио је видљив помак. За време његове управе, духовни судови заседали су чешће него раније и имали су онај делокруг рада који им је био дат по Правилима православне цркве. Конзисторија је била саветодавно тело које је расправљало и утврђивало чињенице о сваком разматраном предмету. У време митрополита Павла успостављена је судска процедура у конзисторијама, о чему сведоче протоколи са суђења. Оштећени су се прво обраћали свом проти, који слао *репорт* и обавештавао суд о спору. Суд је, затим, позивао и саслушавао сукобљене стране и њихове сведоке. Конзисторија је доносила *разсужденије* или *закљученије*, које је архијереј потврђивао својим потписом, обично на крају текста.⁶⁰⁶ У тешким или несвакидашњим случајевима, какво је на пример било суђење хоповском проигуману Николају оптуженом за убиство 1750. године, коначна одлука потврђивана је у Архијерејском синоду. Пресуду проигуману Николају, рашчињење, епитимију и премештање у други манастир, тада су потврдили митрополит Павле и тројица епископа темишварски Георгије Поповић,

---

⁶⁰⁵ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 12-13. У свом одговору на царски декрет, (1) 12. марта 1747. године, патријарх Арсеније IV успротивио се томе да световни судови суде свештеницима. Бранио је своје право да суди свештенству у цивилним, односно грађанским споровима. У кривичним делима, посебно оним везаним за проливање крви, наставио је патријарх, свештеника прво треба извести пред духовни суд, који ће га лишити чина (М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу*, 143).

⁶⁰⁶ Д. Руварац, *Протоколон дјел в духовном судје*, 301-304, 335-339, 363-366, 397-400, 430-433, 461-464, 503-507; Исти, *О конзисторијама*, 238.

пакрачки Софроније Јовановић и будимски Дионисије Новаковић. Право је чудо да тај случај није стигао до световног суда.⁶⁰⁷

Митрополитска конзисторија није заседала само у Карловцима. По наредби митрополита Павла, посебно у случајевима када је требало брзо решити неки спор, конзисторија је могла да суди и на другом месту. Тако је, новембра 1750. године суд заседао у Белегишу и испитивао тужбе да поп Илија не врши правилно службу и да изнуђује новац за сахране, а јуна 1753. године заседала је у манастиру Раковац, где су решавани спорови између манастира Ђипша и Кувеждин.⁶⁰⁸

Судећи према сачуваним записницима и пресудама, Митрополитска конзисторија је разматрала спорове између матичних и филијалних манастира, најчешће око земље и прихода, сукобе унутар манастирских братстава, кажњавала је монахе, али и настојатеље због недоличног понашања и скитања.⁶⁰⁹ Поред тога, конзисторије су именовале духовнике, потврђивале свештенике и размештале их по парохијама, судиле им због неправилног вршења или запостављања службе и недоличног понашања. Истовремено, велики број свештеника тражио је заштиту конзисторије због непријатности или малтретирања које су трпели од представника власти и од појединих верника. У надлежности конзисторија била је и брига о црквама, као и о покретној и непокретној црквеној имовини. Духовни судови разматрали су тужбе због невраћених дугова, увреда, крађа, непоштовања тестаментa, спорног власништва или права коришћења земљишног поседа. Обрађали су им се завађена браћа, преварени вереници, супружници који су

---

⁶⁰⁷ АСАНУК, МП, „Б“, 1750/19, 115.

⁶⁰⁸ АСАНУК, МП, „Б“, 1750/108; Д. Руварац, *Манастир Кувеждин и Дивша*, Српски Сион XV (1905), 368-369; Исти, *Једна пресуда конзисторијална од 1750. године*, 536-537.

⁶⁰⁹ Један од драстичних примера недоличног понашања монаха, који је расправљан пред конзисторијом у време митрополита Павла, био је случај кувеждинског игумана Нила Клеутовића. Године 1750. игуман Нил је оптужен да је једне ноћи кренуо да тражи монаха Јоаникија по прњавору. Излазак из манастира искористио је на други начин. „Опившија вином и гњевом“, игуман је те ноћи прво пребио два човека која су му се нашла на путу, а затим је запалио кућу прњаворског кнеза. Псовао је, тукао и „под арест тују ношт метнуо“ неке калуђерице, вероватно из манастира Стари Јазак, и супруге Цинцара Атанасија и кнеза. Пребио је кнежевог малог сина који је спавао код оваца. На повратку у манастир, отео је пушку од неког човека, и толико га је тукао да је пушку искривио. Право је чудо да игуман Нил није завршио пред световним судом. Чланови конзисторије су се питали шта ли раде монаси кад се игуман тако понаша. Игуман Нил је тада рашчињен и премештен у други манастир, а одлучено је да до даљег буде затворен у митрополитској резиденцији у Карловцима. Према свему судећи Нил Клеутовић се касније покајао и вероватно одслужио своју казну, будући да га у време велике визитације фрушкогорских манастира 1753. године поново налазимо као игумана у манастиру Кувеждин (Д. Руварац, *Једна пресуда конзисторијална од 1750. године*, 536-537; Исти, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год.*, 168-169).

тражили развод брака, чак и посвађани ортаци у послу. Судило се онима који живе у ванбрачној заједници. Конзисторије су расправљале и одлучивале о школама, школској, односно ђачкој дисциплини, књигама, потврђивале су уговоре са учитељима, и друго.⁶¹⁰

Конзисторија је била и тело преко кога су манастирима и парохијама објављиване разне наредбе и обавештења митрополита и епископа, какве су, на пример, биле наредбе манастирима да не примају непознате људе, странце или војне бегунце. Конзисторије су окружницама обавештавале о томе да долазе важне личности или чланови разних државних комисија, да почињу епидемије заразних болести, најчешће куге, и слично.⁶¹¹

Велику промену у односу на претходни период представљао је састав митрополитске и епархијских конзисторија у време митрополита Павла. У Митрополитској конзисторији више нису били само дворски служитељи и њен састав је много подсећао на онај предложен на Сабору 1744. године. На месту чланова духовног суда налазили су се епископи, архимандрити, игумани, проте, парохијални свештеници. Велики број саветника био је укључен у рад конзисторија и на сачуваним пресудама налази се најмање 15 имена и потписа. Додуше, број чланова суда није био одређен и кретао се од два до осам, према свему судећи, у зависности од тежине спора. Ипак, у највећем броју случајева судило је пет чланова. У једноставним споровима најчешће су у Митрополитској конзисторији судили шишатовачки архимандрит Вићентије Поповић и карловачки прота Јефтимије Радосављевић.⁶¹² Сличан је био састав и епархијских

---

⁶¹⁰ АСАНУК, МП.,Б“, 1750/108, 110; 1753/33, 46, 48, 112; 1754/79; 1755/70; 1756/43; 1762/168, 215, 216; 1763/12, 159, 191, 204; 1764/229, 1765/237, 239; 1766/80, 88, 116; Д. Руварац, *Манастир Кувездин и Дивша*, 366-369; Исти, *Једна пресуда конзисторијална од 1750. године*, 536-537; Исти, *Протокол*, Српски Сион XIV (1904), 301-304, 335-339, 363-366, 397-400, 430-433, 461-464, 503-507; Исти, *О конзисторијама*, 244-278.

⁶¹¹ Т. Остојић, *Циркулари митрополита Павла Ненадовића*, 154-157, 185-189, 252-254, 300-303.

⁶¹² На разним одлукама митрополитске конзисторије налазе се имена и потписи архимандрита, касније викарног епископа Партенија Павловића, шишатовачког архимандрита Вићетнија Поповића, игумана крушедолског Леонтија, хоповског Захарија Миливојевића, раковачког Никанора Јовановића, реметског Атанасија Исајевића, митрополитског егзарха Синесија Живановнића, а затим егзарха Арсенија Радивојевића, протосинђела Мојсија Путника, архиђакон Вићентија Јовановића, проте карловачког Јефтимија Радосављевића, шидског Гаврила Кириловића, митровачког Стефана Пешића, пароха карловачког Марка Димитријевића и Прокопија Поповића, и других (АСАНУК, МП.,Б“, 1750/19, 108, 1755/70, 1762/168; 1763/159; Д. Руварац, *Протокол*, 462; Исти, *Манастир Кувездин и Дивша*, 369; Исти, *Једна пресуда конзисторијална од 1750. године*, 537).

конзисторија, где су поред надлежног епископа судили, архимандрити, игумани, проте и парохијални свештеници.⁶¹³

Нека судска питања разматрана су и на седницама Архијерејског синода. Поред напред поменутог случаја проигумана Николаја, на једној синодској седници из јуна 1755. године испитана је тужба извесног Тајчева из Осијека против егзарха Герасима, који га је отлучио од Цркве због тога што му није дао милостињу. У дневном реду седнице Синода поменуте су и тужба попа Стевана Свилокоса против костајничког епископа Јосифа Стојановића, тужба молера Јоакима против пакрачког епископа Софронија Јовановића, и друге.⁶¹⁴

Државне власти су и у време митрополита Павла покушавале да ограниче јурисдикцију православне јерархије и конзисторија на строго духовна и црквена питања. Међутим, још увек није био издат никакав законски акт који би регулисао надлежности црквеног суда и обавезао га да одређене преступе свештеника препусти световним судовима. Због тога се 1760. године Дворски ратни савет обратио Илирској дворској депутацији с предлогом да се утврде норме на основу којих би световни судови судили православним свештеницима у кривичним предметима. Депутација је тада подсетила Ратни савет на „неку уредбу“ из 1729. године и изнела је мишљење да би она требало да буде основ за израду нових прописа. Није искључено да је овде реч од Деклараторији из 1729. године.⁶¹⁵

Иако у изворима нема трага о томе да је почетком шездесетих година донета некаква уредба, нема сумње да је држава својим ауторитетом, или можда боље рећи присилом, почела да уводи промене. Тако је, 1764. године Илирска дворска депутација захтевала да се пред световним властима покрене истрага против попа Петра Морачанина из села Грабовац, оптуженог за убиство.⁶¹⁶ Нема сумње да је Депутација припремала и планове за уређење православних

---

⁶¹³ У конзисторији Темишварске епархије били су протосинђел Симеон, архимандрит манастира Бездин Дионисије Живоиновић, темишварски прота Арсеније Исаковић, а за њим Петар Кузмановић, варјашки прота Максим Милутиновић, парохијални свештеници Стефан Каменски, Максим Поповић. У конзисторији Бачке епархије били су, између осталих, игуман ковиљски Атанасије Живковић, прота новосадски Андреј Николић, прота футошки Стефан Николић (АСАНУК, МП, „Б“, 1769/30; Д. Руварац, *Занимљива пресуда конзисторијална*, Архив I (1911), 140; Д. Руварац, *О конзисторијама*, 274-275).

⁶¹⁴ Д. Руварац, *Дневни ред за синодске седнице 1755*, Српски Сион XVI (1906), 374-375.

⁶¹⁵ АВ, ИДД, кутија 66, док. бр. 2516.

⁶¹⁶ АСАНУК, МП, „Б“, 1764/13.

конзисторија у време када је припремана свеобухватна реформа Српске цркве у Хабзбуршкој монархији.

Питање уређења и надлежности конзисторија покренуто је на Народно-црквеном сабору 1769. године. На захтев комесара грофа Хадика посланици су изнели и податке о духовним судовима, из којих је постало потпуно јасно да не постоји никакав пропис о раду конзисторије и да сваки епископ води судске послове онако како мисли да треба. Епископ Мојсије Путник тада је изјавио да конзисторијом Бачке епархије председава он, да у мањим делима суде три, четири или шест протопрезвитера. У важнијим и тежим случајевима он позива све проте из епархије, па чак и „от мирских судов члене и прокураторе за лучше изјасненије вешти“. С друге стране, епископ Данило Јакшић изјавио је да у Карловачко-сењској епархији конзисторија суди по канонима у духовним питањима, а „в мирскога не мешајут сја“. То упућује на закључак да је на простору Војне крајине, под јаким притиском војних власти, већ било извршено разграничење надлежности духовних и световних судова. На Сабору је сапштено комесару да је Архиепископском конзисторијом председавао митрополит Павле, а да су чланови били архимандрити и игумани, протосиђел, и карловачки прота. На том суду разматране су мање жалбе, а сви важнији спорови препуштани су Архиепископском синоду.⁶¹⁷

Током заседања Сабора 1769. године комесар је прочитао и наредбу владара о конзисторијама, прву којом је држава прописала њихов састав. Према тој наредби, чланови епископских конзисторија треба да буду по два јеромонаха, протопрезвитера, парохијална свештеника и два световна лица, и председава им епископ. У конзисторијама треба да буду „људи регуларно учени в свештеном писанији и в правах канонических искусни“, забележено је у саборском записнику. Занимљиво је да нико од посланика и епископа није реаговао на захтев да у конзисторије уђу световни чланови, већ се повела расправа око *учених* и *искусних* људи. Темишварски епископ Вићентије Јовановић тада је истакао да има много оних који се нису „регуларно учили“, али су својим трудом много постигли, док је тешко наћи оне који су се *регуларно* школовали. Комесар је прокоментарисао епископове речи тврдњом да се већ ради на увођењу редовног

---

⁶¹⁷ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/82.

школовања и да ће ускоро бити школованих и образованих људи, који ће моћи да буду конзисторијални саветници. Додао је и то да има много нерешених тужби зато што нема искусних конзисторијалних саветника. Комесар је пренео захтев владара да Архиепископска конзисторија убудуће испитује, односно *егзаминира* лица предложена за саветнике конзисторије. Епископ може да именује саветнике тек онда када Архиепископска конзисторија утврди су то способни људи.⁶¹⁸

Прекретницу у оснивању сталних и уређених конзисторија у Карловачкој митрополији представљао је Регуламент из 1770. године. Овим законом је утврђен састав Архиепископске конзисторије, којом председава митрополит и има сталне чланове - *асесоре*, а то су по два епископа, архимандрита и игумана, један протосинђел и карловачки прота. Било је предвиђено да епархијском конзисторијом председава епископ, а да *асесора* или *приседници* буду једно или два монашка лица, зависно од броја манастира у одређеној епархији, затим два протопрезвитера и два пароксијална свештеника. Регуламентом је наглашено да је надлежност духовних судова *mere Ecclesiastica* и, стога, конзисторије треба да решавају спорове у чисто црквеним, односно духовним питањима. Архиепископу и епископима најстроже је забрањено да свештенике кажњавају батинама, бацањем у окове и везивањем. Казне суспензије и екскомуникације могу да изричу само након добијене сагласности државних власти.⁶¹⁹

У посебном поглављу о праву судства, Регуламентом је разграничен делокруг духовних и световних судова. Предвиђено је да у криминалним и грађанским споровима, „*in causis criminalibus et civilibus*“, духовна лица треба да буду позвана пред световне судове. То значи да конзисторије више нису надлежне за кривичне и грађанске преступе свештенства. Да би се то још јасније нагласило, и у овом делу текста поновљено је да је надлежност конзисторија искључиво у црквеним и духовним питањима. Поред тога, онима који су незадовољни одлуком Архиепископске конзисторије, дата је могућности да се жале државним властима, односно световним судовима.⁶²⁰

---

⁶¹⁸ АСАНУК, МП, „Б“, 1769/82; Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769*, 165-166.

⁶¹⁹ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 550-553.

⁶²⁰ Исто, 553.

Регуламент из 1770. године означава почетак процеса државног уређења православног црквеног суда у Хабзбуршкој монархији. Међутим, установљење сталних конзисторија на основу Регулamenta, отворило је низ других проблема. Државним законом биле су дате основне смернице за уређење судова, али није био решен начин њиховог финансирања нити прецизније одређен начин рада. То је успоравало оснивање конзисторија у Карловачкој митрополији. О томе сведочи и декрет Илирске дворске депутације од 2. септембра 1773. године, којим је од епископа захтевано мишљење о неким недореченим питањима. На првом месту, Депутација је тражила да се утврди *фондус*, односно прорачун новчаног фонда из којег би се исплаћивали трошкови рада конзисторија, у које су укључени трошкови путовања и издржавања *асесора* током трајања заседања. Даље, тражила је да се тачно одреди у којим делима суди конзисторија, као и да се састави таксативно нацрт о њеном уређењу и инструкције за чланове. Тадашњи администратор Митрополије, епископ Мојсије Путник, одмах је позвао темишварског епископа Вићентија Јовановића, арадског Пахомија Кнежевића и будимског Арсенија Радивојевића да му доставе своја мишљења о будућој конзисторији. У позиву је навео да припрема одговор Илирској дворској депутацији у име Архиепископије, да је у Карловцима окупио неколико лица, која није именовано, а за која тврди да имају доста искуства у питањима „правах духовних“ и да би се посаветовао с њима. Предложио је епископима да, пре но што пошаљу појединачне одговоре у Беч, заједно начине *сталниј метод* о уређењу и раду конзисторија.⁶²¹

Администратор епископ Мојсије Путник саставио је јануара 1774. године један концепт одговора Двору. Будући да су конзисторије потребне и свештенству и *мирским*, епископ је предложио да оба *чина* учествују у њиховом финансирању. Правдао се да не може да предложи и начин на који би се то извело, будући да само владар има право да одобри прикупљање новца у народу за одређене потребе. Тако формулисано оправдање епископа Мојсија указује да је имао на уму посебан порез, односно разрез од кога би се финансирани трошкови конзисторија. Поред тога, указао је да би фонд конзисторија могао да се попуњава и од такси које плаћају странке у спору, као и од новчаних казни које изриче суд.

---

⁶²¹ АСАНУК, МП, „Б“, 1773/107.

Нагласио је да о инструкцијама за чланове конзисторије и нацрту уређења, треба да одлучи Архијерејски синод са митрополитом, као што је то и назначено у Регуламенту, па о томе није изложио посебан предлог.⁶²²

Епископ Мојсије је надлежност конзисторија формулисао у 12 тачака. То су, на првом месту, све личне *вини*, односно кривице или преступи свештенства и верника, осим три криминална дела: увреде Величанства, разбојништва и греха неверности; брак, са свим што потпада под ту област; сви преступи у вези са вером, Светим тајнама и кривоклетством, односно све што је установљено Црквом и канонима; тестаменти, посебно питање сведока и способности одлучивања оставиоца имовине; брига о свему ономе што спада у имовину цркве потребну за обављање Божје службе, као и брига о гробљима; преступи везани за скрнављење храмова; симонију; право патроната; све што регулише канонско право, а није забрањено *земаљским* законима; сви спорови при подели породице која је са свештеником живела „под једим кровом и на једном хлебу“; брига о имовини свештеника; спорови између свештеника и чланова његове породице. Концепт је садржао и предлог судских такси. У име Карловачке митрополије, епископ Мојсије Путник послао је мишљење о конзисторијама Илирској дворској депутацији 9. марта 1774. године.

Нови нацрт уредбе о уређењу конзисторија, настао у Бечу, изнет је пред епископе на заседању Архијерејског синода, јуна 1774. године. Требало је да Синод, само начелно, изнесе примедбе на текст, и прихвати га. Већину примедби чланова Синода Илирска депутација касније је одбацила и као коначно решење наметнула је скоро неизмењен првобитни нацрт. Нови митрополит Вићентије Јовановић и епископи били су незадовољни тим решењем. То, између осталог, показује да Депутација није водила рачуна о мишљењу епископа, иако га је тражила током 1773. године.⁶²³

Уредба о конзисторијама објављена је јануара 1775. године, а већ крајем тог месеца у Карловце је стигло писмо из Беча, према свему судећи народног агента Шерера, са првим изводом из новог закона. Одмах је јављено митрополиту,

---

⁶²² АСАНУК, МП„Б“, 1774/90.

⁶²³ Д. Руварац, *Једна конзисторијална седница из XVIII века*, Српски Сион XVII (1907), 332; М. Јакшић, *Ко је судио и вршио духовну управу*, 65-66; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 240-241.

који се у то време налазио у Банату, да се текст „в мало чем“ разликује од оног који је предложен на заседању Синода.⁶²⁴

Система не унитских конзисторијалних судех из 1775. године, првим параграфима дефинисала је надлежност духовних судова и њихов делокруг рада. У тзв. духовна дела спадало је све што је везано за брак, од правилне или неправилне веридбе до окончања брака. Занимљиво је да се у тексту не наводи нити једна реч која би значила развод брака, иначе дозвољен у Православној цркви, већ је употребљен израз разрешење од постеље и трпезе, карактеристичан за Римокатоличку цркву, која не дозвољава развод брака. Конзисторија је, између осталог, била надлежна за спорове који су се односили на црквену дисциплину, укључујући избор или смењивање старешина манастира, на неправилно вршење светих тајни и црквених обреда, и друга духовна дела. Од световних дела, у надлежности конзисторија биле су тужбе на свештенике због дугова и расправе о оставини свештеника. Посебно је истакнуто да свештеницима за злочине, односно криминална дела суде световни судови. У кривичним процесима против свештеника могу, на молбу митрополита или епископа, присуствовати и два члана конзисторије, али као посматрачи без права да учествују у доношењу пресуде. Прописан је судски поступак у појединим споровима и случајевима.⁶²⁵

Уредбом је предвиђено оснивање редовних, *ординарних*, и ванредних, *екстраординарних*, конзисторија у свим епархијама Карловачке митрополије. Редовне конзисторије треба да се одржавају једном недељно током целе године, а ванредне три пута годишње, у одређено време. Послови редовних и ванредних конзисторија нису били јасно разграничени.

Ванредном епархијском конзисторијом треба да председава надлежни епископ, а чланови треба да буду по два монашка лица, протопрезвитера и парохијална свештеника. Конзисторијалном системом из 1775. године први пут су званично уведена и два световна лица као *асесори* духовног суда. Треба подсетити да се световна лица као чланови духовног суда први пут помињу у нацрту о уређењу конзисторије митрополита Мојсија Петровића, из 1729. године.⁶²⁶ Осим наведених чланова, који имају статус саветника, у конзисторији

---

⁶²⁴ АСАНУК, МП„Б“, 1775/68.

⁶²⁵ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 241-247.

⁶²⁶ Д. Руварац, *Дужности и права дворјана и дворских служитеља*, 419.

треба да буду заклетни нотар, који има *окончателни*, односно одлучујући глас, затим фискал и тумач. Од чланова ванредне епархијске конзисторије, епископ, два парохијална свештеника, један световни члан и нотар чинили би редовну конзисторију. Наглашено је да духовне чланове конзисторије бира епископ, а световне државне власти.

Системом је предвиђено да све трошкове конзисторије подмирује епископ, а новац треба да му се надокнади делом од судских такси, а делом из Неприкосновеног фонда Карловачке митрополије. Редовна годишња плата предвиђена је само за нотара. Конзисторијални саветници из духовног реда неће примати плате, световни ће добијати дневнице, а у трошкове заседања конзисторије урачунати су и путни и трошкови стана и хране. Све рачуне о трошковима, као и протоколе конзисторијалних заседања, епископи морају да шаљу Архиепископској конзисторији.

Архиепископска конзисторија предвиђена је да буде апелациони суд и она неће примати предмете и спорови који нису разматрани на епархијским конзисторијама, истакнуто је у Конзисторијалној системи. Тај суд треба, између осталог, да прегледа и записнике епархијских конзисторија и да, на крају сваке године, поднесе извештај Илирској дворској депутацији. Чланови Архиепископске конзисторије треба да буду митрополит, два територијално најближа епископа, два архимандрита, два игумана, један парохијални свештеник, протосинђел, карловачки прота, и два световна члана, војни и цивилни. Улогу нотара имаће митрополитски и народни секретар, тумач може бити иста личност као у Конзисторији Сремске епархије, а фискал није потребан.

Окружницом од (20) 31. марта 1775. године митрополит Вићентије огласио је епископима да је објављена Конзисторијална система. Позвао их је да што пре изабере духовне чланове конзисторије, вредне и способне људе, како би, према царској наредби, судови почели да раде већ наредног месеца. Митрополит није крио незадовољство чињеницом да Двор није усвојио примедбе Синода и да не дозвољава никакве даље приговоре, већ да прописана уредба мора да буде спроведена. Подсетио је епископе да је Синод тражио да у надлежности конзисторије буду, између осталог, кривоклетства, расправе о тестаментима, питања малих и клерикалних школа, грађење цркава. Синод је предлагао увођење

казни за неодазивање суду и да саветници примају плате. Међу најважнијим захтевима био је и онај да световни чланови конзисторије немају право гласа у духовним питањима. Двор је одбио све наведене предлоге и захтеве Синода, истакао је митрополит.⁶²⁷

У појединим епархијама било је озбиљних проблема око организовања нових конзисторија. Из бележака митрополита Вићентија, из децембра 1775. године, може се закључити да су епископи имали највише невоља с проналажењем погодних личности за дужности фискала и тумача.⁶²⁸

Није било лако наћи способне, учене и достојне људе за конзисторијалне саветнике. О томе сведоче проблеми будимског епископа Софронија Кириловића. Два парохијална свештеника, које је раније изабрао за чланове конзисторије, Прокопија Поповића и Стефана Радића, епископ је сменио „ради њихова непристојнаго и саблазнителнаго обхожденија“. На њихова места именовао је Аврама Свилокосића и Димитрија Стојановића, парохијалне свештенике из Сентандреје. Обавештена о тим догађајима, Илирска дворска депутација је захтевала истрагу о непристојним и *саблазним* делима која су свештеници починили. Тражила је да суд утврди да ли су криви и ако јесу да им се изрекне заслужена казна. О томе је митрополит Вићентије децембра 1775. године обавестио епископа Софронија и затражио да му пошаље детаљније објашњење и доказе о делима за која су оптужени и због којих су смењени са места конзисторијалних саветника Прокопије Поповић и Стефан Радић.⁶²⁹

Формирање епископских, па и Архиепископске конзисторије није било завршено ни почетком 1776. године. Крајем фебруара 1776. године, у Карловцима је састављен предлог чланова конзисторија у епархијама Карловачке митрополије, као и предлог чланова Архиепископске конзисторије. Списак, међутим, није био потпун. У неким епархијским конзисторијама остала су непопуњена места световних чланова, које је требало да предложе државне власти, а у већини и место тумача. Чланови конзисторије Пакрачке епархије нису ни били предложени. Примера ради, Ванредну конзисторију Сремске епархије чинили би архимандрити Гидеон Никитић из манастира Шишатовац и Јован Јовановић из

⁶²⁷ Д. Руварац, *О конзисторијама*, 240-242.

⁶²⁸ АСАНУК, МП, „Б“, 1774/90.

⁶²⁹ АСАНУК, МП, „Б“, 1775/102.

манастира Хопово, проте Василије Остојић из Земуна и Мојсије Лукић из Вуковара, парохијални свештеници Димитрије Георгијевић и Јован Живковић из Карловаца. Световни чланови Конзисторије били би натпоручници Мојсије Стојановић (Станојевић) из Петроварадинске регименте и Н. Мирчетић из Шајкашког батаљона, нотар Марко Стефановић Sonda, фискал Јован Мушкатиновић, а тумач Павле Марковић. Од наведених лица у саставу Редовне конзисторије Сремске епархије били би митрополит, свештеници Георгијевић и Живковић, натпоручник Мирчетић и нотар Стефановић.⁶³⁰

Према том предлогу из фебруара 1776. године, чланови Архиепископске конзисторије - Апелаторије били би митрополит Виђетније, епископи темишварски Мојсије Путник и бачки Арсеније Радивојевић, архимандрити Јован Рајић из манастира Ковиљ и Јосиф Јовановић Шакабента из манастира Раковац, протосинђел Теодор Јовановић, игумани Атанасије Исаијевић из манаситра Ремета и Синесије Радивојевић из манастира Беочин, прота Димитрије Георгијевић из Карловаца, а нотар би био Павле Ненадовић, архиепископски и народни секретар. Од два световна члана том приликом именован је само један, Јован Антоновић капетан из Шајкашког батаљона.

---

⁶³⁰ АСАНУК, МП, „Б“, 1776/37. На састанку су за конзисторијалне саветнике за Темишварску епархију предложени архимандрит Дионисије Живоиновић из манастир Бездин, игуман Сава Даниловић из манастира Свети Ђурађ, проте Шербан Шербановић из Темишвара и Јован Стојановић из Велике Кикинде, парохијални свештеници Андреј Арсенијевић и Константин Радосављевић из Темишвара, и Данило Лазарини синдик из Темишвара, затим нотар Јован Николић и фискал Матија Чапловић. За Вршачку епархију предложени су игумани Јован Фелдвари из манастира Шемљуг и Пајсије Андрејевић из манастира Златица, проте Илија Путник из Беле Цркве и Петар Лупуловић из Великог Варада, парохијални свештеници Никола Поповић и Никанор Димитријевић из Вршца, натпоручник Андреј Вишњовски из Илирске регименте, Никола Несторовић унтерфервалтер из Вршачког дистрикта, као и нотар Михаило Мишић, док је за фискала касније изабран Јован Авакумовић. У Бачкој епархији саветници би били игуман Јефрем Божић из манастира Бођани и настојатељ Теофан Петровић из манастира Ковиљ, проте Андреј Николић из Новог Сада и Петар Кузмановић из Жабља, парохијални свештеници Аврам Благојевић и Аврам Петровић из Новог Сада, затим нотар Данило Николић и фискал Фабрициј. За Арадску епархију предложени су архимандрит Виђентије Новалић и јеромонах Дамјан Поповић из манастира Ходош, проте Јов Дијаковић из Вилагошког и Теодор Поповић из Папмезеуског протопопијата, свештеници Георгије Панковић и Петар Крестић из Арада, нотар Стефан Поповић, фискал Вандлик. За Будимску епархију предложени су игуман Дионисије Николајевић и јеромонах Исаија Новаковић из манастира Грабовац, проте Цвејић из Будима и Димитрије Лукић из Помаза, свештеници Аврам Свилокосић и Димитрије Стојановић из Сентандреје, нотар Павле Цветковић, фискал Емерик Палуш, тумач Јован Авакумовић. У Гроњкокарловачкој епархији конзисторијални саветници били би архимандрит Теофил Алексић и јеромонах Арсеније Врлинић из манастира Гомирје, проте Теодор Мајсторовић из Будачког и Петар Мајсторовић из Плашког, свештеници Гаврило Латас из Плашког и Теодор Шарац из Полоја, натпоручници Трбуховић из Огулинске и Татомировић из Слуњске регименте, нотар Генадиј Димовић и фискал Ксавијер Рајт.

Иако непотпун, предлог састава конзисторија послат је у Беч Илирској дворској депутацији. Резолуцијом од 20. марта 1776. Марија Терезија није потврдила сва предложена лица за конзисторијалне саветнике. За чланове конзисторије Горњокарловачке епархије, на пример, нису потврђени архимандрит Теофан Алексић и јеромонах Арсеније Врлинић. Они су, у међувремену, оптужени да одбијају да спроводе наредбе Регуламента из 1770. године и да се посебно противе редуковању празника. Прави разлог је, према свему судећи, ипак било неповерење државних власти према архимандриту који је у време епископа Данила Јакшића два пута боравио у Русији. По захтеву државних власти архимандрит Теофил је премештен у Темишварску епархију, а јеромонах Арсеније у Вршачку. Уместо њих, за чланове конзисторије потврђена су два гомирска јеромонаха Серафион Мамула и Висарион Јакшић. Није потврђен ни нотар јеромонах Генадиј Димовић, будући епископ горњокарловачки, према свему судећи, зато што је био свештено, а не лаичко лице. За нотара је потврђен Георг Дубоа (Doboі). Записници са седница конзисторија сведоче да је и у другим епархијама било слично и да из различитих разлога државне власти нису прихватиле сва предложена лица.⁶³¹ Када су већ биле формиране конзисторије, поједини чланови су се мењали, било због промене службе, било због смрти, тако да се њихов састав у наредном периоду понегде разликује од оног предложеног 1776. године.⁶³²

Делови текста Конзисторијалне системе из 1775. године унети су у текст новог Регуламента, представљеног на заседању Архијерејског синода 1776/77. године, а објављеног јануара 1777. године. Иако је Синод, као и раније, имао доста замерки, у записник су унете само две, не много важне. Прва се односила на обавезу слања записника са заседања редовних и ванредних епархијских, и

---

⁶³¹ М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 248-249; Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, 50–52, 54–56; М. Радека, *Горња крајина*, 229.

⁶³² Примера ради, у Ванредној конзисторији Темишварске епархије 1777. године уместо проте Јована Стојановић из Велике Кикинде налази се прота чанадски Стефан Миладиновић, а Данило Лазарини више није био световни члан, већ нотар уместо Јована Николића. Два световна члана Темишварске конзисторије били су мајор Михаило Соринка из Банатске илирске регименте и Јован Муцул сенатор из Темишвара. И Архиепископска конзисторија мењала је састав. Године 1778. године уместо протосиђела Теодора Јовановића налазио се такође протосинђел Кирил Живковић, а уместо игумана манастира Ремета Атанасија Исаијевића игуман манастира Ковиљ Јефтимије Котуровић (АСАНУК, МП, „Б“, 1777/28; В. Красић, *Опис манастира Ораховице*, 71).

Архиепископске конзисторије Илирској дворској депутацији и велике трошкова њиховог превођења на немачки језик, а друга на мању измену речи.⁶³³

После објављивања Регуламента 1777. године почело је конституисање епархијских конзисторија. Митрополит Вићентије је, (1) 12. јула 1777. године, саставио концепт окружнице протама Сремске епархије о томе да је донета наредба која се односи на духовне судове. Обавестио их је да ће се, осим ванредних, које заседају током три посебна месеца у години, сваке седмице састајати и редовне конзисторије. Стога, је митрополит Вићентије окружницом саопштио своју одлуку да Редовна конзисторија Сремске епархије заседа средом, од 9 сати пре подне, у митрополитској резиденцији у Карловцима. Тужбе се могу подносити суду само у наведено време и осталих дана неће бити примљене нити ће конзисторија заседати. Митрополит је захтевао да проте и парохијални свештеници ту одлуку огласе верницима у цркви.⁶³⁴

Посебним актом, насловљеним *Наставленије*, митрополит је дао упутства о начину подношења тужби пред конзисторијом. Парохијалним свештеницима дата је улога медијатора, односно помиритеља завађених страна. Према митрополитовом упутству, тужитељ је требало прво да се обрати свештенику, из чије је парохије тужени, и да њему изложи свој проблем. Парохијални свештеник тада треба да позове оптуженог да би чуо његову изјаву и да покуша да измири сукобљене стране. Уколико у томе не успе, односно ако тужени не призна кривицу или не жели да дође на разговор са тужитељем, парохијални свештеник тада треба да састави неку врсту записника, који се подноси конзисторији. У том документу свештеник треба да наведе све везано за тужбу и покушај измирења, било да је успешан или неуспешан. Документ, састављен у два примерка, треба да потпишу тужитељ, тужени и свештеник. У случајевима тужби против свештеника улогу медијатора имао је прота. Конзисторији се предаје „формална тужба“, коју је саставио неко искусан у писању и уз њу треба приложити записник пароха и изјаве сведока. Изричито је наглашено да усмене тужбе неће бити примљене, као ни писане тужбе уз које није предат записник парохијалног свештеника.

---

⁶³³ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 710-728; А. Г, *Радња Архијерејског Синода 1776*, 395-396.

⁶³⁴ АСАНУК, МП, „Б“, 1777/87.

Митрополит је посебно истакао да парохијални свештеник не сме да наплати од странака више од 15 новића за писање записника.⁶³⁵

Убрзо по објављивању Регуламента, у пролеће 1777. године почеле су са радом конзисторије формиране према новим прописима. Оснивачка седница Ванредне конзисторије Темишварске епархије одржана је у епископској резиденцији у Темишвару и то је био догађај од посебног значаја. Поред именованих саветника, седници су присуствовали сви протпорезвитри и по пет парохијалних свештеника из сваког протопопијата. Седница је почела молитвом и призивањем Светог Духа. Епископ Мојсије Путник је, потом, одржао говор „о ползе Севисочајшаго Регуламенталнаго урежденија и управленија, и зашто оно јест, и каковија должности сут к сице уведеному духовному суду пристављених членов и советников в творениј правди и правосудија набљудати сја имуштија“. Затим су представљени саветници, који су положили заклетву.⁶³⁶ На истој или наредној седници донета је одлука о заказивању Редовне конзисторије Темишварске епархије и прочитан је 59. параграф *Народнаго регуламента*, према коме је епископима препуштена одлука о заказивању и заседању редовних конзисторија. У складу с тим, епископ Мојсије одлучио је да ће Редовна конзисторија Темишварске епархије заседати суботом, о чему је већ обавестио Илирску дворску депутацију. Наглашено је да саветници Редовне конзисторије морају благовремено и без поновљеног позива долазити на заседања.⁶³⁷ Током маја 1777. године почеле су с радом и конзисторије у Вршачкој епархији.⁶³⁸

Међутим, нису све епархијске конзисторије основане у то време, јер су различити проблеми у неким епархијама отежавали њихово оснивање. Посебних проблема било је у Пакрачкој епархији, јединој за коју 1776. године нису били предложени саветници. Владика Атанасије Живковић жалио се митрополиту Вићентију писмом од (30. маја) 10. јуна 1777. године да му је веома тешко да

---

⁶³⁵ АСАНУК, МП, „Б“, 1777/86.

⁶³⁶ АСАНУК, МП, „Б“, 1777/16. Због оштећења документа не може се утврдити тачан датум седнице. Раније именовани саветник прота Јован Стојановић у међувремену је умро, те је на оснивачкој седници Ванредне конзисторије констатовано да је уместо њега изабран чанадски прота Стефан Миладиновић. Будући да још увек није био именован нотар, ту улогу је привремено вршио Данило Лазарини да би саветници могли да положе заклетву.

⁶³⁷ АСАНУК, МП, „Б“, 1777/28. И овај документ је оштећен те се не види датум одржавања седнице. Обе седнице Ванредне конзисторије Темишварске епархије вероватно су одржане током пролећа 1777. године када су осниване и почињале рад конзисторије у другим епархијама.

⁶³⁸ Д. Руварац, *Једна конзисторијална седница из XVIII века*, 332-334.

пронађе погодна лица за саветнике и да није у могућности да оснује фонд за издржавање суда, због чега још увек није формирана конзисторија по новим прописима. Писао је на разна места, распитивао се на претходном заседању Синода о способним људима, али још увек није пронашао *субјекте*. Упутио је позиве протама да уђу у конзисторију, чак им је обећао и награду за њихов труд и *дангубу*. Владика није навео одакле би исплаћивао те награде, будући није имао фонд и тврдио је да не може ни да га оснује. Једина новост је да му се обратио фурир Дионисије Ружић из Бјеловара, који је био секретар бившег епископа Јосифа Стојановића, и препоручио се за нотара. Због околности у којима се нашао, епископ Атанасије је обавестио митрополита Вићентија да је принуђен да сам пресуђује у свим делима, као што је то радио од прве године управљања епархијом. Посебно је молио митрополита да га оправда код Илирске дворске депутације зато што није применио прописе Конзисторијалне системе, већ послове обавља као и раније.⁶³⁹ Према свему судећи, епископ Атанасије убрзо је решио проблем *асесора*. О томе сведочи писмо, од (14) 25. јула 1777. године којим обавештава митрополита да је добијене примерке Регуламента и Монашких правила разделио конзисторијалним саветницима и нотару, а даће их и фискала, када га буде нашао.⁶⁴⁰

Према сачуваним записницима са конзисторијалних седница одржаних 1777. године, проблем је представљало непоштовање процедуре приликом подношења тужби, коју је митрополит Вићентије објаснио у *Наставленију*. Многе тужбе биле су враћене зато што претходно нису биле пријављене надлежном парохијалном свештенику или зато што су их састављали сами тужитељи, невични писању.⁶⁴¹

Иако су конзисторије заживеле у облику и оквирима које је поставила држава, митрополит Вићентије није пропустио прилику да, у жалби Двору из фебруара 1778. године, критикује Конзисторијалну систему и одредбе

---

⁶³⁹ АСАНУК, МП, „Б“, 1777/103.

⁶⁴⁰ АСАНУК, МП, „А“, 1777/165.

⁶⁴¹ Епархијске конзисторије бавиле су се, најчешће, брачним споровима, сукобима, па и озбиљним тучама, између свештеника или свештеника и парохијана. Одлучивале су о постављању парохијалних свештеника и премештању свештеника у друге парохије. Разматрале су пријаве против свештеника који не врше своје дужности, као на пример против митровачког проте Угарковића који није хтео да свети водицу на Богојављање, и друго. (АСАНУК, МП, „Б“, 1777/17-22, 32-34; 1778/64; Д. Руварац, *Једна конзисторијална седница из XVIII века*, 332-334).

Регуламента о конзисторијама. Између осталог, негодовао је због наредбе да православно свештенство у грађанским тужбама потпада под надлежност световног суда, иако та пракса постоји код римокатолика и унијата. Према Српским привилегијама, нагласио је митрополит, православно свештенство зависи од своје јерархије и у духовним и у световним питањима. Захтевао је и да се из духовног суда уклоне световни чланови, описујући то као новину које никада није било у Православној цркви, посебно истакавши, да ни у римокатоличким конзисторијама у Краљевини Угарској нема световних лица, изузев нотара и фискала. Сматрао је да би требало применити праксу која постоји код римокатолика, да у споровима у којима су измешани духовни и световни елементи заједно расправљају конзисторија и световне власти. Митрополит се, осим тога, жалио на *форму процеса* везану за протоколисање аргумената страна у спору, окончање процеса и изрицање одлука. Тражио је и примену судских такси као код римокатолика, које су према свему судећи биле веће, јер би то обезбедило фонд за издржавање конзисторија. Митрополит је тражио и да се укине подела на редовне и ванредне конзисторије, будући да у њима седе исти људи и да им је надлежност слична. Није јасно, писао је он, зашто у неким случајевима суди цела конзисторија (вандредна), а у неким само неколико *асесора* (редовна). Предлагао је једноставнију поделу на епископске и Архиепископску конзисторију. Тражио је и да се у надлежност конзисторије врати право расправљања о оставини епископа и архиепископа, да световне власти не хапсе духовна лица, и друго.⁶⁴²

Према свему судећи, ни државне власти нису биле задовољне начином уређења православних духовних судова. Одговором на митрополитову жалбу априла 1778. године, а затим и Деклараторијом из 1779. године, Марија Терезија повукла је Конзисторијалну систему из 1775. године. У тексту Деклараторије наведено је да ће се конзисторијални послови убудуће обављати на начин како је то било између 1769. и 1774. године. Од митрополита је тражено мишљење о постојећим одредбама или предлог нове уредбе о духовним судовима. Иако то у Деклараторији није изричито наведено, укинута је подела на ванредне и редовне конзисторије. Остала је једна, епархијска конзисторија која „без сваког непотрбног одгађања“ мора заседати једанпут седмично. Предвиђено је да се

---

⁶⁴² J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 766-768; Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићентија*, 176-180.

фонд за издржавање конзисторија попуњава од судских такси које су наведене у посебном прилогу Деклараторије (И), док се не увећа митрополитски Неприкосновени фонд. Поновљене су забране кажњавања свештеника батинама, оковима, везивањем, *ропским* и другим пословима, затим, забране изрицања казни епитимије и суспензије без обавештења и одобрења државних власти, као и кажњавање световних лица тим казнама. На крају је поновљено је да свештенство у црквеним и духовним делима у надлежности јерархије и конзисторија, с правом жалбе Двору, док је у кривичним и грађанским у надлежности световних власти и судова.⁶⁴³

Митрополит Вићентије Јовановић умро је фебруара, а Марија Терезија новембра 1780. године. То, међутим, није много утицало на већ уходани рад државних канцеларија и институција. Будући да митрополит Вићентије није саставио тражени предлог уређења конзисторија, захтев из Беча поновљен је и упућен администратору Митрополије епископу Мојсију Путнику, који је у том послу већ имао искуства.⁶⁴⁴

Нова Конзисторијална система објављена је 5. априла 1782. године, и састојала се из четири дела. У првом делу наведено је да ће убудуће постојати епархијске конзисторије и Митрополитска апелаторија, у чијој су надлежности искључиво духовни и црквени послови и таксативно је набројано у којим случајевима суди конзисторија. Као и 1775. године, то су биле парнице везане за брачне спорове, црквену и манастирску дисциплину, Свете тајне, вршење обреда, посвећења и благосиљања предмета, и слично. Задатак конзисторије био је и да прегледа финансијске извештаје и инвентаре манастира. Наглашено је да конзисторије немају право да одлучују о градњи и оправци цркава, имовини умрлих свештеника која по праву кадуцитета припада световним властима, као и то да нису надлежне за кривичне и грађанске спорове. Предвиђено је да конзисторија о свим споровима, решеним или оним који су у току, годишњим извештајем обавести државне власти. У другом делу Системе наведен је поступак којег морају да се придржавају странке у споровима пред конзисторијом. У

---

⁶⁴³ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 779-780, 826-830, 848-850; J. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 118-121, 144-146; Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменита документа*, 112-114.

⁶⁴⁴ АСАНУК, МП, „А“, 1781/606; М. Јакшић, *Ко је судио и вршио духовну управу*, 67-68; Д. Руварац, *О конзисторијама*, 243.

трећем делу наведен је састав епархијских конзисторија. Под председавањем епископа, чланови у достојанству конзисторијалних сватеника биће по два монашка лица, протопрезвитера и парохијална свештеника. Упражњена места саветника попуњава сама конзисторија на тројну кандидатуру епископа, који без судског поступка не може сменити нити једног члана. Поред саветника, у суду ће бити нотар, који обавља послове бележника и стара се о конзисторијалној регистратури, фискал који има улогу неке врсте адвоката по службеној дужности, и тумач чији је задатак да преводи како за странке тако и за потребе конзисторије. Четвртим делом установљена је Митрополитска апелациона конзисторија. Поновљена је одредба из 1775. године да нити један предмет који није разматран на епархијским судовима не може бити изнет пред Апелаторију. Митрополитски суд састајаће се повремено, када се прикупи довољно предмета, али ни један примљени предмет не сме да стоји дуже од четири месеца. Прописано је како се прегледају предмети, доносе одлуке, колико трају седнице и друго. Истакнуто је да ни митрополит ни епископи не могу присуствовати расправи о парницама из своје епархије.⁶⁴⁵

Састав Апелаторије измењен је у односу на закон из 1775. године. Саветници ће бити по два епископа, архимандрита, протпопрезвитера, парохијална свештеника и нотар с правом гласа, а председаваће митрополит. У надлежности Митрополитске конзисторије је, поред расправа по жалби на одлуку епархијских конзисторија, прегледање рачуна манастира и састављање годишњег извештаја о манастирима. Предвиђено је и оснивање Екстрајудиционалне комисије, која би разматрала случајеве у којима је оптужен владика због неправилног вршења своје службе, као и тужбе против самих конзисторија. Комисију би чинила четири члана Архиепископске апелаторије које одреди митрополит. На крају, дат је списак судских такси које се уплаћују у конзисторијалну благајну, а тим новцем се подмирују канцеларијски трошкови и исплаћују плате за бележника и фискала.

Између Конзисторијалних система из 1775. и 1782. године постоји неколико важних разлика. То упућује на закључак да су предлози администратора епископа Мојсија и жалбе митрополита Вићенитија на начин уређења

---

⁶⁴⁵ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova*, 853-882; J. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије*, 151-178; М. Грбић, *Карловачко владичанство*, II, 307-332.

конзисторија ипак разматране у Бечу и да су неки прихваћени. Укинута је, на пример, подела на редовне и ванредне, и остављена је једна епархијска конзисторија. Уклоњени су световни саветници из епархијских, као и из Архиепископске конзисторије. Судски поступак је детаљније објашњен и није било недоумица око начина покретања и вођења парница. Новина је била Екстрајудиционална комисија, која у пракси никада није заживела. Система из 1782. године понавља одлуку о праву на *рекурс*, односно праву жалбе владару, али, као ни раније, ни тада није било објашњено како ће државне власти поступати у случајевима таквих жалби, нити ко ће судити. Право жалбе владару на одлуку духовног суда остало је и даље само формално право.

Конзисторијалном системом из 1782. године законски је заокружена реформа црквеног суда у Карловачкој митрополији. Једна од тековина судске реформе било је разграничење надлежности између духовних и световних судова, које је одлика секуларних друштава. Уз све мањкавости и решавање многобројних проблема у ходу, кроз реформу конзисторија држава је остварила једну стару идеју, која је настала и развијала се у Српској православној цркви. Ту идеју, да судске спорове у Карловачкој митрополији треба да решава посебна установа, први је изнео митрополит Мојсије Петровић 1729. године, затим и митрополит Вићентије Јовановић 1736. године, и подржавали су је и народно-црквени сабори. Заживела је кроз терезијанску реформу и модификована је кроз државне законе.

Конзисторијалана система из 1782. године дуго је била на снази и промењена 1865. године када је Народни сабор донео нову уредбу о уређењу конзисторија. Она је потврђена Краљевским рескриптом 1868. године.⁶⁴⁶

---

⁶⁴⁶ М. Јакшић, *Ко је судио и вршио духовну управу*, 68; Д. Руварац, *О конзисторијама*, 243.

ЗАКЉУЧАК

Период владавине Марије Терезије (1740-1780) и Јосифа II (1780-1790) обележиле су свеобухватне реформе у Хабзбуршкој монархији. Промене су спроведене с намером да се створи централизована и уређена држава, економски и војно јака. Реформе су дотакле све делове државне организације и готово све сегменте живота поданика, без обзира на њихову верску и етничку припадност. Реформисани су војска, државна управа, порески систем, аграрни односи. Држава је преузела цензуру, реформисала универзитете, увела јединствен школски систем и контролу над образовањем. Истовремено, подстицан је развој пољопривреде, трговине, занатства.

Јачањем централне власти јачала је и потреба државе да контролише црквене организације на својој територији. Због економских и фискалних разлога, као и под утицајем просветитељских идеја, побожна Марија Терезија је прихватала неопходност промена у Римокатоличкој цркви. Руководила се схватањем да владар има право да обликује црквену организацију онако како то одговара потребама државе. Током владавине Марије Терезије припремљена је теоријска основа црквене реформе, дефинисан је однос државе и Цркве и улога владара у организацији цркава и верском животу. За време њене владавине настали су и први планови за реформу Римокатоличке цркве у Хабзбуршкој монархији. Марија Терезија, међутим, није била склона општој црквеној реформи, која је спроведена у ограниченом обиму. У време Јосифа II црквена реформа је продубљена и проширена и достигла је врхунац током његове владавине.

Српска православна црква, односно Карловачка митрополија, није могла да остане изван промена које су захватиле Хабзбуршку монархију. За разлику од реформе Римокатоличке цркве, реформа Српске православне цркве почела је и достигла врхунац за време Марије Терезије. Већину промена подстакла је, спровела и законски регулисала Марија Терзија, док је Јосиф II тај процес завршио доношењем закона којима се уређују последње појединости. Реформу Српске православне цркве обележило је увођење реда у унутрашњу организацију и увођење дисциплине међу свештенством и верницима.

Потреба за променама дуго се осећала у Карловачкој митрополији и архиепископи су покушавали да уведу ред и отклоне уочене слабости. Подршку њиховим идејама давали су Народно-црквени сабори својим одлукама, као и предлозима начина на које би могле да се спроведу промене у црквеној организацији, појача дисциплина међу световним и монашким свештенством, унапреди образовање, уреде приходи, контролишу расходи и исплате велики дугови, као и да се сузбију непримерени модели понашања свештеника и верника и лоши обичаји у народно-црквеном животу. Међутим, опирање појединих епископа отежавало је спровођење многих предложених активности на територији Карловачке митрополије. Епископ је имао пуну канонску власт у својој епархији и све промене зависиле су од његове воље. Није било начина на који би архиепископ или Сабор могли да приморају неког епископа да спроведе одлуке с којима се, можда формално, сложио на заседању Сабора.

Залагањима и упорним радом архиепископа ипак је долазило до неких помака, што се посебно види у време митрополита Павла Ненадовића (1749-1768). У том периоду је, између осталог, појачан надзор над манастирима, основан је већи број сеоских основних школа, редовно је заседала конзисторија, односно духовни суд. Честим окружницама митрополит је подучавао свештенство и вернике, подсећао их на правила понашања у цркви, на служби, упућивао их је да одржавају добре међусобне односе. Активности митрополита Павла допринеле су томе да, за његовог живота, државне власти не предузимају значајније мере ради промене стања у Српској православној цркви. Ипак, већ у том периоду држава је почела да се уплиће у организацију и унутрашње односе Карловачке митрополије. То је била последица сазревања идеје о потреби реформисања црквених организација у Хабзбуршкој монархији уопште и, истовремено, нека врста припреме за предстојеће промене у Српској православној цркви. Тако је, митрополиту Павлу предочено да не сме да се меша у питања која су ван духовног и црквеног оквира и да не присваја световну власт, успостављена је контрола над изборима епископа и радом Архиепископског синода кроз обавезно присуство комесара као представника владара, и кроз арондацију епархија је интервенисала у територијалној организацији Карловачке митрополије. Све то показало је да владар има могућности да спроведе промене.

Преломни догађај у односу државе према Српској православној цркви био је заседање Угарског државног сабора 1764/1765. године. До тада је у средишту пажње хабзбуршких власти било питање правног и политичког положаја српског народа и Православне цркве у Монархији. Међутим, под утицајем оптужби угарских сталежа на рачун српске јерархије и свештенства, пажња Двора преусмерена је на стање унутар Карловачке митрополије. Тада је почело пажљиво праћење прилика међу српским свештенством и верницима, прикупљање података, стварање планова за реформу. Највећи део посла везаног за припрему и касније спровођење реформе обавила је Илирска дворска депутација у Бечу. Долазак грофа Колера на чело Депутације убрзао је почетак реформе.

Народно-црквени сабор одржан 1769. године био је прилика да владар најави реформу и добије сагласност свештенства и народа да је спроведе. Намере Марије Терезије у том смислу потврђује и чињеница да је као главни разлог сазивања Сабора истицано регулисање постојећих односа у Српској цркви, док је избор новог архиепископа после смрти митрополита Павла стављен је у други план. Саборски комесар генерал гроф Хадик испунио је у потпуности задатак који му је поверен. Он је у пуној мери контролисао рад Сабора, навео га да сагледа лоше постојеће стање у Карловачкој митрополији и у односима свештеника и верника, и да се, затим, сагласи с начином на који је држава намеравала да то стање поправи. То је било довољно Марији Терезији да започне реформу.

Регуламент из 1770. године омогућио је владару да интервенише у организацију и унутрашње односе у Српској православној цркви. Он је био правни основ за успостављање државне контроле над Карловачком митрополијом. Између осталог, Регуламентом је уведен принцип непромењивости територијалне организације Митрополије, јер је прописано да ниједна промена у величини или броју протопијата, који су у тексту набројани, не сме да се изврши без одобрења државних власти. Регулисани су и приходи, дужности и обавезе јерархије и свештенства, успостављена је контрола над приходима, расходима и имовином Митрополије. Кроз одредбе Регуламента истицана је брига државе за поданике хабзбуршког владара и потреба да се они растерете од великих финансијских и других обавеза према Цркви, јер су били порески обвезници и војници и

доприносили су привредној и војној снази државе. Овим законом су најављене и планиране активности за уређење манастира, школа, духовних судова.

Најважније одредбе Регуламента из 1770. године односе се на ограничење власти српског архиепископа на црквена и духовна питања, као и ограничавање надлежности народно-црквених сабора само на избор архиепископа. Архиепископ и сабор могли су да буду препрека спровођењу реформе и државној политици уопште. Због промењене улоге сабора, у наредном периоду притисак државних власти био је усмерен ка Архијерејском синоду. На синодским заседањима, под јаким притиском комесара, епископи су били принуђени да прихвате припремљене планове за спровођење реформе, с којом се нису слагали.

Када је реформа једном почела и када је био промењен однос снага, више ништа није могло да спречи владара да је спроведе до краја. Побуне Срба у Бачкој и Вршачкој епархији 1777. године, протести српских општина и активности митрополита Вићентија Јовановића Видака (1774-1780) доводили су само до повлачења неких решења, модификовања других, али реформа није била угрожена и од ње се није одустало. Стога је Деклараторија из 1779. године већином поновила одредбе о свим суштинским променама које су до тада већ биле спроведене у Карловачкој митрополији.

Све промене спроведене у Српској православној цркви имале су за циљ јачање државне власти и њене контроле, као и корист коју ће имати поданици, а преко њих држава. Приликом спровођења реформе Српске православне цркве примењивани су исти или слични принципи и решења као и током реформе Римокатоличке цркве. Тако је, током реформисања православних манастира као циљ истицано растерећење поданика на чији рачун живе монаси. Тада су укинута они манастири у којима је живело мање од осам монаха и који нису имали довољно прихода да би их издржавали. Од 42 манастира колико их је било у Карловачкој митрополији пре реформе, укинута је 16. Истовремено је јачана дисциплина међу монасима, а током реформског процеса први пут је држава наметнула Српској цркви Монашка правила. То су била прва правила за православне монахе која написао неко од архијереја, већ су настала у Бечу.

Преуређење мреже православних парохија објашњено је неопходношћу да се смањи превелики број свештеника који су били ослобођени неких државних

пореза, а живели су на терет народа који је исте порезе плаћао. Реформа је спроведена повећањем величине парохија, које су заокруживане на око 100 кућа верника. На тај начин смањен је укупан број парохија, а тиме и број потребних парохијалних свештеника. Стога је за Српску православну цркву једна од тешких последица преуређења парохијалне мреже био велики број прекобројних свештеника, односно оних који су остали без службе и парохије, а тиме и прихода. Од укупно 2.615 свештеника колико их је пописано 1776. године, 699 је проглашено прекобројним, а то је била скоро четвртина.

Потреба државе да привредно напредује, да повећа радну ефикасност својих поданика, њихове приходе и, тиме, способност плаћања пореза, огледала се у захтевима за повећањем броја радних дана у години. То је код свих вероисповести у Хабзбуршкој монархији довело до укидања великог броја верских празника, који су прослављани нерадно. Кроз три редукције српских верских празника, које су извршене преко Архијерејског синода, укинута је 109 празника, који су дотада светковани као нерадни дани. У српском календару верских празника остало је 27 нерадних празника и 52 недеље, које су такође биле нерадни дани. Реформа календара искоришћана је и у политичке сврхе, па су укинута сви празници посвећени српским светитељима, осим празника посвећеном светом Сави, који је постао национални празник Срба.

Током свеобухватних реформи држава је преузела и контролу над образовањем, које је традиционално било у надлежности црквених организација. Кроз образовање требало је обликовати доброг и оданог грађанина, који је задовољан својим положајем и који доприноси економском и сваком другом напретку државе. Поред тога, кроз образовање постигано је културно, а затим и политичко јединство коме се тежило у многонационалним државама. Да би био достигнут тако постављен циљ, био је потребан јединствени школски систем, уједначени школски програми, способни и спремни учитељи. Скоро истовремено извршена је реформа школа свих вероисповести. Поред уједначавања школских програма и општег ширења писмености организовањем школа у сваком већем селу, реформа српских основних школа претпостављала је стварање световног наставничког кадра, па су свештеници само у изузетним приликама могли да држе наставу. Нов систем образовања озакоњен је Школским уставом из 1776. године.

Будући да је добар поданик истовремено требало да буде и добар верник, држава је поклањала велику пажњу верском образовању. Зато је један о најважнијих школских уџбеника био уџбеник за веронауку, катихизис. Први српски уџбеник за веронауку написао је Јован Рајић и одобрио га је Архијерејски синод 1774. године. Међутим, неуспели покушаји интервенције државних власти у православно учење, као и мање измене у тексту, које су довеле до замена већ одштампаних страна, створиле су неповерење народа према Малом катихизису Јована Рајића.

Последњи у низу закона, којима је правно регулисана реформа Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији, била је Конзисторијална система из 1782. године. Тим законом уређени су православни црквени и духовни судови и завршен је процес који је у Српској цркви трајао скоро цео век. С једне стране, архиепископи су покушавали да оснују посебно тело, као стални духовни суд, да би се на тај начин уклониле неправилности и обезбедило праведно суђење. С друге стране, секуларна држава тежила је разграничењу судске власти између световних и духовних судова код свих вероисповести у Монархији. У процесу црвене реформе дефинисано је да је надлежност духовних судова *mere Ecclesiastica*, док су световни судови надлежни *in causis criminalibus et civilibus*. Поред тога, држава је кроз законе наредила оснивање сталних православних духовних судова, Архиепископске и епархијских конзисторија, одредила је њихов састав, прописала начин рада и, поврх свега, контролисала је њихов рад.

Поменуте области биле су међу најважнијима у којима је држава интервенисала, али не и једине. Коначни учинак дугих, а повремено и мучних, реформи био је видљив како у унутрашњој организацији Карловачке митрополије, тако и у животу свештенства и верника. Под притиском државе мењани су обичаји и веровања и ширена је немачка култура међу Србима.

БИБЛИОГРАФИЈА

I АРХИВСКА ГРАЂА

Скраћенице:

1. Архив Војводине, Нови Сад	АВ
а) фонд Илирска дрворска канцеларија - депутација	ИДД
2. Архив Српске академије наука и уметности, Београд	АСАНУ
а) фонд Историјска збирка	ИЗ
3. Архив Српске академије наука и умености, Сремски Карловци	АСАНУК
а) фонд Митрополитско-патријаршијски архив, А	МП„А“
б) фонд Митрополитско-патријаршијски архив, Б	МП„Б“
в) фонд Рукописна књига	РК

II ШТАМПАНА КЊИГА ИЗ 18. ВЕКА

- *Брачное узаконеніе*, Беч 1786.
- *Букварь или началное оученіе хотащымъ оучитиса книгъ писмены славено-сербскими*, въ Вѣннѣ ꙗѡ [1770].
- С. Вујановски, *Нѣмецкаѧ Грамматика изъ разлычныхъ авторовъ, наипачеже Готшедовыхъ книгъ собранна*, въ Виеннѣ 1772.
- Ј. Георгијевић, *Собраніе избранныхъ молитвъ во оупотребленіе престарѣлихъ духовнаго и мирскаго чина особъ въ видѣ очесъ слабѣющихъ* въ Вѣннѣ ꙗѡа [1771].
- Т. Јанковић, *Ручна книга потребна магістромъ Иллурическихъ неунітскихъ малыхъ школь въ Цесаро-Кралѣвскихъ государствѣхъ. Часть перваѧ*, въ Виеннѣ 1776.
- С. Лазаревић, *Начало оученіѧ хотащымъ оучитиса книгъ писмены нѣмецкими с малими потребними наставленіѧми*, въ Вѣннѣ 1774.

- П. Левшин, *Краткій Катихизисъ ради обученія малихъ дѣтей Православному христіанскому закону*, во Виеннѣ ꙗѡг.
- П. Левшин, *Православное оученіе или сокращенная христіанская Б[о]гословіа*, въ Виеннѣ 1784.
- І. Мушкатиновичъ, *Краткое размышленіе о праздници*, у Бечу 1786.
- З. Орфелін, *Вѣчный то есть от начала до конца міра трающій Календарь*, въ Виеннѣ 1783.
- З. Орфелін, *Новѣйшія славенскія Прописы ради пользы и употребленія славено-сербскаго юношества*, въ Карловцѣ Сремскомъ 1776.
- З. Орфелінъ, *Ортодоѡс Омологіа сирѣчь Православное исповѣданіе Катхоліческіа и Апостолскіа Церкви Восточныа*, [Сремски Карловци] 1758.
- З. Орфелін, *Славенская и валахійская Калиграфіа, или Наставленіе къ правилному писанію, во употребленіе учащіяся въ малыхъ школахъ славено-сербскія и валахійскія юности*, въ Карловцѣ Сремскомъ 1778.
- Ј. Рајић, *Катихисисъ Малый или сокращенное Православное исповѣданіе греческаго неунітскаго закона, во оупотребленіе неунітскіа славено-сербскіа юности, сочинненъ и от неунітскаго епископскаго въ Карловцѣ 1774. лѣта держаннаго Сѣнода потвержденъ*. во Виеннѣ.
- *Руководствіе ко Аріѡметіки за оупотребленіе Ілліѣріческіа неунітскіа въ малыхъ оучилищахъ оучащіяса юности*, въ Виеннѣ 1777.
- *Руководство къ честности и правости то есть въ малыхъ оучилищахъ оучащіяса Славеносербской юности на чтеніе определѣннаа книга*. въ Виеннѣ 1777.

III ОБЈАВЛѢНИ ИЗВОРИ

- Г. Витковић, *Извештај о резултатима свог научног истраживања*, ЛМС 113 (1870-1871), 135-229.
- Г. Витковић, *Споменици из будимског и пештанског архива*, I-IV, Гласник СУД, други одељак, књ. 3 (1873), књ. 4 (1873), књ. 5 (1874), књ. 6 (1875).

- А. Г, *Извод из синодске расправе, односеће се на регулисање православних манастира, 23. септ. 1774*, Српски Сион XV (1905), 49-50.
- А. Г, *Радња Архијерејског Синода 1776*, Српски Сион XIV (1904), 207-210, 250-253, 270-272, 299-300, 357-360, 395-397, 421-424, 454-456, 499-501, 518-520, 599-603, 629-632, 669-671, 691-692.
- В. Гавриловић, *Један документ из историје Сремских Карловаца*, Рад музеја Војводине 47-48 (2006), 89-92.
- В. Гавриловић, *Прилог историји Неприкосновеног фонда Карловачке митрополије из 1776. године*, Зборник МСИ 65-66 (2002), 189-193.
- В. Гавриловић, Н. Нинковић, *Попис свеиштенства Будимске епархије из 1771/1772. године*, Зборник МСИ 85 (2012), 132-139.
- Н. Гавриловић, *Како је донета Уредба за српске и румунске основне школе у Банату 1774. године*, Зборник МС ДН 60 (1975), 155-173.
- С. Гавриловић, *Српски национални програм патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте из 1736/37. године*, Зборник МСИ 44 (1991), 39-48.
- S. Gavrilović, N. Petrović, *Темišvarski sabor 1790*, Грађа за историју Војводине, 9, Нови Сад - Сремски Карловци 1972.
- Р. М. Грујић, *Грађа за историју Пакрачког владичанства*, Сремски Карловци 1906.
- Р. М. Грујић, *Како се поступало са српским молбама на двору ћесара аустријског последње године живота патријарха Арсенија III Чарнојевића*, Сремски Карловци 1906.
- Р. М. Грујић, *Прилози за историју Србије у доба аустријске окупације (1718-1735)*, Споменик СКА ЛП (1914), 84-208.
- Р. М. Грујић, *Прилози историји срп. банатских манастира у другој половини XVIII века*, Сремски Карловци 1906.
- *Decretum generale incluyiti Regni Hungariae*, II, Budaе 1844.
- А. Драгосављевић, *Старински рукописи*, ЛМС 96 (1857), 80-129.
- Ф. Ш. Енгел, *Опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, Нови Сад 2003.
- *Zaključci Hrvatskog sabora*, VIII (1759-1773), Zagreb 1971.
- А. Ивић, *Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима*, V (1751-1894), Београд 1956.

- А. Ивић, *Теодор Јанковић-Миријевски у одбрану ћирилице*, Јужнословенски филолог XI (1931), 197-216.
- Ј. И[гњатовић], *Деклараторјум*, ЛМС 93 (1856), 1-62.
- Д. Кириловић, *Карловачке школе у доба митрополита Павла Ненадовића*, Споменик СКА СIV(1956), 45-117.
- С. Костић, *Орфелинова представка Марији Терезији*, Зборник МС КЈ 19/1 (1971), 67-126; 19/2 (1971), 236-284; 20/1 (1972), 92-149.
- Г. Магарашевић, *Назначеніе Депутираца у народномъ собору год. 1769*, ЛМС 16 (1829), 1-4.
- Г. Магарашевић, *Слово коимъ е Ц. К. Генерал Кавалеріе, и пр. Андрей Графъ отъ Хадикъ Депутирце народне у Конгрессу Карлов. 1769. поздравіо*, ЛМС 17 (1829), 51-65.
- J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et aplyssima collectio*, ed. J. B. Marin, L. Petit, t. 39, Parisiis 1907.
- F. Maab, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790*, B. I, Wien 1951; B. III, Wien-München 1956.
- Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, *Знаменита документа за историју српског народа 1538-1918*, Нови Сад 2007.
- М. Митровић, *Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета у Бечу (1717-1740)*, Споменик САНУ СXXX (1988).
- *Монашка правила Викентија Јоановича Архиепископа и Митрополита Карловачкаго, од 17. Марта 1733. год*, Беседа III (1870), 32, 47-48, 63-64, 78-80, 95-96.
- *Одговор Гдна АЕпископа Стеф. Стратимировића на предлож. нов. Календара*, ЛМС 88 (1853), 87-115.
- Т. Остојић, *Циркулари митрополита Павла Ненадовића фрушкогорским манастирима*, Српски Сион XVII (1907), 154-157, 185-189, 252-254, 300-303.
- С. Петковић, *Манастир Крушедол од 1754.-1774. год*, Српски Сион XV (1905), 571-576, 695-698; XVI (1906), 43-45, 166-169, 203-205, 216-219.
- К. Петровић, *Статистички подаци о Сремској епархији у 1750-51. години*, Зборник МС ДН 15 (1956), 80-104.

- С. Пецињачки, *Подаци о српско-румунским школама Влашко-илирске граничарске регименте у 1792. години*, Зборник МСИ 13 (1976), 147-152.
- С. Пецињачки, *Православно-тривијалне школе на подручју Карловачке митрополије у 1772. години*, Београд 1969.
- С. Пецињачки, *Православно-тривијалне школе провинцијалног Баната у 1778. години*, Зборник МСИ 13 (1976), 113-145.
- *Писмо општине панчевачке епископу Мојсију Путнику*, Беседа I (1860), 63-64, 70-71.
- Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије од 1690 до 1792*, Београд 1954.
- Ј. Рајић, *Историја катихизма православних Србаља у цесарским државама*, Панчево [1883].
- Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор 1769. у Карловцима*, ЛМС 114 (1872), 151-202.
- Ђ. Рајковић, *Српски народни сабор месеца маја 1730. у Београду*, ЛМС 113 (1870-71), 294-309.
- Д. Руварац, *Дневни ред за синодске седнице 1755*, Српски Сион XVI (1906), 374-375.
- Д. Руварац, *Дужности и права дворјана и дворских служитеља за време митрополисања Мојсија Петровића*, Српски Сион XVII (1907), 417-421.
- Д. Руварац, *Жалба митрополита Вићентија Јовановића-Видака против регуламента од 2. јануара 1777*, Архив I (1911), 71-77, 113-122, 140-151, 176-184.
- Д. Руварац, *Закључак народног сабора 1748. о администрацији Висариона Павловића карловачке митрополије*, Српски Сион XVI (1906), 375-376.
- Д. Руварац, *Занимљива пресуда конзисторијална*, Архив I (1911) 138-140.
- Д. Руварац, *Инструкција царице Марије Терезије за Архијерејски Синод 1776*, Српски Сион XV (1095), 16-18.
- Д. Руварац, *Историчне белешке*, Архив I (1911), 154-160.
- Д. Руварац, *Једна конзисторијална седница из XVIII века*, Српски Сион XVII (1907), 332-334.
- Д. Руварац, *Једна пресуда конзисторијална од 1750. године*, Српски Сион XVI (1906), 536-537.

- Д. Руварац, *Кад је и како постало општежитије у фрушкогорским манастирима*, Српски Сион XIV (1904), 703-705, 717-718.
- Д. Руварац, *Ковинци за манастир Ковин*, Српски Сион XV (1905), 362-364.
- Д. Руварац, *Манастир Кувездин и Дивша*, Српски Сион XV (1905), 345-348, 365-369, 389-392.
- Д. Руварац, *Мњење архимандрита Никанора Грујића о синодално Рајићевом катихизису*, Српски Сион XV (1905), 301-303.
- Д. Руварац, *Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713-1730. Прилог историји Српске цркве*, Споменик СКА XXXIV (1898), 81-200.
- Д. Руварац, *Народни сабор од 1744, Прилог за историју српских сабора*, Српски Сион XIII (1903), 264-266, 302-306, 375-380, 526-530, 556-559, 586-589.
- Д. Руварац, *О кауцијама за новоустановљена парохијска места у првој половини XVIII века у Карловачкој митрополији*, Богословски гласник XVIII/1-2 (1910), 50-58.
- Д. Руварац, *О конзисторијама у Митрополији карловачкој од 1729-1868*, Архив III (1913), 234-276.
- Д. Руварац, *О премештањима епископским*, Српски Сион XIII (1903), 643-645.
- Д. Руварац, *Одношаји митрополита Вићентија Јовановића спрам коадјутора Николе Димитријевића*, Српски Сион XIV (1904), 501-503, 525-528.
- Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753*, Сремски Карловци 1903.
- Д. Руварац, *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, Архив III (1913), 97-129.
- Д. Руварац, *Отпоздрав владике бачког Мојсија Путника, на говор ц. к. комесара грофа Хадика, при отварању народног сабора 1769*, Српски Сион XIV (1904), 737-738.
- Д. Руварац, *Патријарх Арсеније IV о немару владика*, Архив I (1911), 151-154.
- Д. Руварац, *Позиви и одзиви, или радња појединих српских архиепископа у Митрополији карловачкој око подизања српских школа и стварања фондова за њихово издржавање. Прилози к историји српске школе у Аустро-Угарској*, Земун 1894.

- Д. Руварац, *Покушај да Срби источно православне вере усвоје нов - Григоријев - календар*, Српски Сион XV (1095), 197-200.
- Д. Руварац, *Правила за калуђере*, Српски Сион XV (1905), 7-12.
- Д. Руварац, *Правила за калуђере и свештенике, и регуламент од 2. Јануара 1777*, Јавор 14 (1887), 279-282, 295-298, 311-314, 327-330, 343-346
- Д. Руварац, *Правила за калуђере митрополита Вићентија Јовановића Видака од 1777. и 1780*, Српски Сион XVII (1907), 402-407.
- Д. Руварац, *Прилози за историју архиепископа и епископа у Митрополији карловачкој*, I-III, ЛМС 198 (1899), 98-122; 199 (1899), 119-134; 204 (1900), 240-309.
- Д. Руварац, *Прилози за историју народног сабора 1744*, Српски Сион XVI (1906), 413-416.
- Д. Руварац, *Протоколон дјел в духовном судје испитујемих и судимих и прочих којекакових, на заповјед них високо-преосвјашченства Г. Г. Архиепископа и Митрополита нашего Г. Павла Ненадовића, здје у двору карловачком у епархији Сремској в њекоих мјестех дјеланих и совершаемих и здје во овом протокоље записивати се начинајуицих от љета 1751. месеца Декемврија 13. дне. Јакоже посељедујет*, Српски Сион XIV (1904), 301-304, 335-339, 363-366, 397-400, 430-433, 461-464, 503-507.
- Д. Руварац, *Рад синодски 1774. и 1775*, Српски Сион XIII (1903), 645-649, 676-678, 723-727, 744-748.
- Д. Руварац, *Радња Архијерејског синода 1750*, Српски Сион XIV (1904), 65-68, 82-85, 102-105.
- Д. Руварац, *Резолуција царице Марије Терезије митрополиту Вићентију Јовановићу Видаку, у којој се понављају пређашње резолуције, да се он не сме сматрати и држати за главу народну, и о конзисторијама*, Српски Сион XVI (1906), 248-250.
- Д. Руварац, *Синесије Живановић. Егзарх и провинцијал фрушкогорских манастира*, Архив III (1913), 289-307.
- Д. Руварац, *Списак српских школа и учитеља у Срему 1754 и 1755*, Гласник ИД НС III/1 (1930), 107-108.

- Д. Руварац, *Српска Митрополија карловачка око половине XVIII века*, Сремски Карловци 1902.
- Д. Руварац, *Српске привилегије и правце од 1690-1748*, Српски Сион XVII (1907), 426-428, 437-442, 497-501.
- Д. Руварац, *Српски Народни Сабор 1749*, Споменик СКА LXII (1925), 119-137.
- Д. Руварац, *Српски народни сабор одржан 1774. у Карловцима*, Споменик СКА LXIX (1929), 1-15.
- Д. Руварац, *Српски народни сабори 1774. и 1781. године и тестаменти митрополита Мојсија Петровића и Павла Ненадовића*, Нови Сад 1927.
- Д. Руварац, *Стање Српско-православних манастира 1787-1791. у митрополији карловачкој*, Архив I (1911), 90-107.
- Д. Руварац, *Страдање архимандрита Андрије Атанасијевића и неколико његових писама*, Архив I (1911), 77-85.
- Д. Руварац, *Теодор Јанковић од Миријева, први педагог српски*, Прилози Летопису МС I/5 (1928), 217-222.
- Д. Руварац, *Тестамент Вићентија Јовановића Архиепископа-Митрополита београдско-карловачког 1731-1737*, Весник Српске цркве XXX, св. XI (1925), 679-688.
- Д. Руварац, *Уговори Митрополита Вићентија Јовановића са дворским служитељима*, Архив I (1911), 49-53.
- Д. Руварац, *Хрватско-северинско владичанство. Прилог историји карловачке митрополије*, Српски Сион XV (1905), 123-124, 137-139, 145-148, 166-169, 200-204, 225-231, 279-281.
- *Старине србске*, Беседа III (1870), 206-207, 223-224.
- Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, V, Сремски Карловци 1925.
- К. Суботић, *Уговори између Леополда I и српског народа*, ЛМС 184 (1895), 1-12.
- Ф. В. Таубе, *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, Нови Сад 1998.
- И. Точанац Радовић, *Бачка епархија у другој половини XVIII века: Реформисање мреже парохија*, Зборник МСИ 86 (2013), 87-108.

- И. Точанац Радовић, *Парохије и свештенство Горњокарловачке епархије 1772. године: I - Карловачки генералат*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXIII (2012), 183-197.
- И. Точанац Радовић, *Парохије и свештенство Горњокарловачке епархије 1772. године: II - Банска крајина*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXIV (2013), 131-147.
- А. Хацић, *Два прилога из г. 1727. за повесницу српског народа*, I-III, ЛМС 124 (1880), 99-111; 124 (1880), 153-156; 125 (1881), 112-130.
- А. Hegediš, *Josif II o svom putovanju u Banat 1768*, Истраживања 11 (1986), 202-251.

IV ЛИТЕРАТУРА

- Ј. Адамовић, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благосвештенског сабора 1861*, Загреб 1902.
- Ј. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb 1980.
- Ph. J. Adler, *Habsburg school reform among the Orthodox minorities, 1770-1789*, Slavic Review 33/1 (1974), 23-45.
- М. С. Андерсон, *Европа у осамнаестом веку : 1713-1789*, Београд 2003.
- К. Bartsch, *Hadik von Futak, Andreas Graf*, Allgemeine Deutsche Biographie, B. 10, Leipzig 1879, 301.
- D. Beales, *Enlightment and Reform in Eighteenth-century Europe*, London - New York 2005.
- D. Beales, *The making of Joseph II's policy towards the monasteries /in/ Politics and Culture in the Age of Joseph II*, Budapest 2005, 49-67.
- D. Beales, *Joseph II*, I-II, Cambridge 2008-2009.
- С. Бојанин, *Забаве и светковине у средовеновној Србији од краја XII до краја XV века*, Београд 2005.
- Fr. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II, Wien 1875.
- Н. Wagner, *Die Herrscher und ihre Staatsmänner, /u/ Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Wien 1983, 16-28.

- F. Walter, *Die Theresianische Staatsreform von 1749*, Wien 1958.
- M. Velladics, *Art Historical Aspects of the Abolition of Monastic Orders during Joseph II's Reign* /in/ *Politics and Culture in the Age of Joseph II*, Budapest 2005, 69-88.
- P. Веселиновић, *Кнезовски или банатски дукати у XVIII веку*, Историјски гласник 1-2 (1974), 7-42.
- E. Winter, *Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*, Berlin 1962.
- C. v. Wurzbach, *Hadik von Futak, Andreas Graf*, Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich, 7, Wien 1861, 166-168.
- В. Гавриловић, *Темнишварски сабор и Илirsка дворска канцеларија (1790-1792)*, Нови Сад 2005.
- Н. Гавриловић, *Данијел Лазарини и питање директора српских и румунских тривијалних школа у Банату у XVIII веку*, Зборник МСИ 19 (1979), 175-183.
- Н. Гавриловић, *Историја ћирилских штампарија у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку*, Нови Сад 1974.
- Н. Гавриловић, *Реорганизација школа у Војној граници /у:/ Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 202-216.
- Н. Гавриловић, *Српско школство у Хабзбуршкој монархији у другој половини XVIII века, /у:/ Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 119-153.
- С. Гавриловић, *Даљско властелинство Карловачке митрополије у XVIII столећу*, Зборник МСИ 46 (1967), 21-24.
- С. Гавриловић, *Економика сремских манастира од XVIII до XX века, /у:/ Манастир Шишатовац*, Београд 1989, 31-39.
- С. Гавриловић, *Студије из привредне и друштвене историје Војводине и Славоније од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад 2006,
- Б. Графенауер, *Успон и развiтак Аустрије, /у:/ Историја народа Југославије, II*, Београд 1960, 803-826.
- М. Грбић, *Карловачко владичанство. Прилог к историји Српске православне цркве, I-III*, Карловац 1891-1893.
- Р. М. Грујић, *Азбучник Српске православне цркве*, приредио С. Милеуснић, Београд 1993.

- Р. М. Грујић, *Пакрачка епархија. Историјско-статистички преглед*, Нови Сад 1931.
- Р. М. Грујић, *Покушај оснивања једне српске штампарије у половини XVIII века*, СКГ XXV (1910), 665-679.
- Р. М. Грујић, *Српске школе (1718-1739)*, Београд 1908.
- В. С. Дабић, *Војна крајина. Карловачки генералат (1530-1746)*, Београд 2000.
- В. С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века*, Зборник о Србима у Хрватској 6 (2007), 7-123.
- В. С. Дабић, *Српско школство у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку /у:/* *Образовање код Срба кроз векове*, Београд 2003, 31-39.
- D. R. Živojinović, *Uspon Evrope 1450-1789*, Novi Sad 1985.
- И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији Карловачкој из 1769*, Гласник ИД НС IV (1931), 46-58.
- Ј. Илић, *Колер, Франц Хадер од Нађ-Мања*, Српски биографски речник 5, Нови Сад 2011, 181-182.
- Ј. Илић, *"Црква звана манастир Дејановац" и и питање школовања православне деце у Градишкој регименти половином 18. века*, Зборник МСИ 88 (2013), 25-46.
- М. Јакшић, *Два српска сабора (1748 и 1749)*, Богословски гласник I, књ. 1, св. 1 (1902), 26-39; св. 2, 92-104; св. 3, 172-184; св. 4, 243-251; св. 5, 314-320.
- М. Јакшић, *Ко је судио и вршио духовну управу у Карловачкој митрополији од постанка јој до данас*, ЛМС 285 (1912), 50-69; 286, 31-42.
- М. Јакшић, *О Арсенију IV Јовановићу Шакабенти. Лекције из историје Карловачке митрополије*, Сремски Карловци 1899.
- М. Јакшић, *О Вићентију Јовановићу. Прилози за историју митрополитства му 1731-1737*, Нови Сад 1900.
- I. Jurišić, *Srpske narodne škole u Karlovačkom generalatu i Banskoj krajini od polovine XVIII stoljeća do 1848*, Zbornik radova o povjesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj 1 (1988), 53-74.
- I. Jurišić, M. Matijević, G. Nikić, *Srpske škole i istaknuti srpski učitelji u Hrvatskoj do 1941. godine*, Zagreb 2005.
- Д. Кашић, *Манастир Гргетег у XVIII веку /у:/* *Манастир Гргетег. Прилози монографији*, Нови Сад 1990, 41-66.

- Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, Београд 1996.
- Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18 веку*, Сремски Карловци 1929.
- Д. Кириловић, *Фелбигеров катихизис*, ЛМС 313 (1927), 464-468.
- Е. Kovács, *Beziehungen von Staat und Kirche im 18. Jahrhundert, /u/ Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*, Wien 1983, 29-53.
- М. Костић, *Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку*, Београд 1932.
- М. Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века*, Београд 1952.
- М. Костић, *Доситејев пријатељ и саветник Секереш*, Глас САНУ CCLVI (1963), 25-57.
- М. Костић, *Духовни регуламент Петра Великог (1721) и Срби*, Зборник радова XVII, Институт за проучавање књижевности 2, САН, Београд 1952, 61-91.
- М. Костић, *Култ Петра Великог код Руса, Срба и Хрвата у XVIII*, Историјски часопис VIII (1958), 83-106.
- М. Костић, *Нова Србија и Слвеносрбија*, Нови Сад 2001.
- М. Костић, *Покушаји бечке владе око увођења народног језика и правописа у српске, хрватске и словеначке школе крајем 18. века*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XVII/2 (1937), 253-267.
- М. Костић, *Редукација парохијских свештеника у Карловачкој митрополији 1770*, Гласник ИД НС V, св. 1 (1932), 91-94.
- М. Костић, *Царски духовници пропагатори уније међу Србима*, Сремски Карловци 1922.
- С. Костић, *Реорганизација школа у духу просветитељских реформи, /у:/ Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 155-201.
- В. Красић, *Опис манастира Ораховице*, ЛМС 143 (1885), 61-86.
- А. Лебл, Б. Вранешкић, Ж. Бошков, *Воводина и Срби у Угарској у XVIII веку /у:/ Историја народа Југославије, II*, Београд 1960, 1043-1127.
- Ђ. Магарашевић, *Из прошлости српских школа*, ЛМС 193 (1898), 1-27.
- М. Maurer, *Kirche, Staat und Gesellschaft im 17. und 18. Jahrhundert*, Enzyklopädie deutscher Geschichte, 51, München 1999.

- Д. Медаковић, *Јосиф II и Срби*, Нови Сад 2005.
- Н. Милаш, *Православно црквено право*, Београд 1926.
- Ј. Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника Православне источне цркве*, Београд 1961.
- М. Митровић, *О српским школама у Карловачко-вараждинском генералату*, Зборник о Србима у Хрватској 3 (1995), 195-211.
- П. Митрофановъ, *Политическая Дѣятельность Иосифа II, ея сторонники и ея враги (1780-1790)*, С. Петербургъ 1907.
- Р. Михаиловић, *Из прошлости Вуковара с обзиром на тамошње Србе*, Нови Сад 1890.
- *Народни конгреси овостранихъ Срба*, Србскій Лѣтописъ 104 (1861), 74-102; 105 (1862), 62-129; 106 (1862), 35-82; 107 (1863), 63-93.
- Н. Нинковић, *Исаија Антоновић епископ арадскии митрополит карловачки (1731-1749)*, Истраживања 24 (2013), 179-202.
- Н. Нинковић, *Реформа српских школа у Хабзбуршкој монархији 1769-1777*, Истраживања 22 (2011), 167-183.
- Н. Нинковић, *Црквено-народни сабор и Архијерејски синод из 1749. године*, Истраживања 23 (2012), 259-280.
- Т. Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову. Студија из културне и књижевне историје*, Нови Сад 1907.
- Д. Перић, *Црквено право*, Београд 1997.
- Н. Т. Перовић, *Живот и делатност Арсенија IV Јовановића у Османском царству (1714-1737) и Хабзбуршкој монархији (1738-1748)*, [магистарска теза у рукопису] Београд 2013.
- П. Пипер, *Увод у славистику*, I, Београд 2008.
- П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.
- М. Радека, *Горња крајина или Карловачко владичанство*, Загреб 1975.
- Н. Радојчић, *Цар Јосиф II први пут међу Србима*, Српски књижевни гласник 28 (1912), 113-122.
- Ћ. Рајковић, *Владика Арсеније Радивојевић и његово страдање*, ЛМС 127 (1881), 45-57.

- Ђ. Рајковић, *Митрополит Павао Ненадовић. Биографско-историјска слика*, Глас истине 1 (1884), 3-5, 11-14, 20-21, 26-28.
- В. Rasel, *Mudrost Zapada*, Београд 2003.
- Д. Руварац, *Десет црквених заповести*, Архив II, 217-220.
- Д. Руварац, *О Историји катихизма архимандрита Јована Рајића*, Сремски Карловци 1912.
- Д. Руварац, *Покрово-Богородичине школе у Карловцима (1749-1769)*, Сремски Карловци, 1926.
- Д. Руварац, *Списак српских школа и учитеља у Срему 1754 и 1755*, Гласник ИД НС III (1930), св. 1, 107-108.
- С. Симеоновић-Чокић, *Српске привилегије*, /у:/ [Војводина, II, Нови Сад 1941], 48-84.
- F. A. J. Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753/1780*, Cambridge 1994.
- М. Тимотијевић, *Верник и поданик*, /у:/ *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, Београд 2005, 623-654.
- М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, Београд 2006.
- И. Точанац, *Београдска и Карловачка митрополија. Процес уједињења (1722-1731)*, Историјски часопис LV (2007), 210-217.
- И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори (1718-1735)*, Београд 2008.
- А. Форишковећ, *Политички, правни и друштвени односи код Срба у Хабзбуршкој монархији*, /у:/ *Историја српског народа* IV/1, Београд 1994², 233-305.
- Ђ. Цвитановић, *Парохијска црква св Николе у Карловцу и њезин градитељ Јосип Штилер*, Зборник МС за ликовне уметности 10 (1974), 140-184.
- Р. Чурић, *Српске школе у Хабзбуршкој монархији до половине XVIII века*, /у:/ *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 99-118.
- Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад - Београд 1998.

СКРАЋЕНИЦЕ

Архив	- Архив за историју Српске православне Карловачке митрополије, Сремски Карловци.
Глас САНУ	- Глас Српске академије наука и уметности, Београд.
Гласник ИД НС	- Гласник Историјског друштва у Новом Саду, Нови Сад.
Гласник СУД	- Гласник Српског ученог друштва, Београд.
Зборник МС ДН	- Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад.
Зборник МС КЈ	- Зборник Матице српске за књижевност и језик, Нови Сад.
Зборник МСИ	- Зборник Матице српске за историју, Нови Сад.
ЛМС	- Летопис Матице српске, раније Српски Летопис и Нови Српски летопис, Будим-Пешта-Нови Сад.
Споменик САНУ	- Споменик Српске академије наука и уметности, Београд.
Споменик СКА	- Споменик Српске краљевске академије, Београд.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Исидора Точанац Радовић рођена је 7. августа 1972. године у Београду. Дипломирала је октобра 1998. године радом „Парохије и парохијално свештенство у Карловачкој митрополији у 18. веку“ на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Магистарски рад под насловом „Српски народно-црквени сабори од 1718. до 1735. године“ одбранила је марта 2005. године на Филозофском факултету у Београду. Од 2001. године запослена је у Историјском институту Београд. Аутор је монографије и више научно-истраживачких радова објављених у домаћим научним часописима (Историјски часопис, Мешовита грађа, Зборник Матице српске за историју) и зборницима радова, као и неколико десетина енциклопедијских јединица објављених у Енциклопедији српског народа, Српској енциклопедији и Српском биографском речнику.

Област истраживања је историја Срба у у периоду од 16. до 18. века, посебно на подручју Хабзбуршке монархије.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана Исидора Точанац Радовић

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Реформа Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији
за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740-1780)

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 22. 04. 2014.

Исидора Точанац Радовић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Исидора Точанац Радовић

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада Реформа Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији
за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740-178)

Ментор проф. др Војин С. Дабић

Потписана Исидора Точанац Радовић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 22. 04. 2014.

Исидора Точанац Радовић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Реформа Српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији
за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740-1780)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 22. 04. 2014.

